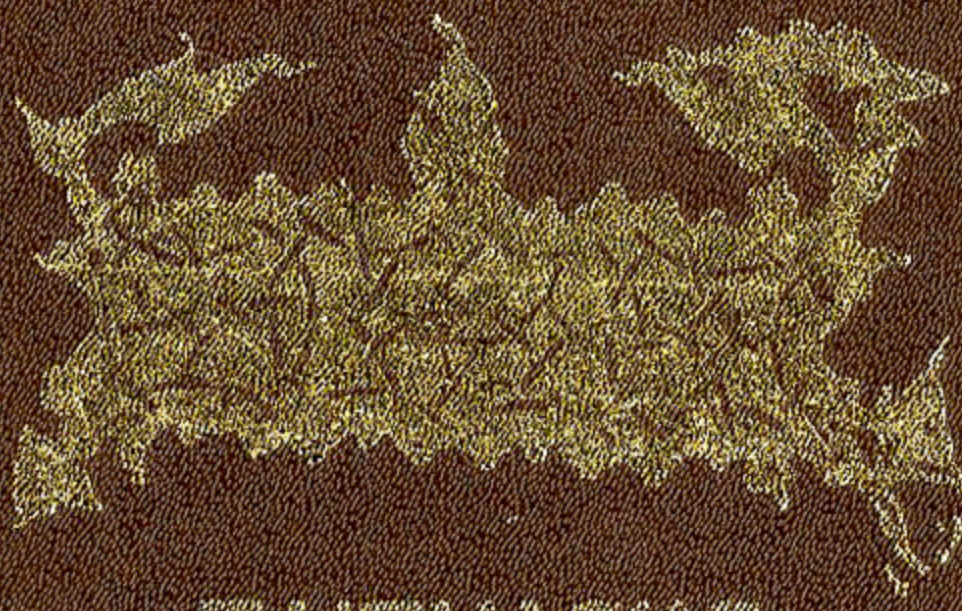

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПСАЛТИРИ

Б III 2893/4/I ID= 46284039

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига IV

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига IV

ПСАЛТИРИ

Аутори

Душица Грбић
Ксенија Минчић-Обрадовић
Катица Шкорић
Љупка Васиљев
Јасмина Грковић-Мејџор
Станимир Јакшић
Димитрије Е.Стефановић

Редактор

Проф. др Вера Јерковић

Нови Сад
1993

Главни уредник
Миро Вуксановић

Рецензенти
Др Милица Грковић
Др Мато Пижурица

Опис водених знакова
Мирослава Гроздановић-Пајић

Инв. бр. 739308

На корицама
Заставица из Псалтира патријарха Калиника, л. 247а (РР II 22)

КАТАЛОГ

352 B 21

22. РР I 2 (РР 102 – ~~325 B 21~~) – 28048

ПСАЛТИР

XVII век

Хартија, мастило мрко и црно, боје су киновар и зелена, 222 л. 118–120x80–89 мм, текст 102–104x69–72 мм, број редова на пуној исписаној страници је најчешће 18 (понегде долази 17, 19 редова или 21 ред). Два писара (други је исписао л. 5а,б са текстом од Пс. 5/11 до краја 6. Псалма).

Према *воденим знацима* рукопис је писан у *петој деценији XVII века* (1640/1650): 1) круна са звездом и полумесецом и контрамарка АС, врло сл. Београд, НБС 46, око 1651. и НБС 654 – I део, око 1649; Загреб, ПМХ 27 из 1642 и ПМХ 36 из 1647; Праг НМП IX G 7 – I део из 1648. и IX H 16 из 1640/50. и МСПЦ, Грујић 92 из 1642, такође овај знак је врло сл. са истим знаком у *Псалтиру Гаврила Тројичанина* из 1643. Библиотеке Матице српске; 2) котва у кругу са тролистом и контрамарка RM или BM (није сасвим јасно). Овај тип котве са контрамарком RM не постоји у расположивој филигранолошкој грађи Археографског одељења Народне библиотеке Србије, а BM врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 8 из 1630/40. и 187 из 1648; Београд, МСПЦ 28 из 1654. и НБС 650 – I део из четрдесетих година XVII века; Загреб, ПМХ – *Плашки служабник* из 1642; Хиландар 511 из средине XVII века; 3) три полумесеца и контрамарка bv, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 107 – III део из пете деценије XV века; 92 из 1642. и 75 око 1650/60. године.

Садржи 30 свешчица, а словна сигнатура видљива је (сасвим или делимично) само на доњим маргинама 1.л. св. 10, 12, 16–19 и 22–24. Свешчице 3–21 и 24–29 имају по 8 листова, св. 1 је са 4 листа, у св. 2, 23 и 30 налази се по 7 листова (у 2. св. недостаје 8. лист са текстом од Пс. 10/4, и то од речи (**правь)днаго** до краја Пс. 11, у св. 23 нема 4. листа са текстом од Пс. 118/51, поч. **до ѕ҃ла**... до Пс. 118/68, а у св. 30 нема последњег, вероватно празног листа), док се св. 22 састоји само од 1 листа (текст се наставља). Од 9. л. у књизи (то је 5. л. у 2. св.) сачуван је само мањи део, тако да недостаје текст од Пс. 9/10 до Пс. 9/22. Књига је обрезивана, поправљана и преповезивана. Због јачег обрезивања листова на више места је оштећен текст у првом реду странице, а такође је уништено и више сигнатура на њиховим доњим маргинама. Листови 1–4 и л. 6 давно су крпљени, а на новијим деловима хартије, који су убачени на њиховим горњим и бочним ивицама, дописане су речи или делови речи мастилом црне боје, полууставним писмом (овде се

јавља и слово ѧ, којег, иначе, нема у књизи). На многим местима видљиве су тамније мрље од влаге и оштећења од црвоточине.

Новије картонске корице обложене су црном кожом. Предња и задња страна корица једнако су украшене златним четвртастим оквиром и златним орнаментом у средини, који чине крст, ленгер и срце.

Тип писма је полуустав. Рукопис је крупан (понегде су слова гушће писана) и исписан. Слова су усправна или благо искошена удесно, а у њиховом извођењу разликују се тање и пуније линије. Подвлачење и надвлачење стубова скоро изостаје. Украсне црте се понегде јављају. Словни облици су углавном без типолошког варирања и одговарају опису устава XVI–XVII века Петра Ђорђића,[1] а такође се слажу и са воденим знацима хартије. Једноного т се уопште не јавља (долази само троного и високо). Слово ѕ се среће и у речима са етимологијом *з*. Од већих слова употребљавају се широко є, о, издужено к, високо т, *јер* и *јат*, веће ѕ и з, а има и слова с неким продуженим елементом (код ѡ је десна бочна страна продужена у горњи међупростор, док се са продуженим стубом или репом срећу ж, у, у оу, р и щ). У брзописном облику у врсти изводе се а и б, а над редом: а, в, ж, м, т.

Књига је украшена иницијалима који су писани на почетку псалама и библијских песама. Извођени су киноваром, а само је код иницијала Б на л. 1а употребљена поред киновара и зелена боја (овај иницијал је и богатије украшен). Велика слова у тексту писана су мастилом, док је киновар коришћен само једанпут. Наслови су исписани великим црвеним словима, која нису у везу.

Правопис је ресавског типа, ненормализован. Употребљена су сва четири знака за јер: ь, ъ, *високо* и *пајерак*. Група *ја-* означена је само са ꙗ, док се *-ја* углавном пише са -а (-ꙗ је ређе). Група *је* у обе позиције много чешће је писана са е, є него са ѥ. У групама *ља, ња, ље, ње* срећу се само лигатуре. Слово ї не стоји увек на месту. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, зарез и три тачке у кругу.

Језик је српскословенски. Потврде вокализације полугласа у *а* долазе више пута (писано а), док се рефлекс е (<ь) јавља једанпут. Слово ѣ је у већини случајева правилно употребљено, али ни замене ѣ са е, односно е са ѣ нису ретке. До краја је спроведена српскословенска норма у погледу чувања *л* вокалног, затим група чр-, чьт-, жд и щ. Нема метатезе заменичког вьс-, као ни замене вь, вь-, вьз-/вьс- са оу, оу-, оуз-/оус-. Норма књижевног језика скоро се до краја поштује. У И јд., Д и Л мн. основа на *ĭ и на консонант је -емь, -ехь. У одређеном виду придевске промене у Д јд. је -омоу/-емоу. Именички облик придева среће се и у Г, Д и Л мн. Супин није сачуван, асигматског аориста нема, у 1. л. мн. презента атематских глагола је -мы, а у 3. л. дв. само у ретким случајевима није -та. У 1. л. потенцијала неколико пута долази бимь.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама које су настајале већ у старословенским споменицима, а одговарају

---

[1] Ђорђић, Петар, *Историја српске ћирилице, Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 114–115.

српском језику. Спорадично се јављају и друге старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Под утицајем народног говора писара веома ретко се јављају одступања од књижевне норме. Тако у **o*, **jo* промени проширење са **-ов-** или **-ев-** долази у Н, Г и Д мн. Код именица **a* промене у Л јд. једанпут је завршетак **-и** уместо **-ѣ**. Именица **тать** (**ĭ* основе) јавља се у А јд. са завршетком **-ь** (**тать** Пс. 49/18). У деклинацији придева у Д јд. ж. р. једанпут се јавља **-ои**, док се заменички наставак **-ѣхъ** потврђује такође у једном примеру Г мн. м. рода. Завршетак **-ть** у 3. л. презента изостаје једанпут, замена **ѣ** са **и** долази у једном случају императива. Партицип у примеру **призрыль** Пс. 30/7 образован је од презентске основе (са **-и-**) а не од инфинитивне (са **-ѣ-**). У понеком случају двојина се замењује множином и обрнуто. Јављају се и примери неконгруирања заменице и придева са именицом у броју или падежу.

На основу ових црта рукопис се не може ближе локализовати. Замена **ѣ** са **е** и **е** са **ѣ** као и појава заменичке основе **-ѣ-** у одређеном виду придева омогућавају претпоставку о косовско-ресавској дијалекатској основи писаревог народног говора. Случај партиципа претерита са основом на **-и-** а не са **-ѣ-** упућује на шумадијско-војвођански дијалекат.[2]

Слова другог писара су нешто ситнија и лепша. Једноного **т** није употребљено. Графема **ѕ** се такође јавља у словној вредности. За слово *јер* користе се три знака: **ь**, **ъ** и *пајерак*. Од већих слова употребљено је широко **ѳ**, **о** и веће **в**. Брзописне облике у врсти имају **д** и **в**, а над редом слово **м**.

Правопис је ресавски. Језик је српскословенски. Неколико пута написано је **д** уместо *јера*, а замена **ѣ** са **е** и **е** са **ѣ** указује на то да је језик био екавски. Одступања од књижевне норме нема.

Садржај

1а–201б/13 : **дв|д|а пр|о|рка и цр҃а пѣ|с|нъ**

201б/14–202б/6 : **сьи ѱалш|м|. особь писань дв|д|(ов)ь. и вынѣ числа . р҃н. ѱалш|м| ѳг|д|а ѳдинь бра се съ голїадомь**

202б/7–222а: **пѣс'нь моӱсешва въ исхшдѣ**

Записи

На л. 222а иза текста књиге писар је оставио следећи запис, писан полууставом и киноваром: **слава, и кон'ць. съ/вршителю бу / нашемоу таковъ / дѣлоу аминь. / почехь м|с|ца / декем'врїа ,ѳ҃. / дн҃ь. и съвршиш|х| м|с|ца гк|н| / кд҃ на паме|т| / прпо|д|(о)бнїе мт҃е/ре ѯенїе ри|м|ъ.**

На л. 222б исписан је текст са насловом: **мл҃твы ѡ ѡскврн'ши / во снѣ.** Поч.: **многома|с|тївы / нетлѣннѣ нескв'не** [тј. **нескврънне**] **безгш҃ / [ ]е г҃и**... Цео текст су исписале две руке полууставним писмом – прва наслов киноваром и текст у

---

[2] Ивић, Павле, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 69.

наставку до половине 4. реда мастилом црне боје, а друга остатак текста до краја странице.

Историјат књиге

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 1. 3. 1933. године. Података о начину прибављања нема.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богдановић, Димитрије, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд 1982, књ. XXXI, 1257.

23. РР I 3 (РР 103 – 352 В 17) – 113436

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

XVII век

Хартија, мастило мрко и црно, боја киновар, 396л. 142x96–100 мм, текст 93–104x52–70 мм, број редова је најчешће 22. Седам писара (први се налази на листовима 1а–8б, 10а–138б, други на 9а,б, трећи на 139а–270б, четврти на 271б–272б, пети на 273а–288б, шести на 289а–296б, седми на 297а–396б).

Према *воденим знацима* рукопис је из *друге или треће деценије XVII века*: 1) котва у кругу са тролистом и контрамарком IcC, врло сл. Загреб, ПМХ 48 из 1610/20; Љубљана УНБ 17 из 1610/20; Београд, МСПЦ, Грујић 6 из 1610/20; 2) исти знак са контрамарком bG. Уз овај знак према филигранолошкој грађи Археографског одељења Народне библиотеке Србије јавља се контрамарка BG и имају је следећи рукописи: Пећ 18 из 1610. и 50 из 1604; Никољац 22 из 1606; Београд НБС 10 из 1615/25; 3) исти знак са контрамарком A3, врло сл. Цетиње 41 из 1610/20; 4) три полумесеца и контрамарка Ac3, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 86 из 1622. и МСПЦ 65 из прве четвртине XVII века; 5) исти знак и контрамарка A3, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 86 из 1622, и МСПЦ 65 из прве четвртине XVII века и Букурешт, БРА 135 из 1624.

Садржи 54 свешчице које су припадале различитим књигама. Свешчице 1–19 су сигниране (сигниран је први и осми лист) и имају по 8 листова, осим 1. св. у којој недостаје л. 2–5 ако је потпуна била са осам листова или недостаје л. 2–3 ако је првобитно садржавала 6 листова. Непотпуне су и следеће свешчице: у св. 2 недостаје л. 4 и л. 7–8, у св. 3 нема л. 1–2 и л. 7–8, у св. 4 нема л. 1, а св. 19 је без 1. и 8. листа. Следе св. 1–18 са сигнатуром на првом листу. Оне имају по 8 листова, изузев свешчице 1, 4 и 6 које немају 1. и 8. лист, а св. 18 је без листова 3–6 (предња страна л. 7 је празна). У књизи затим долазе две свешчице са по 8 листова, а на првом листу сваке од њих су написане по две словне ознаке: к҃ и и҃і, к҃ и ѯ҃і. Текст до краја књиге чини петнаест необележених свешчица које су имале по 8 листова. Недостају следећи листови: у св. 6 нема 1. листа, у св. 8 недостаје л. 1 и 8, св. 10 нема л. 7–8, св. 11 је без 1–2. и 7–8. листа, у св. 13 фали л. 8, а св. 15 нема л. 7–8. Ивице листова у књизи су искрзане, нарочито на почетку. Првих пет свешчица је отцепљено, а даље има још неколико одвојених листова. Оштећења од влаге и плесни, понегде и од црвоточине, нису оштетила текст. Нагорели делови л. 224 и 225

су крпљени, а на додатим деловима хартије допуњени су црним мастилом делови речи које су биле оштећене. На листовима постоји фолијација Д.Кириловића. На спољашњим маргинама оловком су пагиниране и странице од 1–460, а онда до краја књиге пагинације нема.

Корице су дрвене, обложене тамномрком украшеном кожом – украс на предњој и задњој страни није идентичан. На неколико места на кожи су рупе. Хрбат је имао три ребра, а на врху је кожа зацепљена. Предње корице и хрбат су одвојени од књиге. Виде се трагови две копче.

Тип писма је полуустав. Рукопис свих писара је читак. Слова првог, четвртог и седмог писара су ситна, лепа, уједначена и уредна, други и шести рукопис је више исписан и мање уједначен, а слова треће и пете руке су мало крупнија од осталих, иначе такође лепа уредна и уједначена. Код свих се разликују пуне и танке линије, изузетно ретко слова првог, другог, четвртог и седмог писара имају почетну или надвучену црту. Нема слова са украсном цртом, осим ї у тексту првог писара, кад је слово у функцији броја и једног примера слова ѕ у тексту шестог. У оквиру малих слова првог писара типолошки варирају и, т, ѕ, ѡ и ц. Слово т се јавља као троного и једноного, ѕ је чешће изведено изједна са о, а ређе са одвојеном птичицом. Леви привезак код ѣ ретко иде до линије реда. Стуб слова ѫ је са лулом окренутом десно. Тело слова ѧ образује један лук који се испод линије реда благо савија удесно и продужава у реп изведен валовитом линијом чији је крај извијен навише. Брзописна слова у врсти су: б, ж и високо *јер*. Од већих слова употребљено је бубњевито в, широко ѳ, о и с, високо ъ и ѣ, а примећено је и веће и. Код трећег писара у више типова се налазе следећа мала слова: а, е, з, и, т, ѕ, ѡ и ц. Слово ѣ има кратак леви привезак, а стуб слова ѫ је са лулом више пута окренутом улево. Два исто усмерена лука, чешће исте величине, образују слово ѧ. Једанпут је ы написано са спојницом. У врсти и брзописни облик имају а, б, в, д, ж, ч, високо *јер* и ю. Над редом брзописно је б, в и ж. Употребљавано је бубњевито в, широко ѳ, о и с, а високо је т, ъ и ѣ. Седми писар има различите типове следећих малих слова: е, ж, з, и, к, с, т, ѕ, ш, ч и ѣ. Употребљава троного и двоного т, а примера слова ѕ са одвојеном птичицом нема. Леви привезак код ѣ је кратак, стуб слова ѫ је чешће нагнут удесно са благо извијеним врхом, такође удесно. Слово ѧ се не разликује битно од облика који се среће код трећег писара. Није ретко слово к са пречком која спаја стуб са бочним делом, а понекад бочни део слова додирује стуб. У врсти је понегде и брзописно а, б, г, з, к и ѩ, а над редом: б, в, ж и к. Писар употребљава бубњевито в, широко ѳ, о, с, ш, високо т, ъ и ѣ. Осталим писарима (други, четврти, пети и шести), припада мањи део текста. Типолошке разлике словних облика нису велике. Једино се по већем броју брзописних слова издваја шести писар, а он пише и издужено к.

У књизи нема заставица, а иницијали су црвени, скромно украшени. Велика слова нису увек писана киноваром. Наслови су исписани у везу, киноваром.

Правопис свих седам писара је ресавски, ненормализован. Први, трећи и седми писар имају знаке ь, ъ, високо *јер* и *јајерак*, а код четвртог, петог и шестог су ь, високо *јер* и *јајерак*. У тексту четвртог и петог писара ъ се среће у једном, одн. у два примера, а шести писар овај знак нема. Кратак текст другог писара има ь и *јајерак*. Сви писари доследно пишу групу *ја-* са ѩ-, а за *-ја* највише пута је -а, осим код другог писара који чешће пише -ѩ. Обележавање иницијалног *је-* са е-

најчешће је код првог писара, ретко се налази код трећег, петог и шестог, а други, четврти и седми писар не стављају ѥ- за *је-*. Широко ѥ- за *је-* у тексту првог и другог писара је ретко, а писање ѥ- за *је-* обичније је за трећу, пету, шесту и седму руку. Неколико примера са *је-* четврти писар означава широким словом ѥ-. Лигатуру ѥ- за *је-* ретко користе први и седми писар, док други највише пише ѥ-. Немају ѥ- трећи, четврти, пети и шести рукопис. Грчка варијанта малог слова *ε* за почетно *је-* примећена је у једној речи шесте руке. Иза вокала код свих је обичније -ѥ, осим код другог где -ѥ претеже над -ѥ. Лигатуру -ѥ први, трећи, пети, шести и седми писар ретко пишу, а четврти писар нема -ѥ. У овој позицији широко -ѥ први, други, шести и седми писар не употребљавају. У петом рукопису није ретко -ѥ за *-је*, код трећег се среће сасвим ретко, а четврти писар има -ѥ двапут. Грчко *-ε* ретко има други, шести и седми рукопис. Спојеви *ља*, *ња*, *ље*, *ње* обично су бележени лигатурама (изузетно је ретко лѥ код трећег и ла, лѥ код петог писара и једном је стављено лѣ за *ље* код првог). У целој књизи се ї пише у одговарајућим категоријама, мада не увек доследно. Слово ѕ имају сви, а у тексту другог ѕ се налази свега једном у вредности броја. Акценатски знаци и спирити су стављени код свих. Од интерпункцијских знакова тачку, две тачке, зарез и тачку са зарезом имају први и четврти писар, тачку, две тачке и зарез пишу трећи, пети, шести и седми, а други има тачку и четири тачке распоређене у крст.

Језик је српскословенски. Сви писари имају примере у којима има замене *јера* са а, а најбројније потврде се налазе у тексту трећег писара. Написано *јер* место етимолошког а налази се код првог, трећег, петог и седмог. Слова ѣ и ѥ мешају сви писари, а једном је место ѣ стављено и код седмог: сикирою 356б/13. Српскословенску норму у погледу *л* вокалног, чр-, чьт-, жд и щ, као и заменичког вьс- доследно чувају сви. Нема промене *л* на крају речи и слога, нити се вь, вь-, вьз-/вьс- замењује са оу, оу-, оуз-/оус-.

У области морфологије норма књижевног језика се скоро у потпуности потврђује, осим на странама са кратким текстом неких писара где потврда за неке црте нема. Особине редакцијског језика илуструју наставак -ѥмь у И јд. и Д мн. и наставак -ѥхь у Л мн. основа на **ĭ* и на консонант, наставак -и у Л јд. именица на **ū* и на консонант, затим наставак -омоу/-ѥмоу у Д јд. одређеног вида придева и пасивног партиципа претерита који се налазе у тексту свих писара. И поред тенденције уопштавања одређеног вида у Г, Д и Л мн. придева, неодређен придевски вид се потврђује код првог, а ретко облике са именичким наставком има и седми писар. Супин је у овој књизи замењен инфинитивом. Нема асигматског аориста. Код прве руке није ретко бимь у 1. л. јд. потенцијала, а остали писари немају потенцијал. Увек је 1. л. мн. атематских глагола у презенту са -мы. У 3. л. дв. је -та, али код првог писара није црта доследно спроведена.

Међу архаичне иновације спадају примери именица м. рода са основом на **о/јо* које имају проширење *-ов-/-ев-* из **ŭ* основа, а срећу се у тексту првог, трећег, шестог и седмог писара. Дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале још у старословенском под утицајем народног језика евидентиране су код првог и седмог писара.

Ретко се у области деклинације нађу и други наставци из народног језика. Једанпут у Л јд. у **о* основи код првог писара је наставак -оу (по лоукав'ствоу Пс. 27/4). У примеру посрѣдѣ же богы Пс. 81/1 први писар је уз предлог посрѣдѣ

употребио именицу у А уместо у Г. У заменичкој промени забележено је сажимање у Г јд. ж. рода: **своѥ** Пс. 3/2. Једном у Л јд. активни партицип презента ж. рода има **-ои**. Усамљен је облик 1. л. јд. имперфекта грађен од презентске основе (**вѣроуѥ|х|** Пс. 118/66).

У кратком тексту другог писара једном је употребљен облик заменице у Г мн. уместо у А мн. (Пс. 15/4).

Из народног језика **-оу** у Л јд. **о* основа трећи писар има једном (**на рѣдоу** 195а/4), а облик Н јд. именице **црькы** такође је једанпут изједначен са А јд. (**цр҃ковь** 187б/15). Евидентиран је и Д јд. придева одређеног вида са народним наставком: **ст҃оме** 141а/5, као и Л јд.: **о раслаблен'номь** 246б/6–7. Неколико пута придев је са заменичком основом **-ѣ-** (И јд., Г и Д мн.). Има више примера партиципа у Д јд. ж. рода с наставком **-ои**. У 3. л. јд. презента једном изостаје **-ть** (142б/15), а једанпут се у 1. л. мн. презента налази наставак **-мо** (264а/2). Нанос из народног језика забележен је и у 2. л. мн. када је у основи императива **-и-** уместо **-ѣ-** (**тецитє** 245а/7).

У тексту петог писара забележен је облик партиципа са **-ои** у Д јд. ж. рода, а заменичка основа на **-ѣ-** постоји у једном примеру придева у Г мн. (285а/20).

Седми писар у Г јд. **а* основа има у једном случају **-є** (**ѿ жєнє** 372а/12), а једном је **-є** и у Н мн.: **злобѣ** 345а/9. Неколико примера партиципа је са **-ои** у Д јд. Према народном језику је и пример **ѡ мнѣ грѣш'номь** 396а/6–7. У неколико придева у И јд., Д мн. и Д дв. написано је заменичко **-ѣ-**. Наставак **-шь** у 2. л. јд. презента се среће једном (387а/13–14).

Код четвртог и шестог писара наноса из народног језика нема.

Облици двојине понекад су замењени множином код првог, трећег и седмог писара. Партиципи ретко не конгруирају у тексту прве и седме руке.

На основу језика свих писара може се закључити да је препис споменика настао на српској територији са екавским рефлексом *јата* и извршеном вокализацијом полугласа у *а*. Наставци тврде заменичке промене у деклинацији придева указују на косовско-ресавску основицу народног говора писара.

Садржај

1а–1б: **сицѣ починаемь ѱалтирь.** Текст се прекида на стр. 1б: ...**пользными дѣлы, и десними помысли**

2а–129а/16: *Псалтир*. Поч.: **нѥго. на|д| сїѡнѡ|м| горою ст҃ою его...** (Пс. 2/6). Текст се прекида на стр. 7б: ...**въ таины|х| оубити неповин'наго. очи ѥ|г|(о)** (Пс. 9/28), следи на стр. 8а: **ре|ч|(е) безоумнь въ ср|д|ци своемъ, нѣ|с|(ть) б҃а...** (Пс. 13/1). Текст се прекида на стр. 9б: **...сь|х|рани ме г҃и ꙗ|к|(о) зеницꙋ ока вь кровѣ крилꙋ твоею покриє[ши]** (Пс. 16/8), следи на стр. 10а: **с҃нове тоуж|д|їи сьгльгаше ми. с҃нове тоуж|д|їи ѡбет'шаше...** (Пс. 17/44). Текст се прекида на стр. 13б: ...**поменоут се и ѡбратет |с|е кь г҃ꙋ в'си кон'ци землѥ. и поклонит |с|е** (Пс. 21/27), следи на стр. 14а: **[опль]чите на ме плькь не оубоит |с|е ср|д|це мое...** (Пс. 26/3).

129а/17–129б/11: **сьи, ѱало|м| ѡсобь писань ѥ|с|(ть) д҃вдвь**

129б/12–138б: **пѣ|с|нь моусеѡова вь исхѡд'.** Текст се прекида на стр. 132б: ...**сьбраше се оу мене, и запетлѣше се**, следи на стр. 133а: **[вь грь]дины ни да изыдеть**

велеречїе изь оусть ваши|х| ...Текст се прекида на стр. 138б: **...бл|с|вите д҃сы и д҃ше правед'ныи|х| прпо|д|(о)бнїи и мѣ[ренїи]**

139а–229б: *Последованије тропара и кондака*, од месеца септембра. Нема почетка. Текст сачуван од тропара Богородици, глас први, поч.: **ра|д|уи се б҃лгодѣтнаа б҃це д҃во.** Текст се прекида на стр. 144б: ...**животворещи кр|с|ть твоее б҃лгости. єгоже дарова намь** (13.IX), следи на стр. 145а: **сьхранꙗѥ кр|с|томь лю|д|ы...** (14. IX). Текст се прекида на стр. 160б: ...**врачеве и чю|д|творци славнии. нь вашимь посеще[нїемь]**(1.XI), следи на стр. 161а: **[възвѣща]ющїи зарами твоими. стр|с|тотрьпче геѡргїе...** (3.XI). Текст се прекида на стр. 166б: ...**чю|д|сними дѣланми трьпе. нареченїе** (17. XI), следи на стр. 167а: **оугод'ниче. тѣм'же праз|д|ноующе ч|с|тноую паметь твою...** (20.XI). Текст се прекида на стр. 174б:...**тѣхь молитвами х҃с б҃е пом҃лоуи на|с|** (17.XII), следи на стр. 175а: **свѣтлыи|х| под'вигь твои|х| свѣтоносны д҃нь...** (20.XII). Текст се прекида на стр. 180б: ...**въземлющаго грѣхь мирꙋ** (7.I), следи на стр. 181а: **дроу|г|(и), ко(н)|д|(акь), гла|с| ,а҃. лыкь а҃гглскы. окомь д҃шевны|м| бьдрьствꙋе с҃тлю...** (10.I).

230а–233а/17: **послѣдованїе сьбранїа, с҃тго и великаго поста. вь не|д|(ѣ)лю вь нюже ч'тет |с|е с҃щен'ное єѵ|г|лїе**; 233а/17–249а: **въ не|д|(ѣ)лю цвѣтноую** и цветни и пасхални период који се завршава Недељом свих светих.

249б–253б: **тро|п|ры вьскр|с|ны, и ѵ҃пакои ѡсми|м| г҃лсовѡ|м|**

254а–256б/18: **тропары и б҃городичны и ко(н)|д|(акь) прѣз не|д|(ѣ)лю**

256б/19–260б/10: **сыи тропари поют |с|е єг|д|а є(сть) по|с|(ть), на ве|ч|(е)рны, по трис҃то|м|, тропари сїи, гла|с| ,д҃.**

260б/11–263а/6: **свѣтилне прѣ|з| не|д|(ѣ)лю**

263а/7–266б/14: **б҃городич'ны пѣваемїи на б҃ь г҃ь. сь тропары с҃тмоу**

266б/14–270б/14: **троичны ѡсми|м| гласовомь**

270б/15–20: **вь поне|д|(ѣльникь) ап|с|лы і єѵ|г|лїа. д҃невна.** Текст се прекида: ...**помени ме г҃и вьпїю**

271а: Страна је празна.

271б–278а: **канонь м҃лбнь ка своємоу а҃гглꙋ, хранителоу и и покровителю д҃ши и телꙋ. творенїе прѣпо|д|обна|го| ѡ҃ца нашего іѡан'наа дамаскѵ҃на. ємоуже краегранесе сїе. а҃ггла пою те хранителꙗ мое|го|**

278б–296б: **слоу|ж|ба акатистоу прѣс҃тѣи б҃ци.** Садржи: **на г҃и вьзва|х|. ст|х|ры, гла|с| ,ѕ҃; канѡ|н|, б҃лгодар'ствнь прѣс҃теи б҃ци. ємоу|ж|(е) краегранесїе се. радости прїетилище тебѣ по|д|(о)баеть радовати се єдинои іѡсифь**, а после шесте песме текст акатиста Богородици; **свѣти|л|(не); на хва|л|(ителни) сты|х|(и)|р|(и). гл|с|ь .д҃.**

297а–320б: *Часловац.* Садржи: **часъ ,а҃.** (297а); **междꙋчасїе. прьваго часа** (297б–300а/11); **часъ ,г҃.** (300а/11–300б/21); **меж|д|оучасїа. третїаго часа** (300б/22–303б/7); **часъ , ѕ҃.** (303б/8–304б/1); **междоучасїе ,ѕ҃го. часа** (304б/2–306а/11); **часъ. ѳ҃.** (306а/12–307а/2); **междꙋчасїе .ѳ҃го. часа.** (307а/3–309б/9); **начело паве|ч|(е)р'ници** (309б/10–320б).

321а–393б: *Скраћени октоих.* Садржи: **вь сꙋботꙋ ве|ч|(е)рь на велїцеи ве|ч|(е)р'ны, на г҃и вьзва|х|, ст|х|ры вьскр|с|ны, гл|с| .а҃** (321а–342а/18), текст се прекида на стр. 328б: ...**вьзве|с|(е)ли ми се д҃хь сьрадоуе ти се и ср|д|це**, следи на стр.

329а: [свѣ]щниче и роучко златаа, и горо несѣкомаа...; вь не|д|(ѣ)лю вечерь на г҃и вьзва|х|. ст|х|ры. кь гоу҃ нашемꙋ іѵ҃ хꙋ҃. гла|с| ,а҃. (342а/19–350а/21), текст се прекида на стр. 343б: ... ꙗко на те оупованїе сь бг҃омь. бц҃е вьзложихомь, следи на стр. 344а: слове. іѡсїфь пѣ|с|(нь) .а҃. гла|с| .а҃. ірмѡ|с|... текст се прекида на стр. 349б: ... и тебѣ припа|д|(а)ю зовїи. ѿ люты|х| ме избави, следи на стр. 350а: ре|ч|(е) гь҃ свои|м| оученикѡ|м|...; вь поне|д|(ѣльникь) ве|ч|(е) на г҃и вьз'вахь ст|х|ры кь гоу҃ нашемꙋ іѵ҃ хо҃у. гла|с| в҃. (350а/22–360б/16); вь в'то(рьни)|к| на г҃и вьзвахь ст|х|ры. кь гоу҃ нашемꙋ іѵ҃ хꙋ҃. гла|с| ,г҃. (360б/17–367б), текст се прекида на стр. 363б: ...и чл҃кы сп|с|ль єси, следи на стр. 364а: покланꙗющи|х| се бл҃гоч|с|тно бе҃ всѣ|х|... текст се прекида на стр. 367б: ...мар'ѳа же мльвѣше о мнозѣ слоужбѣ ста[вши]; *Служба за среду увече гласа четвртог*, недостаје почетак, на стр. 368а текст почиње: жрьтвы одш҃евлѥн'ныѥ все сьжеженїа словеснаа... (368а–376а/20); вь че(тврьть)|к| ве|ч|(е) на г҃и вьзва|х| ст|х|ры гл|с|ь ,е҃. (376а/21–384а), текст се прекида на стр. 382б: ...иже клетвꙋ дрѣва дрѣвѡ|м| исцѣ[ливыи], следи на стр. 383а: [оумрьша]го адама оживиль єси...; вь пе(ть)|к| ве|ч|(е) ст|х|ры на г҃и вьзва|х| кь гꙋ҃ нашемꙋ іѵ҃ хоу҃. гла|с| ,ѕ҃. (384б–393б).

394а–395а/17: єгда хощеши вьзлѣщи спати. сицѣ по|д|обаеть поклꙗ|н|(ꙗ)ти се, прѣст҃ѣи тр|о|ици

395а/18–396а/17: мл҃тва єг|д|а хощещи спати вьз|д|ѣвь роуцѣ свои горѣ

396а/17–396/18: м(о)|л|(итва), ст҃го ан'тїѡха, еже на каж|д|о ве|ч|(е)рь мл҃ꙗше |с|(е)

396б/18–23: иже вь ст҃ы|х| ѡц҃а нашего іѡанна зла|т|(о)устаго. мл҃твы числѡ|м| ,кд҃. часовѡ|м| нощни|м| и дн҃евны|м|, текст се прекида: ...аще дѣлѡ|м|, аще помыслѡ|м|

Записи

На десној маргини л. 239а неколико исписаних редова не садрже значајнију информацију.

На доњој и левој маргини л. 303б неколико речи курзивом такође не садрже важну информацију.

На доњој маргини л. 393б, мрким мастилом: сїе писа|х| бола|н| не к'лни г҃а ра|дї| болѥ не мого|х|. тако бы оуз водꙋ послѣдова|х|.

Историјат књиге

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 14. XI 1953. године, као затечен у фонду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кириловић, Димитрије, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 65.

2. Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 43, 46.

3. Богдановић, Димитрије, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII* века), САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд 1982, књ. XXXI, бр. 1332.

ÄA

24. PP I 4 (PP 104 – 352 B 1) – 48242

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

XVII век

Хартија, мастило мрко и киновар, боје окер и плава, понегде и злато, 633 л. 140x85 мм, текст 115x60 мм, 107x64 мм, 111x60 мм, 19 редова на пуној страни, сем на л. 370–371 и л. 628–631 где је 18 редова, л. 542–627 и 632 са по 23 реда а 633 са 15 редова. Четири писара. Први је писао л. 1–369б и 372а-627б, други л. 370–371., трећи л. 628–631, четврти л. 632–633. Осим тога јављају се још две руке, једна која је дописала текст на накнадно додатим деловима нагорелих листова 411 и 412 и друга која је дописала изостављен тропар Пресветој Богородици на л. 398б.

Писар главног дела текста сакрио је своје име у китњастом монограму на л. 494б и мање украшеном на л. 573а. Оба монограма су изведена једним непрекинутим потезом, а елементи од којих су састављени одговарају словима **ї**, **ѡ**, **в**, **а**, **н**, **ь**, односно, име главног писара је највероватније *Јован*. У потпису на л. 494б, у делу који захвата слово **ѡ**, уписана су и четири слова **ц**. Овај ребус, вероватно, крије место настанка рукописа (можда: все **ѡ** ци – в се**ѡ**ци, или: в **ѡ** сви ци – в освици).[1]

Према *воденим знацима* рукопис је из *друге деценије XVII века*: 1) котва у кругу са тролистом и контрамарком AZ, врло сл. Цетиње 41 из 1610/20; 2) исти знак са контрамарком bV, врло сл. Цетиње 12 из 1613 и Пећ 10 из 1600/10; 3) три полумесеца и контрамарка LF, врло сл. Београд, МСПЦ 51 из 1613; 54 из 1613. и САНУ 9 и 61 из прве четвртине XVII века; 4) арбалет у кругу са тролистом изнад, а иницијалима GB унутар круга, врло сл. Београд, МСПЦ 46 из 1611. Листови 628–631 иако писани другом руком су из 17. века. На њима је, такође, котва са тролистом, али се контрамарка није видела, највероватније је овај део из истог времена као претходни. Листови 371–372 и 632–633 накнадно су додани али на њима нема воденог знака па се филигранолошки не могу датирати. По структури хартија

---

[1] *Сеоци* у области Вир Пазара са црквом св. Николе; *Осовица*, тј. *Липље*, манастир у области Бањалуке, са црквом св. Николе у којем је почетком 17. века постојала писарско-илуминаторска радионица. (В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 295, 231, 174)

ових листова различита је у односу на осталу хартију рукописа, вероватно је млађа, па се мора помоћу палеографије датирати.

Књига има 89 повезаних свешчица, мањим делом оригинално сигнираних (сигниране су прве три, а̃-г̃, и 55–75, а̃-ка̃ с тим да ознаке изостају код 57–62, тј. г̃-з̃). Свешчице су са по осам листова, изузев 72. и 73. које су са по шест и 89. у којој су четири листа. Велики број листова је временом изгубљен: у 1. св. л. 1–3, 6, у 2. св. л. 4, у 9. св. л. 7. (али је текст комплетан), у 13. св. л. 4–5, у 20. св. л. 7. (текст је комплетан), у 21. св. л. 1, у 24. св. л. 3. (текст је комплетан), у 26. св. л. 1. и 8, у 27. св. л. 1–2, у 38. св. л. 1, 2, 7. и 8. у 42. св. л. 3–6, у 46. св. л. 1, 2. и 8, у 51. св. л. 2–7, у 52. св. л. 1–8, у 55 св. л. 1, у 57. св. л. 1–8, у 62. св. л. 2–8, у 68. св. л. 2–7, у 73. св. л. 6, у 74. св. л. 1–8, у 76. св. л. 2–7, у 83. св. л. 8, у 87 св. л. 1. На крају књиге су два рукописна листа (632. и 633) која ни физички ни садржински не припадају књизи.

Листови су крпљени, обрезани и наново увезани. Начин на који су оштећена места допуњавана парчадима друге хартије не одговара савременој технологији. На листовима има трагова воска и мрља од влаге, плесни и масти, понегде и оштећења од црвоточине. Књига је добрим делом рашивена.

Повез је даска обложена украшеном кожом тамно мрке боје. Хрбат је са два ребра. И на корицама су видљива оштећења од црвоточине. Кожа је искрзана на хрпту и на угловима. Једна копча је сачувана делимично а друга у целини.

У првој писарској секцији писмо је мешовито.[2] Рукопис је леп и уредан. Танке и пуне линије се разликују, врло су ретке подвучене, надвучене и украсне црте. У односу на водене знаке који показују да је хартија из друге деценије 17. века, може се рећи да се у писму показује извесна архаичност. Наиме, полууставни словни облици одговарају Ђорђићевом опису устава 16. века.[3] Нема млађих словних облика које Ђорђић наводи као карактеристичне за 17. век. Од облика који су у 15. веку ретки а у 16. се уопште не употребљавају срећу се, ретко, ѱ и ѯ са улево повијеном лулом, а архаично је и то што је стабло ѱ спуштено у доњи међупростор. Оно што одређује писмо првог писара као мешовито јесте веома често продужавање стубова, репова, кракова и ножица у оба међупростора, у свим позицијама (као: а, ж, х, ꙗ итд.). Има савијања продужетака улево у доњем међупростору, али оно није устаљено. Поред полууставних, брзописне словне облике имају а, б, в, г, д, ѕ, ж (слова у врсти) и а, б, ж, з, и, м, р, т, ь (слова над редом). Употребљена су следећа већа слова: широко ѥ, о, с, м, бубњевито в, високо т, ъ и ѣ (са петљицом која је веома мала, понекад чак једва видљива), издужено к. Често се користи и грчко ѕ (али не широко).

Тип писма другог, трећег и четвртог писара је полуустав. Слова у овим секцијама су крупнија у односу на слова главног писара. Рукописи су лепи, исписани, са оштрим разликовањем танких и пуних линија. Филигранолошка испитивања показала су да се хартија на којој је секција трећег писара не разликује

---

[2] Садржај термина *мешовито писмо* и разлози за његово увођење биће објашњени у раду К. Шкорић, *Мешовито писмо у псалтирима Библиотеке Матице српске.*

[3] П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице, Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 114.

од осталог дела књиге. Хартија листова са секцијама другог и трећег писара је без воденог знака, али је по структури различита и, вероватно, млађа. Листови 628–631 (трећи писар) убачени су у књигу приликом преповезивања а листови 632–633 (четврти писар) су приложени уз последњи лист у књизи, неповезани. Словни облици у све три секције одговарају Ђорђићевом опису писма 17. века:[4] **з** са округлом главом (код другог и четвртог писара), четворопотезно **и** и **н** са хоризонталном спојницом (код другог и трећег писара). Од већих слова у делу текста другог и трећег писара присутна су бубњевито **в**, широко **є** и **с**, а код трећег и широко **о**, **ш**, високо **т**, **ъ** и издужено **к**. У другом и трећем рукопису нису ретка ни остала слова са издуженим крацима. Четврти писар има само широко **є** и издужено **к**. Секције петог и шестог писара, који су додали оштећене и изостављене делове, веома су кратке. Слова ове двојице писара се по типу не издвајају од словних облика осталих писара.

У делу текста главног писара сачуване су две заставице. Прва је на л. 200а, на почетку Последовања, изведена је преплетом и украшена црвеном, зеленкастоплавом бојом и златом. Друга заставица је на л. 339а, на почетку Часловца, далеко скромније изведена. Лист са заставицом на почетку Псалама Давидових је изгубљен. У књизи се налази велик број иницијала, написаних киноваром, ређе и плавом бојом, углавном са једноставним украсима у облику тачака, црвених или плавих, или без икакавих украса. Мањи део иницијала је богатије украшен флоралним орнаментима. У тексту другог и четвртог писара нема украса. На почетку текста трећег писара налази се заставица изведена окер, зеленом, плавом и црвеном бојом, а у самом тексту су још четири богато украшена иницијала.

Правопис свих писара је ресавски, ненормализован. Сви користе **ь**, **ъ** и *ѣ-јерак*, а први и трећи писар и високо *јер*. Група *ја* се у иницијалном положају пише **ѧ-** а у положају иза вокала скоро увек **-а**. Широко **є-** је на почетку речи доследно код другог писара, а код првог и трећег претеже над **ѥ-**. Само је код четвртог **ѥ-** чешће од **є-**. У положају иза вокала у тексту првог писара налазимо **-ѣ**, понекад и **-є**, код другог **-ѣ**, а код трећег и четвртог се поред **-ѣ** и **-є** јавља и **-ѥ**. Писање група *ља*, *ња*, *ље*, *ње* готово је увек са лигатуром. Слово **ї** се углавном доследно пише у одговарајућим категоријама (**їа**, **їѣ**, **їи**, **їю**) али се у тексту првог, трећег и четвртог писара може наћи и ван њих. У секцијама другог и четвртог писара нема **ѕ** у словној вредности, у тексту трећег га налазимо једном (у **ѕѣлш**), а главни писар пише **ѕ** и на етимолошком месту *dz* и *z*. Акценатске знаке и спирите стављали су сви писари. Од интерпункцијских знакова користе тачку, зарез, тачку са зарезом, двотачку и две тачке са зарезом.

Језик свих пет писара је српскословенски. Мешање **ъ** и **ѣ** је констатовано у свим секцијама, међусобних замена **ь/ъ** и **а** нема у другој и трећој. *Вокално л* се чува. Нема нарушавања норме код гурпа **чр-**, **чьт-**, **жд** и **щ** и код *-л*(-) на крају речи и слога. Замеричко **вьс-** је без метатезе. Нема ни измене **вь**, **вь-** и **вьз-/вьс-** у **оу**, **оу-** и **оуз-/оус-**.

Норма књижевног језика испоштована је у високом степену и у области морфологије: форма А јд. м. рода за бића изједначена је са Г, наставци **-ѣмь** у И јд.

---

[4] П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, 114-115.

и Д мн. и -ѣхъ у Л мн. именица на *ĭ м. и ж. рода и на консонант сва три рода, -омоу/-емоу у Д јд. придевске промене одређеног вида. У Л јд. именица на *ŭ и на консонант наставак -и није усвојен до краја (одступа именица дьнь). Више пута су употребљени и облици неодређеног придевског вида у падежима множине (Г, Д, И, Л).

Уопштен је наставак -мы у 1. л. мн. презента атематских глагола и глагола имѣти, а у 3. л. дв. је -та, врло ретко и -те. Норма је доследно спроведена и у погледу губљења супина и асигматског аориста.

Старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале још у старословенским споменицима а под утицајем народних словенских језика, запажене су и у овој књизи. Поједине од њих у тексту главног писара показују тенденцију ка уопштавању: -омь у И јд. и Д мн. и -оχъ у Л мн. основа на *й, -ие у Н мн. и -и у Г мн. консонантске промене м. рода, форме Н јд. цр҃квы, А јд. любовь, и И јд. цр҃ковию, любовїю. Уопштавање наведених особина потврђује се и у текстовима осталих писара. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Остали наноси из народног језика су ретки, општештокавски и на основу њих се рукописи не могу ближе локализовати. У делу који је преписао први писар налазимо наставак *ја промене у Н мн. дъщере Пс. 47/11, Пс. 143/12, затим сажимање у Г јд. меке заменичке промене, наставак -ои у Д јд. ж. рода заменица, бројева, придева и партиципа и један случај губљења -ть у 3. л. јд. презента (пр҃їемлѥ Пс. 146/6). У секцији трећег писара јавља се један случај 1. л. мн. презента са наставком -мо (вьзсиламо 629б/3). У тексту четвртог писара упадљиво је велик број погрешно употребљених падежних облика: А јд. место Г јд. ѿ никомидїю 632а/3, 6–7 и место Л јд. вь флорѣн'цїю 632б/5, затим Л јд. ѡ ц(ѣса)р|с|тво 632а/21, Г јд. ѡ великъ гра|д| 633б/8, што је карактеристика данашњих призренско-тимочких говора. Сем тога, забележен је један случај Д јд. ж. рода придева на -ои (ц(ѣса)р|с|кои 633а/6).

Садржај

Псалтир с последовањем у којем су иза сваке катизме написане Молитве и Покајни тропари.

1а–2а: *Молитва пред почетак читања Псалтира.* Поч.: ми помысли . бг҃одъхновенїе кнїгы сїе ...

2б: Страна је празна.

3а–178б/13: *Псалми Давидови.* Поч.: оузы и|х| . и ѿвръзе|м| ѿ на|с| иго и|х| (Пс. 2/3). Текст се прекида на стр. 7б/19: ... въ щедрѡти твое любшвїю (Кат. 1/Тр. 3), а наставља на 8а/1: мои и прѡу мою... (Пс. 9/4). Текст се прекида, на стр. 93б/19: ... помыслы|х| (Пс. 76/5) и наставља се на стр. 94а/1: его и чюдеса его гаже сътворы... (Пс. 77/4). Текст се прекида, на стр. 151б/19: ... мл|с|ти твое (Пс. 118/64) и наставља на стр. 152а/1: скон'часта се очи мои... (Пс. је 118/82).

178б/13–179а: а сыи ѱалшмь особь писань ѥ|с|(ть) дв҃дь . и вънѣ числа ,р҃н, ѱалш|м| . ег|д|а единь бра се съ голїадш|м|.

179б/1–192а/19: пѣ|с|(нь) мшусешва вь исх|о|де. Недостаје део 7. песме, текст се

прекида на стр. 189б/19: ... и єсмы смѣрены по всѣи земли днь|с| грѣ|х| ра|дї| на и наставља на стр. 190а/1: въ пѣщи глю҃ще : бл|с|вень єси г҃и б҃е ѿц҃ь наши|х| ...

192б–195б/19: тропари въскрѣсныи . и бг҃ородичныи , и ѵпако|и| . осмимъ гласовѡ|м|. Текст се прекида на стр. 195б/19: ... ꙗ|ж|(е) прѣж|д|е рож|д|ьства дв҃аа . и въ ро (Богородичан седмог гласа).

196а–199б: чинь , єг|д|а дльжно ѥ|с|(ть) спати

200а–305б: послѣдованїе , сьбранїа вселѣтнаго . начън'ше ѿ м|с|ца сеп'те|м|врїа, до м|с|ца авгюста . прѣимѣе тро|п|ре и кѡ(н)|д|ке праз|д|никомь и нарѡчитыи|м| ст҃ыи|м| . Текст се прекида на стр. 281б/19 упућивањем: ка(н)|д|(акь) , глас ,д҃. по|д|(обьнь) . вьзне|с|(е) се (23. IV) и наставља на стр. 282а/1 упућивањем: [с]ты҃е великом|ч|нице ирыны (5. V). Текст се прекида на стр. 285б/19: сп҃сающаго на|с | ѿтлѥ мл҃твами твоим|и| (25. V) и наставља на стр. 286а/1: сїанїе|м| дх҃а прѣст҃го (12. VI).

306а–314а/10: начело ст҃го и велїкаго поста. Текст се прекида на стр. 311б/19: ... и пїе|м| вино , трꙋда ради (извод из типика) и наставља на стр. 312а/1: канѡна . поет се великы канѡ|н| , въ вто(ра)|к| . тоеж|д|е седмице... (у среду 5. недеље поста); 314а/11-331а/3: вь не|д|(ѣ)лю цвѣтнꙋю 331а/4–332а: въ поне|д|(ѣ)л'никъ, по памети всѣ|х| ст҃ы|х|

332б–337б: ѡ житїи , сирѣ|ч| о пощенїи и раз|д|дрѣшенїи въсего лѣта ꙋказанїе. Текст се прекида на стр. 337б/19: ... по|д|(о)бае|т| вѣ|д|(ѣ)ти : ꙗко вь пе|т|цѣ|х| ст҃и|є| ,м҃ , це . поют се ,г҃, часи . и въ єдин|о|

338а–392б: часослѡв'ць им|ѣ|е нощнꙋю и дн҃евнꙋю слꙋжбꙋ . по ꙋставꙋ , прѣпѡ|д|(о)бнаго оц҃а нашего савы. Садржи: начело полꙋнощници (338а/4–341б/4); дрꙋга полощница пѣваема въ соѵбѡты (341б/5–342б/1); начело ꙋтрьныци бл|с|вившꙋ ієрею (342б/2–345б/10); ча|с| ,а҃, (345б/11–349б); меж|д|ючасїе .а҃, го ча|с|(а) . поемъ въ келїа|х| (350а/1–353б/7); ча|с| ,г҃, (353б/8–358а/16); меж|д|ючасїе ,г҃, го ча|с|(а) (358а/17-361б/10); ча|с| ,ѕ҃ (361б/11-365б/9); меж|д|ючасїе ,ѕ҃, го часа (365б/10–369б/9); ча|с| ,ѳ҃ (369б/10–374б/9); і абїе начинаемь меж|д|оучасїе ,ѳ҃,мꙋ часꙋ (374б/9–19); меж|д|оучасїе ,ѳ҃, го ча|с|(а) (375а/1–375б), текст се прекида на стр. 375б/19 упућивањем: ѱалѡ|м| ,рл҃ѳ и наставља на стр. 376а/1: живꙋщи|х| . вън'ми мл҃твꙋ мою, (*Вечерње*, стихире на Господи возвах) (376а/1–379б/9); идоуще на трапезꙋ вечерати . гл҃ѥмь сїе (379б/10–380б/2); начело павечер'ници великои (380б/3–392б). Текст се прекида на стр. 392б/19: ... хотѣще нощныи покои сьнѡ|м| съ бл҃годаренїем|ь| въспрїети

393а–407б: слоу|ж|ба акаѳїстꙋ погрѣбенїю и въскре|с|(е)нїю. Текст се прекида: ...посилает се твои|м| ꙋченїкѡ|м| (Икос 10)

408а–426а: акаѳїсть ар'ха҃гглꙋ михаилꙋ и гаврїилꙋ . и прочїи|м| беспльтныи|м| а҃гглѡ|м|

426б–449а: акаѳїсть пр|о|р(о)коу прѣ|д'|течи кр|с|тлю іѡаннꙋ

449б: Страна је празна.

450а–472а: акаѳїсть ч|с|тномꙋ и животворещомꙋ кр|с|тꙋ

472б: Страна је празна.

473а–494б: акаѳїсть сти|м| връховныи|м| ап|с|лѡ|м| . петрꙋ и пав'лоу

495а–512а: слꙋжба акаѳїстꙋ ст҃мꙋ арїєрею и чоу|д|творцꙋ ныколы

512б: Страна је празна.

513а–523б: **слꙋж'ба акаѳїстꙋ прѣславнѡмꙋ имены г҃а нашего і҃ух҃а . г҃лѥмыи по всѣ дн҃їи мнїхѡ|м|.** Текст се прекида на стр. 523б/19: ...**и отырающꙋ ти власы своими . и мы да** (Икос 9)

524а–537б: **слꙋжба акаѳїстоу прѣст҃ыѥ бц҃е.** Текст се прекида на стр. 532б/19: ...**ра|д|уи се прѣлъсти пѣщь ꙋгасив'шїи . ра|д|уи се** (Икос 5) и наставља на 533а/1: **образоуемо . и нн҃ꙗ же деиствꙋемо**... (Песма 8, Ирмос)

538а–541а: **канѡ|н| пѣваемїи по все дн҃їи мнїхѡ|м| . къ гоу҃ нашемꙋ і҃ухоу҃ : гл|с| ,ѕ҃**

541б: Страна је празна.

542а–621а: **сь бог(о)мь начинае|м| ѡсм|о|гласникъ . творенїе прпо|д|(о)бнаг|о| нашего іѡан'на дамаскїина . въ соуботꙋ ве|ч|(е)рь . на велицѣи ве|ч|(е)(рни)** (542а/4–547б/15); **на у|т|тръны** (547б/15–561б/1); **вь не|д|(ѣ)лю ве|ч|(е)рь** (561б/2–563а/8); **въ поне|д|(ѣ)л'ни|к| . на у|т|р'ныи** (563а/9–573а/19); **вь поне|д|(ѣ)л'никь . ве|ч|е)рь** (573б/1–576а/4); **въ вто(рьни)|к| . на у|т|рныи** (576а/5–586а); **вь вторникь ве|ч|(е)рь** (526б/1-588а/12); **сѣ|д|(оу) кр|с|тныи . вь срѣдꙋ . на ꙋ|т|рны** (588а/12–595а/13); **вь срѣ|д|(оу) ве|ч|(е)рь** (595а/13–597б/14); **вь че(тврьть)|к| , на у|т|рны** (597б/14–604а/9); **вь четврьт'кь ве|ч|(е)рь** (604а/10–606а/9); **вь пе(ть)|к|** (606а/10–612а); **вь пе(ть)|к| ве|ч|(е)рь** (612б–15а/1), текст се прекида на стр. 612а/20:... **прѣ|д|стоещїи|м| страхѡ|м| тебѣ ст҃ыи|м| аг҃глѡ|м| твои|м|** (Стихира 3) и наставља на стр. 613а/1: **и прѣ|д|станет' ти ѥ|с|ство всесꙋдимо ч҃лчьскоѥ х҃е**... (Стиховна стихира); **въ соубѡтꙋ** (615а/1–621а)

621б–627б: **м|л|(твы) сь оумилѥнїемь кь пр|ѣ|ст҃еи вл|д|чци нашеи госпож|д|и бци . съ малою похвалою . творенїе дїмїтрїа кан'такꙋзїна**

628а–629а/10: **тропары пѣваемы въ не|д|(ѣ)лю , по непорочна|х| . гласъ ,є҃.**

629а/11–629б/4: **мл҃тва на|д| сьсꙋдо|м| ѡскрьнши|м| се**

629б/5–630а/8: **мл҃тва на|д| оскврьнши|м| се брашно|м|.**

630а/9–630б/3: **мл҃тва всакомꙋ . аще вьпадеть что скврънно въ сьсꙋ|д| . вь вино . вь масло . или въ ино что**

630б/4–631б: **мл҃ит се сице**

632а–633б: **о моще|х| великаго . ц҃ра костан'т[и]на.** Текст се прекида: **ѿ бж|с|тавна|го| причещенїа . ѿлꙋченъ бысть , тем'же . ѡпасно да ѥсть . ст҃и**

Записи

На предлисту, грађанском ћирилицом је записано: 1767 / **Сеп(те)|м|(бра) 13 / у Моноштору / Знатися Что / Сего Года жита нажнꙗмъ мало / Бисть ѡбаче / Бг҃ꙋ Бл҃годареніе / Ѕѣло родно би / 1767 / у Мохачкомъ полю.**

На доњим маргинама л. 621б–631а је запис другом руком, полууставним писмом, добрим делом обрисан: [ ] **хлїп'ланїна** / [ ] / **конє** / **брать** / **поле|х|** / **менѣ** / **вз|н|ес|є| (с)ѣ** / **бг҃ꙋ** / **моли** / **помени** / **брате и менѣ** / **греш'наго** / [ ] **люб'вѣ х҃све ради.**

Историјат књиге

Рукопис је 1948. године Библиотека Матице српске откупила од породице господина Јоце Вујића.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд 1982, књ. XXXI, 96 (бр. 1365).

2. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948-1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, Нови Сад 1979, књ. II, 41.

3. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, Нови Сад 1979, књ. II, 66 (бр. 407).

25. РР II 5 (РР 161) – 222432

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

XVI и XVII век

Хартија, мастило мрко, црно и киновар, 70 л. 188–192x141 мм (мерено према првом листу), текст 152x92 и 136x85 мм, број редова на пуној страни је 20. Два писара (први: 1а–23б; други: 24а–70а). Поред тога јавља се још једна рука која је дописала први ред на л. 22а и б, оштећен приликом обрезивања књиге.

Према *воденим знацима први део рукописа* (лл. 1–23) је из *девете деценије XVI века* (1580/85), а *други* (лл. 24–70) је писан у *трећој деценији XVII в.* (1620/25). Старији део рукописа има следеће знаке: а) котва у кругу са угластим четворолистом и контрамарка GRҲ, врло сл. Београд, БСП 5 из 1570/80. и 9. око 1580, МСПЦ Грујић 190 из 1570/80. и 211 из 1575; МСПЦ 19 из 1570/80; Загреб ПМХ 59 из 1584. и 60 из 1585; 2) исти знак без контрамарке, врло сл. Дубровник, Acta et Dipl. 1984c/156 из 1587. године. У делу из XVII века је: 3) котва у кругу са тролистом и контрамарком СВ, врло сл. Титово Ужице, НМ 2379 из 1600/10; 4) исти знак са контрамарком AzZ, врло сл. Цетиње 58 из 1610/25. и Београд, МСПЦ, Грујић 86 из 1622. године.

Садржи 9 свешчица са по 8 листова, сигнираних словним ознакама **в̃**–**д̃** (1–3) и **а̃**–**ѕ̃** (4–9). У св. 3 и 9 недостаје л. 8, који би у оба случаја били празни. Свешчице су неповезане тако да се не може поуздано тврдити да ли је лице које је спајало ова два одломка у књигу ставило св. 1–3 (старији део) испред или иза св. 4–9 (млађи део). Оба дела су тада обрезана при чему је незнатно оштећен текст старијег дела (св. 1–3). Листови су деформисани од влаге, на појединим местима је мастило разливено па се текст тешко чита.

Корица нема.

Тип писма оба писара је полуустав. Рукопис првог писара је леп и уредан. Слова су крупна, обла, надвучених, подвучених и украсних црта готово да и нема, танке и пуне линије се разликују. Више типова имају слова **ж** (брзописно и полууставно), **з** (уставно и полууставно, са округлом главом), **т** (двоного и троного) и **ѕ** (са одвојеном птичицом и са пресеком кракова). Остале неуједначености у извођењу слова тичу се варијаната у оквиру истих типова. Од широких слова

срећу се ѳ, о и бубњевито в, а од високих т. Са продуженим крацима су и друга слова, нпр. д, ж, з, р, ѵ, х, ц.

Рукопис другог писара је, такође, леп и уредан. Пуне и танке линије се изразито разликују, надвучене и подвучене црте су веома ретко стављане, а украсних нема. Поред полууставних облика е, з и ѵ срећу се грчко е, з са округлом главом и ѵ са одвојеном птичицом, затим троного, двоного и једноного т. Од већих слова јављају се широко е, о, с, бубњевито в, високо т, ѣ и ъ, али се, понегде, и друга слова пишу увећано (нпр. д) или са продуженим крацима (као д, д, е, ж, з, р).

У првој писарској секцији иницијали су скромни, писани киноваром, ретко већи од две висине слова у врсти. У другој секцији су изведени крупније, такође киноваром, али са нешто мало украсних елемената као што су тачке, цртице и кружићи, а понегде је приметан и по који биљни елемент. Осим тога на л. 27б нацртана је рука а на л. 38а две руке са граном.

Правопис оба писара је ресавског типа. Група *ја-* је доследно писана лигатуром ꙗ-, док иза вокала претеже -д над -ꙗ. Иницијална група *је-* је чешће писана са ѳ- него са є-. И у положају иза вокала лигатура је ређе коришћена од -е, -ѳ. У спојевима *ља*, *ња*, *ље*, *ње* увек је присутна лигатура. У делу текста првог писара јавља се само танко *јер* док дуги има танко, високо а ретко и дебело *јер*. Обојица пишу ї у одговарајућим категоријама (їд, їе, їо, їи, їю). Слово ѕ се јавља у оба дела али његово мешање са з показује да му је гласовна вредност *з*.

Језик оба писара је српскословенски, јединствен у погледу екавског читања *јата*, што се потврђује честим међусобним заменама слова ѣ и е, изузев у лексеми гнѣвь која је у обе писарске секције писана лигатуром ѥ. Осим тога у делу текста првог писара налазимо доследну екавску замену *јата* у примеру нес|м|ь 4б/17. Потврду да се *јер* чита као *а* налазимо само у тексту другог писара који веома често меша слова ь и д и то у свим категоријама. У секцији првог писара среће се само један случај у којем уместо д стоји ь. *Вокално л* је у оба рукописа неизмењено. Ни у осталим фонетским категоријама чије чување спада у књижевну норму нема наноса из народног језика писара (групе чр-, чьт-, щ-, и жд-, заменичко вьс-, предлог вь и иницијално вь-, вьз-/вьс-).

У области морфологије норма књижевног језика је у високом степену испоштована у секцијама оба писара. Доследно је усвојена форма Г за А јд м. рода (за бића), затим наставци -емь у И јд. и Д мн. и -ехъ у Л мн. именица на **i* оба рода и на консонант сва три рода, затим наставак -омоу/-емоу у Д јд. придевске промене одређеног вида. Именице на **u* и на консонант завршавају се у Л јд на -и изузев именице дн̃ь, која задржава -е. У падежима множине придевске промене (Г, Д, И, Л) ретко се среће облик неодређеног вида.

У 1. л. мн презента атематских глагола и глагола имѣти уопштено је -мы а у 2. л. дв -та. Супина и асигматског аориста нема.

Оба рукописа садрже у деклинацији и старе дублетне форме које су, под утицајем народних језика, настајале већ у старословенским споменицима.

Из српског народног језика је наставак у примеру: вьз'силамо 13б/17 који налазимо у тексту првог писара. Црта које би омогућиле ближе локализовање рукописа нема.

Садржај

1а–23б: Покајни тропари и Молитве које се читају иза сваке катизме. Поч.: **и непрѣстающи|м| свѣтш|м| просвѣти наша ср|д|ца...** (Молитва иза 6. катизме **гѝи бе нашь шць истин'наго свѣта**).

24а–53а: *Часловац*. Садржи: **начело, а̃ . го . чд|с|(д)** (24а/1-24б/4); **меж|д|оучасїе , а̃. го чд|с|(д)** (24б/5–27б/12); **чд|с| .г̃.** (27б/13–28а/18); **меж|д|оучасїе ,г̃, го чд|с|(д)** (28а/19–31б/5); **чд|с| ,s̃,** (31б/6–32б/2); **меж|д|оучасїе ,s̃, го чд|с|(д)** (32б/3–34а/20); **чд|с| .ѯ̃.** (34б/1–35а/20); **меж|д|оучасїе ,ѯ̃. го . чд|с|(д)** (35б/1–38а/21); **начело постнѣи паве|ч|(е)рници** (38б/1–53а)

53б-70а: **въ понѣ|д|(ѣ)л'никь бл(д)жени гл|с|ь а̃** (Осим Блажених за целу недељу садржи и дневне апостоле и јеванђеља.)

70б: Страна је празна.

Записи

70б: у врху стране, тамномрким мастилом, полууставом: **Преподобне шч̃е / андрее моли бг̃а / ш насъ.**

На доњој половини стране истом руком и истим мастилом, али курзивном ћирилицом: **Сия книга Манастира / раванице Ст̃тш Княза / Лазара / Сербскаго / Подписа се азь грешн|и| / Герасимь:· М|с|ць / Май л̃:· дн̃ь.·** Испод овог записа је старији, црним мастилом, полууставом, али доста избрисан. Делимично се види: **Слава оц҃ѵ / помолимь се [ ] о|т|цъ [ ] / помолим се [ ].**

Историјат књиге

Покрајински завод за заштиту споменика културе поклонио је овај рукопис Библиотеци Матице српске 1961. године.

Литературе о рукопису нема.

(352 С 4)

26. РР II 19 (РР 178) – 113438

ПСАЛТИР ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА

1643.

Хартија, мастило црно, боје су киновар, зелена, плава, бела, мрка и злато, 300 л. и 6 празних, накнадно додатих (2 на почетку и 4 на крају књиге). Величина листова је 193–195x138–140 мм, а текста 132–142x87–90 мм, број редова на пуној исписаној страници варира: на л. 1а–89а[1] и 126а–300а износи 30, л. 90б, 91б–117б, 119а–123б и 125а имају по 21 ред, док су л. 91а, 118а–118б и 124а са по 20 редова. Три писара (први писар, Гаврило Тројичанин, исписао је л. 1а–89а и 126а–300а, други писар л. 90б–117б, а трећи л. 118а–125б).

Први део рукописа који пише Тројичанин (лл. 1–89 и 126–300) има следеће *водене знаке*: 1) круна са звездом и полумесецом и контрамарком АС, врло слично Београд, НБС 46, око 1651. и НБС 654 – I део, око 1649; Загреб, ПМХ 27 из 1642. и ПМХ 36 из 1647; Праг IX G 7 – I део из 1648. и IX H 16 из 1646; Београд, МСПЦ 2 из 1647; МСПЦ, Грујић 3–I–31 из 1640/50. и МСПЦ, Грујић 92 из 1642 (наведене сличне паралеле показују да се хартија са овим знаком користила у српским рукописима од 1642. до 1650); 2) круна са звездом и полумесецом и контрамарке PF, врло слично Београд, НБС 46, око 1651. и НБС 326 – I део, из 1648; Загреб, ПМХ 27 из 1642. и ПМХ 36 из 1647; Праг, IX G 7 – I део из 1648; Београд, МСПЦ 2 из 1647. и МСПЦ, Грујић 84 из 1635 (као што показују наведене сличне паралеле хартија са овим воденим знаком користила се у српским рукописима у периоду од 1635. до 1650); 3) круна са звездом и полумесецом и контрамарка GзЗ (без тролиста), врло слично Београд, МСПЦ, Грујић 84 из 1635; МСПЦ, Грујић 11 из друге четвртине XVII века и МСПЦ, Грујић 3–II–4 из 1637. Иста контрамарка GзЗ, али са тролистом, Београд НБС 46 око 1651. и НБС 645 – I део око 1649; Загреб, ПМХ 27 из 1642; Праг IX H из 1646. и 1 DC 2/4, одломак, из друге четвртине XVII века (хартија са овим знаком користила се, такође, у периоду од 1635. до 1650). Година 1643. из овог дела рукописа још је једна потврда о одређеном временском периоду у коме се хартија са овим знацима користила у једном броју српских рукописа.

---

[1] Листови се доносе према новијој, арапској, фолијацији, писаној оловком.

Други део рукописа у коме су писала друга два писара (лл. 90–125) има следеће *водене знаке*: 1) три полумесеца са контрамарком IF или LF. Врло ретка контрамарка, према филигранолошкој грађи Археографског одељења Народне библиотеке Србије, налази се у само два рукописа и такође је нејасно да ли су у питању иницијали IF или LF. То су: Букурешт, Панаитеску 277 – II део, око средине XVII века и Београд, МСПЦ 28 из 1654; 2) три полумесеца са контрамарком TP. Према филигранолошкој грађи Археографског одељења до сада није евидентиран ни један рукопис са овим знаком. Сличан знак је објављен у албуму Велков–Андрејев 236–236а из 1664. Међутим, контрамарка TP постоји уз други водени знак – круну са звездом и полумесецом, у неколико српских рукописа. Нпр: Београд, МСПЦ, Грујић 59 – III део из треће четвртине XVII века и Цавтат, ВБ 116 из 1668. На основу изведених водених знакова овај део рукописа свакако треба датирати после 1650, све до 1670. Ако се има у виду да ни за један знак није нађена идентична, па ни врло слична паралела, можда би се могла узети у обзир и година 1655. за датирање овог дела рукописа. Она се помиње у једном каснијем запису.

Хартија при повезу, са неколико листова на почетку и неколико при крају рукописа, потиче из прве четвртине XVIII века. Та хартија има следећи водени знак: двоглави орао са круном и контрамарка С–С–Б. Сличан тип орла, али са контрамарком НМР, Београд, Патријаршијска библ. 13 из прве четвртине XVIII века, а иста контрамарка С–С–В, уз три полумесеца, Дечани 70 – I део из 1721. године.

Листови имају дуплу фолијацију: старију, словну, писану мастилом мрке боје, руком непознатог писара и новију, арапску, оловком. У словној фолијацији први обележени лист има број **з** (7), а последњи **тіе** (315). Међутим, фолијација прескаче следеће бројеве: 22, 40, 134, 202–203, 252–253 и 312–313. Текст је потпун, те се ради о грешкама у нумерацији. Новија, арапска фолијација тече редом од првог до последњег листа књиге, тј. од 1 до 300.

Рукопис садржи 38 свешчица, од којих су оригинално сигниране словним бројевима само оне, где је текст исписао Гаврило Тројичанин (св. 1–11 на почетку и св. 1–22 на крају књиге). Између ова два сигнирана низа свешчица уметнуто је још 5 несигнираних свешчица које су исписала друга два, неидентификована писара. У првом низу свешчица (1–11) ознаке су стављане мастилом црне боје увек на истом месту – на горњој маргини 1. л. (лево) и на доњој последњег л. (десно). Због оштећености листова нису сачуване сигнатуре на 1. л. 1. св., као ни оне на последњем л. св. 1–3. У другом сигнираном низу (св. 1–22) словни бројеви нису увек на истом месту. У св. 1–7, у св. 13 и у св. 17–21 сигнатура се налази на 1. л. на доњој маргини (лево), а на последњем л. на доњој маргини (десно). У св. 8–12 и 14–16 сигнатура је на 1.л. св. писана на горњој маргини (лево), а на последњем на доњој маргини (десно). У последњој, 22, св. 1. л. има број на горњој маргини (лево), док се означавање последњег л. не види, јер је овај, вероватно празан лист, изгубљен и замењен новијим, такође празним листом. Сигнатуре су увек писане мастилом црне боје, сем једанпут, када је употребљен киновар. У св. 1–11, затим у прве две несигниране св. које следе иза првог сигнираног низа и у св. 1–6, 8–21 другог низа налази се по 8 л., 3. несигнирана св. и св. 22 у другом сигнираном низу имају по 6 л. (у св. 22 л. 6. је празан, накнадно додат), 4. несигнирана св. и 7. св. другог низа садрже по 10 л., док је 5. несигнирана св. са 4 листа.

Псалтир је рестаурисан и добро је очуван. На више места у књизи виде се само тамније мрље од влаге или остаци воска.

Књига је преповезана у 18. веку. Корице су даске закошених рубова према унутрашњој страни, пресвучене тамномрком, орнаментираном кожом. Делимично су сачуване две месингане копче, а на првој од њих постоји делић кожне траке, којом се књига затвара.

Тип писма је полуустав. Рукопис Гаврила Тројичанина је ситан, леп и калиграфски уједначен. Други рукопис је крупнији, исписан, а облици слова су слободније извођени. У рукопису трећег писара слова су ситна, нису лепа, а ни рукопис није исписан. У извођењу слова сва три писара користе пуне и танке линије. Употреба почетних, надвучених и подвучених црта у првом рукопису скоро изостаје, док је код друга два писара ова појава нешто чешћа. Украсне црте су стављане само понекад, и то код надредних и већих слова.

Облици малих слова слажу се с палеографским описом устава XVII века Петра Ђорђића,[2] а уједно одговарају и времену знакова хартије. Између писара нема значајнијих типолошких разлика у начину извођења слова. Постојање извесних малобројних варијантских одступања између рукописа иде у прилог претпоставци да писари припадају истој, тј. тројичкој скрипторији. Од малих слова више типова имају: у првом рукопису: ε, ж, м, с, т, ȣ, ѡ и ѯ; у другом: ε, м, с, т, ȣ, ѡ, а у трећем: ε, ж, м, с, т, ȣ и ѡ. Од већих слова срећу се широка (код првог и другог писара јављају се широко є, о, с, ѡ, а код трећег є, о, с), а такође и висока (т, *јер* и *јат*). У понеком случају налазе се и слова с неким продуженим елементом (код првог писара продужетке навише имају л, ꙗ, ѡ и ѵ у оѵ; код другог продужетак наниже долази код ю, док трећи писар продужава такође наниже ю и ѵ у оѵ). Од већих слова главни писар употребљава и веће з, ї, брзописно м и веће грчко ε; други писар пише веће з и грчко ε, а трећи веће в, ж и к. Ни у једном рукопису не долази веће в. Брзописни облици малих слова у врсти су ретки (први и други писар пишу брзописно а, а трећи а, б, д). Број надредних брзописних слова у првом рукопису није мали. Срећу се: а, б, в, ж, к, м, р, т, ѣ, ꙗ; у другом рукопису: б, в, ж, з, к, м, а у трећем: б, в, м.

Књига је богато украшена. Минијатуре се налазе на л. 1б (*цар Давид*), 178б (*св. Ђорђе*) и 179а (*св. Сава* и *св. Симеон*). Заставице се јављају на л. 8а, 126а, 170а и 193а. На почетку псалама срећу се богато украшени иницијали. Велика слова су писана киноваром или мастилом црне боје, а долазе углавном иза тачке или на почетку одређених одељака. Наслови су исписани великим црвеним словима, која чешће нису у везу.

Правопис је ресавски, ненормализован, са знатним присуством рашке традиције. Сва три писара употребљавају ь, ъ, високо *јер* и *пајерак*. Иницијално *ја*- означавају лигатуром ꙗ-, само је понегде Гаврило Тројичанин у овој позицији из предлошка унео ѧ-. За секвенцу *-ја* иза вокала код свих писара је чешће -а од -ꙗ, а ретко се у тексту Гаврила Тројичанина нађе и -ѧ за *-ја*. Почетно *је*- Гаврило

---

[2] Ђорђић, Петар, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 114–115.

Тројичанин углавном пише са **є-**, а има и **є-**. Други писар скоро увек ставља широко **є-**, а код трећег је оно доследно. Иза вокала писари групу *-је* чешће пишу са **-є** него са **-ѥ**, а Гаврило Тројичанин има и **ѧ** из предлошка. Широко **-є** за *-је* није потврђено у тексту Гаврила Тројичанина и другог писара, а код треће руке се среће у три речи. У спојевима *ља*, *ња*, *ље*, *ње* Гаврило Тројичанин пише много чешће лигатуре **ꙗ** и **ѥ**, а **лѧ**, **нѧ** за *ља*, *ња* долазе ретко. Трећи писар редовно ставља лигатуре, сем једног **лє**. Други писар има више **нꙗ**, **нѥ** од **на**, **нє** али **аа**, **лє** претеже над **лꙗ**, **лѥ**. Слово **ї** имају сви писари у одговарајућим категоријама, али недоследно. Сва три писара користе слово **ѕ** у вредности *з*. Акценти и спирити су стављани. Од знакова интерпункције код свих писара постоји тачка, зарез и тачка са зарезом. Други и трећи писар комбинују и две, три, па и четири тачке иза којих је негде написана и изломљена линија.

Језик је српскословенски у све три писарске секције. Сва тројица полуглас читају као *а*, слово **ѣ** као *е*, док вокално *л* остаје неизмењено. Изузимајући један случај замене предлога **въ** са **оу** у тексту другог писара (**оу вльна|х|** 115а/7), у овој и у другим фонетским категоријама нема наноса из народног језика. На крају речи и слога **-л** не прелази у *-о/-ја*, старословенске групе **щ** и **жд** се не замењују са *ћ* и *ђ*, нема метатезе код заменичког **вьс-**. Чувају се групе **чр-** (није потврђена у тексту другог писара) и **чьт-** (у секцији трећег писара није нађен ни један случај за ову групу).

Норма књижевног језика у области морфологије је у високом степену испоштована у све три писарске секције. Доследно су спроведене ове црте: форма А јд. м. рода за бића изједначена је са Г, наставци **-ємь** у И јд. и Д мн. и **-єхь** у Л мн. именица на **ĭ* м. и ж. рода и на консонант сва три рода (с тим да у трећем делу немамо потврда) и **-омоу/-ємоу** у Д јд. придевске промене одређеног вида. Наставак **-и** у Л јд. именица на **ū* и на консонант није усвојен до краја. Наиме, **дьнь** је са **-є** и у рукопису јеромонаха Гаврила и у јединoм примеру у тексту другог писара. У трећем делу се ова лексема не јавља, а једини пример овог падежа је са **-и**. У секцији јеромонаха Гаврила више пута су употребљене форме неодређеног вида у падежима множине (Г, Д, И, Л) придевске промене, а један пример је виђен и у другом делу. У рукопису трећег писара нема потврде за ову особину.

У 1. л. мн. презента атематских глагола и глагола **имѣти** уопштен је наставак **-мы**. Одступање од норме налазимо само у тексту јеромонаха Гаврила Тројичанина, у примерима **вѣмъ** 200б/9 и **нє имамъ** 181б/8–9. Једначење форми 2. и 3. л. дв. у секцији Гаврила Тројичанина није спроведено у десет случајева аориста. У другом рукопису норма је испоштована доследно, а у трећем се 3. л. дв. не јавља. Супина и асигматског аориста нема ни у једној писарској секцији.

У сва три рукописа присутне су и старе дублетне форме у деклинационим и конјугационим обрасцима, које су, под утицајем народних језика, настајале још у старословенским споменицима. У тексту који је преписао Гаврило Тројичанин приметно је уопштавање појединих црта. То су наставци **-омь** и **-охь** у И јд. и Л мн. основа на **ŭ*. (Томе одговара пример И јд. **с(ы)номь** 120б/9 забележен у тексту трећег писара, док у секцији другог нема потврде за ове падеже). У консонантској промени м. рода усвојени су **-иѥ** у Н мн. и **-ии** (**-и**) у Г мн. (у другом и трећем делу се ови падежи не јављају). У тексту сва три писара уопштене су форме са вокализованим полугласником на старословенски начин у А јд. лексеме **цркы** и А и И јд.

лексеме **любы**. Тенденцију ка уопштавању показује и Н јд. **црквы** у препису јеромонаха Гаврила и другог писара.

Међу цртама унетим под утицајем српског народног језика које не улазе у књижевну норму, посебно се издваја завршетак **-ои** у Д и Л јд. меке заменичке промене, затим у категорији редних бројева, придева и партиципа ж. рода, јер се јавља у све три писарске секције. У секцији Гаврила Тројичанина множински уместо двојинских облика употребљени су у неколико случајева, а у другој и трећој секцији у по једном. У језику јеромонаха Гаврила резултат губљења двојине и једначења Д и Л мн. јесте и Л мн. **о д(оу)шахь нашимъ** 239б/14 и употреба двојинских уместо множинских форми уз бројеве у: **дн҃ъ имат҃ъ часа гї** 128а/3–4, **дн҃ъ имат҃ъ часа дї** 129б/12–13, **дн҃ъ има|т| часа ѣї** 133б/23.

У препису Гаврила Тројичанина нема много иновација из народног језика ни у именичкој промени. То су: наставак **-а** у Г мн. **o*/**jo* основа (**ѿ си|х| вр҇ѣж|д|енїа** 200б/22), наставак **-ѣ** у Г јд. **a* промене (**правдѣ** Пс. 50, **водѣ** 293а/9) и у Н и А мн. именице **дъщи**. У мекој заменичкој промени присутно је сажимање наставка у Г јд. ж. рода. У деклинацији активних партиципа презента и претерита ретко су присутне форме са завршетком **-и** које не конгруирају са речју уз коју стоје, и, због неразумевања партиципских конструкција, погрешно употребљени облици.

Наставак **-тъ** у 3. л. јд. презента изостављен је у **пр҇їиде** Пс. 97/9, **разори се** 162а/14, а **-мо** је у 1. л. мн. потврђено у **въз'силамо** 294б/1. У императиву се једном потврђује основа на *i* уместо на *ѣ* у 2. л. мн. **бѫдите** 255б/23.

Ни у делу другог писара нема много иновација из народног језика: А мн. **ī* промене завршава се једном на **-ѣ** (**пѫте** 99б/6), у Г јд. меке заменичке промене долази до сажимања у **мое** 117а/15, у 3. л. мн. презента једном је изостављено **-ть** (**пр҇ѣходѣ** 105б/18).

У тексту трећег писара Л јд. придевске промене м. рода завршава се на **-омь** у примеру **о гр҇ѣш'номь** 122б/11.

Горе набројане народне црте су општештокавске и као такве могле су потећи и од преписивача *Псалтира*. Осим тога, присутно је и неколико црта локалног карактера. У препису јеромонаха Гаврила доста су чести наставци тврдих заменичких основа у сложеној придевској промени, карактеристични за зетске и источнохерцеговачке говоре, који су и у основици Гавриловог народног језика. Ови наставци се, међутим, срећу и у другим српскословенским споменицима. У тексту другог писара лексема **гнѣвь** писана је и са лигатуром **ѥ**, што указује на изговор *гњев*. Ова особина није битна за локализовање рукописа јер се такав, јекавски, изговор среће и на екавском терену. Посебно се издваја пример **несамъ** 221а/3 виђен у тексту Гаврила Тројичанина. Оваква, доследна екавска замена *јата*, карактеристична за косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре, непозната је јеромонаху Гаврилу као јекавцу. С обзиром на то да је књижевни језик био екавски, не може се рећи да ли ју је унео сам јеромонах Гаврило, због доследног читања **ѣ** као *е*, или ју је преписао из предлошка.

Јеромонах Гаврило је први део књиге, Мали псалтир (до л. 89а), преписао са руског предлошка, али нема много наноса несрпског порекла: 3. л. мн. аориста **кан҃ша** Пс. 67/8, вокализација полугласа у *е* у **безѫменъ** Пс. 48/10 и **скотенъ** Пс.

72/22, непостојање епентетског *л* у **бл(а)гословахꙋ** Пс. 61/4 и обезвучавање крајњег сугласника у **заповѣтъ** Пс. 118/96.

Садржај

1а: Страна је празна.

1б: Минијатура (*цар Давид*)

2а–76а/19: **дв҃да пр|о|рка и цр҃а пѣснь**

76а/20–76б: **съи ѱаломъ особъ писанъ, и вънѣ числа, дв|д|въ. єг|д|а єдинъ бра се, и оуби|т| голїаѳа**

77а–84а: **пѣснъ мѡѷсеѡва ѿ исхо|д|(а)**

84б–85а: **въ сꙋботꙋ тропары по непорочна|х|**

85б–87а/23: **тропары въскресныи и бг҃ородічныи**

87а/24–88б/4: **тропари дневныѧ бг҃ородичны**

88б/5–89а: **тропари богородичны и кр҃стобг҃оро|д|чны**

89б–90а: Стране су празне.

90б–125б: **мл҃твы вь чьтенїи ѱа|л|тыра**. Осим молитава које се читају у време држања Псалтира, овде су садржане и друге молитве: **ї сїа мл҃тва къ гоу҃ нашемꙋ, і|с|у хоу҃** (115б/6–116б/5); **мл҃тва оумиленїа кь гꙋ҃ наше|м|(оу) іѵ҃ хꙋ҃** (116б/6–117а/3); **мл҃тва, за рѡдителе, оц҃а и мт҃рь** (117а/4–117б/6); **мл҃тва, къ прѣст҃еи, бц҃и** (117б/7–117б/21); **мл҃тва по акаѳїстꙋ къ прѣст҃ѣи бц҃и творенїе кѵ|р| филотеа ар'хїеп|с|кпа** (118а–120б/14); **єг|д|а, хощеши въз'лещи спати** (120б/15–125б).

126а–169б: **послѣдованїє цр҃ковнаго пѣнїа, и събранїа въселѣтнаго, по ꙋставꙋ ст҃ы въсточные іер|с|ли|м|скїѧ цр҃кви** (почиње од марта месеца).

170а–177б: **послѣдованїе ст҃аго и велика|го| поста. не|д|(ѣлꙗ) въ нюже прочитает се єѵ|г|лїе, притча ꙗже о мытари и фарисеи**

178а: Страна је празна.

178б: Минијатура (*св. Ђорђе*)

179а: Минијатура (*св. Сава* и *св. Симеон*)

179б: Страна је празна.

180а–185а/15: **начело павечер'ници великои**

185а/16–192б: **сїи тропари поют се въ пость**

193а–200б: **єѵ|г|лїа въскресна а҃і**

201а: **ска|з|(а)нїе гл|с|вомъ, ієѵ|г|лїамъ оутръни|м| въскр|с|нимъ. и ап|с|лꙋ ієѵ|г|лїю лу|т|р'гїи** (таблице).

201б–240б: *Скраћени октоих.* Садржи: **въ сꙋботꙋ вечерь на велицѣи ве|ч|(ер)ни**(201б–211б/8); **въ не|д|(ѣ)лю вечерь** (211б/9–216б/15); **въ поне|д|(ѣ)лникь вечерь** (216б/16–221б/11); **въ втор'никь вечерь** (221б/12–226б/11); **въ средꙋ вечеръ** (226б/12–231а/24); **въ четврьт'кь вечерь** (231а/25–236а/6); **въ пет'кь вечерь** (236а/7–240б).

241а–266а/13: **мл҃твы на в'сю сед'мицꙋ творенїе, ст҃го ѿца нашего кѵ̈рила мни|х|(а) тꙋров'скаго**

266а/14–274б: **слꙋжба акаѳїстꙋ прѣст҃ыѥ бц҃е**

275а–282б: **слꙋж'ба къ прѣслав'ном|оу| имены іс҃вꙋ**

283а–289б: **правило мол'бно мнихꙋ на єдинѣ по в'се дн҃и**

290а–291а: **молитвы єг|д|а съмꙋщень єси**

291б–294б/18: **чинъ бываемы свѣти|т| води на но|в|(ембръ) м|с|цъ**

294б/19–298б: **мл҃тва юже глѥтъ архиереи. или дх҃овникъ прощенꙋ, за грѣхи въсе. волнїе же и невол'ныѥ. и въсакꙋ клетвꙋ и заклинанїе. и вънѥг|д|а причещати се прѣч|с|тыихъ таинъ**

299а–299б/7: **кон|д|акы въскр|с|ны**

299б/8–299б/12: **завѣщанїе василїа велика|го| о правилѣ безкнижнымъ інокомъ**

299б/13–300а: **аще хощемъ двигнꙋти прѣст҃ꙋю**

Записи

На врху предње стране 1. празног листа налази се запис, писан мешовитим писмом (полуустав, брзопис), мастилом црне боје: **плати маѯимꙋ ѡ|д| пого|д|бе в҃ / гꙋлдина и плати све що е досад[ ] слꙋжиѡ доби тога четврка / [ ] погоди се маѯи|м| за г|д|нꙋ**

Испод тога истим писмом, а другом руком записано је: **списа [ ] сава / проскꙋ [ ]**

На полеђини 1. празног листа истом руком, избледелим мастилом, написано је: **сава [ ] / матери бо(го)р(о)диц[ ]**

На горњој маргини л. 131б новом руком је записано (писмо мешовито – полуустав, брзопис): **пр|ѣ|стави се / дїаконъ алеѯиє**

На унутрашњој маргини истог листа, истом руком и истим мастилом белешка: **по калꙋгери / дионїсие дїаконъ.**

На л. 177б налази се запис, писан мешовитим писмом (полуустав, брзопис): **г҃ тоо|го| ра|дї| рече г҃ь да є|с|(ть). Єлико ѿ вѣлика дне. до че/тврьтаго дн҃е маїа м(ѣ)|с|(е)ца. толико да боуде|т| петрова / поста. Єлико є|с|ть неде|л| ѿ месопꙋста до м҃ м|ч|ка / толико е|с|(ть) петрова поста. Въ кои днь м|ч|ници / въ тои днь и петрѡ|в| днь. тако Въса|к| знак гаврїлъ/ ꙋ лѣ|т| зр҃ѯ҃г/ гаврїлъ**[3]

На л. 300а запис Гаврила Тројичанина: **Съписа се сїа бж|с|твнаа книжица ѱал'тиръ съ сина/ѯаромъ и некїими мл҃твами потребами ноуж|д|ни/ми. и писа се Въ лѣто з҃рн҃а. при храмꙋ ст҃ые тро/ице бли|з| мѣста плѣв'лъ. Єрмонахꙋ Кѵ|р| Ѳ(е)ѡ|д|(о)рꙋ ѿ / (мона)стыра ст҃го саве. заириоъ ѱцоиѯѳевеъ ∴ ~**

На полеђини последњег празног листа белешка, мастилом црне боје, а мешо-

---

[3] Потпис тајнописом разрешен је као име **Гаврїл** /в. *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. III, *Псалтир Гаврила Тројичанина*, Нови Сад 1992, 13, 46/.

витим писмом (брзопис, грађанска ћирилица): **сїя кни|г|а г|с|на г|с|на он сице / докле бѫде и већи г|д|рь / їмъ ће свое пш|д|писати**

Мало испод (лево од претходног записа) истом руком, истим мастилом и истим писмом написано је: **їеѭа|р|χѧ / димь**

На залепљеном листу уз задње корице новом руком, а истим писмом (полуустав, брзопис), два пута једно испод другог, забележено је: **димитриеви|ч|.**

На предњим странама 1. и 2. празног листа и на полеђини последњег празног листа налазе се записи побожне садржине на латинском језику (мастило мрко).

Историјат књиге

Књига је заведена у инвентар Библиотеке Матице српске 18. новембра 1953. године. У рубрици о начину прибављања тада је забележено да је рукопис затечен у Библиотеци. Деведесетих година прошлог века *Псалтир* се чувао у конзисторијалној библиотеци бачке епархије у Новом Саду, под бр. 176 (тај број се данас не види на књизи).[4] У то време Матица српска је позајмила *Псалтир* од епархијске библиотеке, како би се израдили клишеи за штампање његових минијатура. Књига није враћена и тако је остала у Матичиној збирци.[5]

ЛИТЕРАТУРА

1. Сырку, Полихроније, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1898–1899, 196, 1–44, 197, 1–54.

2. Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност, Прво одељење, Споменици на српском језику, Београд 1901–1905, III, 5666.

3. Вучковић, Јован, *Неколико слика из старих српских рукописа*, Летопис Матице српске, 213, Нови Сад 1902, 102–115.

4. Радојичић, Ђорђе Сп., *Извештај о путу у манастир Св. Тројица код Пљеваља*, Гласник Српске академије наука, Београд 1949, I, 223–224.

5. Кисић, Св., *У Библиотеци Матице српске: књижевни архив векова*, Политика, 17.IV 1955, 3.

6. Радојчић, Светозар, *Мајстори старог српског сликарства*, САН, Посебна издања, књ. CCXXXVI, Археолошки институт, књ. 3, Београд 1955, 90.

7. Дурковић–Јакшић, Љубомир, *Књижница манастира Свете Тројице код Пљеваља*, Библиотекар, IX, 3–4, Београд 1957, 227.

---

[4] Сырку, Полихроније, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1898–1899, 196, 1–44; 197, 1–54; Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност, Прво одељење, Споменици на српском језику, Београд 1902–1905, III, 5666; Вучковић, Јован, *Неколико слика из старих српских рукописа*, Летопис Матице српске, 213, Нови Сад 1902, 102–115.

[5] Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 54–55; Иста, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1977, II, Нови Сад 1979, 43–44.

8. Јанц, Загорка, *Исламски елементи у српској књизи*, Зборник, Музеј примењене уметности, 5, Београд 1959, 38.

9. Чурчић, Лазар, *Колико је књига Гаврила Тројичанина у Новом Саду*, Библиотекар, XI, 1–2, Београд 1959, 123.

10. Ђурић, Ј. Војислав, *У потрази за делом сликара Андрије Раичевића*, Старине Црне Горе, I, Цетиње 1963, 24.

11.Веселинов, Иванка, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, Библиотекар, 5, Београд 1963, 384.

12. Петковић, Сретен, *Енциклопедија ликовних умјетности*, Загреб 1964, 235.

13. *Minijatura u Jugoslaviji*, Zagreb 1964, br. 112.

14. Јанц, Загорка, *Илуминирани старословенски рукописи из збирке Павела Јосифа Шафарика*, Зборник, Музеј примењене уметности, 12, Београд 1968, 21.

15. Милошевић, Десанка, Татић-Ђуровић, Мирјана, *Средњовековна уметност у Србији*, Београд 1969, бр. 92.

16. Milošević, Desanka; Tatić-Đurović, Mirjana, *Mittelalterliche Kunst Serbiens*, Berlin [1969], br. 64.

17. Antica Arte Serba, Roma 1970, br. 84.

18. *L'art en Jougoslavie de la prehistoire a nos jours*, Paris 1971, br. 336.

19. *Изложба српске писане речи*, Београд 1973, бр. 268.

20. Петковић, Сретен, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 89.

21. Веселинов, Иванка, *Збирка рукописних књига*, Политика (Додатак. Век и по Матице српске), Београд, 5. децембар, 1976, 73, бр. 22689, 8.

22. Кајмаковић, Здравко, *Козма–Јован*, Зборник за ликовне уметности, 13, Нови Сад 1977, 107.

23. Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 54–55.

24. Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1977, II, Нови Сад 1979, 43–44.

25. Кириловић, Димитрије, *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 38.

26. Милошевић, Десанка, *Уметност у средњовековној Србији од 12. до 17. века*, Београд 1980.

27. Пејовић, Роксанда, *Представе музичких инструмената на минијатурама српских рукописа*, Зборник за ликовне уметности, 16, Нови Сад 1980, 105.

28. Богдановић, Димитрије, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 1349.

29. Љубинковић, Радивоје, *Студије из средњовековне уметности и културне историје*, Београд 1982, 36.

30. *Minijatura*, Beograd 1983, str. 46, 148–149 i br. 145–146.

31. *Srednjovjekovna umjetnost Srba: iz muzeja, riznica, manastira i crkava*, Zagreb 1985, str. 62, br. 106.

32. *Изложба раритета Библиотеке Матице српске. Каталог*, Нови Сад 1988, стр. 9, бр. 12.

33. Момировић, Петар, *Наши стари ћирилски скрипторији на подручју Црне Горе и*

Србије у средњем веку и турском периоду, Скрипторије и манастирске библиотеке у Црној Гори, Цетиње 1989, 39.

34. *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. III, *Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године*, Нови Сад 1992, 137 / Грбић, Душица, *Палеографски опис Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, 5–46; Васиљев, Љупка, *Орнаментика у рукописима Гаврила Тројичанина*, 47–53; Гроздановић-Пајић, Мирослава, *Водени знаци у Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. године и њихове паралеле*, 55–61; Шкорић, Катица, *Опис ортографије Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, 63–95; Минчић-Обрадовић, Ксенија, *Језик Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, 99–126; Грковић-Мејџор, Јасмина, *Синтаксички грецизми у Псалтиру Гаврила Тројичанина*, 129–137/.

27. РР II 20 (РР 179 – 352 С 10) – 113445

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

крај XVI и XVII век

Хартија, мастило црно, боја киновар, 392 л. 183–185x133–137 мм, текст 132–155x73–98 мм, од почетка књиге до л. 144 на страни је 16 редова, осим на л. 25а,б и 32а,б који су са 9 редова текста, затим са 18 редова су л. 145–148, по 17 је на л. 149–264, а 22 реда је исписано на л. 265–392. На почетку и на крају књиге је био по један празан лист (садрже записе). Шест писара (први писар од 1а–24б, 26а–31б, 33а–144б, други 25а,б и 32а,б, трећи 145а–146а/15, четврти 146а/15–224а, 225а–264б, пети 224б, шести 265а–392а).

Према *воденим знацима* рукописни део од лл. 1–264 је из *последње деценије XVI века* (1590/1600), сем мањег додатка (лл. 25 и 32) који је из *треће четвртине XVII века* (око 1655/65). Други део рукописа од л. 265 до краја је из *прве четвртине XVII века* (око 1622). У старијем делу рукописа су следећи водени знаци: 1) котва у кругу са угластим четворолистом и контрамарком V са два кружића изнутра и две хоризонталне црте изнад, врло сл. Загреб, ПМХ 63 из 1590; Београд, НБС 401 из 1590/1600; Цетиње 8 око 1600; 2) исти тип знака са иницијалом З испод знака и контрамарка ZT, врло сл. Београд, МСПЦ 18 из 1590/1600; 3) једнострука котва у кругу са звездом и контрамарка РС, врло сл. Грачаница 32 из 1577, Београд МСПЦ, Грујић 190 око 1580. и Сремска Митровица, ІМС 325 из 1581; 4) котва у кругу са угластим тролистом и контрамарка СВ, врло сл. Београд, НБС 401 из 1590/1600; МСПЦ, Грујић 195 из 1593; МСПЦ 41 из 1593; Загреб, ПМХ 34 из 1590/1600. и 73 из 1594; Никољац 8 из 1592; 5) исти тип знака са контрамарком ІС, врло сл. Београд, НБС 401 из 1590/1600; МСПЦ, Грујић 195 из 1593. и МСПЦ 41 из 1593. Загреб, ПМХ 34 из 1590/1600; Љубљана, УНБ 19 из 1594. $_{z}$Други део рукописа има следеће водене знаке: 6) три полумесеца и контрамарка З, врло сл. Београд, МСПЦ 14, 33 и 65 из прве четвртине XVII в. и МСПЦ, Грујић 86 из 1622; 7) исти знак и контрамарка Ас3, врло сл. Београд, МСПЦ 65 из прве четвртине XVII века и МСПЦ, Грујић 86 из 1622. На додатим листовима 25 и 32 је: 8) круна са звездом, сл. Николајев 207 из 1653. и Београд, МСПЦ, Грујић 55 из 1666, али са контрамарком. При повезу, на коричним листовима је 9) грб који има изнад круну, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 197 – I део из 1733. године.

Рукопис садржи 50 свешчица. У св. 1–33 ређе је сигниран и 1. и 8. лист, а чешће се сигнатура налази или на 1. или на 8. листу. Св. 10 приликом повезивања окренута је наопако. Прва четири листа у св. 4 нису повезана по реду, већ иде 1, 3, 2. па 4. л. (према постојећој нумерацији листова правилан редослед био би: 25, 27, 26. и 28. л.). Листови св. 21 такође нису повезани правилно, редослед је следећи: 1, 2, 7, 8, 3–6, одн. по тексту и постојећој нумерацији ред листова јесте: 161, 162, 165–168, 163, 164. Иза св. 33 се налази несигнирана свешчица са 6 листова. За њом следи 16 оригинално сигнираних свешчица са по 8 листова, сем 4. која има 6 и последње која је са 4 л. Сигнатура у последњем низу свешчица је на 1. и 8. листу. У књизи су понегде унутрашње маргине листова крпљене старом хартијом. Трагови влаге, плесни и воска нису оштетили текст. На неколико места су врло мале рупе од црвоточине. Први део рукописа (св. 1–33) је обрезиван. Књига је врло лепо очувана, недостаје само горњи део л. 3.

Корице су дрвене, обложене црвенкастом украшеном кожом – предње и задње корице имају различите украсе. Од првобитне две копче, сачувана је горња у целини, а доња делимично. Хрбат има четири ребра.

Тип писма свих шест рукописа је полуустав. Први рукопис је леп, слова су крупна. Разликују се пуне и танке линије. Нема почетних и подвучених црта, а изузетно је ретко слово са надвученом цртом. Украсну црту понегде има слово ї кад је у функцији броја, а неколико пута је има и веће ε (грчка варијанта слова). Типолошки је писмо устаљено, а у више типова се срећу а, є, з, к, т и ȣ. Грчка варијанта слова ε је ретко писана. Слово т се најчешће јавља као једноного, поред двоногог и троногог. Знак ȣ има одвојену птичицу или је она написана изједна са о. У рукопису, поред уобичајених словних спојева, чести су спојеви са ї (ї са а, к, л, м, р, т, ѥ, ю, ш, щ). У врсти и брзописни облик имају а, б, в, д, ж, ъ и ꙗ, а надредна брзописна су: а, б, в, д, ж, и, к, м, т, ч, ѡ. Од већих слова налазе се бубњевито в, широко є, о, с и ѡ, високо ъ и ѣ. Понекад су, у одређеној позицији (први или последњи ред на страни или почетак реда) већа од малих и слова ж, р, ȣ, ц и ꙗ. Рукопис четвртог писара је такође леп, слова немају почетне, надвучене и подвучене црте. Пуне и танке линије су присутне, с тим што су пуне линије на неколико последњих листова тање. Ретко украсну црту имају мала слова з, ѕ и ї кад је у функцији броја, ꙗ, затим брзописно ж и веће м. Мала слова су типолошки устаљена, осим а, є, ж, з, т, ȣ, ѣ, ꙗ. Употреба грчке варијанте слова *е* је позиционо ограничена, среће се на крају реда. Постоји једноного и троного т, два су типа ȣ у зависности од тога да ли је птичица изведена уједно са доњим делом или одвојено, код лигатуре ꙗ петља је из једног или два потеза. Присутан је један пример слова ѧ (185а/13). Употребљена већа слова су бубњевито в, широко є, о и с, високо ъ и ѣ, а већа су понегде и б, є (грчки облик), з, и, л, м и о. Издужено к није ретко. Високи облик слова т писан је у лигатурама (о+т, т+в, т+р). Некад се у првом или у последњем реду на страни или као прво слово у реду налазе слова са изразитим продужењима и савијањем (ножице слова д, реп код з, ѕ и р, леви стуб слова м, десни стуб слова у из диграма оу, леви крак птичице слова ȣ, ножица слова ц, стуб слова ю). Од малих слова у врсти и у брзописном облику јављају се а, б, в, д, ж, з, л, м, р, ъ, ꙗ, ю. Брзописни облик имају понегде и надредно а, б, в, ж, к, м, р, т. За шести рукопис се може рећи да је најуједначенији. Слова су ситна, врло лепа и разликују се танке и пуне линије. Нема почетних, надвучених и подвучених црта. Украсне црте нема. Више типова имају мала слова є, т, ȣ, ы, ѡ, ѣ. Грчка варијанта

слова ε се среће ретко. Слово т је једноного или троного, а ȣ је писана уједно са о или са одвојеном птичицом. Мало пута ы има спојницу. Већа слова су бубњевито в, широко є, о и с, издужено к, високо т, ъ и ѣ. Брзописни облици се ретко налазе. У врсти је брзописно а, б, р и ꙗ, а над редом б, в, ж, к, л, м, т, ч, ȣ. Поред уобичајених, необична лигатура је више пута присутно, надредно ж и є.

Другом, трећем и петом писару припада мали део текста. Слова другог писара су крупнија и неуједначенија у односу на слова прве руке, а и употребио је тамније мастило. Трећи рукопис је леп, исписан и мало ситнији од првог. Украсну црту једанпут има ѕ у функцији броја. Пети писар је користио светломрко мастило, а слова су нешто ситнија од слова другог писара. Ови писари немају почетних, подвучених и надвучених црта. Код свих се разликују дебеле и танке линије с тим што су код трећег пуне линије тање. У кратким исписима ових писара нису потврђена сва слова. Типолошке разлике код неких словних облика су мале.

Заставица нема. Наслови су исписани везом, киноваром. У насловима текста првог и четвртог писара унутар линија које обликују слово додате су водоравне, паралелне црте црним мастилом. Иницијали су писани киноваром, врло су ретко и скромно украшени.

Правопис свих шест писара је ресавски, ненормализован. У тексту првог, трећег, четвртог, петог и шестог писара употребљени су знаци ь, ъ, високо *јер* и *пајерак*, а други писар има ь, ъ и *пајерак*. Заједничка ортографска црта свих руку је доследно означавање иницијалног *ја-* са ꙗ-. У осталим испитиваним правописним категоријама међу писарима постоје мале разлике. Поствокалско *-ја* први, четврти и шести писар чешће пишу са -а, него са -ꙗ. Почетно ѥ- у првом и шестом рукопису знатно претеже над є- и є-, док је код четвртог писара широко є- за *је-* обичније, а є- се среће у једном примеру. Грчка варијанта слова ε за *је-* сасвим је ретка код првог писара, а свега ју је једном ставио и четврти писар. Иза вокала за групу *-је* први писар више пута пише -ѥ него -є, док четврти и шести рукопис има више -є од -ѥ. Изузетно ретко четврти писар ставља за *-је* широко -є и -ε. Спојеви *ља*, *ња*, *ље*, *ње* у књизи имају прејотован вокал, само понегде правопис првог писара одступа (ла, на и не). У тексту другог, трећег и петог писара правопис досада поменутих група се битније не издваја од осталог дела књиге. Слово ї употребљавају сви писари у одговарајућим категоријама, али не сасвим доследно. Слова ѕ у вредности *з* има у првом, трећем, петом и шестом рукопису. Акценте и спирите су стављали сви, а од интерпункцијских знакова свима је заједничка тачка и зарез. Затим, први, четврти, пети и шести писар имају и комбиноване две тачке са изломљеном цртом, а комбиноване три тачке пишу први и трећи. Четврти писар је употребљавао и тачку са зарезом.

Језик у књизи је српскословенски. Потврда замене *јера* са а има доста у првом рукопису, а четврти писар пише а место ь у двадесетак случајева. У трећем и шестом рукопису а замењује *јер* у по једном примеру, а замене у другом и петом нема. Први писар сасвим ретко има написано етимолошко *а јером*, а само је понекад четврти писар место *а* писао *пајерак*. У рукописима је присутно мешање ѣ и є. У погледу *л* вокалног спроводи се српскословенска норма код свих, с тим што се у тексту петог писара не јавља реч са овим гласом. Групе жд и щ имају први, трећи, четврти и шести писар, у другом рукопису се потврђује щ, а у тексту пете

руке речи са овим групама не долазе. Код свих је остало неизмењено заменичко **вьс-**. У целој књизи **вь**, **вь-** није замењено са **оу**, **оу-** (код петог писара нема речи са иницијалним **вь-**). Није према народном језику ни **вьз-/вьс-** писано са **оузь-/оус-** (ове групе се у петом рукопису не јављају). Постоје групе **чр-** и **чьт-**. На крају речи и слога *л* је непромењено.

У области морфологије норма књижевног језика се углавном поштује, с тим што за неке црте у кратком тексту другог, трећег и петог писара нема потврда. Једначење А јд. са Г када су у питању бића поштују сви писари, сем другог где примери не долазе. Наставак **-и** у Л јд. именица на **ū* и на консонант ставља први и шести писар, а четврти ретко пише и **-ѣ**. Облици И јд. и Д мн. основе на **ī* и на консонант су с наставком **-ѣмь**, а у Л мн. је **-ѣхъ**. Д јд. м. и ср. рода одређеног вида придева и партиципа забележен у првом, четвртом и шестом рукопису има **-ѡмоу/-ѣмоу**, осим два случаја с наставком **-оумоу** код првог. Именички вид придева се ретко среће у Г, Д и Л мн., а у неодређеном виду је и неколико партиципа презента активног (Д и Л мн.). Презент атематских глагола у 1. л. мн. постоји у тексту првог, четвртог и шестог рукописа са уопштеним наставком **-мы**. Асигматски аорист у књизи не постоји. У 3. л. дв. устаљен је наставак **-та**, али код четвртог писара црта није доследно спроведена.

Текст прве, четврте и шесте руке садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су биле присутне још у канону, а настале су под утицајем народног језика. Ретко се нађе **-ѡмь** у Д и **-ѡхъ** у Л мн. основа на **ŭ*, а **-ие** у Н мн. консонантске промене м. рода није уопштено. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама: именице м. рода **o/jo* основа, под утицајем **ŭ* промене, ретко имају проширење *-ов-/-ев-* у Н мн. у првом, четвртом и шестом рукопису. Код њих је редак и облик Г мн. с проширењем *-ов*. У кратким деловима текста другог, трећег и петог писара нема свих поменутих језичких црта.

Случајни наноси из народног језика писара су малобројни. Први писар је једном написао **-и** у Л јд. **a* промене, неколико пута у заменичкој промени извршио је сажимање наставака у Г јд. ж. рода, један је пример у Д и Л јд. ж. рода активног партиципа презента на **-ѡи**, а такође је једном пасивни партицип претерита м. рода у Л јд. на **-ѡмь**. Двојина је некад замењена множином. Потенцијал 1. л. јд. је **бымь**.

Од народних црта код четвртог писара има само неколико сажетих наставака у промени заменица у Г јд. ж. рода и једном је редни број у Л јд. ж. рода на **-ѡи**.

Код шестог писара ретки су елементи из народног језика. Понегде је присутно сажимање меке заменичке промене у Г јд. ж. рода, наставак **-ѡи** у Д јд. се јавља у једном придеву и неколико пута у партиципима, а **-ѡи** у Л јд. има један придев. Неколико случајева са **-ѣ-** из заменичких основа потврђује се код придева у И јд., Г и Д мн. Једном је Г мн. стављен место Л. Мало пута је нарушена конгруенција партиципа.

У тексту друге, треће и пете руке нема наноса из њиховог народног језика.

Све ове црте су општештокавског карактера и не омогућавају ближу локализацију овог рукописа. Издваја се у делу који је писао шести писар једном употребљен Г мн. место Л.

Садржај

1а–3а: **сицѣ почьнаємъ ѱалтирь**

3б–207б/3: **дв̃[|д|]а пророка и цр̃а пѣсн**

207б/4–224а: **пѣсны моӱсеѡвы въ исхо|д|**

224б: **мл̃тва на съвръшенїе ѱалтира**

225а–264б: **мл̃твы ѱал'тир'скыѣ по пр'вои кад(измѣ)**. Ту су и псалтирске молитве после осталих катизми (2–20).

265а–266а/4: **тро|п|ре, сїе. поемь. въ соу|б|(о)тоу, по непорочна|х|. гла|с| ,е̃.**

266а/5–266б/18: **сїи тро|п|ри, въскр|с|ни. поют се, въ не|д|(ѣ)лю по непорочна|х|. гла|с| ,е̃.**

266б/19–270а: **тро|п|ри, въскр|с|ны. и бг̃оро|дї|чны и ӱпакои. шсми|м| гл|с|ово|м|**

270б: **бо(городичинъ), по єу|г|л'скои**

271а–351б/22: **послѣдованїе събранїа въселѣтнаго. начьн'ше ѡ̃ м|с|ца, се|п|(тембра) до м|с|ца ау'гѹ|ст|(а) прѣимѣе тро|п|(арь) же и ко(н)|д|ке. праз|д|никѡ|м|. и нарочитїи|м| с̃тїимь**

351б/23–361а/7: **начело с̃тго и великаго поста**; 361а/8–17: **въ не|д|(ѣ)лю, цвѣтноую**; 361б–366а/14: **въ с̃ты и великы поне|д|(ѣ)лни|к|** (ту су сви дани страсне седмице); 366а/15–368а/13: **въ с̃тоую и великѹю сѹ|б|(о)тоу**

368а/14–375а/19: **въ с̃тѹю и великѹю, не|д|(ѣ)лю пасхы** (ту су све недеље до свих светих); 375а/20–376а: **въ пне|д|(ѣ)лни|к|, по памети вьсѣ|х| с̃тыи|х|. въходи|т| по|с|(тъ) с̃тыи|х| и прѣхвалныи|х| ап|с|лъ**

376б–377б/10: **ѡ житїи, сїирѣчъ ѡ поценїи и раз|д|рѣшенїи въсего лѣта оуказанїе**

377б/11–381а/4: **ѡ каноне|х| дн̃евни|х|. како поют се, иже въ ѡ|х|тои|х| съ минеемь**

381а/5–381а/23: **ѡ еже вь келїи пѣнїи инокѡмь. и ѡ метанїа|х|**

381а/23–381б/9: **ѡ канонѣхь. праз|д|ничныи|х|**

381б/10–382а: **ѡ с̃тѣмь, имоуцїи|м| агрипинїю[!]. аще слѹчит се, въ не|д|(ѣ)лю**

382б–384б/3: **тро|п|ри, и бг̃оро|дї|чны и кон|д|кы, прѣз' не|д|(ѣлю)**

384б/3–387б/2: **тр|о|ичны** (по свих осам гласова).

387б/3–390б/2: **бг̃оро|дї|чны, шсмимь, гл|с|омь. пѣваемы. на бь̃ гь̃**

390б/3–392а: **свѣтил'не, прѣзь не|д|(ѣ)лю**

Записи

На листу залепљеном на унутрашњој страни предњих корица налази се неколико записа. Неколико речи брзописом, на српскословенском, не пружа важнију информацију. Ту су и три записа на румунском језику на основу којих се види да се рукопис налазио у Банлоку, месту у округу Тамиш. Сва три записа је писала нова рука. Први: Această carte iaste / a bisericii Balno[] (i.e. Banloc) (= Ова књига при-

пада цркви у Банлоку), други: Această carte / iaste / a bisericii, трећи: Psaltire / a besericii / din Banloc.

На предњој страни првог празног листа су две речи брзописом, на српскословенском: **пѣснь.....лет**[ ]. У два следећа записа која су такође на овом листу се понавља да је књига припадала Банлоку. Први: Această Psaltire este a biseri/cii Banlocu. 18, други: Примих / Această carte / iaste a bisericii / din Banloc, а напоредо са другим записом две речи нове руке су нејасне.

На л. 3а, брзописом, црним мастилом: **лета ѿ |с|аздания мира** / 7237 [ ] **ѿ рож**[ ]**а** / 1729 / [ ] **а ноем** [/]

На л. 392б неколико речи полууставом и два записа исписана брзописом немају значаја. Издваја се запис брзописом, црним мастилом, иста рука као на л. 3а: **сиа книга |глеми| ѱалтиръ живана[/] ѿ** [ ]**ца ишванова сйна / ва лето ѿ рождества х|с|ва а҃ѱк҃е** (=1725) |[ ]| / **[оубнеце]**.

На предњој страни последњег празног листа запис је грађанском ћирилицом, нова рука: **Сия ѱалтиръ гръшни банлог Кои Се утрефити прочитати Сїѳ / книгѳ бг҃ѳ моленіе приноСеще / того ради имаде молити бг҃ѳ и за нас / непрестано ѡ чадо котори чл|о|вька / на [ ] службѳ до конца [ ] / Скончаваиет дана у банлогѳ марта / 1 дне 779 (или 729) [ ] / [ ] Писахъ Много Грешни / ЛаЗар Попов ПиСар / у банлог [ ].**

На полеђини последњег празног листа грађанском ћирилицом, нова рука: **[Василия / писахъ Андреи / чаду неакѳ] / попи Зари**. Испод је запис на румунском језику: [ ] Mu[ ] învetetor / [ ] Banloc (= учитель Банлок).[1]

Историјат књиге

Милан Мику, православни парох у Лугошу, поклонио је овај рукописни *Псалтир* Матичиној библиотеци 1906. године. Он је овај рукопис пронашао у цркви у Банлоку. Ту га је донео један калуђер, који је премештен у Банлок за свештеника.[2] Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 19. новембра 1953. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 43.

2. Богдановић, Димитрије, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд 1982, књ. XXXI, бр. 1366.

3. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, Нови Сад 1966, књ. III, 226–228.

---

[1] Записе на румунском језику прочитала је Корнелија Олар, библиотекар у Библиотеци Матице српске.

[2] Податак је пронашла К. Олар у *Грађи за историју Библиотеке Матице српске*, Нови Сад 1966, књ. III, 226–228.

28. РР II 21 (РР 180 – 352 С 17) – 113443

ПСАЛТИР

XVI век

Хартија, мастило мрко, црно и киновар, боје: плава, зелена, мрка, окер, црвена, љубичаста, 211 л. 207x152 мм (мерено према првом листу), текст 152x95 мм, број редова на пуној страни је 19. Један писар.

На л. 189б је монограм у којем је сакривено име преписивача ове књиге. На основу слова која су препознатљива (ѕ, ѡ, ѧ, ь) може се претпоставити да је име писара *Симон,* или *Симеон,* или *Силоан.*

Према *воденим знацима* рукопис је из *девете деценије XVI века* (1580/90): 1) котва у кругу са звездом и двоструким крацима у доњем делу и контрамарка ЗМ. Исти знак није нађен у другим српским рукописима, али га има у архивској грађи, врло сл. Дубровник, Cons. Rog. 69 из 1586–8. и Cons. Rog. 70 из 1589–90; 2) воловска глава са двоструким крстом, исти знак није нађен у српским рукописима, сл. али са једноструким крстом Дечани 138 из 1580/90.

Садржи 27 сигнираних свешчица (од 5. до 31) са по 8 листова. Осим прве четири свешчице недостаје и 1. л. у св. 5, 2. л. у св. 6, 3. л. у св. 26, 7. и 8. л. у св. 31. Од 4. и 7. л. у св. 14. остали су само одерци. Недостаје и доња половина 8. л. 16. св. Хартија је доста добро очувана. На листовима се местимично може наићи на трагове плесни, воска, прљавштине и црвоточине. Књига је делимично рашивена.

Корице су из времена настанка књиге. Кожа којом су даске обложене је тамносмеђе боје са различитом шаром на предњој и на задњој страни. Кожа је на угловима оштећена, делимично и даске. На обе корице има трагова црвоточине. Од две копче са плетеним ременима сачуван је само доњи ексер на горњој корици.

Писмо је полуустав. Рукопис је крупан, исписан и леп. Украсне, надвучене и подвучене црте су ретко стављане. Више типова имају т (једноногo и троногo), ѫ (са одвојеном птичицом и са пресеком кракова), ѡ (са унутрашњом цртом писаном до висине бочних страна и изведена једном линијом са благим угибом), ѱ (са репом који залази у доњи међупростор, или не), ѯ (са круницом која је округла или у облику слова ч). Брзописни словни облици срећу се и код слова у врсти (а,

ѕ, ѧ, ѩ, ь) и слова над редом (ѧ, ѣ, ѵ, ж, и, ѫ). Од већих слова јављају се широко ѳ, о, с, бубњевито ѵ, високо т, ѣ и ъ. На крају реда и у првом или последњем реду на страни писар веома често продужи краке и другим словима (нпр. ѧ, д, ѕ, ѕ, р, ѳ, ѱ, х, ц итд). У инвентару малих слова потврђени су ѧ и ѫ.

Иницијали који се налазе на почетку катизми и прве од девет библијских песама већи су и далеко богатије украшени од осталих. Изведени су у више боја (поред црвене коришћене су и плава, зелена, мрка и окер). Остли иницијали су углавном једнобојни, најчешће црвени, али има и плавих, ређе и мрких. Већином имају само украсне тачке и цртице, али их има и са богатим и веома лепим биљним шарама.

Правопис је ресавски. Група *ја-* је увек писана са ꙗ-, а код *-ја* претеже -ѧ над -ꙗ. У обе позиције група *је* је много чешће означена са ѳ, ѣ, него са ѥ. У спојевима *ља*, *ња*, *ље*, *ње* написана је лигатура, а примећено је и нѣ за *ња*. Потврђени су танко, дебело, високо *јер* и *јерак*. Слово ѕ је веома ретко употребљено ван бројне вредности, и то за обележавање гласа *з*. Слово ї је писано у одговарајућим категоријама. Јусови нису чести у тексту, па се може претпоставити да су заостали из предлошка. Слово ѫ има гласовну вредност *у* а ѧ *е*. Акценти и спирити су стављани. Од интерпункцијских знакова користе се тачка, зарез, двотачка и двотачка са цртицом.

Језик је српкословенски. Мешање слова ь и ѧ је изузетно ретко. Примери македонске вокализације су у истим лексемама као у другим српскословенским текстовима. Знатно су чешће замене ѣ и ѥ, што сведочи о екавској вредности *јата*. Вокално *л* се чува. Наноса из српског језика нема ни у следећим категоријама: старословенске групе щ и жд не замењују се са *ћ* и *ђ*, а ни групе чр- и чьт- са *цр-* и *шт-*, -л на крају речи и слога не прелази у *-о/-ја*, нема метатезе код заменичког вьс-, чува се предлог вь и иницијално вь-, вьз-/вьс-.

Норма књижевног језика је веома добро испоштована и у области морфологије. Форма А јд. м. рода за бића доследно је изједначена са Г. У И јд. и Д и Л мн. именица на **ĭ* м. и ж. рода и консонант сва три рода усвојени су наставци -ѥмь и -ѣхь, а у Л јд. основа на **ŭ* и на консонант сва три рода наставак -и изузев код лексеме дн҃ь. Д јд. придевске промене одређеног вида увек се завршава на -ѡмоу/-ѥмоу. У Г, Д, И и Л мн. придева и сва четири партиципа више пута је потврђен и облик неодређеног вида.

Презент атематских глагола и глагола имѣти у 1. л. мн. има завршетак -мы. Изузев једном, облик 3. л. дв. изједначен је са 2. лицем. Асигматски аорист се не јавља. Супина нема. У свим категоријама у којима би могао бити употребљен је инфинитив.

У рукопису су присутне и старе дублетне форме у деклинационим и конјугационим обрасцима, које су настајале још у старословенском језику под утицајем народних језика. У српскословенским споменицима примећено је уопштавање појединих таквих црта, што се потврђује и у овом рукопису. То су: у И јд. и Д мн. основа на **ŭ* наставци -ѡмь, и у Л мн. -ѡхь, у консонантској промени м. рода Н са -їѥ и Г са -їи. Именице основе на **ŭ* имају у А и И јд. полуглас вокализован на македонски начин.

Наноси из српског језика који не чине норму нису чести. То су махом појединачни примери, сви општештокавског карактера: завршетак **-е** у Г јд. ***а* промене и **-е** у Н мн. консонантске промене ж. рода, сажимање наставка у Г јд. ж. рода меке заменичке промене, завршетак **-ои** у Д и Л јд. придевске промене и **-мо** у 1. л. мн. презента (**възсиламо** 123а/1).

Садржај

Мали псалтир у којем су иза сваке катизме написани Покајни тропари и Молитве које се читају иза катизми.

1а–17а/13: *Псалми Давидови.* Поч.: **сн҃ове тоуж|д|и слъгаше ми** ... (Пс 17/44). Текст се прекида на стр. 8б/19: ... **бе҃ мои на те оупова|х| да не постыж|д|оу се въ вѣкы** (Пс 24/2) и наставља на стр. 9а/1: **извѣди ме**... (Пс 24/1). На л. 74, од којег је остао само одерак са речју **пѣсны** на стр. *а* и **своꙗ** на стр. *б*, налазио се почетак 72. псалма, текст на л. 75а тече од: **обаче за льщенїа ихъ** ... (Пс 72/18). Текст се прекида на стр. 76б/19:... **и людїе безоумнїи раз|д|ражише** (Пс 73/18) и наставља на стр. 78а/1: **бо҃ іаковлю** ... (Пс 74/9). Текст се прекида на стр. 168б/19: ...**дн҃ѣе его ꙗко сѣнь пр҃ѣ** (Пс 143/4) а наставља на стр. 169а/1: **възг҃глють · и чюдеса твоꙗ повѣдеть** ... (Пс 144/5).

174а/13–174б: **сїи ѱалш|м| особь писань е|с|(ть) д҃дь , и вънѣ числа ,р҃н: ѱалш|м| єгда єдинь бра се съ голїадш|м|**

175а–189б: **пѣ|с|н мшусеѡва вь исхшдѣ**

190а–200а: **канѡн м҃лбнь пр҃ѣс҃теи бц҃и гла|с| а҃**

200б–205а: **канѡн м҃лбнь пр҃ѣс҃теии бц҃и гла|с| ѕ҃**

205б–209а/4: **канонь пѣваемы |къ г҃в| по вьсе дны миыхшм**

209а/5 до краја: **чинь въставше ѿ сна сице г҃ли въ съкр҃шенїи ср|д|ца**. Текст се прекида на стр. 211б/19, на почетку четврте молитве: **м(о)|л|(итва) д҃ по въстанїи ѿ сна: ~ ѡ пр҃ѣс҃таа вл|д|чце моꙗ г|с|ж|д|е**

Записи

На хартији залепљеној на унутрашњој страни предњих и задњих корица налази се више записа различитим мастилом, различитим типовима ћирилице и, углавном, нечитких. На предњим корицама, при врху, црним мастилом и полууставом записано је: **Ка[ ] поклонь [ ]воть / зрлд** (7134=1626) / **сїа книга да се чати за дшю.**

Око средине листа, ситним, лепим мешовитим писмем: **сїа книга єрмш|х|[ ] [ ] рачанина / ѱатр[ ] по|д|писа се въ лето з/р҃г** (7163=1655)

Новом руком, при дну, такође црним мастилом и полууставом: **си ѱалътирь пьреложи / никола доичинѫ.**

Од записа са задњих корица може да се рашчита: **Сїю книгѫ / азь / место** и знатно испод тога година: **зсвї** (7212=1704).

Другом руком, крупнијим, неуредним словима, попреко: [ ]**сенїе ѫстака** / [ ] **грш|ш| ѫ маѣ/донце р҃л ѫ страхїне дв҃а / гро|ш| ѫ кралев'цѫ р҃л ѫ ма[ ] / ѫ цр'ном|ѫ| вр'хѫ т҃м ѫ ѫроша.**

На маргинама књиге, светломрким мастилом, грађанском курзивном ћирилицом, на више места, истом руком:

14б–16а: **Сия / кника** (lapsus calami) / **симеонь** / **Іѡванови**[ ]

46б–47а: **Симеѡнь** / **ѡ** / [ ]

103б–104а: **прота** / **Симеѡнь Іѡвано**[ ]

Истом руком, истим мастилом и писмом:

23а: **Димитрие**

80а: **Димитрие Кириловъ**

Истом руком, истим мастилом и писмом:

105а: **Павле** / **поповь**

110а: **Павле**

На спољашњој страни задњих корица, грађанском курзивном ћирилицом, једном руком: **Петрь Ѳеодоров**[ ] / **Спиридонь Ѳеодор**[ ] / **Маринко Ѳеодорович** / **А**[ ] [ ]**меонови**[ ] / **Соф**[ ] **Симеоновича** / [ ] **Сименовича.**

Историјат књиге

Рукопис је децембра 1953. године заведен у инвентарну књигу Библиотеке Матице српске као затечен у фонду. Нема података о томе када је дошао у Библиотеку и где се дотада налазио.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд 1982, књ. XXXI, 94 (бр. 1321).

2. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, Нови Сад 1979, књ. II, 43.

3. *Изложба српске писане речи. Каталог*, Народна библиотека Србије, Београд 6. април 1973.

29. РР II 22 (РР 181 – 352 С 20) – 113449

ПСАЛТИР ПАТРИЈАРХА КАЛИНИКА

XVII век

Хартија, мастило светломрко, тамномрко, црно и киновар, боје: зелена, плава, жута, варзило, окер и злато, 333 л. 138–140x196 мм, текст 140x92–94, 146–148x94–95, 154x95 мм. Број редова на пуној страни је неуједначен, листови 1а–15б, 62а–69б, 100а–307б и 328а–333б су са по 25, листови 16а–61б су са 21 редом, листови 70а–76а, 77а–99а и 308а–309б су са по 24 реда, 76б је са 26 а 99б и 310а–327б са по 23 реда. Један писар.

Према *воденим знацима* рукопис је из *шесте или седме деценије XVII века* (1655/65); 1) круна са звездом и полумесецом и контрамарка АС, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 225 из 1650/60. и 75 из шездесетих година, а сл. НБС 46 око 1651; 2) слична варијанта знака и контрамарка CV, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 55 из 1666; 3) слична варијанта знака и контрамарка bV, идентична Београд, МСПЦ, Грујић 225 из 1650/60, а врло сл. 75 из шездесетих година XVII в. и 218 – у додатку из 1650/60; 4) слична варијанта знака и контрамарка IЗС, врло сл. Морача 3 из 1668. г.; 5)слична варијанта знака и контрамарка PF, сл. Београд, НБС 46 из 1651. и Пљевља 49 из друге половине XVII века: 6) други тип круне са звездом и полумесецом и контрамарка ТР, слично Београд, МСПЦ, Грујић 59–III део из 1660/70. и 23 из 1665/75; Букурешт, БРА 318 из треће четвртине XVII века.

Садржи 44 свешчице са по 8 листова, сем св. 32 која има 4 листа. Изузев св. 1 и 2, свешчице су оригинално сигниране и то од а̃ до л̃ и од а̃ до к̃г. Недостаје: у 1. св. л. 1, у 7. св. л. 8, у 8. св. л. 1, у 40 св. л. 6–8, такође фале свешчице које су биле сигниране бројевима ѯ̃ до ѯ̃і, затим у 41. св. л. 1. и 8, у 42. св. л. 8, у 43. св. л. 3, у 44, св. л. 7. и 8. Лист 314 погрешно је увезан иза листа 305. На листовима постоје две фолијације. Новија је графитном оловком у горњем десном углу, вероватно руком Д. Кириловића. Нумерисани су сви сачувани листови, од 1–333. Старија пагинација је словна, почиње од а (на данашњем листу 17) и тече до о̃ у̃ а̃ (=430). Највећим делом је изведена црним мастилом, с тим да су бројеви од к̃а до р̃к написани киноваром.

Књига је након доласка у Библиотеку рестаурисана. Листови су очишћени и покрпљени. Предња страна старих корица, од украшене меке коже, залепљена је на нову кожу којом је обложена даска. Потпуно нове су и обе копче.

Тип писма је полуустав. Рукопис је веома неуједначен. У појединим деловима књиге је ситнији, или су слова искошенија, или су, пак, више издужена, тако да се може стећи утисак да је књигу писало више руку. Међутим, детаљна палеографска анализа словних облика и њихово међусобно поређење показују да нема елемената на основу којих би се могло тврдити да је на преписивању књиге радило више писара. Разлике нема ни у погледу језика и правописа.

Словни облици су типолошки устаљени и одговарају времену из ког је хартија. Више типова имају **з** (уставни и полууставни, са округлом главом), **т** (једноного и троного), **ꙋ** (са птичицом и пресеком кракова), **ѡ** (плитка, са угибом, или са унутрашњим стубом који допире до висине бочних страна). Од већих слова срећу се широко **є**, **м**, **о**, **с** и **ѡ**, бубњевито **в**, високо **т**, **ѣ** и **ъ** и издужено **к**. Веома је често продужење кракова, стубова и репова у оба међупростора, независно од положаја слова у речи или на страни. Спојнице слова **ю**, **ѥ** и **и** су веома искошене и полазе од дна стуба. Спајање два различита слова у лигатуру не јавља се често. Брзописни словни облици нису чести ни код слова у врсти ни код слова над редом.

Често се срећу делови текста писани мешовитим типом писма (у заглављима и у оквиру Последовања). Осим чешће употребе лигатура, изразитијег продужавања ножица, стубова, кракова и репова (у доњем међупростору су, углавном, извијени улево), у овим је деловима веома много брзописних словних облика (нпр. **а**, **б**, **в**, **д**, **ж**, **м**, **ѣ** итд.) и у врсти и над редом.

Књига је богато илуминирана. Заставице (на л. 16а, 121а, 158а, 234а и 247а) и иницијали изведени су у више боја, понекад украшени златом. Слова у везу и велика слова, поред црвене, могу бити и плаве или зелене боје.

Правопис је ресавски, ненормализован. Потврђени су танко, дебело и високо *јер*. Група *ја-* на почетку речи увек је **ꙗ-**, а иза вокала је нешто обичније **-а**, него **-ꙗ**. Иницијално *је-* најчешће је **є-**, ређе **ѥ-** а врло ретко и **ѥ-**. У писању *-је* иза вокала претеже **-ѥ** над **-ѥ** и **-є**. У спојевима *ља*, *ња*, *ље*, *ње* увек је лигатура. Графема **ѕ** се користи, али јој је фонетска вредност *з*. Слово **ї** је у одговарајућим позицијама. Акценатски знаци и спирити су стављани. Од интерпункцијских знакова коришћени су тачка, зарез и различите комбинације више тачака и зареза.

Језик је српскословенски. Има доста примера замене слова **ь** са **а**. Неколико случајева са *е* (< *ь*) вероватно су заостали из неког од предложака. Замене слова **ѣ** и **ѥ** потврђују се у низу примера. Само се у лексеми **гнѣвь** може наћи **ѥ**. До краја је спроведена српскословенска норама и у погледу чувања вокалног *л*, група **чр-**, **чьт-**, **жд** и **щ**, предлога **вь**, иницијалног **вь-**, **вьз-/вьс-** и заменичког **вьс-**.

Ни у области морфологије готово да нема нарушавања књижевне норме. Доследно је једначење А са Г јд када су у питању бића, уопштавање **-и** у Л јд. основа на **ū* и на консонант, **-ємь** у И јд. и Д мн. и **-єхь** у Л мн. основа на **ĭ* и на консонант м. и ср. рода. Одређени вид у Д јд. м. и ср. рода увек се завршава **-омоу/-ємоу**. Неколико пута се у падежима множине (Г, Д, И, Л) среће и неодређен придевски вид. У супинским конструкцијама је инфинитив, асигматски аорист

није сачуван, у 1. л. мн. презента атематских глагола је **-мы**, у 3. л. дв. свих глагола је **-та**. Старе дублетне форме, које су настајале већ у старословенским споменицима, присутне су и у овом рукопису. Тенденцију ка уопштавању показују и **-омь** у И јд. и Д мн. и **-охъ** у Л мн. основа на **ŭ*, **-ие** у Н мн. и **-їи** у Г мн. консонантске промене м. рода, форме Н јд. **цр҃квы** и А и И јд. **ū* основа са полугласом вокализованим на македонски начин (**цр҃ковь**, **любовїю**). И у продуктивним именичким врстама, спорадично, јављају се старословенске иновације.

Ретки наноси из народног језика писара који не улазе у књижевну норму, општештокавског су карактера (**-и** у Д јд. **a* промене, **-мо** у 1. л. мн. презента и, нешто учесталије, **-ои** у Д и Л јд. заменица, придева, редних бројева и партиципа ж. рода). На основу ових црта рукопис се не може ближе локализовати.

Садржај

1а–15б: *Покајни тропари и Молитве које се читају иза сваке катизме.* Поч.: **бѣгающе вь твою мл|с|ть** ... (Кат. 1, Тр. 3)

16а–120б/13: **дв|д|а пр|о|р(о)ка и цр҃а пѣс'нь.** Текст се прекида на стр. 54б/21: **...поможеть емоу бь҃ оутро заоутра** (Пс. 48/15) и наставља на стр. 55а/1: **вы ег|д|а прїемлет' ме** ... (Пс. 48/15).

120б/13: **сїи ѱалш|м| особь пи|с|нь е|с|(ть) дв|д|вь и вьне числа .р҃н. ѱалш|м| егда единь бра се сь голїадш|м| и оуби его . и вь сьборе не поет' се**

121а–129б/6: **пѣ|с|нь моусешва ѿ исхода**

129б/7–130а/23: **вь соу|б|тоу по непоро|ч|на|х| . тро|п|ри гл|с|ь ,е҃.**

130а/24–131а/6: **сіі тр|о|пари вьскр|с|ни поют се вь не|д|(ѣ)лю по непоро|ч|на|х| , гл|с|ь ,ѕ҃.**

131а/7–133б/5: **тропари , вьскр|с|ны . и бг҃ородш|ч|ны , іупакои , шсмимь гл|с|омь**

133б/6–135а/10: **тропари и бг҃ородичны . и кон'дакы , пр҃ѣз неделю**

135а/11–137б/14: **аще ли єсть пость , поемь аллїлу|г|їа , на гл|с|ь , вь ѡ|х|тои|х|**

137б/15–140а/4: **бг҃ородич'ни шсми|м| гл|с|омъ пѣваемы , на бь҃ гь҃ . сь тропаре|м| ст҃омоу**

140а/4–140б/8: **сы тропары гл҃ют' се вь пость єгда поемь аллїлу|г|їа**

140б/9–156б: *Часловац.* Садржи: **ча|с| ,а҃.** (140б/9–141а/10); **междоучасїе , прьваго часа** (141а/11–142б/24); **чась ,г҃.** (142б/25–143б/3); **меж|д|оучасїе , третїаго часа** (143б/4–145а/16); **ча|с| ,ѕ҃.** (145а/17–146а/8); **меж|д|оучасїе , шестаго часа** (146а/9–147а/14); **ча|с| ,ѯ҃.** (147а/10–147б/23); **меж|д|оучасїе .ѯ го, часа** (147б/24–149а/21); **на|ч|ело великїе паве|ч|(е)р'нице** (149а/22–156б).

157: Лист је празан.

158а–224а: **последованїе събранїа въселѣ|т|наго на|ч|нше ѿ м|с|ца сектемрїа до м|с|ца ав'гѵ|с|та преимѣше тро|п|(аре) и ко(ѵ)|д|(аке) праз|д|нико|м| и ст҃ы|м|**

224б: Страна је празна.

225а–232б: **трѡ|п|ре и кѡ(н)[|д|]ке великыѥ мц҃е** (Садржи и тропаре и кондаке од Цветне недеље до Недеље свих светих.)

233: Лист је празан.

234а–246б: **начело сь бг҃омь вьскр|с|н|о|и слоуж'бѣ**

247а–281а/16: **мл҃тви на вьсꙋ се|д|мицꙋ творенїє ст҃го ѡц҃а нашего кѵрил'ла мниха тꙋров'скаго**

281а/17–303б/17: **послѣдованїе·єже кь бж|с|тв'номоу причещенїю**

303б/17–307а: *Молитве по Светом причешћу.*

307б: Страна је празна.

308а–323б/11: *Акатист Пресветој Богородици.* Поч.: **на ст|х|вно ст|х|ры , гл|с|ь , а҃. по|д|(обьнь) , нб|с|ны|м| чи: ~ сь нб|с|ны|х| кроугь гаврїиль сьлѣтевь ...** Текст се прекида на л. 313б/23: **... ра|д|уи се плода бесьмрьтнаго стежанїе** (Икос 3) и наставља на л. 314а/1: **роукоу дв҃ичю . сьз|д|ав'шаго роукою чл҃кы ...** (Икос 5).

323б/12–330а/17: **канѡ|нь| мл҃бнь прѣ|с|тѣи бц҃и гл|с|ь ,и҃.**

330а/18–333б: **акаѳїсть гꙋ҃ нашемꙋ іс҃ꙋ хꙋ҃.** Текст се прекида на стр. 333б/25: **... іс҃е премл|с|тивыи пресвѵтерѡ|м| сладости. Іс҃е премл|с|рдыи** (Икос 1).

Записи

На л. 157а, светломрким, једва читљивим мастилом, грађанском ћирилицом: **763 гѡ / [ ] / Престави се Іереи / Николае Живановичъ / [ ] М|с|ца Маия 16 дн҃е / На вознесение г|с|да и спаса / нашего / [ ] Лѣта Престави се / [ ]нукъ его Софроние / М|с|ца Маия 18гѡ / Тогоже Лѣта Пре|с|тави се / Юнеиши Синъ его / Лазаръ М|с|ца Ноевриа 21го / И Погребоша ихъ Пред црк|в|[ ] / Храма же Стаго / Преображения.**

На л. 224б запис патријарха Калиника, црним мастилом, полууставом са доста елемената брзописа:

кал'лини|к| мл|с|тїю бж҃їею архїєп|с|кꙋ|п| Пе|к|скы С|р|блѥ|м| и вьсе|х| бл|гар|.

Сїю ст҃оу|ю| и бж|с|тавнꙋ|ю| книгꙋ гл҃ѥми ѱал'ти|р| / бл҃жен'на|го| пр|о|рка и цр҃а дв҃да прине|с|(е) мнѣ смѣ|р|н'номꙋ и послѣдномꙋ приставникꙋ / ст҃ѣи вѣлицеи цр҃квы слꙋжите|л| наше|го| / смѣ|р|(е)нїа данїи|л| Іеродїакѡнь въ слоу|ж|бꙋ / лѣтоу |ж|е тѡгда мимотекꙋщꙋ з҃с҃а (7201=1693) / **а ѿ рѡ|ж|д'ства бг҃а слова а҃х҃ч** (1790). **інди|к|та. / тѡгда поидохѡ|м| вь мирославне|м| гра|д|е / дрѣнополѥ на прѣнїє сь велики|м| змїє|м| / єхид'новиħе|м| Сакѡ|л|пашиħє|м|. и|ж|е / звиздаше вѣл'ми на Ст҃ꙋю и вѣликꙋю / цр҃кѡ|в| испроси|в| ꙗкоже на іѡва праве|д|на|го| / ѡзлобити тѣло є|го| дш҃и же никакѡ|ж|є / ꙗкѡ|ж|є ми раби ѥє въ попранїє бит[и] / сице и ми многаа злостра|д|(а)нїа / по|д|єхѡ|м| ра|д|и ст҃ыє и вѣликіє / цр҃квы бг҃ь мї є свѣ|д|(ѣ)те|л| нѣ|с|(ть) ми мѡ|щ|/но писанїю прѣдати. тачїю є|дї|нь / ср'довѣдаць вѣсть. оувы люта|го| / оуте|с|нѥнїа тѡ|г|да. имє**

Светломрким мастилом, грађанским писмом, на доњој половини л. 307а: **Сия Книга Глаголеми ѱалтир / Сщ҃еноиерея Николая / Живановича Пароха Села Сиг[и] / Храма же Стаго ваведени[я].**

Истом руком, на л. 307б, мрким мастилом запис без историјског значаја и, испод њега, црним мастилом, запис као са претходне стране: **Сия Книга Глаголеми**

/ ѱалтирь Іерея Никѡлая / Живановича Пар[о]ха / Села Сиги Храмине / Стога / воведения.

Сасвим на врху стране, другом руком, црним мастилом: [ ]**бвѣ тѡдѡрѣ.**

Историјат књиге

Рукопис је Библиотека Матице српске откупила 1909. године заједно са библиотеком новосадског професора Александра Сандића.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богдановић, Димитрије, ***Инвентар ћирилских рукописних књига у Југославији (XI–XVII века)***, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд, 1982, књ. XXXI, 91 (бр. 1270).

2. Веселинов, Иванка, ***Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске***, Годишњак Библиотеке Матице српске, Нови Сад 1977, књ. I, 53.

3. Стојановић, Љубомир, ***Стари српски записи и натписи***, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, Београд 1902, књ. I, 461–462 (запис бр. 1980).

30. РР II 23 (РР 182, 352 С 14) – 48240

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

XVII век

Хартија, мастило мрко, мањим делом и црно, боје киновар, плава, зелена и злато, 518 л. 196x140 мм, текст 142–145x90 мм и 142x85 мм, број редова на пуној страни 22 и 26. Три писара. Први: 3а–21бб и 95а до краја (изузев секције трећег писара), други: 22а–93а, трећи: 469а/2–7 и 470а/10–12. Знатно касније је Петар Рељић исписао садржај на л. 1б–2б и живе главе кроз целу књигу.

Према *воденим знацима* рукопис је писан у *првој деценији XVII века* (1600/10): 1) котва са угластим четворолистом и контрамарка FAZ, врло сл. Никољац 65 око 1600. Загреб ПМХ 34 из 1590/1600; 2) котва у кругу са угластим тролистом и контрамарка bV, врло сл. Београд, НБС 401 из 1590/1600; Забреб ПМХ 32 око 1600; 3) исти тип знака са контрамарком F3, сл. Београд, МСПЦ 32 из 1604; 4) исти тип знака са контрамарком IC, врло сл. Београд, НБС 401 из 1590/1600.; МСПЦ, Грујић 195 из 1593; МСПЦ 41 из 1593; Загреб, ПМХ 34 из 1590/1600; Љубљана, УНБ 19 из 1594; 5) исти тип знака са контрамарком IV, сл. Цетиње 12 из 1613. При повезу је касније хартија и има водени знак: 6) круна са звездом и полумесецом и контрамарком VG, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић – I део из 80–их година XVII в.

Има 64 свешчице различито сигниране. Прве три имају словну сигнатуру а̃-г̃, св. 4–11 нису сигниране, код св. 12–26 сигнатура поново почиње од а̃ и иде до е̃і, а од св. 27 надаље словна сигнатура се поклапа са бројем свешчица од почетка књиге. Свешчице имају по 8 листова, осим 3. и 11. које су са по 10. Иза последње свешчице додата су још 2 листа. У књизи недостају само два листа, у св. 43. л. 7, који је био празан, и у св. 44. л. 1, али је текст комплетан. На листовима, у горњем десном углу, постоје две фолијације. Старија, руком Петра Рељића, словна, изведена је мастилом. Ова фолијација је непотпуна, завршава се на л. 506 бројем ф̃а̃ (=501). До неслагања долази јер је при обележавању прескочено неколико листова. Новија фолијација, руком Д. Кириловића, исправна је.

Књига је делимично рашивена. На листовима има трагова плесни и влаге. На више места су на ивице листова, по дужини, додаване траке хартије.

Кожа којом су обложене дрвене корице је тамномрка, богато украшена. На предњој страни је сцена Распеће Христово са траговима позлате. Кожа је оштећена на хрпту, делимично и на угловима. Даске су добро очуване. Обе копче су откинуте.

Писмо првог писара је мешовито. Слова су лепа и уредно писана. Разликују се пуне и танке линије, подвучене и надвучене црте по правилу изостају, док се украсне само понегде јављају. Полууставни словни облици су извођени без крупнијих морфолошких разлика. Брзописни облици у врсти су чести. Срећу се код следећих графема: а, б, в, г, д, ж, и, ǫ, ч, ь. И међу надредним словима се срећу брзописна (з, т). Од већих слова употребљавају се широка (ѳ, о, с, ѡ), висока (т, ѣ, ъ), издужена (и, к), веће в, али не бубњевитог типа, веће е грчког типа и веће з, и слова са неким делом продуженим навише или наниже (код ж, л стуб залази у горњи међупростор, док је код з, ǫ, у у оу и ц реп или стуб продужен надоле). Словни спојеви су чести.

Тип писма другог писара је већим делом полуустав (22а до 86а) а мањим мешовито писмо (86б–93а). Рукопис у овој секцији није тако леп и уредан као у првој. Слова су ситнија, немарнија, редови су искривљенији. Танке и дебеле линије се и код овог писара разликују. Подвучених, надвучених и украсних црта скоро да и нема. У делу који је писан полууставом мањи број слова варира по типу и по детаљима: е (полууставно и грчко), т (једноногог и троногог), ѡ (плитка, са угибом, или са унутрашњим стубом који допире до висине бочних страна), ы (са стубовима који су писани вертикално или су нагнути један према другом). Слово и је увек писано из три или четири потеза, з се јавља и са округлом главом а н понекад има хоризонталну пречку. Од већих слова присутна су ѳ, о и с, бубњевито в, високо ъ, т, ѣ и издужено к, али и многа друга слова имају продужетке. Често се срећу два слова писана спојено, односно лигатуром.

У делу писаном мешовитим писмом још је изразитија употреба већих слова и лигатура. Упадљиво је и чешће продужавање кракова и репова, при чему су завршеци, углавном, извијени улево (нпр. код д, ǫ, ц). Брзописни словни облици су доследни, или чешћи од полууставних, код а, б, в, г и ж, а чести су и код других слова. И брзописни и полууставни словни облици извођени су на исти начин као у делу који је писан полууставним типом писма.

Секција трећег писара је кратка. Тип писма је полуустав. Слова су вертикална и нису тако исписана. Разликују се танке и пуне линије, подвлачење и надвлачење стубова је често, док се украсне црте не потврђују. Слова су типолошки устаљена. И брзописни тип у врсти имају а, д, ж. Од већих слова срећу се широко ѳ, с и издужено к. Употребљена су надредна слова и лигатуре.

Правопис је у све три писарске секције ресавски. Први и други писар употребљавају сва четири знака за *јер*: ь, ъ, високо *јер* и *јерак*, док се у трећој потврђују: ь, ъ и *јерак*. У првој и другој секцији група *ја* у иницијалном положају увек је означена лигатуром ѩ, а у трећој нема примера ове групе. Група *ја* у поствокалској позицији писана је подједнако често са -а и -ѩ у тексту првог писара, чешће са -а него -ѩ у тексту другог, и само са -а у тексту трећег писара. Иницијално *је* се у првој секцији обележава са ѥ- или ѳ-, ређе и са е-. У другој секцији најчешће налазимо ѳ- или е-, врло ретко и ѥ-, а у трећој ѳ-. У писању *је* иза вокала, у делу текста првог писара, срећe се лигатура -ѥ или слово -е, а ређе

се јавља -є. Код другог писара је писање -ѥ чешће него -ѥ, -є се врло ретко среће, али је зато доста често широко грчко ѥ. У делу текста трећег писара јављају се -є, -ѥ и -ѥ. Спојеви *ља*, *ња*, *ље*, *ње* увек су писани лигатуром (с тим да се *ља* и *ње* у трећој секцији не срећу). У тексту другог и трећег писара слово ї је у одговарајућим позицијама, а код првог се јавља и ван њих. Графема ѕ у делу трећег писара није потврђена, а у секцијама првог и другог писара се користи и то са гласовном вредношћу *з*.

Језик је српскословенски у све три писарске секције. У делу текста трећег писара не потврђују се све фонетске и морфолошке категорије. Како одступања од норме нема, нећемо посебно наглашавати присутне црте. Норма књижевног језика је у високом степену испоштована на плану фонетике: међусобне замене ь и а су присутне код сва три писара, вокално *л* је неизмењено, а о екавској вредности *јата* у прве две секције сведоче честе међусобне замене ѥ и ѣ, међутим у трећој је ѣ увек на етимолошком месту. Књижевни узус није нарушен ни у погледу чувања група щ и жд, чр- и чьт-, -*л* на крају речи и слога, предлога вь, иницијалног вь-, вьз-/вьс- и земеничког вьс-.

У области морфологије доследно су спроведене следеће црте које карактеришу норму: једначење А и Г јд. м. рода када су у питању бића, наставци -ѥмь у И јд. и Д мн и -ѥхь у Л мн. именица основа на *ĭ и консонантске промене сва три рода, наставак -и у Л јд. основа на *ū и на консонант, у одређеном виду придева м. и ср. рода у Д јд. увек је -омоу/-ѥмоу. Неодређен вид се у множинским падежима (Г, Д, И, Л) придева и сва четири партиципа ретко среће. Супинске конструкције су са инфинитивом. Асигматског аориста нема. У 1. л. мн. презента атематских глагола је -мы, у 3 л. дв. је углавном -та, а само у неким случајевима -тѥ.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у деклинационим и конјугационим обрасцима. Оне су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика.

Наноса из народног језика у трећој писарској секцији нема, а у прве две су веома ретки и општештокавски. У делу текста првог писара тако се јавља проширење -ов- код именица *о основа у Н, Г, Д И Л мн. присвојна заменица нашь у Г јд. долази једанпут с наставком тврде придевске промене (нашагѡ 314б/10). Придеви м. рода у Л јд. јављају се понегде са завршетком -омь, а придеви ж. рода у Л јд. са -ои. У промени придева и заменички наставци -ѣмь, -ѣхь потврђују се у И јд. и Л мн. У основи императива понекад је -и- уместо -ѣ-.

У тексту другог писара јавља се наставак -а у Г мн. (власа Пс 67/21), -ѥ у Н мн. (дьщерѥ Пс 44/9, 47/11) и -ои у Д јд. придевске промене ж. рода.

Садржај

1а–2б: ѡглавленїѥ вещеи ѡбрѣтающих се въ книзѣ сеи

3а–86а: дв҃да пр|о|р(о)ка и цр҃а пѣснь

86б–93а: пѣсн' мѡусеѡва вь исхѡ|д|(ѣ)

93б–94б: Стране су празне.

95а–171б/15: послѣдованїе събранїа въселѣт'наго . начън'ше ѿ м|с|ца сеп'т|м|врїа . до м҃сца , ав'гѹста . прѣимеѥ , тропаре же , и кон'дакѥ . праз|д'|никѡ|м| , и нарочитимъ с҃тїимъ

171б/15–174б/20: Начело с҃тго и велїка|г|(о) поста; 174б/20–181б/21: вь не|д|(ѣ)лю цвѣт'ноую; 181б/21-182а/13: тро|п|(ари) . и ко(н)|д|(аки) ,з҃. д҃ни вь не|д|(ѣ)лю вь всѣ|х| с҃тїи|х|

182а/14–185б/12: тропари вьскр|с|ны . и б҃городич'ны , и упакои . осмимь г҃лсѡ|м|

185б/13–198а: блжены прѣз не|д|(ѣ)лю (Садржи и дневне апослоле и јеванђеља.)

198б: Страна је празна.

199а–210а/6: акаѳїсть живѡно|с|(но)мѹ гробѹ и въскр|с|енїю х҃а б҃а наше|го|

210а/7–220а/5: канонь , бл҃годар'нь . архагг҃ла михаила . творенїе въселѥн'скааго с҃тѣиша|го| патрїар'ха новаа|го| рыма кон'стантина гра|д|(а), кѵръ исїдора . гл|с|ь д҃

220а/6–228а: акаѳїстъ . ч҃стномѹ пр҃дтчы кано|н| творенїе іѡан'на монаха

228б-240б: акаѳїстъ чъстном|ѹ| и животв|о|рещомѹ кр|с|тоу , пѣваѥ|м| въ срѣ|д|(оу) , и вь пет|к|ь

241а–256б: акаѳисть с҃тымь ап|с|лѡ|м|ъ петрѹ , и павлѹ , и въсе|м| прочїимъ .о҃,

257а–267а/15: канѡ|н| бл҃годарнїи , иже въ с҃тыи|х| оц҃ѹ нашемѹ николѣ . ємѹ|ж|(е) краѥгранесїе сицево . прина|ш|(а)ю ти ра|д|уи се николае

267а/16–282б/18: акаѳїсть , прѣс҃тыѥ б҃це

282б/19–288а/3: чъс҃тны параклїсъ прѣ|с|теи б҃ци

288а/4–293а/7: канонь молъб'нь трѡици арагг҃лоу михаилѹ , и пр|д|тчи , и николи и б҃ци , г҃лсъ ,ѕ҃

293а/8–298б/14: канѡ|н| , м҃лб'нь вь скрьбїи къ сп҃сѹ ѡд҃ши . гл|с|ь . ѕ҃.

298б/15–304б: правилѡ молаб'нѡ кь своѥмѹ агг҃лѹ хранителю д҃ши и тѣлѹ , гл|с|ь ,и҃.

305а–309б/8: канѡнь ч|с|номѹ пр|о|р(о)кѹ пр|д|тчи и кр|с|тлю іѡанѹ , гл|с| ,в҃

309б/9–313б/2: кан|о|нь ч|с|нѡмѹ и животв|о|рещомѹ кр|с|тоу , гл|с|ь ,д҃

313б/3–318б/10: канонь с҃томѹ николи гл|с|ь ,в҃,

318б/11–322б/11: параклисъ с҃ты|м| славны|м| и врьхов'ны|м| ап|с|лѡ|м| петрѹ и павлѹ

322б/12–326б/1: канѡнь пѣваѥмыи по в'се д҃нїи мнихѡ|м| , гл|с| ,ѕ҃

326б/2–332б/14: параклисъ с҃томѹ сїмеонѹ и с҃тлю савѣ

332б/15–338а/2: слѹж'ба къ г҃оу нашемѹ і҃сѹ х҃ѹ гл|с| ѕ҃

338а/3–346б: канѡн ѹмылѥнїа къ прѣс҃тѣи б҃ци , гл|с| ,а҃

347–349: Листови су празни.

350а–397а/16: м|л҃|твы прѣзь не|д|(ѣ)лю

397а/17–403б/10: м|л|т҃вы с҃тго грїгорїа двоѥслова

403б/11–404б/17: **мл҃тва исповѣданїю кь гꙋ҃ на|ш|мꙋ іс҃ꙋ хꙋ҃**

404б/17–406б/21: **м|л|(тва) ,в҃. тѡ|м|ꙋж|д|е**

406б/22–407б/18: **м|л|(тва) , єг|д|а хощеши спати , въз|д|ѣвь рꙋцѣ горѣ**

407б/19–408б/1: **м|л|(тва) . ст҃го ан'тїоха . ѥже на кьждо вечеръ мѡлꙗше се**

408б/1–409б/1: **иже вь ст҃ы|х| оц҃а нашего іѡан'на зла|т|ѵстагѡ . мл҃твы числѡ|м| ,кд҃. часово|м| |но|щны|м | и дн҃ев'ны|м|**

409б/2–410а/7: **м|л|(тва) прпо|д|(о)бна|го| оц҃а на|ш|го , паисїа пꙋстин'ника . ѥже на вьскь дн҃ь молꙗше |с|е**

410а/8–411а/15: **м|л|(тва) ст҃го петра чрьнориз|ц|а . кь прѣстѣи бц҃и**

411а/16–432б/13: *Часловац.* Садржи: **ча|с| ,г҃** (411а/16–411б/20); **меж|д|ꙋчасїе третїаго часа** (411б/20–414а/10); **ча|с| ,ѕ҃** (414а/11–414б/17); **меж|д|ꙋчасїа ,ѕ҃, го. часа** (414б/18–416б/4); **ча|с| ѳ** (416б/5–417а/10); **меж|д|ꙋчасїе .ѳ, го. часа** (417а/11–419а/7); **начелѡ паве|ч|(е)рници** (419а/8–431б/13)

431б/14–508а/7: *Скраћени октоих.* Садржи: **вь сꙋботꙋ ве|ч|(е)ръ , на велѣи ве|ч|(е)рны на г҃и вьзва|х| ст|х|ры вьскр|с|ны гл|с|ь а҃** (431б/14–450а/20); **въ не|д|(ѣ)лю ве|ч|(е)рь . гл|с|ъ ,в҃** (450а/21–459б/7); **въ поне|д|(ѣ)лни|к| ве|ч|(е)рь . гл|с|ь ,г҃** (459б/7–469б/4); **въ вторни|к| , ве|ч|(е)ръ . гл҃сь ,д҃** (469б/4–479/5); **въ срѣдꙋ ве|ч|(е)ръ. гл|с| е҃** (479б/6–489б/2); **въ че(тврть)|к| ве|ч|(е)р , гл҃сь . ѕ҃** (489б/3–499а/11); **въ петь|к| ве|ч|(е)рь гл|с| ,з҃.** (499а/12–508а/7)

508а/8–510а/4: **тропары , и бг҃орѡдичны** (за целу седмицу)

510а/5–512б/14: **єг|д|а пость бываѥ|т| поѥ|м| троич'ны сїе**

512б/15–515а/6: **бг҃ородич'ны осмы|м| гл҃сѡ|м|**

515а/7–516б: **свѣтил'не прѣзь не|д|(ѣ)лю**

517–518: Листови су празни.

Записи

На листу залепљеном уз предње корице налази се отисак записа са листа који је откинут. Уз помоћ огледала може да се прочита: **сіꙗ книга** [ ] / **геѡр** [ ] / **зрои** (7178=167).

На предлисту, грађанском ћирилицом, мрким мастилом: **Сїѧ Книга Пол'ꙋстав с(ве)щеноіереа / Петра релича, м|с|ца маіа, 30. / 1733.**

Полууставом, црним мастилом на л. 3а: **въ лето зр҃нг** [7153–1655] **бы|с|(ть) гладна го|д|ина / али не би свꙋда него ꙋ тамишварьск[ ] / пашалꙋкꙋ велми**

При врху л. 347 запис на латинском језику црним мастилом и одмах испод тога на српскословенском, истим мастилом. Оба записа су без историјског значаја.

Нешто ниже, на истој страни, запис мрким мастилом на српскословенском језику, такође без историјског значаја.

Печат са текстом: **„Печат восточне цркве рац–алмашке 1889"** налази се на више места у књизи, на предлисту, л. 94а, 198б, 256б, 348а, 349а и 517а.

На л. 518б, руком Петра Рељића: **ѡглавленїе вещеи ѡбрѣтающи/х се вь книзъ сеи. / ѱа**

Историјат књиге

Рукопис је Библиотека Матице српске откупила 1948. године од породице господина Јоце Вујића из Сенте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске : послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, Нови Сад 1979, кн. II, 41.

31. РР II 24 (РР 183 – 352 С 11) – 48241

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

XVI век

Хартија, мастило мрко и црно, боје киновар и плавозелена, 615 л. (од њих су празни л. 147а,б, 184б–186б, 326б, 483б, 561а,б и 613б) и још 10 празних л. (4 на почетку и 6 на крају књиге). Величина л. је 192–193x131–133 мм, а текста 141–145x81–85 мм, број редова на пуној исписаној страни је 20. Један писар.

Према *воденим знацима* рукопис је из *друге деценије XVI века* (1510/20). Хартија овог рукописа је француског порекла а водени знаци се не налазе у српским споменицима: 1) бокал са малом круном у неколико варијанти, врло сл. Брике 12613 из 1502–3. и 12614 из 1516. год.; 2) готичко слово Р, врло сл. Брике 8538 из 1503; 3) готичко слово Р са цветом од четири латице, врло сл. Брике 8635 из 1503; 3) готичко слово Р са цветом од четири латице, врло сл. Брике 8635 из 1509; 4) грб Француске са три крина и иницијалом I испод знака, сл. Брике 1676 из 1502; 5) исти знак али са круном и иницијалом S иста знака, сл. Брике 1819 из 1524; 6) грб са сунцем изнутра и круном одозго и иницијалом В испод знака, сл. Тромонин 339 из 1521; 7) рука са састављеним прстима и крстом или малом круном одозго, сл. Тромонин 707 с почетка XVI века. При повезу је хартија из каснијег времена и није француског порекла, вероватно се ради о руској хартији. Водени знаци који се на њој јављају имају сличне паралеле у архивској грађи која је прикупљена на Литванској територији: 1) глава дворске луде, врло сл. Лауцевичијус 2579 из 1643; 2) змај, врло сл. Лауцевичијус 946 из 1650. године.

Корице су новије, вероватно из XVII века, како се датирају и листови уз њих. Чине их дашчице обложене мркоцрвенкастом орнаментираном кожом (предња и задња страна се разликују по украсима). Хрбат са три ребра делимично је оштећен, сачувани су остаци двеју копчи.

Тип писма је млађи руски полуустав или полуустав јужнословенске варијанте. Рукопис је крупан, веома леп, калиграфски. Слова су усправна или благо искошена удесно, уједначена су по величини и усмерености, а у њиховом обликовању разликују се танке и пуне линије. Подвлачење и надвлачење је ретко. Украсне црте се понегде јављају. Типолошко варирање слова је мање прису-

тно. Од архаичних облика среће се ретко само слово ы, писано са дебелим *јером* а не са танким. Од већих слова долазе широко ѳ, о, ѡ, ѿ, ѥ, високо ъ, ѣ, т, затим бубњевито в, веће г, з, ѯ, а такође и ж са стубом продуженим навише. И брзописни тип у врсти имају а, д а над редом а, б, в, ѥ, з, м, т. Лигатурни спојеви су чести.

Заставица нема. Иницијали су писани киноваром и слабо су украшени. Велика слова се јављају иза тачке, а извођена су киноваром, или ређе црним мастилом. Наслови су писани у везу великим црвеним словима (једино је на л. 493а употребљено плавозелено мастило).

Правопис је јужнословенски (трновско-ресавски) и руски. Употребљена су сва четири знака за *јер*: ъ, ь, *високо* и *пајерак*. У писању *јерова* (ван спојева са сонантима р, л) углавном се поштују рускословенска ортографска начела. На крају речи слово *јер* је најчешће присутно, а ређе долази *пајерак* или знак изостаје. Стављање *јерова* у овој позицији углавном је у складу са изговором крајњег сугласника (иза тврдог долази ъ, а иза меког ь). У предлозима и префиксима среће се ъ, *пајерак* или нема знака. У јаком положају полугласника (без обзира на Хавликово правило) среће се ъ или ь према етимологији (ређе се замењују ъ и ь). У слабом положају најчешће се не стављају знаци за *јер*, а ређе долазе ъ и ь по етимологији или *пајерак*. Мешање ъ и ь у овој позицији је ретко. Спојеви *јерова* са р, л пишу се на јужнословенски, тј. ресавски начин, тако што су ъ, ь иза р, л (ръ, лъ) а не по рускословенској традицији испред (ър,ъл – дръжавна Пс. 22/5, исплъненїе Пс. 23/1 итд.). Иницијална етимолошка група *ја* писана је увек лигатуром ѧ, што је у складу, како с јужнословенском, тако и с рускословенском праксом. Етимолошка група *ја* иза вокала у већини случајева обележавана је на трновско-ресавски начин – са -а иза самогласника, док је руска ортографска традиција – са -ѧ или -ѧ ређе заступљена. Графема ѧ у вредности *'а* иза сугласника и *ја* иза вокала долази најчешће на месту старословенског ѧ, ѩ (понекад је замењено са а или ѧ). Старословенске групе рѧ, лѧ, нѧ писане су скоро увек са ѧ (рѧ, лѧ, нѧ). У овој позицији само једанпут је иза *л'* стављено ѣ, што је последица утицаја предлошка (Г јд. бѣ їакшвлѣ Пс. 23/6). Група *је-* на почетку речи обележавана је најчешће са ѳ, ређе са ѥ, док се лигатура ѩ среће само у неколико случајева. Група *-је* у поствокалској позицији писана је, такође, најчешће са ѳ, затим више пута са ѥ, док ѩ долази веома ретко. Групе *л'е*, *н'е* доследно су означаване са лѥ, нѥ. У писању слова ѫ углавном се поштује етимолошки правопис, али није занемарљив ни број случајева у којима ова графема стоји уместо оу, или је уместо ѫ стављено оу, ѹ. Слово ѣ је већином на етимолошком месту, док су замене ѣ са ѥ и ѥ са ѣ ређе. Замена ы са и среће се иза к, г, х (у средини и на крају речи, што је одлика рускословенске ортографије), док је слово ї (према јужнословенским начелима) више пута написано уместо ы у положају испред *j* (Н јд. м. р. чл҃чьскїи 352а/9, Н мн. земнїи 218б/1–2 итд.). Употреба ы уместо и присутна је у доста примера иза префикса на *з* (възыде|т| Пс. 23/3, изыдеши Пс. 43/9 итд.). Графема ї углавном долази испред *j*, али се јавља и уз сугласнике ван поменуте позиције. Слово ѕ у вредности *з* обично је на етимолошком месту. У рукопису су употребљена и грчка слова ѳ, ѯ, ѱ, ѵ. Слово ѳ је чешће етимолошки правилно писано, али нису ретки ни случајеви у којима је оно уместо ф или понегде уместо т, а такође се срећу и примери писања ф на месту ѳ. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, зарез, тачка са зарезом, две и три тачке.

Језик је рускословенски. Слово ѧ има вредност *'а* иза консонаната и *ја* иза вокала. Потврђују се групе *ер*, *ор*, *ол*, *ре*, *ро*, *ло* (нпр. **перъсть** Пс. 29/9, **гортани** Пс. 149/6, **долготѫ** 149а/7, **въз'гремѣ** 158б/13, **ѡстрови** Пс. 96/1, **плоть** 182а/19), а такође се јављају и пуногласне групе *оро*, *ере*, *оло* (**дорогъ** 167б/15–16, **переасла|в|скаго** 448а/ допуна на доњој маргини, **волого|д|ска|г|(о)** 431б / допуна на доњој маргини). У примерима **оумрѡша** 350б/10, **оумрошѧ** 584а/5 рефлекс *ро* долази уместо рефлекса *ер*. Ортографске потврде изговора **ъ** као **о** и **ь** као **е** честе су (нпр. **ѡстанокъ** Пс. 75/10, **сѫдѡбъ** Пс. 96/8, **пѧтокъ** 275а/10, **лесть** Пс. 31/2, **песъ** Пс. 67/23, **левъ** Пс. 34/17 итд.). Групе **чр-**, **чьт-** и **щ** (вредност *шч*) чувају се, док се уместо старословенског **жд** више пута среће руско **ж** (**оутвръжаѥ|т|** 178б/15, **трѹжающи|х|сѧ** 193б/1, **рожества** 200б/16–17 итд.). Епентетско *л* више пута изостаје (**бл|с|вѧхѫ** Пс. 61/4, **прославенъ** 130б/11, **оумръщвенїе** 511б/7 итд.). Група *-сц-* је доследно упрошћена у *-ст-* (**егѵпет'стѣ** Пс. 77/12, **ѱалѡм'стѣ** Пс. 97/5, **іоудеистѣи** између Пс. 61 и Пс. 62 итд.). Иницијално или поствокалско **оу**, које се у старословенским споменицима јавља и као **оу** и као **ю**, често је прејотовано (**ютроба** Пс. 30/9, **юдоль** Пс.59/6, **паючина** Пс. 89/9 итд.).

У области морфологије нема много нарушавања књижевне норме. У И јд. и Д и Л мн. основа на **ĭ* и на консонант је **-емъ**, **-ехъ**. У одређеном виду придевске промене у Д јд. је **-омоу/-емоу**. Именички наставци придева срећу се и у Г, Д, И и Л мн. Супин није сачуван, асигматског аориста нема. У 1. л. мн. презента атематских глагола је **-мы**. У 3. л. дв. м. и ср. р. скоро до краја је уопштен наставак **-та** (**-тѣ** је ретко), док ж. р. чешће има **-тѣ** а ређе **-та**. Старији облик потенцијала (**бимъ**) потврђује се понекад.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама. Оне су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народног језика. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

У основи имперфекта на месту етимолошког **-ѣа-** углавном је присутно рускословенско **-ѧ** (вредност *'а*), настало сажимањем преко **-ѧа-** (**-ꙗа-**) – нпр. **вѣдѧ|х|** Пс. 34/11, **пасѧх'** 129а/11 итд. (ретко је **-ѣа-** као у случају **имѣꙗ|х|** 542б/7).

Под утицајем руског народног говора јављају се облици који одступају од старије рускословенске норме, од којих су неки у новијем рускословенском језику постали регуларни. Тако се код именица **о* основа у једном случају потврђује Л јд. на **-оу**, а лексема **сръдьце** у Л јд. понекад долази са завршетком тврде промене (нпр. **ср|д|цѣ** 454б/19). Именице ж. р. **ја* основа на *-ца*, *-ша* јављају се у Г и Д јд. и са наставницама **а* промене (Г јд. **мч҃нцы** 416б/6, Д јд. **дш҃ѣ** 549б/4 итд.), а именице на *-ија* у Г јд. увек имају завршетак **-їи** (**захарїи** 380б/18, **пелагїи** 392а/20, **рѹсїи** 438б/20 итд.). Именица **дъщи** (ж. р., консонантска промена) у Н и А мн. потврђује се само са наставком **-ѧ** (вредност *'а*). У Л јд. придева м. р. неколико пута је **-омъ**, а у Д и Л јд. придева ж. р. више потврда је **-ои**. Заменички наставци **-ѣмъ**, **-ѣхъ** нађени су у Г и Д мн. Основа императива са **-и-** уместо са **-ѣ-** јавља се више пута. Замена двојине множином се потврђује.

Садржај

1а–129а/6: *Псалми Давидови*. Поч.: **[въ]здамъ прѣ|д| боѧщимисѧ єго** ... (Пс. 21/26)

129а/7–129б: сеи ѱало|м| ѡсобъ писанъ дв҃двъ. и вънѣ числа. в'негда єдїнъ брасѧ, оубитъ голїаѳа

130а–143б: пѣснь мѡѵсеова въ исходѣ

144а–145а: и по съвръшенїи же неколикыхъ каѳісмъ . или всего ѱалтірѧ, и п|ѣ|снеи

145б–146а/12: вѣдати же по|до|бає|т| и сїє, како пѡ|д|(о)бає|т| пѣти ѱалтырь въ все лѣто

146а/13–146б: ѡ єже когда не сти|х| слови|м|, гв҃и пои|м|

147: Лист је празан.

148а–184а: кѵр никиѳора товлѥми да любомѫдреца . избранныи стихи на гд҃ьскыѧ праз|д|никы. и в' памѧти ст҃хъ

184б–186б: Листови су празни.

187а–315а: часословець имѣꙗи слѹжбоу нощнѹю и дневнѹю . по оуставѫ, иже въ іер|с|лимѣ лавры ст҃го и бг҃оноснаго ѡц҃а нашего савы. Садржи: начало полѫнощницы (187а/6–193б/12); на|ч|(а)ло полѫнощници иже поєтсѧ в сѫбѡтѹ. бл|с|вившѹ попѹ. по пре|ж|(е) писанномѫ началѹ (193б/13–194б/11); на|ч|(а)ло полѹнѡщници ꙗже поєтсѧ в не|д|(ѣ)лю. и бл|с|вившѫ попѹ. ꙗкоже въ повсед҃невнои полѫнощници (194б/12–205а); начало ѹтреници пѡ|п| взе|м| кадїло съ ѳимїанѡ|м|. и рекъ мл҃твѹ кадилнѹю.прекр|с|титъ кадїлѡ|м| кр|с|тоѡбразно ст҃ѹю трапезѫ и въ|з|гл҃си|т| (205б–219а/9); а се свѣтилны чре|з| всю седмицѫ (219а/10–230а/13); аще ли хощеши и почасїе а҃ го чс҃а (230а/14–233б); начало третїаго чс҃а иерею начен'шѹ попѹ. бл|с|венъ бъ҃ нашь всегда и нн҃ѣ и пр|с|но и в' вѣ|к|. и мы гле|м| (234а–239а/15); почасїє третїаго чс҃а (239а/15–242б/5); начѧло, шестаго часа (242б/6–246б/4); почасїє ѕ҃ го часа (246б/5–249б/1); начало девѧтаго часа (249б/1–253б/1); почасїє, девѧтаго часа (253б/2–262б/5); идѫще же въ трапезѹ (262б/6–266а/4); идѹще же вечерѧти (266а/5–267а); на|ч|(а)ло вечерни. наченшѹ іерею бл|с|венъ бъ҃ нашъ. и мы гл҃ем' ами|н| (267б–271б); прокимни, дн҃евнїи (272а–272б/6); єгда же нѣсть тропарѧ. тогда въ прокимна мѣсто бывае|т|, аллилѹїа (272б/7–275а); чинъ малыа паве|ч|(е)рница ѡтпомилѹи мѧ бе҃ (275б–280б); канѡн прест҃ѣи бц҃ы гла|с| ѡсмыи (281а–289б); на|ч|(а)ло великїа павечерници пѣваема бывае|т| (290а–309б); павечерница ѡбычнаа въ все лѣто кромѣ великаго поста. и єгда є|с|(ть) въ постъ ст҃хъ ап|с|лъ. и в по|с|(тъ) сты|а| бц҃а. и в по|с|(тъ) хв҃а рж|с|тва. аллїлоуїа. за не тогда поетсѧ великаа павечернѧ єгда есть аллилѹїа. а егда єсть тропарь ст҃моу, межди постомъ и в посты, тог|д|а поетсѧ сїа паве|ч|(е)рнѧ (310а–311б); аще кто произволѧє|т| ѿ подвижны|х| инѡкъ на єдинѣ в' келїи своеи, съвръшаетъ и сїа мл҃твы. єгда длъжно єсть спати инѡкоу (312а–315а).

315б: Лист је празан.

316а–319б: тро|п|ри въскр|с|ны. и бѡ|г|(ородичны) и іпакои на и҃, глсѡ|в|

320а–322а: тропари дн҃евнїи. и кондаки. в п(о)не|д|(ѣльныкъ)

322б–324а: бг҃ородичны и кр|с|тобг҃ородичны

324б–329а/2: ст|х|ры въскр|с|ны по всѧ въскр|с|нїѧ. в соу|б|(отоу) вече|р|

329а/3–335б/13: *Степена и антифони*

335б/13–346б: **канѡнъ по всѧ въскресе|н|а. гла|с| а҃.**

347а–347а/16: **на хвалите|х| ст|х|ры въскр|с|ны гл҃съ а҃.**

347а/16–348б/4: **иныи ст|х|ры въсточны**

348б/5–349б/3: **в' н|д|лю бл҃жена въскр|с|на. гла|с| а҃**

349б/4–350а/12: **прокимены въскр|с|нымъ ѡсми гласѡ|в|**

350а/12–351а/6: **ап|с|лъ къ корїнѳенѳ|м|. се |ж|(е) и всѣмъ с҃тмъ**

351а/6–351б/13: **аллїлѹаре въскр|с|ныѥ ѡсми гл҃сѡвъ**

351б/13–352а: **ѥѵ|г|лїѥ ѿ матѳѣ**

352б: **свѣтиленъ въскр|с|ныи. творенїѥ лва деспота**

353а–356а/5: **сти|х|(и)ры пѣваемыѧ по всѧ дн҃и. гла|с| шестыи. пѡ|д|. всеѹпованїѥ на нб҃|с|(и)**

356а/6–360б: **канѡ|н| по всѧ дн҃и**

361а–362а/14: **на сти|х| ст(ихи)ры|х| по всѧ дн҃и**

362а/15–376а: **в п(о)не|д|(ѣ)ликъ бл҃женна глас а҃** (осим Блажених за целу недељу садржи и дневне апостоле и јеванђеља)

376б: Страна је празна.

377а–377б: **изложенїѥ ѡ колѣнопреклоненїи|х|, и ѡ постѣ**

378а–472а: **послѣ|до|ванїѥ цр҃к|о|внаго пѣнїа съборанїа вселѣтнаго. ѿ м|с|ца септевр҃їа, до м|с|ца ѧѵгоуста**

472б: Страна је празна.

473а–480б/9: **воскѣдованїѥ стыѧ великыѧ мц҃ы.** Поч.: **н|д|лѧ ѡ мытарѣ и фарїсеи**

480б/10–488б: **въ с҃тѹю великѹю н|д|лю пасхи**

489а: **павечерню же пое|м|, въ с҃тѹю и великѹю н|д|лю пасхи. и чре|з| всю се|д|мицѹ**

489б–492б: *Васкрсни тропари за недеље од Антипасхе до Духова*

493а–500б/8: **моленїѥ къ г҃ѹ нашемѹ іс х҃ѵ. творенїѥ с҃тго прп|д|бнаго дешктиста, ѡбители стоѹдїискїѧ. ст|х|ры гла|с| ѕ҃.**

500б/9–506б: **канѡнъ кр|с|тѹ ч|с|тномѹ. гла|с| ,д҃.**

507а–508б/10: **в пѧ(тъ)|к|, ѕ҃ н|д|ли пѡ|с|(тъ). ст|х|ры, бл҃говѣщенїю прс҃тыѧ бц҃а. гла|с| ,ѕ҃.**

508б/11–524а: **канѡнъ бл҃годарственъ прс҃тѣи бц҃ѣ**

524б–534б: **м|с|ца марта въ кѕ҃. бл҃говѣщенїѥ прс҃тыѧ вл|д|чца нашеа бц҃ѧ**

535а–535а/19: **молебенъ къ прс҃тѣи бц҃ѣ**

535а/20–541б: **канѡнъ радостенъ прс҃тѣи бц|ѣ|**

542а–549б: **канѡн' молебенъ къ своемѹ аг҃лѹ и хранителю дш҃и и тѣлоу**

550: Лист је празан.

551а–585а: **канѡна два причѧщенїю. аще кто произволѧє|т|**

585б–590а: **и єгда же полоучиши дражѣиша|г|(о) приѡбщенїа животворны|х| и таины|х| дарованїи**

590б–593б/8: **с҃тго маѯїма исповѣдника сказанїє извѣстно. къ любѧщи|м| б҃а всѣ|м| ср|д|цемъ. и мнѡгоболѣзноующим' инокѡ|м|, и троудолюбствоующим' къ єже сп|с|ти|с|(ѧ). та|ж|(є) и живѹщи|м| в' мирѹ моуже|м| и жена|м|. о чювствѣ|х| тѣлесны|х|. и о д҃шевны|х| свѡиствѣ|х|. є|ж|(є) въ с҃нѣ истицанїє. повещи. и чрезъ вещъ**

593б/9–598а: **зачало правилоу, внегда слоучитсѧ искоуситисѧ комоу въ снѣ ѿ оскврънєнїѧ. по дѣиствоу дїавѡлю. и въставъ ѿ ложа. твори|т|(и) сти|х|. съ оумиленїє|м|, г҃лѧ**

598б–599б: **сїи же оуставъ вторыи ѡ искоуше|н|и**

600а–602а: **послѣдованїє ѡ причащенїи с҃тыѧ вѡды ·иже великаго ѡсщ҃енїѧ, на б҃гоꙗвленїє**

602б: Страна је празна.

603а–615б: **тропари и кондаки стыи|м| м҃чникѡ|м|. и прпо|д|бны|м|. и ст҃ле|м|. и нѡвымъ чюдотворце|м|. в рѧдовы|х| с҃тцѣ|х| неписаны. соу|т| же писанїа и|м| зде. ищи коиж|д|о тро|п|(арь) и кѡ(н)|д|(акъ) има|т| числѡ.** Текст почиње од месеца септембра и тече до месеца августа (завршетак је на л. 615б/10). У следећем реду исте странице поч. текста је: **маїѧ г҃ тимоѳею и мавре кѡ(н)|д|(акъ) гл|с| д҃...** Текст тече до краја странице (л. 615б/18), а завршетак је: **... тъ ибѡ є|с|(тъ) вѣрны|м| оутвръженїє.** Недостаје крај књиге.

Записи

На доњој маргини л. 2а записано је курзивом, црним мастилом: **лѣта а҃ѱ҃л҃е, гѡ,**

На предњој страници 1. празног листа на крају књиге налази се белешка, писана новом руком, мастилом црне боје: **да се Зна како пре|д|(а)де / Кралъ Милѹти|н| и го|с|поѣ / иконига покоиномѹ / Своемѹ г|с|подарѹ Сави / ѡпщи Листъ пѹ[ ]ѹ**

На предњој страници последњег празног листа истом руком, истим писмом, а мрким мастилом: **Да се Зна Како / пре|д|аде Гпоћа**

Историјат књиге

Библиотека Матице српске је откупила овај рукопис од господина Јоце Вујића из Сенте 1948. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веселинов, Иванка, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске, Нови Сад 1979, књ. II, 41.

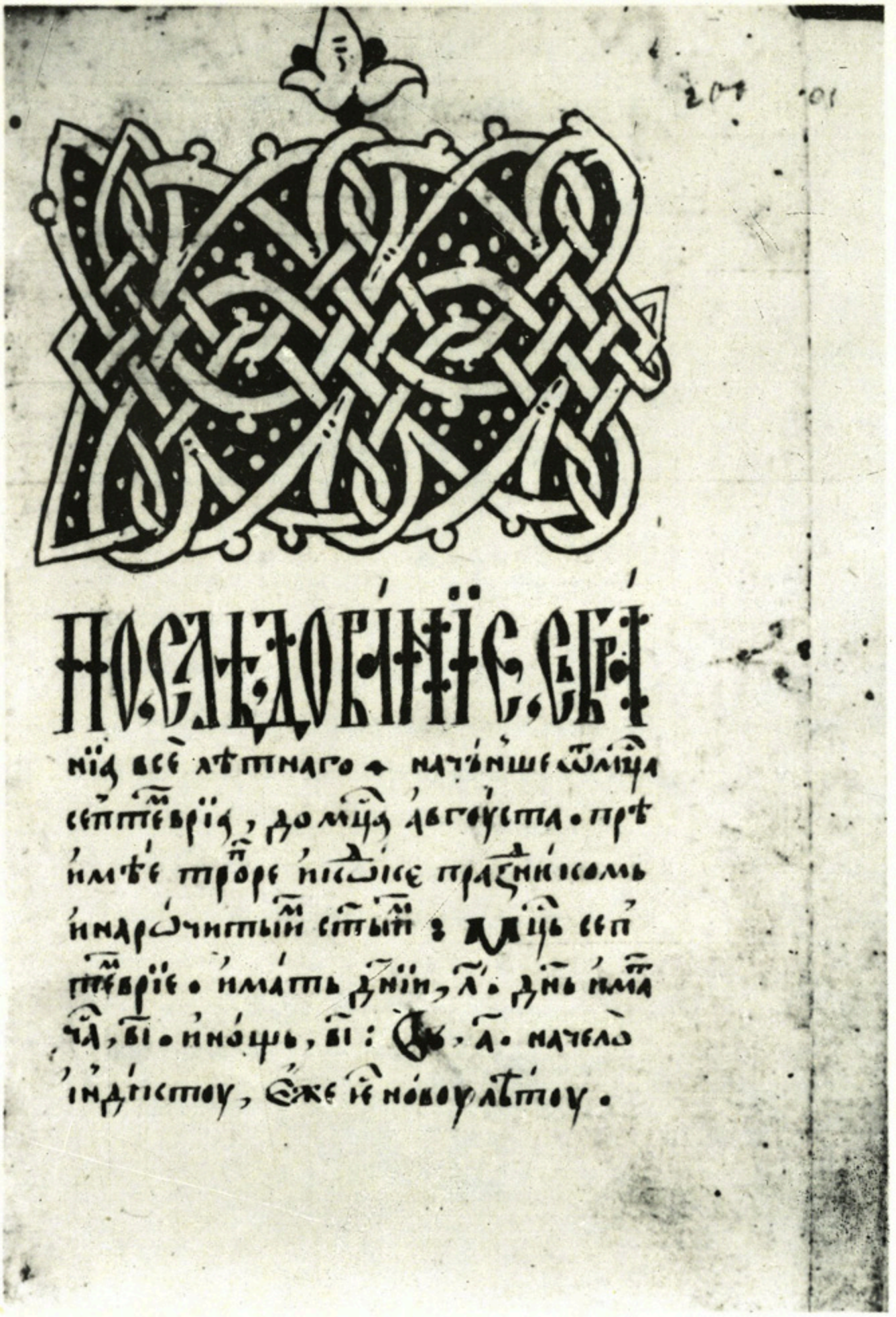

Псалтир с последовањем XVII век,
л. 200а (РР I 4)

Монограм са именом писара у *Псалтиру с последованьем РР I 4,* л. 494б

Монограм са именом писара у *Псалтиру РР II 21,* л. 189б

16.9
.69

вниздо́ртѣ кѣпо́тнимен: — пѣ́сдѣ.
ста́ра ѕа́шесе пре́же плѣ́менїа.
Ѹ́тепо́нте гдѣ́ни пѣ́сь покро́ • кѣпо
ни́те гдѣ́ни кѣзе́мли • кѣпо́нте
гдѣ́ни, кли́кните и́ме́ни его́ • кѣлѣтове
ти́те дне́ сп҃се́нїе его́ • кѣ
ѹ́вѣсти́те кѣзы́цѣ́х слы́коре́го
кѣвѣ́сѣ лю́дехъ дѣ́ла его́ • ѩко
ѕе́лен҃ъ ѹ́пива́ѣ ѕы́кло • спра́
ши́ѣ и́ наѣсе́мѣ́ бо́гы • ѩко вси́
бо́зы нездѣ́ѣ кѣ́сѣкѣ • и҃ѣ жепѣ́
спѣ́кори • непокѣ́дѣнїе и҃гра́сѣчи
пре́кѣ́ни́мъ • ѣ́ѣми и҃кѣлѣ́кѣпочѣ́ѣ
ѣ́тилъ его́ • принесѣ́те гдѣ́ни ѿъ
ѣ́тцѣ́ѣ сы́нове • принесѣ́те гдѣ́ни сла́
ко́ни́чѣ́ѣ • принесѣ́те гдѣ́ни
слѣ́ѣ и́ме́нне́го • кѣзмо́ѣте жре́
тцы, и҃кѣлѣ́ѣдѣте кѣдво́ры́ го • по
клони́тѣсѣ гдѣ́ни кѣдво́рѣ ѣ́пѣ́кмъ
его́ • дрѣ́вѣжи́тѣе ѿлица его́ кѣ
ѕе́мли́ • ри́ѣте кѣѕы́цѣ́ѣ и҃ко
гдѣ́кѣ́рнсе • и҃ко и҃спра́ви́ кѣсели́и

гі

Псалтир с последованьем XVII век,
л. 85а (РР I 3)

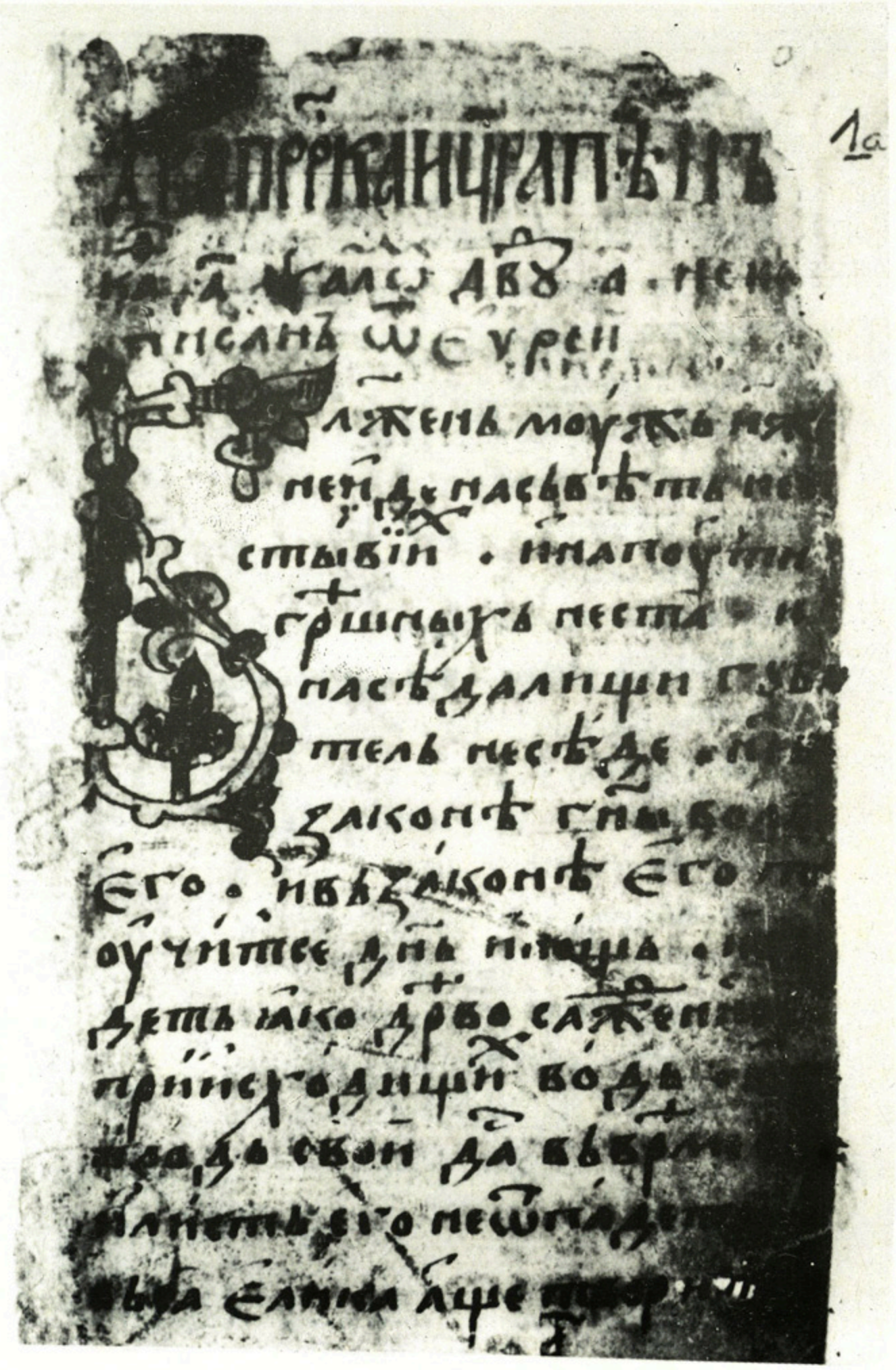

Псалтир XVII век,
л. 1а (РР I 2)

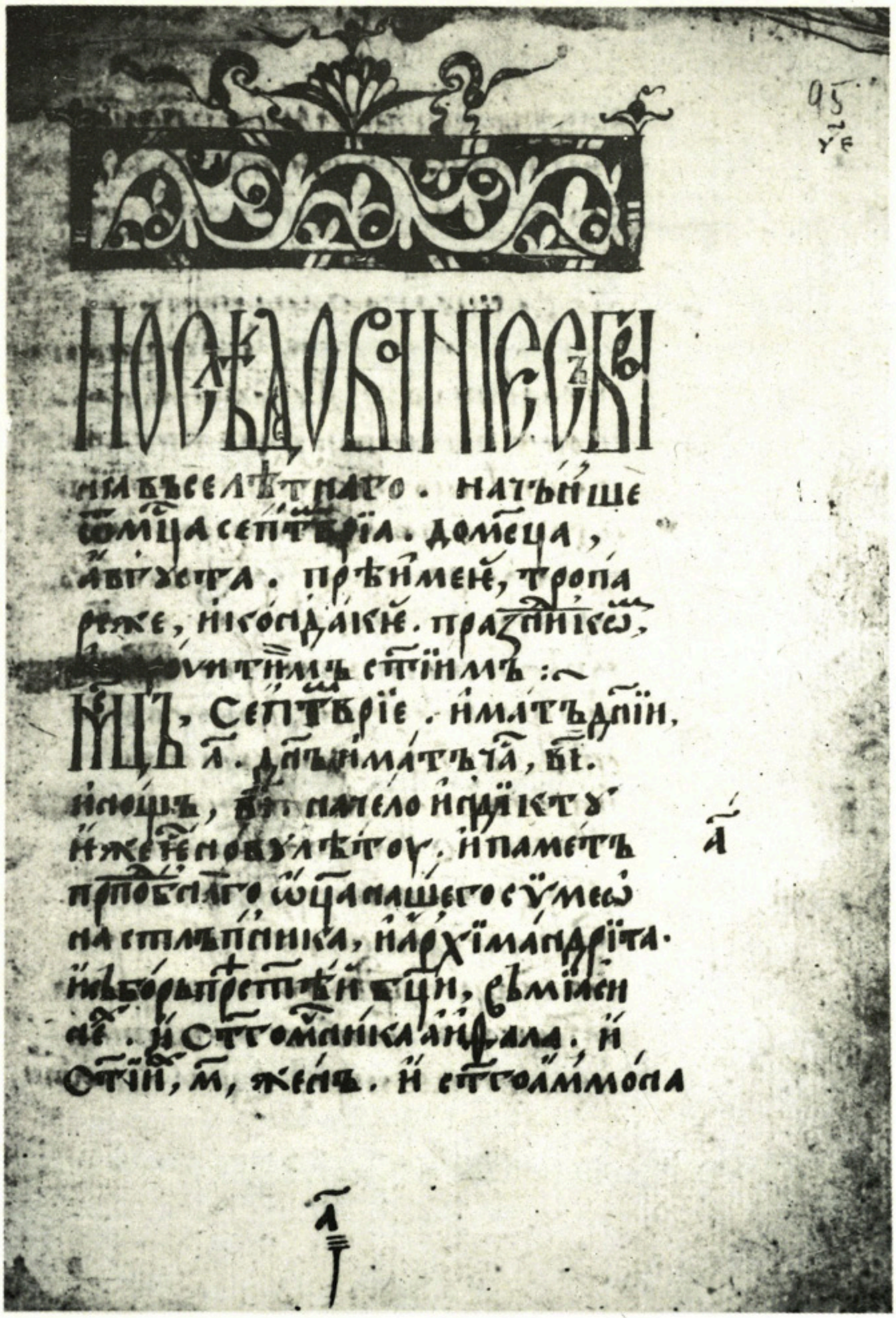

Псалтир с последовањем XVII век,
л. 95а (РР II 23)

НАЧАЛО ТРЕТІЕ ОТ СЛАВА И СЕРЕДНЯЧЕ

ишу попу. блвенъ бъ нашь всегда
и нн҃ѣ и прно и в вѣки вѣ. и мы глем
цр҃ю и бс҃ныи, оутѣшителю дше
трстое. слава и нн҃ѣ престаатрце.
г҃и помилуи г҃ слава и нн҃ѣ оч҃е нашь.
г҃и помилуи в҃і слава и нн҃ѣ пріидѣ
те поклонимсѧ г҃. та ѱломъ
Оуслыши г҃и правдумою. въ ними ѕі
мл҃ениемое. внуши мл҃твумою.
не въ оустнахъ льстивахъ. ѿ лица
твоего сѫдба моѧ изыдет. очи
мои да видитѣ правоты. и ску
силъ еси срдцемое посѣтилъ еси
нощію. и ску силмѧ еси и не ѡбрѣ
тесѧ въ мнѣ неправда. ꙗко да
не въ зглю оуста моѧ дѣлъ чл҃чь
скихъ. за слове са оустенъ твоихъ,

Псалтир с последовањем XVI век,
л. 234а (РР II 24)

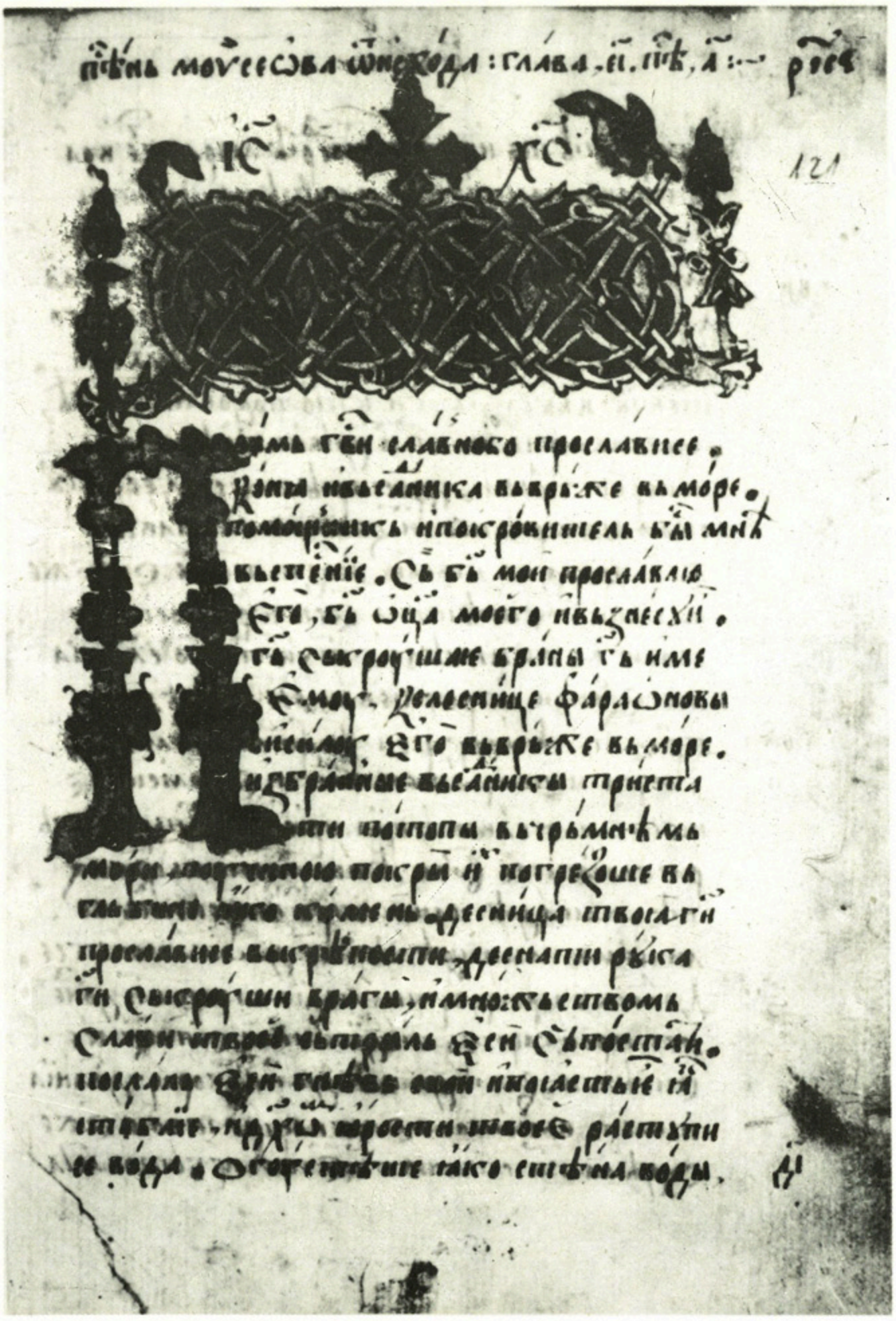

Псалтир патријарха Калиника XVII век,
л. 121а (РР II 22)

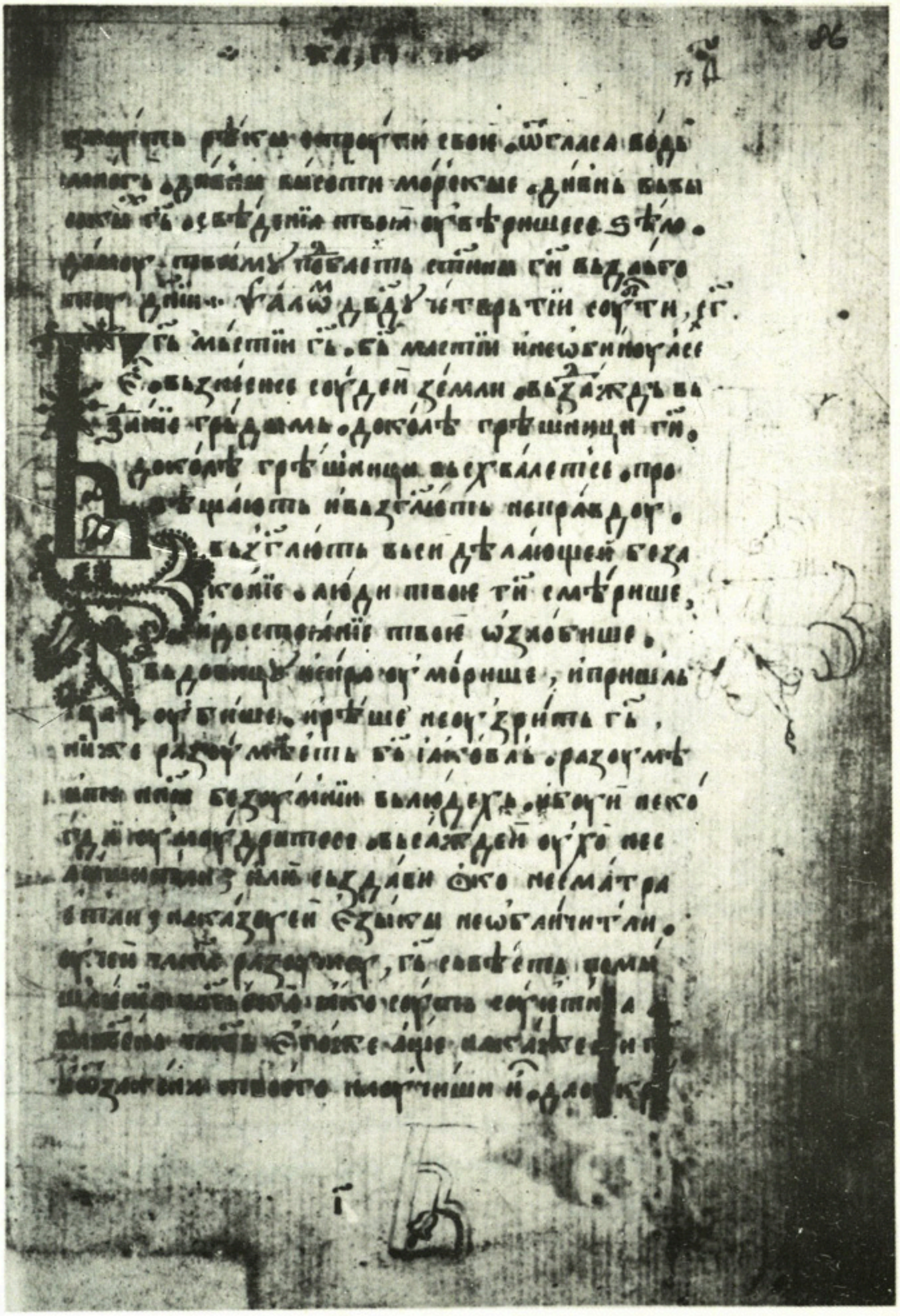

Иницијал са именом писара у *Псалтиру патријарха Калиника*, л. 86а

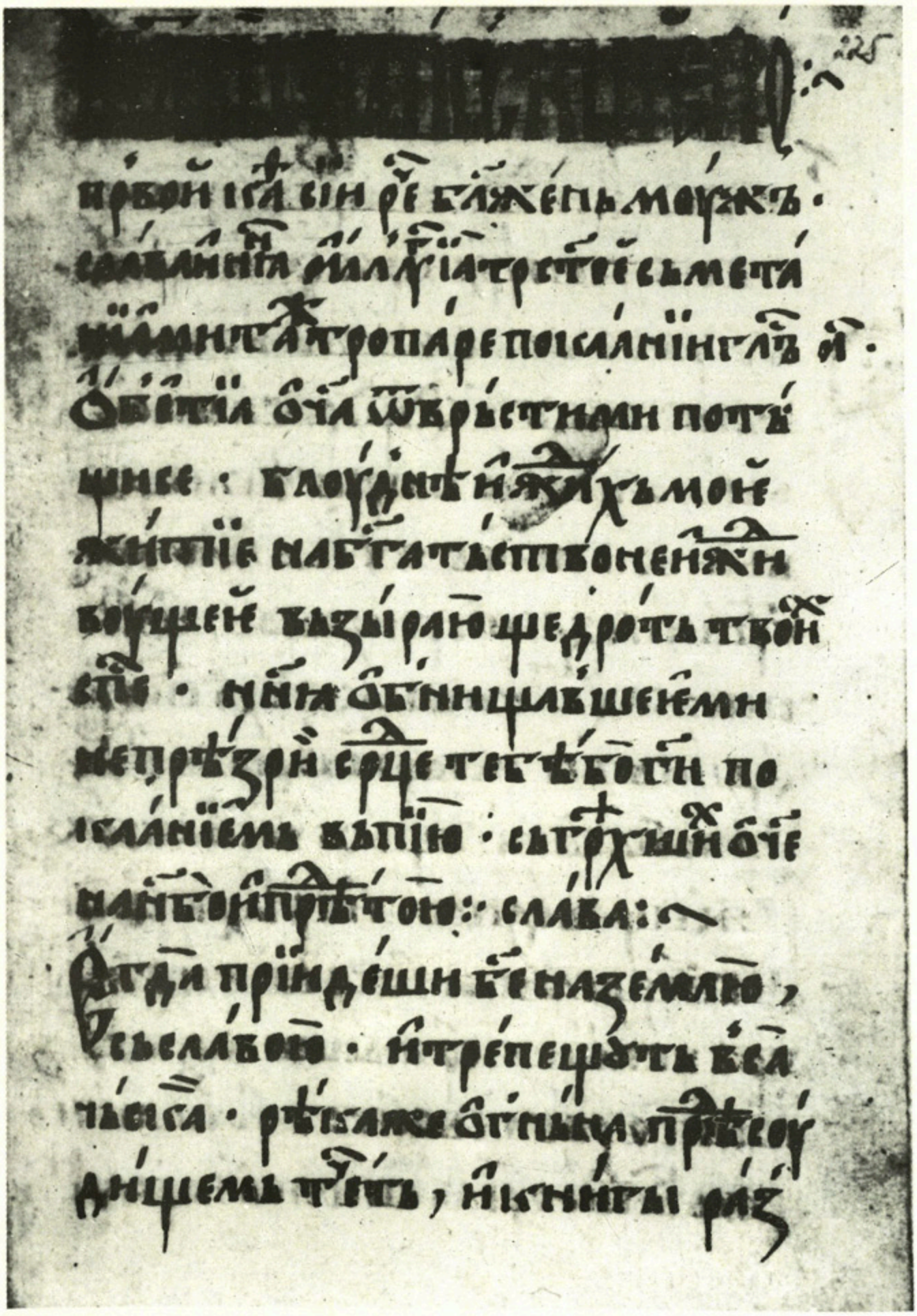

Псалтир с последованьем крај XVI и XVII век,
л. 225б (РР II 20)

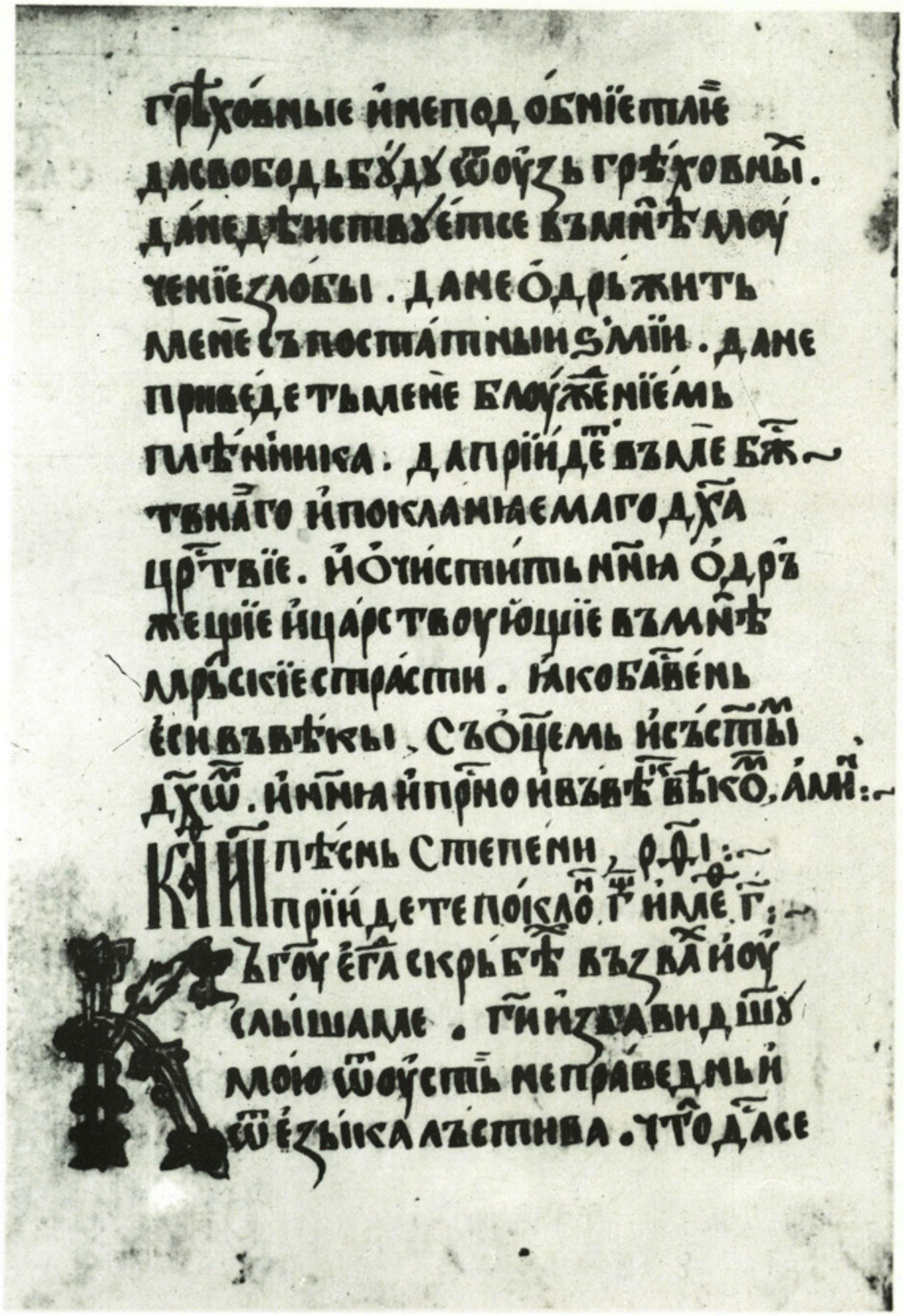

грѣховные и не подобнїе тлѣ
да свободь буду ѿ оузь грѣховны.
да не дѣиствуетсе въ мнѣ моу
ченїе злобы. да не одрьжить
мене съ постатныи ѕмїи. да не
приведеть мене блоуженїемь
плѣнника. да прїидет въ мене бж
тв наго и покланяемаго дха
цртвїе. и очистить нн̃ѧ одръ
жещїе и царствоующїе въ мнѣ
мрьскїе страсти. ꙗко бавень
еси въ вѣкы. съ оцемь и съ стымь
дхѡмь. и нн̃ѧ и прно и въ вѣкъ вѣкомъ. аминь:
Ка. Ѱ. пѣснь степени, рѳі:
прїидете поклонь гѡ и мене г:
ъ гоу ега скрьбѣ въ зва и оу
слышаме. гн̃и избави дшу
мою ѿ оустъ неправедны и
ѿ езыка лъстива. что да се

Псалтир XVI век,
л. 151б (РР II 21)

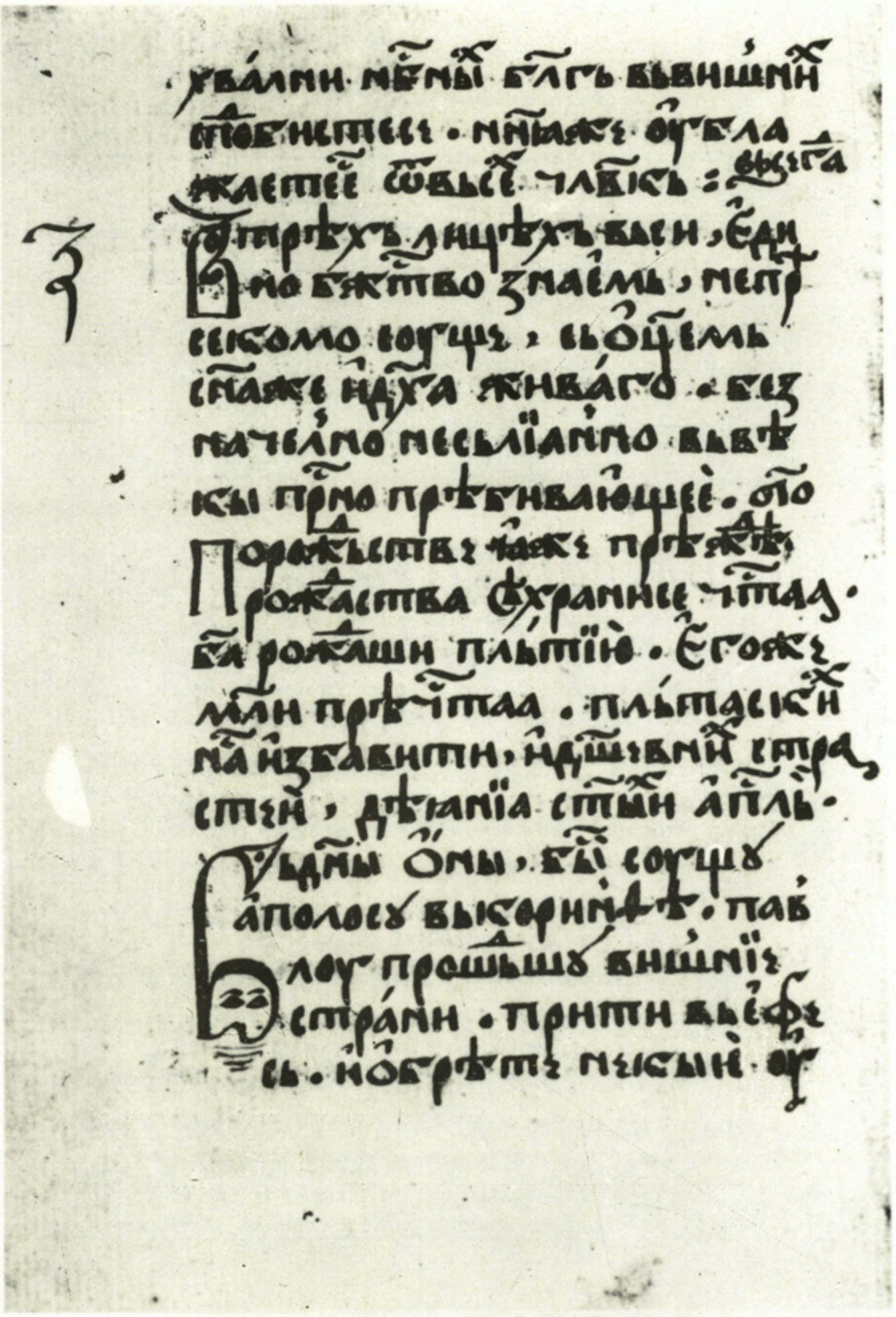

Псалтир с последованьем XVI и XVII век,
л. 56б (РР I 5)

въ исхожденіи их, ꙗко нападе страх ихъ на нѧ.
Распростретъ облакъ въ покровъ имъ, и огнъ
просвѣтити им нощію. Просише и пріидоше кра
стели, и хлѣба нбснаго насыти их. Разврь
зе камень и потекоше воды, и потекоше въ
безводныхъ рѣкы. Ꙗко помену слово стое свое
еже къ аврааму рабу своему. И изведе люди
свое въ радости, и избранные свое въ веселіи.
И дастъ имъ страны езыкъ, и трудъ людіи на
слѣдоваше. Ꙗко да съхранетъ оправданіа его, и
закона его възыщутъ. Слава.

Аллилуиа, Рекоѡзма ѕі

Исповѣдайтесе гви, ꙗко блгъ, ꙗко
въ вѣкъ млтъ его. Кто изглѥтъ
силы гнѥ, слышаны сътворитъ въсе
хвалы его; блжени хранещей судъ, и
творещей правду въ всако врѣме.
Помени на гй въ блговоленіи людіи
твои, посѣти на спсеніемъ твои.
Видети въ блгости избранные твое,
възвеселитисе въ веселіи езыка
твоего, хвалитисе съ достаніемъ твои.
Съгрѣшихомъ съ ѿцы нашими, беза
коновахомъ, неоправдихомъ. Ѿ
цы наши въ егѵптѣ неразумѣше чю
съ твои, ни помену ше множьства
млти твоее. И прогнѣваше въсходѧще въ
чрьмное море, и спсе их имени своего ради, да
знаема будетъ сила его. И запрети чрьмно
му

Псалтир Гаврила Тројичанина 1643. година,
л. 55а (РР II 19)

Псалтир с последовањем XVI век,
л. 125а (РР IV 18)

мелхи сѣкомо· рѣ кѣмпкѣ єсѣ мой єси тѣи хѵ
дѣ родѣтѣ проси ѿмѣни ѥдамѣти єзыкы дѡ
лїѣ твоє· и ѿдрьжанїѣ конци земли· жрѣхѵ
приношнїю небѣсохотѣ· тѣложе сѣирѣшѣлєи
ѿмѣтѣ· прѣстолъ твой бѣ вѣвѣкы вѣка·
жѣзлъ правости, жѣзлъ цртвїѣ твоєго· вѣ
злюбѣлъ єси правдѵ и вѣзнавѣдѣ безаконїѣ· сѣ
рѣ помазалѣ бѣ бъ твой, єлеѡ радости паче
причестныхъ твоихъ смѵрна и кассїи иса
ѣа ѿрѣзъ твой· ѿ нетовѣдѣтєе тебѣ вѣи цр
земльщи· ѣако тѣ плѣвдѵшїи вѣвѣ єзыцѣхъ·
кѣнь бъ вѣвѣкы боудетъ· ѵ· ѡ плѣсрѣдїи гнѣ
ѿбходѣ ѣелѣкъ ѿжѣтїа· домъ ѣаковлѣа ѣзъ
людїи вѣварѣ· бы ѣоудѣа сѣтыни єго ѣлъ ѡ
бласть єго· бѣ оущедрыи ѣвлѣвины· и пр
освѣтѣ лицє твоє нама и помѣѵѣи· прист
ѵпѣтѣ ѣсѣмоу ѣпросвѣтѣтѣе, ѣлица ваша
нестыдѣтѣе· гѣь гнь навѡдѣ· бъ славы вѣ
грме навѡдѣ многѣ· морє вѣдѣ и побѣжѣ ѡ
рданъ вѣзвратѣе вѣспѣ· горы вѣзыграшѣ
ѣако ѡвны· и хлѣми ѣако ягнѣцы ѡвчїи· что
тѣ бы морє дапобѣжѣ и ты ѣордане ѣако вѣ
звратѣе вѣспѣ· ѿлица гнѣа подвизѣ зем
лѣ ѿлица бѣ ѣаковлѣ· ѡбращышаго ѣ камєнь
вѣда водѣ· и нѣсѣкомѣе вѣ ѣистоункы вѣдные·
видѣшѣ вѣди бѣ йоу· болѣ· смоутѣшѣ бѣ
зны множѣство шоума водь· просвѣти лицє

Псаломник избрани XVII век,
л. 4а (PP IV 92)

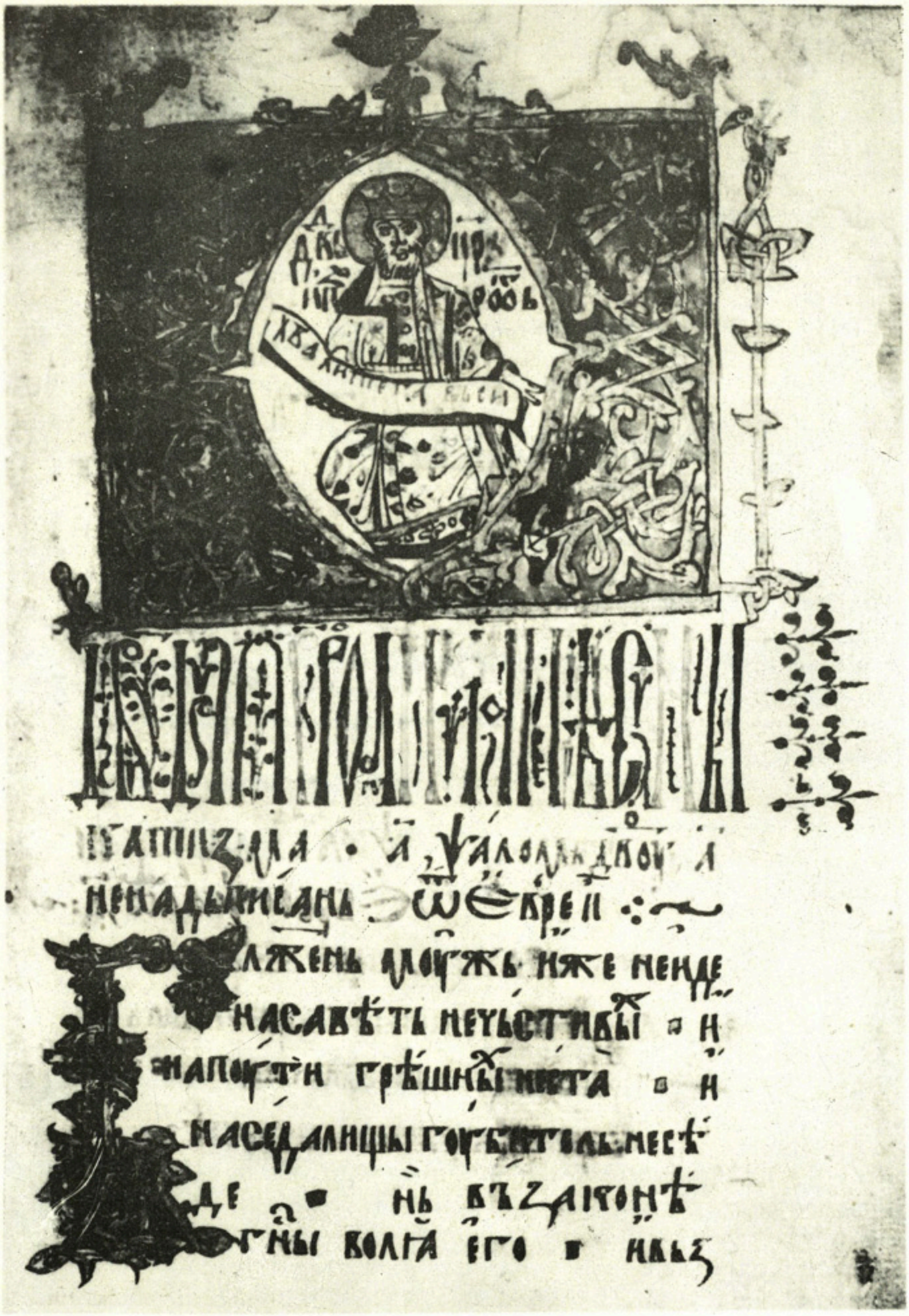

Псалтир Михајла даскала XVII век,
л. 4а (РР III 41)

Многомилостиве прещедри Гди. рекы просите и приме
те. азже надѣяхсе на те тому словеси, понудихсе
проглаголати Ѱалтирь сий. тѣмже аще вь которомь Ѱал
мѣ изгрубихь, или сьдругомь гле, или вь помислехь
вьсегда оугодно буди твоему члвколюбию. и спсиме по
милости твоеи. да присно хвалюте до издиханиꙗ моего.
инниꙗ и присно и вьвеки вѣкомь аминь ⁘ 1 а. по млтвѣ
чьстнейшую херувимь: Слва: Инниꙗ: Гди помилуи:
в: Гди блви. и ѿпу ⁘ Посемь поклоны ѥлико посилѣ:
тиа: вь предстоꙗнии млтвь. или вьчьтении бжтвнихь
писании; или вьрукодѣлию оупразднꙗйсе сьобичною млтвою ⁘
Гди Іс Хе Сне бжии помилуиме грѣшнаго ⁘ Ѡустава скитскаго житиꙗ ⁘
Кудиже вѣдомо ѡсемь, ꙗко егда допеваемь Ѱалтирь,
вьсь до конца. тогда прочитаемь наредꙋ и мо ѵсеѡвы
пѣсни: Егда ли хощемь вьмѣсто канона ѿпевати.
Тькмо посьвршении Ѱалтира, неѡставлꙗти сихь ⁘

Сописасѥ книга сиꙗ и ѡдѣдесе вьлѣто ѿрождьства
Хва. на, 1681. лѣто. мца. генвара. 14 - дань.
дописаѡе. михаило даскаль. аѡдѣде попь димитрие ⁘

Запис у Псалтиру Михајла даскала, л. 211а

32. РР III 41 (РР 279–352 А 17) – 67292

ПСАЛТИР МИХАЈЛА ДАСКАЛА

XVII век

Хартија, мастило црно, боје су киновар, зелена, жута, сива и злато, 213 л. (2 л. су празна, на почетку и на крају књиге) 254–255x187–190 мм, текст 122–124x187–195 мм, број редова је углавном 19. Два писара. Први, неидентификовани писар исписао је л. 1а–187б/9 са текстом *Псалама* и *Библијских песама канона* – од 1. до 4. песме, док је други писар, Михајло даскал, у наставку књиге довршио писање ових песама (од 4. до 9. песме), а затим додао део из *Устава за држање Псалтира*, као и *Тропаре и Молитве после сваке катизме* – л. 187б– 211а.

Према запису на крају рукописа, који је оставио Михајло даскал, књига је написана 14. јануара 1681. године. Из записа се такође сазнаје да је књигу дописао Михајло даскал, а повезао ју је поп Димитрије.

Водени знаци показују да је већи део рукописа писан раније у односу на запис Михајла даскала. Хартија је у целом рукопису из истог времена, односно из *пете деценије XVII века* (1640/50). Година 1681. из записа на крају рукописа односи се на време када је књига дописана и завршена. У рукопису су следећи водени знаци: 1) круна са звездом и полумесецем, врло сл. Београд, НБС 46 око 1651. и НБС 654 – I део, око 1649; Загреб, ПМХ 27 из 1642. и ПМХ 36 из 1647; Праг, НМП IX G 7 – I део из 1648. и IX H 16 из 1646; Београд, МСПЦ 2 из 1647; Београд, МСПЦ, Грујић 3–I–31 из 1540/50. и МСПЦ, Грујић 92 из 1642, такође овај знак је врло сл. са истим знаком у *Псалтиру Гаврила Тројичанина* из 1643. Библиотеке Матице српске, као и у *Псалтиру* РР I 2 из 1640/50. ове збирке; 2) котва једнострука са тролистом и контрамарком IV. Ова контрамарка није пронађена уз овај тип котве, али врло сл. контрамарка постоји уз водени знак "три полумесеца", нпр. Београд, МСПЦ, Грујић 3–I–46 око 1648; САНУ 285 из 1648; Праг, НМП IX F 21 – I део из средине XVII века; Сремска Митровица, МС 203 из средине XVII века; Хиландар 509 из 1643. године.

Рукопис садржи 29 свешчица, а словна сигнатура, писана руком првог писара, мастилом црне боје, налази се само на доњим маргинама 1. л. св. 1–24, докле и тече његов рукопис, док остале свешчице нису сигниране. У св. 1–3, 5–14, 16–18 и

20–24 је по 8 л., св. 4, 15 и 19 имају по 7 л. (текст је потпун, али приликом реставрације у овим свешчицама лепљењем је додат по 1 л., и то у св. 4 л. 1. а у св. 15 и 19 л. 6), св. 25–27 су са 6 л., док се св. 28–29 састоје од по 2 листа. Празни листови на почетку и на крају рукописа посебно су спојени са суседним листовима, а уз предње и задње корице такође су налепљени празни листови. На многим местима видљиви су трагови влаге, а понегде и остаци воска.

Корице су дашчице обложене мркоцрвенкастом кожом, која је неједнако украшена на предњој и задњој страни. Сачуване су и две копче.

Тип писма је полуустав. Слова главног писара су лепа, крупна и вертикална. Разликују се танке и пуне линије. Подвлачење и надвлачење стубова је само понегде присутно. Украсна црта је ретко стављана.

У оквиру малих слова више од једног типа имају: д, ѕ, ж, с, т, оу, ц, ч, ѣ, ш. Већина слова морфолошки се слаже са описом устава XVI и XVII века Петра Ђорђића.[1] Од старијих облика, који су према Ђорђићевом опису ишчезли из употребе, долазе: д са кратким ножицама, ѣ са кратким привесцима, који су приближно исте дужине (леви, дакле, није дужи од десног), тропотезно симетрично ч (поред овог симетричног, ређе се јавља и двопотезно несиметрично ч, код кога је лева страна благо лучна) и ꙗ са украсном цртом на спојници. Од већих слова срећу се: бубњевито в, широко ѳ, о, с, затим нешто веће м (унутрашњи део слова јаче залази у доњи међупростор), високо *јер*, *јат*, док се високо т самостално не јавља, већ је писано само у лигатури т+в, а такође долази и веће ѱ. И брзописни тип у врсти има слово а, а над редом: в, ѕ, ж, м, р.

Заставице долазе на л. 1а и 4а, а изведене су у више боја. На почетку псалама срећу се богато украшени иницијали, док су у осталим деловима књиге писани киноваром и само су незнатно украшени. Велика слова се срећу иза тачке, а писана су киноваром или црним мастилом. Наслови су углавном изведени великим словима у везу, киноваром и бојама, или понегде великим и малим црвеним словима, која нису у везу.

Правопис је ресавског типа, ненормализован. Употребљена су сва четири знака за *јер*: ь, ъ, *високо* и *јајерак*. Група *ја-* је увек означена са ꙗ-, а за *-ја* претеже -а над -ꙗ. Група *је* је у обе позиције чешће обележавана по ресавским правилима, тј. са ѣ, ѳ, с тим што се широко ѳ често јавља у иницијалном положају, а ретко иза вокала. Међутим, ни поштовање рашке норме, тј. писање лигатуре, није занемарљиво. Групе *ља*, *ња* обично су означене лигатуром ꙗ, а ретко помоћу іа (ꙁемлıа Пс. 130/14). У групама *ље*, *ње* у већини случајева је стављена лигатура іѣ, а ређе ѣ или іе (ıстлıенїа Пс. 102/4). Слово ї није увек у одговарајућим категоријама. Акценатски знаци и спирити су стављани, а од интерпункцијских знакова користе се тачка, зарез, двотачка и три или четири тачке у кругу.

Језик је српскословенски. У рукопису су многобројни примери замене *јера* са а, а замењивање слова ѣ са ѕ и ѕ са ѣ сведочи о екавском изговору. До краја је спроведена српскословенска норма у погледу чувања *л* вокалног, у доследности

---

[1] Ђорђић, Петар, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 114–115.

група **чр-**, **чьт-**, **жд**, **щ**. Нема метатезе заменичког **вьс-**, као ни замене **вь**, **вь-**, **вьз-/вьс-** са **оу**, **оу-**, **оуз-/оус-**.

Норма књижевног језика у области морфологије углавном се поштује. У И јд. и Д мн. основа на **i* и на консонант је **-ѥмь**, а у Л мн. **-ѣхъ**. У одређеном виду придева у Д јд. увек је **-омоу/-ѥмоу** у Г, Д и Л мн. више пута се среће и неодређени придевски вид, у Д јд. ж. р. активног партиципа презента једанпут је **-ои**. Супин није сачуван, асигматски аорист се јавља у једном примеру (**вьз|д|выгъ** Пс. 24/1), у 1. л. мн. презента атематских глагола је **-мы**, док наставак **-тѧ** у 3. л. дв. глагола није до краја уопштен (више пута среће се **-тѥ** или **-тѣ**). Старији потенцијал са **бимь** потврђује се више пута.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народног језика, а слажу се са стањем у српском језику.

Спорадично се јављају и друге познате старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Под утицајем народног језика писара више пута су присутна одступања од књижевне норме. У Г јд. именица на **a* јавља се **-ѣ** (**прав'дѣ мои** Пс. 4/1), а у Г јд. консонантске промене место наставка **-ѥ** је **-а** (**ис камена** Пс. 77/16). У деклинацији придева м. р. у Л јд. потврђује се завршетак **-омь**. Присутно је неправилно конгруирање партиципа, а такође и замена двојине множином, односно једнином.

Поред ових општештокавских црта, у више случајева долазе и друга одступања, која показују писарево непознавање норме књижевног језика или непажњу. У деклинацији речи више пута се мешају Г и Л мн. (нпр. **ѿ свѣдѣнїихъ твоихъ** ум. **ѿ свѣдѣнїи** ... Пс. 118/152, 118/149; **вь шправ'данїи твоихъ** ум. **вь шправ'данїихъ** ... Пс. 118/80, 118/117; **ш свѣдѣнїи** ум. **ш свѣдѣнїихъ** Пс. 118/46 итд.). У понеком случају јавља се неконгруирање именице и заменице у падежу (А и Л јд. – **вь истиноу твоеи** Пс. 88/50; И и Д мн. – **с wци нашимь** Пс. 105/10 итд.), а такође се више пута потврђује и неконгруирање речи у броју (нпр. **ср|д|ца мои** ум. **ср|д|це мои** Пс. 56/7, **да напишет' се сїи** ум. **да напишоут' се сїи** Пс. 101/18, **бл҃гопрїимлюще боудет да вьз'вѣстеть** ум. ... **боудоуть** ... Пс. 91/15 итд.). У Д јд. заменице **нашь** среће се наставак именичке промене (**гс҃оу нашоу** Пс. 122/3). У основи императива **-и-** се замењује са **-ѣ-** (**вид'ѣте** Пс. 45/8, **ненавид'ѣте** Пс. 96/10), а у основи аориста **-ѣ-** је замењено са **-ы-** (**шгоустыше** 181а/4). Више је и неправилно образованих глаголских облика (**из'неможахоу** ум. **из'немогоше** Пс. 106/12, **вѣроуѥхъ** ум. **вѣровахъ** Пс. 118/66, **бежети** ум. **бежати** између Пс. 55 и Пс. 56 итд.).

У рукопису је присутно много грешака, које су последица писареве непажње или, можда, тога што он није био Србин. Тако су често изостављени сугласници у сугласничким групама (**прѣрѣшть** ум. **прѣгрѣшть** Пс. 33/22, **помишахоу** ум. **помишлаахоу** Пс. 34/20, **сьстѣлати** ум. **сьстрѣлати** Пс. 36/14, **без'нь** ум. **безд'нь** Пс. 70/20, **тоемѹ** ум. **твоемѹ** Пс. 118/70 итд.), а такође је и више потврда са изостављеним вокалом (нпр. **болз'ны** ум. **болѣз'ны** Пс. 68/26 итд.). Удваја се слово, група слова или реч (**ттвоего** ум. **твоего** Пс. 30/20, **помомощ'ник** ум. **помощ'ник** Пс. 29/10, **дш҃ѹ мою мою** Пс. 142/3 итд.). Пермутирају се слова као у примеру **лхѣвь** ум. **хлѣвь** Пс. 77/25. Изоставља се слово **ѹ** у диграму **оу** (**безомїѥ** ум. **безоумїѥ** Пс. 21/2). Слово **ь** се ставља уместо **и** (**вьз'вратьт' се** ум. **вьз'вратит' се** Пс. 73/20). Бројне су замене и

других слова (нпр. слово ѻ ум. ъ на крају речи восако ум. восакъ Пс. 67/2, слово ѣ ум. ь на крају лексеме троубнемѣ ум. троубнемь Пс. 46/5 итд.). Срећу се и друге грешке, а у понеком случају изостављен је и део стиха или цео стих у псалму.

Други писар, Михајло даскал, пише такође лепим полууставним словима. У његовом рукопису разликују се танке и пуне линије. Подвлачење и надвлачење стубова скоро изостаје. Украсних црта нема. Слова су крупнија у тексту *Библијских песама канона*, а знатно ситнија у делу који садржи *Устав за држање Псалтира* као и *Тропаре* и *Молитве* после сваке катизме, што је и створило утисак код ранијих истраживача о два писара овог дела, односно о три писара књиге.[2] Међутим, детаљна палеографска, ортографска и језичка анализа показала је да је поменуте делове рукописа исписао исти писар, Михајло даскал, који је у запису и оставио податак да је књигу дописао.

Од малих слова више од једног типа имају: ѕ и ѡ. Сви употребљени облици одговарају опису устава XVI и XVII века Петра Ђорђића.[3] Инвентар већих слова је оскудан. Употребљено је само широко ѻ, затим веће издужено с, високо т, веће д, ч и г. Нема бубњевитог в, високог *јер* и *јат*, као ни других слова са продужецима кракова, ножица и стубова. Брзописни облици у врсти се такође не јављају, а над редом се срећу: в, ж, и, т.

Правопис је ресавски, ненормализован, са значајним остацима рашке традиције. Употребљено је само танко *јер* и *јерак*, док се дебело и високо *јер* не јављају. Група *ја-* означена је увек са ꙗ-. Група *-ја* иза вокала чешће је писана по рашкој традицији (са -ꙗ), него по ресавској (са -а). Иницијално *је-* чешће је обележено са ѥ-, него са е-, док се широко ѻ- налази у три примера и то два пута иза тачке. У писању *-је* иза вокала у више случајева се поштује ресавска пракса, али ни поштовање рашке, тј. писање ѥ, није занемарљиво, док широко ѻ у овој позицији изостаје. Групе *ља*, *ња* увек су означене са лигатуром ꙗ. У групи *ље* доследно се јавља е, као и у *ње*, сем једанпут, када долази ѥ (гс҃ѥ 188а/8). Слово ї је употребљено у складу с ресавским начелима испред *ј*, али у тој позицији стоји и и, а ї долази и уз сугласник ван поменуте позиције, а такође се јавља и као везник. Графема ѕ је употребљена једанпут (вредност *з*).

Језик је српскословенски. Потврде изговора *јера* са *а* срећу се четири пута, док је слово е уместо њега написано у три случаја. Слово ѣ је чешће на месту, али се више пута замењује и са е. Замена е са ѣ не долази. Уместо ѣ је једанпут стављено и (свїдителеи 196а/2), што је русизам, док је у једном примеру на месту и написано ѣ (хєрѹвѣмєхь 191а/14). Групе чѫ-, чьт-, жд и щ се доследно чувају. Нема метатезе заменичког вьс-, као ни замене вь, вь-, вьз-/вьс- са оу, оу-, оуз-/оус-. Једино је једанпут замењен предлог вь са оу, што је последица утицаја писаревог народног говора (т'лцаю ѹ двєрь 198а/1).

Поред потврда за е<ь и и<ѣ у рукопису се срећу још неки руски рефлекси, који су последица утицаја предлошка. Руски рефлекс *ер* од вокалног ѫъ стоји два

---

[2] Кириловић, Димитрије, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 39.

[3] Ђорђић, Петар, *Исто.*

пута: **чер'тогь** 196б/16, **чер'тога** 199б/3–4. На месту вокалног **лъ** у два случаја се потврђује *ол*: **вол'ны морские** 195а/13, **попол'зновениꙗ** 196б/1.

У области морфологије одступања од књижевне норме присутна су у мањем броју случајева. Према српском народном говору у Л јд. именица на **а* среће се наставак **-и** (**вь пꙋчїни** 195а/14), а у А јд. броја **единь** долази облик **едьнь** 194а/1.

Локатив јд. именица **о* основа на **-оу**, који карактерише, како српски, тако и руски народни језик, потврђује се у случају **на редꙋ** 211а/14.

Облици Л јд. придева с. р. на **-омь** (**по ꙋставленомь началѣ** 194а/5) и Д, Л јд. придева, односно партиципа ж. р. на **-ои** (**трꙋбе гласещои** 199а/17, **по неисповедимои мл|с|ти** 204а/7–8, **вь ... мѣрѣ нощнои** 205а/16) одликују, такође, и српски и руски народни језик, а у руском новоцрквенословенском језику они су дублети са формама на **-ѣмъ**, односно **-ѣи**.

Именица **сръдъце** у Л мн. јавља се са завршетком **-ахь** (**вь ср|д|цахь** 203а/15), што одговара стању у руском новоцрквенословенском језику. У складу са нормом руског новоцрквенословенског језика употребљен је и пример Г јд. именице и заменице ж. р.: **до дш҃и моеи** 189а/7 ум. **до дш҃е моѥѥ.**

Према резултатима фонетске и морфолошке анализе рукописа другог писара може се закључити да је препис настао на српској територији, а читан је са екавским рефлексом *јата* и извршеном вокализацијом полугласа у *а*. Замена *јера* са **е**, појава група *ер*, *ол*, као и нека морфолошка одступања упућују на руски предложак.

Неки примери из записа писара на крају рукописа сасвим сигурно сведоче да је писар дописаног дела књиге, Михајло даскал, Србин. У овој белешци српскословенски рефлекс *јера* (**ъ**, **ь>а**) потврђује се два пута (**Саписа сѥ; дань**), док прелазак *л* у *о* на крају речи долази у случају: **дописаѡ е**.

Садржај

1а–3а: **сице почина|м| ѱалтырь аще есть іереи гл҃ѥть бл|с|вень б҃ь нашь.**

3б: Страна је празна.

4а–179б/14: **дв҃да пр҃|о|рока и цр҃а пѣсны** – страна 45 је празна, али текст је потпун.

179б/15–180а: **сьи, ѱалѡмь. особь писа|н|ь єсть дв҃додь** [тј. **дв҃довь**]. **вьнѣ числа, р҃н, ѱаломь. єгда единь бра се сь голїиꙗѳомь**

180б–193а: **пѣснь моѷсеѡва вь исхѡд' даѵ(і)до(въ) бь погроѵзы фараѡна мѡѷси гл҃еть**

193б–194а/6: **оуставь ст҃ихь ѿць бг҃омь преданы вьсемь хотещимь пѣти ѱал'тирь: вь мл'чанїи живꙋщимь инокомь. и вьсѣмь бг҃обоꙗз'нимь правос'лав'нимь хрис'тїꙗномь**

194а/6–210б/19: *Тропари и Молитве после сваке катизме*

210б/19–211а: **и ѿпꙋ|ст| сь мл҃твою сею по скончани ѱалтїра**

Записи

На залепљеном листу уз предње корице записано је курзивом, мастилом црне боје: **Прече|с|тнъишемѫ протопрезвитерѫ Ми[ ]**

На доњој маргини л. 195а курзивним писмом, а мрким мастилом стављено је име Петр

На крају књиге (л. 211а) налази се запис Михајла даскала, писан полууставом и истим мастилом као дописани део књиге: **Саписа сѥ кнїга сиꙗ и шдѣде сѥ вь лѣто ѿ рожь|д|ства / х|с|ва. на.** 1681. **лѣто. м|с|ца: генвара.** 14–**дань. / дописаш ѥ. михаило даскаль. а шдѣде поп дїмитрие:**·

На полеђини л. 211 записан је део херувимске песме (црним мастилом а брзописним словима): **Ижи херѹвимъ таино шбразѹюще / и животворещи троици трисветѫ / ю песанъ приносеще васакѫ нина жити/ꙗ сего ѿвръземь печалъ ꙗко цр̃а въ семъ / подъемълюще а аггнелъскими невидим|а| / дароносими чинъмъ · : ~ :· аллилѹина**

Испод тога следи запис црним мастилом, грађанском ћирилицом: **Си[] Кн[]га попо[ ] поповича.**

Сваки запис писала је нова рука.

Историјат књиге

Библиотека Матице српске је добила рукопис на поклон од Српске православне црквене општине из Дероња. Књига је заведена у инвентар Библиотеке Матице српске 5. I 1950. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кириловић, Димитрије, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 39.

2. Богдановић, Димитрије, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Београд 1982, књ. XXXI, 1256.

33. PP IV 18 (PP 284) – 212247

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ

XVI век

Хартија, мастило црно, боје црвена и зелена, 223л. 273x177–190 мм, текст 210x116–130 мм, најчешћа ширина реда је 125 мм. Број редова на страни није устаљен: најчешће 23, ређе 25, а на страницама с насловима 24 или 21 ред. На почетку и на крају књиге налази се по један празан, новији лист хартије, додат накнадно. Један писар.

Према *воденим знацима* овај рукопис датирамо *седмом деценијом XVI века* (1560/70); 1) котва у кругу са звездом и двоструким крацима у доњем делу и контрамарка IF врло сл. Цетиње 35 из 1560/75; Сремска Митровица, МС 204 око 1570; Нови Сад, БМС РР II 18 из 1560/70; 2) исти тип котве и контрамарка M, врло сл. Пећ 39 из 1565/75. године; 3) котва једнострука у кругу са звездом и иницијалима AI испод знака, врло сл. Београд, МСПЦ 56 из 1560/70; Цетиње 35 из 1560/75. и Нови Сад, БМС РР II 18 из 1560/70.

Рукопис садржи 30 свешчица. Сигнатура је на првом листу свешчица, у левом или десном углу доње маргине. Словну ознаку нема св. 1, јер није потпуна, а због крпљења листова сигнатура се не види у св. 5, 27. и 28. Претпоследња свешчица грешком није сигнирана, па је на последњој ознака 29, уместо 30. Свешчице су имале по 8 листова, изузев последње која је била са 6. Текст рукописа није потпун. Недостају: у св. 1 л. 1–6, у св. 2 л. 2, 5–7, у св. 3 л. 3, у св. 5 л. 4, у несигнираној св. л. 1. и 8. и у св. 29 (одн. 30) л. 1. Сачуван је фрагмент л. 2 у св. 11. Књига је обрезивана, лепљена и крпљена. На унутрашњим и спољашњим маргинама листови су крпљени тракама и старије и новије хартије. Лепљене траке хартије су различите ширине и дужине. Старија хартија потиче с краја XVII или с почетка XVIII века, а ново поправљање књиге рађено је негде између 1958–1963. године. Неки листови су делимично одлепљени, а неки су слободни. Приликом преповезивања неколико листова је погрешно увезано: л. 8 св. 1 у књизи је повезан као четврти, а по тексту треба да је други, л. 1 из св. 2 увезан као пети, треба да је трећи по реду, а л. 3–4 из св. 2 треба да су у књизи на месту четвртог и петог листа, а не другог и трећег. На књизи су видљиве мрље од влаге и плесни и трагови воска, а има и рупа од црвоточине, различите величине. Понегде, на крају или на

почетку реда нису видљиве поједине речи или део речи, јер су прекривене или старом или новијом хартијом приликом поправке књиге.

Корице су рестаурисане. Сачувана је предња и задња страна оригиналне тамносмеђе коже, са идентичним украсима. Ови делови су налепљени на новију кожу, којом је пресвучена даска. Копче нису сачуване.

Писмо споменика је полуустав. Нема подвучених и надвучених црта, разлике у дебљини линија постоје, мада се за неке линије пре може рећи да су тање него танке. Рукопис је леп, уједначен и читак. Украсну црту понегде имају а, ж, ѕ, з, ꙋ и ѯ. Више типова имају следећа мала слова: б, ѕ, з, т, ꙋ са птичицом, ѡ. Лигатуре су честе. Слова м и ъ, т+р+ѡ и т+р+ї долазе у везу више пута. У врсти је и брзописно а, б, в, д, ж и ъ, а над редом: а, б, д, ж, з и р. Од већих слова срећу се бубњевито в, широко є, о, с и ѡ. Крупнија су некад и слова: грчко ε, ж (уставно и брзописно), з, к и м. Слова са разним продуженим елементима у горњем или у доњем или у оба међупростора јесу: а, р и ꙗ. Високи облик имају т, ъ и ѣ.

Иницијална слова на почетку Псалама су изведена киноваром или зеленим мастилом или комбиновано. Понегде је преко линије исписане једним мастилом писар прелазио и другим. Иницијали нису подједнако украшени. Нека слова су врло скромна, имају украсне тачке или црте, а нека су украшена брижљивије и имају биљне шаре. Велика слова по величини одговарају малим словима или су мало већа. Писана су такође киноваром или зеленим мастилом. Наслови су дати у две боје (киновар и зелена). Бојена заставица је врло живописна. Присутне боје су: црвена, плава, жута, зелена, смеђа и љубичаста. Налази се на стр. 125а.

Правопис је двојеров. У употреби су сва четири знака: ь, ъ, високо *јер* и *пајерак*. Највише пута је написано ь, дебело *јер* и његов високи облик су мање присутни, а *пајерак* се налази сасвим ретко. Речи са иницијалним *ја-* имају лигатуру, осим једанпут написаног а-, за *ја-* (прї асле|х| 118а/10). Бележење секвенце *-ја* иза вокала показује готово доследно поштовање ресавског правописа, само ретко се среће -ꙗ. За *је-* највише пута стављено је є-, насупрот ређем јављању широког є-. Лигатура ѥ- је писана понекад. Секвенцу *-је* иза вокала писар обично означава са -є, а мање пута са -ѥ. Сасвим се ретко за групу *-је* иза вокала може срести широко -є или грчка варијанта слова *е* (углавном на крају реда или у последњем реду на страни). Спојеви *ља*, *ња*, *ље*, *ње* скоро су увек са ꙗ и ѥ по нормализованом правопису, а означавање са а и є, што одговара старијој рашкој пракси представља реткост. Слово ї се пише редовно у одговарајућим категоријама, па и у страним речима. Неколико пута остатак рашког стања са и запажен је у спојевима *ија*, *ије* и *ију*. Уочљива је замена етимолошког ѕ са з, а присутни су и примери где је ѕ стављено уместо слова з. Среће се традиционално писање ю иза сугласника ч, а са лигатуром евидентиране су и речи цр҃ю Пс. 60/6 и мѡрꙗ 122а/6.

Јусови су ретко стављени. Од јусова, вероватно заосталих из предлошка, у питању може бити и старија српска подлога, слово ѧ је на етимолошком месту, сем два случаја кад је ѧ на месту етимолошког ѩ , а ѫ је увек место ѭ.

Акценатски знаци стављени су ретко, док су спирити чешће присутни. Писар је употребио тачку, две тачке комбиноване са изломљеном линијом, коју понегде пресеца кратка црта, затим и зарез, а ретко је писана тачка са зарезом.

Језик је српскословенски. Слово *јер* је замењено са а двапут (богатаства

Пс.75/5, **нача҃нше** 125а/2). Има потврда за екавски изговор. Нема замене вокалног *л* рефлексом из народног језика, као ни замене **щ** и **жд** са *ћ* и *ђ*. Доследно се чувају групе **чр҃ь-** и **чьт-**, а и сугласник *л* на крају речи и слога. Заменичко **вьс-** је без метатезе, а **вь**, **вь-**, **вьз-/вьс-** није замењено са **оу**, **оу-**, **оуз-/оус-**.

У области морфологије уочено је уопштавање **-и** у Л јд. основа на **ū* и на консонант, затим стална појава **-емь** у И јд. и Д мн. и **-ехъ** у Л мн. основа на **ī* и на консонант. У Л јд. именица на *-ије* знатно је већи број случајева у којима је спроведено сажимање **-ии**. У Д јд. одређеног вида придевске промене су увек наставци **-омоу/-емоу**, али у косим множинским падежима одређени вид није уопштен (именички облик није редак). Супинске конструкције замењене су инфинитивом. Сви примери презента у 1. л. мн. атематских глагола имају по норми **-мы**. У 3. л. дв. код глагола је **-та**. Нема речи са *-хмо, -смо* у 1. л. мн. аориста и имперфекта. Облици императива одговарају норми. Није ретко **бимь** у 1. л. јд. потенцијала.

У непродуктивним врстама има дублетних форми насталих још у старословенском периоду под утицајем народног језика. У Д мн. **ŭ* основа сређе се наставак **-омь**, а у Л мн. истих основа је **-охъ**. Неколико пута Н јд. **ū* основе гласи: **цр҃кви**.

Одступања од књижевне норме су ретка, а резултат су утицаја народног језика писара. У **o* промени, именице м. рода у Н и Л мн. ретко, а нешто чешће у Г мн. проширене су са *-ов-* (*-ев-*). Код једне именице м. рода основе на консонант А мн. је по облику једнак Н (Пс. 88/29). Једанпут је А јд. **ū* основе као у народном говору (**въ цр҃квоу** Пс. 44/15). У по једном случају у придеву и активном партиципу претерита ж. рода у Д јд. је **-ои**, из народног језика. Врло су ретки облици придева са заменичком основом **-ѣ-** (Д мн.). У Д јд. заменица два примера одговарају народном језику (**самомь** Пс. 41/6, **моемь** 102а/8). Постоји глагол у презентском облику без наставка **-ть** (**не оуслиши мене г҃ь** Пс. 65/18). Облик 1. л. јд. имперфекта грађен је од презентске основе у примеру **вердѣхъ** Пс. 118/66. Понегде партиципи не конгруирају правилно, али има неколико облика на **-и** употребљених прилошки. У понеком случају стављена је множина место двојине.

Може се закључити да је препис настао на српској територији са екавским рефлексом *јата*, а веома ретка замена **ь** са **а** можда показује чување обе фонеме у народном језику писара.

Садржај

1а–111а/14: *Псалтир*. Поч.: **[с]оудбы твое ѿ лица его...** (Пс. 9/25). Текст се прекида на стр. 5б: **...оудиви г҃ь въса хотѣнїа своа въ ни|х|** (Пс. 15/3), следи на стр. 2а: **врази мои дш҃оу мою шдрьжаше...** (Пс. 16/9). Текст се прекида стр. 3б: **...словеса г҃ня раждежена. защитникь** (Пс. 17/30), следи на стр. 6а: **и поемь силы твое...** (Пс. 20/13). Текст се прекида на стр. 8б: **...имени твоего ради г҃и** (Пс. 24/11), следи на стр. 9а: **моа ста на правотѣ...** (Пс. 25/12). Текст се прекида на стр. 24б: **...сп҃сеть мене. сп҃сль бо ны еси** (Пс. 43/7), следи на стр. 25а: **трьсть книжника скорописца...** (Пс. 44/1). Текст се прекида на стр. 69б: **...соудьбь ради твои|х| г҃и. тако ты г҃и выш[нїи]** (Пс. 96/9), следи на стр. 71а: **къ нимь. тако хрантахоу свѣ|д|(ѣ)нїа его...** (Пс. 98/7).

111а/15–111б/10: **си ѱалш|м|, шсобь писань е|с|(ть) дв|д|вь**

111б/11–23: **по скончани ѱалтира**

112а–123а/18: **пѣ|с|нь мшїсевв|а| въ исх|о|дѣ**

123а/18–123б: **тро|п|ре въскрѣсни. пѣваеми въ не|д|(ѣлю) по непоро|ч|на|х|**

124а–124б: **ст|х|ры въ соу|б|(отоу) по непоро|ч|на|х|**

125а–207а: **послѣдованїе събранїа въселѣтнаго. начанше ѿ м|с|ца септемрїа. до м|с|ца авгоу|с|(та)**

207б–211б/1: **начелш сто и велика|г|(о) поста. не|д|(ѣ)ла глаже о мытари и фарисеи**

211б/2–218а/17: **въ не|д|(ѣлю) цвѣтнꙋю** и цветни и пасхални период који се завршава Недељом свих светих. Текст се прекида на стр. 212б: **...єгда славнїи оученици. пи|с|(?)**, **више**, следи на стр. 213а: **въ тые дни: въ стоую и вели|к|(оую) соу|б|(отоу)....**

218а/18–218б, 220а–220б/2: **тро|п|ри въскрѣсны и бородїчны. и ѵпакои.** Текст се прекида на стр. 218б: **...чистотою запечатлѣнна и дѣвьствомь хра[нима]**, настављају се на стр. 220а тропари осмим гласом: **прїеть тридневно. да на|с| свободиши ѿ стр|с|теи...**

219а–219б: *Служба великог четвртка и петка.* Поч.: **ко(н)|д|(акь)**, **гла|с| й**, завршава се: **...гако егда шимѣт се ѿ ни|х| жени|х|. тогда постет се**

220б/3–221б: **тро|п|ре и ко(н)дке прѣз неделю.** Текст се прекида на стр. 221б: **...помѣни гй гако блгь рабы свое. и[ ]**

222а–223б: *Троични тропари у осам гласова.* Почиње првим гласом: **иже свѣть въсїавыи гй. дшѵ мою шчисти...**

Записа нема.

Историјат књиге

Рукопис је 23. VI 1960. године заведен у инвентар Библиотеке Матице српске. Нема података о томе где се дотада налазио.

Литературе о рукопису нема.

34. PP IV 92 – 626382

ПСАЛОМНИК ИЗБРАНИ

XVII век

Хартија, мастило мрко и киновар, 7 л. 287x190–199 мм, а само је први лист ширине 179–183 мм (шири је горњи део листа). Број редова је 27. Један писар.

Према *воденом знаку* овај рукописни одломак датирамо *петом деценијом XVII века* (1640/50. год.): 1) три полумесеца са контрамарком GзЗ, врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 3–I–46 из 1640/50. и 3–I–31 из 1640/50; БСП 129 из 1640/50; САНУ 285 из 1648. Загреб, ПМХ 32–III део из средине XVII века; Праг НМП IX–H–16 из 1646. године.

Сачувани листови немају сигнатуру. Листови су крпљени и лепљени, највише је поправљен 1. л., јер је његова горња десна четвртина отцепљена, па тако и текст на овом листу није потпун. Приликом рестаурације додати последњи нов лист је везан за први.

Корица нема.

Тип писма је полуустав. Рукопис је леп и читак. Слова су крупна и уредно писана. Почетних, надвучених и подвучених црта на стубовима нема, разликују се пуне и танке линије. Украсну црту слово ѕ има једанпут, а широко с неколико пута. Више типова имају мала слова: в, д, ѣ, з, и, к, л, м, п, т. Грчки облик слова *е* налази се ретко. Бочни део слова к је преломљен, не додирује стуб, а најчешће угао који се образује мало је изнад половине стуба. Само се једном налази к са бочним делом који има облик слова г са стубом нагнутим улево. Обично је слово т троного, а као двоного је писано мало пута. Слова ѳ и ѱ су са лулом повијеном удесно. Птичица код знака ѕ изведена је изједна са о. Следећа слова су већа: бубњевито в, широко ѥ, о, с, ѡ, високо т и високо ъ. Ретко брзописни облик у врсти имају а, в, г, к, л, н, а више пута се налази и брзописно д. Над редом у брзописном типу срећу се: в, л, н, т и ч.

Сачувани део наслова је исписан везом, киноваром. Неколико киноваром исписаних иницијала украшено је билном шаром или тачкама.

Правопис је ресавског типа, ненормализован. Употребљена су три знака за јер: ь, високо *јер* и *јајерак*. Група *ја-* је увек означена са ѧ-, а за *-ја* двапут је чешће

-а од -ꙗ. Иницијално *је-* писано је са ѥ- и ѥ-, а ретко ѥ- увек је у глаголу ѥ|с|(ть). Иза вокала највише пута је -ѥ, много је ређе -ѥ, а сасвим је ретко -ѥ. Групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње* имају лигатуре, а писање непрејотованих вокала налази се у по једном или у два случаја. Употреба слова ї није сасвим доследна у одговарајућим категоријама. Слово ѕ је или на етимолошком месту или на месту етимолошког з. Присутни су акценти и спирити, а од интерпункцијских знакова постоје тачка, зарез и три тачке комбиноване с изломљеном линијом коју пресеца танка црта.

Језик је српскословенски. Потврде о вокализацији полугласа има у седам речи, а место етимолошког *а* стоји ь у једном случају. Слово ѣ је замењено са ѥ неколико пута, а ѣ на месту ѥ има у једној речи. Српскословенска норма се чува у погледу вокалног *л*, група жд и щ, као и чр-, чьт-. Нема метатезе земеничког вьс-, а ни замене вь, вь-, вьз-/вьс- са оу, оу-, оуз-/оус-. Непромењено је и *л* на крају речи и слога.

У области морфологије нису присутне све црте српскословенске норме. Потврде књижевне норме су: И јд. консонантске промене има -ѥмь, а у Д јд. м. и ср. рода придевске промене налази се -омоу. Од тенденције нормирања одступа један случај где је употребљен именички облик придева у Л мн.

Неколико пута именица са основном на **й* у Д јд. има облик према **о* промени. Старословенске иновације у продуктивним врстама се јављају изузетно ретко.

У примеру вь цр҃квы 5б/9 употребљена форма А јд. је једнака Н.

Садржај

1а–2а/10: *Полиелејни псалми*

2а/11–7б: *Изабрани псалми*. Садржи: ѱалѡ|м| на рож|д|ьство бц҃е (2а/11–2б/4); ѱалѡ|м| на вьз|д|выженїе ч|с|тнаго кр|с|та (2б/5–24); ѱалѡ|м| на вьведенїе прѣст҃ыѥ вл|д|чце наше бц҃е (2б/24–3а/23); ѱалѡ|м| на рѡж|д|ьство х|с|во (3а/23–4а/12); ѱлѡ|м| на кр'щенїе г|с|нѥ (4а/12–4б/13); ѱлѡ|м| на срѣтенїе г|с|нѥ (4б/14–5а/24); ѱлѡ|м| вь н|д|лю ѳоминꙋ (5а/24–5б/19); ѱлѡ|м| на вьзне|с|(е)нїе г|с|нѥ (5б/19–6а/24); ѱлѡ|м| на бл҃говѣщенїѥ (6а/24–6б/22); ѱлѡ|м| вь не|д|(ѣ)лю цвѣт'ноу (6б/22–7а/21); ѱлѡ|м| вь н|д|лю н҃ю (7а/21–7б/24); ѱалѡ|м| на рож|д|ьство іѡан'на кр|с|тилꙗ (7б/24–27), текст се прекида речима: ...сил'но на земли боу

Записа нема.

Историјат рукописа

У инвентару Библиотеке Матице српске је податак да је одломак купљен од антиквара господина Предрага Милановића. Одломак је инвентарисан 5. III 1987. године.

Литературе нема.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ ЗНАКОВА

Ајнедер	G. Eineder, The ancient paper–mills of the former Austro–Hungarian Empire and their Watermarks, Hilversum, 1960.
Београд, САНУ	Архив Српске академије наука и уметности, збирка ћирилских рукописа
Београд, МСПЦ	Музеј Српске православне цркве, збирка рукописа
Београд, МСПЦ, Грујић	Музеј Српске православне цркве, Грујићева збирка рукописа
Београд, БСП	Библиотека Српске патријаршије
Београд, НБС	Народна библиотека Србије, збирка рукописа
Брике	Ch. M. Briquet, *Les filigranes I–IV*, Geneve 1907.
Букурешт, БРА	Biblioteka Academiei Bucuresti, R.P.R. Codices slavi.
Грачаница	Манастир Грачаница, збирка рукописа
Дечани	Манастир Високи Дечани, рукописна збирка
Дубровник, Acta et Dipl.	Архив, акта и дипломе
Дубровник, Cons. Rog.	Arhiv, Acta Consilli Rogatorum.
Загреб, ПМХ	Повјесни музеј Хрватске (Одјел Срба), збирка ћирилских рукописа
Лауцевичијус	E.Laucevicius, Popierius, Lietuvoje XV–XVIII a., Atlasas, Vilnius, 1976.
Љењинград, БАН	Библиотека Академије наука, колекција Сиркуа
Љубљана, УНБ	Универзитетска и народна библиотека, збирка рукописа
Мареш	Al. Mares, *Filigranele hirtiei intrebuintate in Romane in secolul al XVI – lea*, Bucuresti, 1987.
Морача	Манастир Морача, збирка рукописа
Мошин	V. Mošin, *Anchor Watermarks*, Amsterdam, 1973.

Николајев	V. Nikolaev, *Watermarks of the mediaevel Ottoman documents in Bulgarian libraries*, I, Sofia, 1954.
Никољац	Бијело Поље, црква Никољац, збирка ћирилских рукописа
Нови Сад, БМС	Библиотека Матице српске, збирка ћирилских рукописа
Пећ	Пећка патријаршија, збирка ћирилских рукописа
Пљевља	Манастир св. Тројице, збирка ћирилских рукописа
Праг, НМП	Народни музеј, збирка рукописа П. Ј. Шафарика
Сремска Митровица, МС	Библиотека Музеја Срема, збирка рукописа
Титово Ужице, НМ	Народни музеј, збирка ћирилских рукописа
Тромонин	K. J. Tromonin, *Tromonins Watermark album: a acsimile of the Moskow 1844 edition* (Hilversum 1965).
Хиландар	Манастир Хиландар, збирка ћирилских рукописа
Цетиње	Цетињски манастир, збирка рукописа

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Љупка Васиљев

ИЛУМИНАЦИЈА И ПОВЕЗ РУКОПИСНИХ ПСАЛТИРА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

У рукописном фонду Библиотеке Матице српске чува се тринаест псалтира из различитих временских раздобља, и то: два из XVI, два делимично из XVI а делимично из XVII и десет из XVII века.[1]

Псалтир је као библијска књига одувек добијао посебну ликовну обраду, нарочито његов део где се налази текст самог псалтира. Он је богато украшен, за разлику од других делова који су у том погледу далеко сиромашнији. Заступљеност орнаментике у свим целинама, значи, није била подједнако распоређена.

Најдрагоценији и најзначајнији из ове групе је *Псалтир с последовањем и синаксаром Гаврила Тројичанина из 1643. године* (РР II 19), и то не само у оквиру Тројичанинових дела, већ и у односу на читаво ликовно стваралаштво у српској књизи XVII века. Овај споменик детаљно је проучен а резултати су објављени у посебној публикацији.[2]

Осталих дванаест рукописа ове збирке, рад су, како се до сада мислило, анонимних мајстора; њихово место и време настанка као ни имена писара нису била позната. Међутим, за два псалтира установила сам, после детаљног проучавања, и имена писара. Код псалтира РР II 22 на основу монограма – један вид тајнописа, где је писар уткао у више иницијала бравурозно исписано слово м и о рашчитала сам име *Матеј*. Док је други писар, у рукопису РР I 4, оставио забележено име Јован у облику разигране и испреплетене словне гране, односно енигме од пет слова, и можда духовно опредељење или место настанка рукописа.

---

[1] Каталошки описи рукописних псалтира Библиотеке Матице српске донети су у овој књизи (стр. 7–78).

[2] Љупка Васиљев, *Орнаментика у рукописима Гаврила Тројичанина*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. III Псалтир Гаврила Тројичанина, Нови Сад 1992, 47–53.

Ликовна обрада свих ових кодекса, релативно је скромна а код појединих псалтира није ни заступљена. Скромност се огледа у инвентивности, избору и компоновању геометријско-флоралних мотива, нарочито при обликовању застава-вица које су овде у релативно малом броју заступљене, док је цртеж код појединих писара–калиграфа прецизан и сигуран а колорит интензиван и разигран.

Посебне карактеристике сваког писара–калиграфа истичем у појединачној анализи рукописа.

1. Рукопис *PP I 2* настао је у петој деценији XVII века. Писар овога рукописа имао је вешту и прецизну руку у извођењу мноштва црвених иницијала, од најједноставнијих–геометријских до декоративних–раскошних. Издвајамо их у три групе.

Прва група иницијала има једноставна геометријска стабла изведена уз блок текстуалне површине, висине од три до пет редова (лл. 1', 3, 12, 13, 13', 20, 23, 30', 33', 49', 51', 54', 63, 65, 68, 68', 72, 73', 75, 77', 80', 83', 84, 90', 91, 100).

Иницијали друге групе имају наглашена декоративна стабла танких линија, неуобичајених форми. Стабла су им повијена и изломљена, петље су такође изломљене, док су вертикале украшене цртицама, гранулицама и танким нитима. Укомпоновани су у текстовну површину а заузимају и до седам редова. Лепота иницијала знатно је увећана украсним детаљима који су изведени на крају вертикале као завршни део стабала слова (лл. 16', 28', 32', 37, 40, 56', 59', 60, 69, 82).

Иницијали треће групе имају стилизована стабла наглашених широких површина и наглих танких–филигранских прелаза са украсним геометријским детаљима нанизаним попречним нитима и гранулицама. Доњи део стабла завршава се танким линијама и декоративним гранама које се раскошно спуштају дужином текста у облику висећих лозица. Ови иницијали изведени су уз блок текста, само је иницијал на л. 87' укомпонован у текст и заузима девет редова.

Иницијал са л. 1 не уклапа се ни у једну од поменутих група зато што је компонован од плетеног геометријскобиљног преплета. Цртеж иницијала изведен је танким пером и црним мастилом, док су му спољне линије разуђене у листове, пупољке и цветове. Преплет је местимично обојен зеленом, црвеном, љубичастом и бледоокер бојом. Иницијал је целом површином укомпонован у блок текста заузимајући седам редова.

Рукопис је био знатно већег формата, видни су трагови обрезивања, нарочито горње маргине, где је дошло и до оштећења текста; ово се свакако десило у време преповезивања књиге.

Повез потиче из XIX века. Картон је пресвучен тамномрком кожом, украшеном по ивицама позлаћеном уском орнаментираном лозицом. По средини правоугаоног простора утиснут је позлаћени крст, ленгер и вероватно лађа (западњачки симбол цркве). Обе корице су решене на идентичан начин.

2. Рукопис *PP I 3* настао је у другој или трећој деценији XVII века, а скоро у истом временском раздобљу исписало га је седам писара. Први писар је на лл. 1–8', 10–138' и припада му главни део рукописа не само по броју листова већ и по лепоти писма и ликовном обликовању кодекса. Други писар је на лл. 9–9', трећи

на лл. 139–270', четврти на лл. 271–272', пети на лл. 273–288', шести на лл. 289–296' и седми на лл. 297–396'.

Први писар пише ситним полууставом и сепијом, има сигурну руку, вешт је калиграф, прецизно и врло маштовито црта иницијале које издвајамо у две групе.

Прва група иницијала изведена је танким пером и цинобером. Иницијали имају танке издужене линије, једнаких површина дужином вертикале. Украшени су по средини стабла слова благо наглашеним проширењима и бобицама при дну вертикале. Заузимају четири до седам редова текста на маргини уз блоковну површину (лл. 1', 2', 4, 4', 8, 8', 10, 11', 16', 18, 21, 30', 32, 33', 35', 36, 38, 39', 40', 47, 49, 51, 52, 59, 61', 63', 69', 70', 73', 75, 77', 81, 83, 87', 89', 92').

Иницијали друге групе имају стилизоване геометријске форме наглашених танких линија прецизно изведених. Укомпоновани су само делимично у текстовну површину, већим делом су на маргиналном простору, а заузимају и по осам редова. Украшени су бобицама, танким нитима и декоративним таласастим границама које излазе из доњег дела слова (лл. 19, 20, 23, 26, 27', 28, 29', 31', 41, 42, 43', 45, 46, 48, 49', 50, 52', 54', 57', 60, 64, 65', 71', 76', 82, 88).

Иницијал **К** на лл. 16 и 85 изведен је на необичан начин. Горња петља је наглашена, а доња је знатно мања у односу на горњу. На л. 85 горња петља је нарочито издужена, има облик сузе или елипсе, а доња је знатно мања и бокаста. На прелазима између танких и широких линија су украсне бобице, а стилизовани цветни мотиви налик на фантастичне животиње изведени су у доњем делу стабла слова (лл. 94', 99, 106, 113', 114, 118', 133').

На л. 129' је декоративни наслов од стилизованих слова у виду веза изведен цинобером. И овде се осећа вешта и сигурна рука писара, цртеж је прецизан и наглашен. На истом листу је иницијал чије стабло има једноставне издужене линије.

Други писар (лл. 9–9') пише дебљим пером и тамнијом сепијом. Писмо је неуједначени средњи полуустав, без иницијалних украса.

Трећи писар је написао средњим полууставом и црним мастилом лл. 139–270'. У овом делу текста нема декоративних геометријских иницијала, наслови и важнија места у тексту исписана су цинобером.

Четврти писар пише дебљим пером и црним мастилом, ситним полууставом. Наслови и важнија места као и почетна слова изведена су цинобером.

Пети писар се издваја лепим средњим полууставом, а употребљава дебље перо и црно мастило. Наслов је изведен црвеном бојом. У овом делу нема декоративних иницијала, већ су сва почетна слова текстуалних целина обликована као мала слова величине мање од једног сантиметра, са изразитим задебљањима стабала, петљи и других словних елемената.

Шести писар пише сепијом и средњим исписаним полууставом. Иницијали овог писара су изведени цинобером, стабла слова су чисто геометријска, без украсних детаља, заузимају од два до три реда текста, а смештени су на маргини, уз саму блоковну површину.

Седми писар одликује се лепим ситним полууставом, а служи се танким

пером и сепијом. Наслови, важнија места у тексту као и сва почетна слова текстуалних целина изведена су цинобером.

Иницијали су циноберни, једноставних равних линија и једнаки са дужином вертикале, геометријски. Изведени су сигурном и прецизном руком на маргини, уз блоковну површину текста, а заузимају од три до шест редова. Могу се издвојити у две групе.

Прва група иницијала има једноставне геометријске форме украшене скромним детаљима са по две гранулице по средини вертикале (лл. 297', 298, 298', 299, 299', 301, 307, 309', 310).

Друга група иницијала садржи такође геометријске једноставне облике са наглашеним и знатно издуженијим вертикалама него код прве руке. Ови иницијали имају богатије и декоративније стилизоване гранчице које украшавају доњи део вертикале стабла слова (лл. 301', 303, 305, 311, 313', 317', 375'). Украсни детаљи ове групе по својој стилизацији и месту украшавања иницијала врло су слични са иницијалима истога типа првог писара.

Повез чине дрвене корице косих рубова према унутрашњим странама. На хрпту су видни трагови некадашњих ребара. Предња корица је волантна, као и почетак рукописа од 40 листова.

Даске су пресвучене тамномрком орнаментираном кожом.

Предња корица има по средини велики медаљон у чијој је средини мањи, орнаментиран, али се његова орнаментика не разазнаје. Четири розете уоквирују медаљон у облику крста, док су углови украшени стилизованим анђелима.

На хрпту између ребара су утиснуте по три розете.

Задња корица украшена је великим барокним картушом, у угловима су розете.

Повез је оштећен, кожа је искинута на хрпту, а орнаментика излизана. Највероватније је из времена настанка рукописа.

3. Рукопис *PP I 4* је из друге деценије XVII века. Веома је леп, писан је мрким мастилом, средњим брзописним полууставом. Писар овога кодекса са пуно знања и укуса компонује странице, нарочито однос црних површина текста са црвеним и плавим иницијалима који су у већини случајева изведени уз блоковну површину, а ређе и тако да делимично улазе у текстуалну, померајући равномерно редове удесно. Величина иницијала често је у зависности од флоралног детаља који се појављује на доњем или на оба краја вертикале-окоснице стабла слова. Иницијали заузимају од четири до пет редова текста, а са декоративним додацима од шест до десет.

Писар овог рукописа био је веома шкрт у извођењу иницијала: свака страница односно лист има по један, а врло ретко два. Текст и украсни део овако компоновани дају ликовну слику равних, али не и строгих, правих линија. Странице су чисте, са великим маргинама и слободним простором између редова, наглашеним честим тачкама као интерпункцијским знацима.

Основни део рукописа, лл. 1–369' и 372–627', пише прва рука, главни писар–калиграф и илуминатор кодекса. Његова сигурна и прецизна рука, бравурозно

исписује текст и црта иницијале, који имају стилизоване и строге форме, танких издужених линија, скоро подједнаких, паралелних са вертикалом, као и петље код слова **Б** и **К**. Ова и овако равномерно изведена линија украшена је по средини вертикале са по две а веома ретко и четири гранулице, које доприносе лепоти словног знака.

Већи део иницијала изведен је цинобером и геометријског је стила. Стабло слова има стилизоване линије, украшене скромним геометријско флоралним детаљима по вертикали, црвеним или плавим гранулицама и цртицама. Један мањи део иницијала ове групе има и додатни украсни елеменат који излази као завршни део петље – танке нити са запетама на крајевима (лл. 3', 4, 4', 5, 6, 7, 11', 12, 15', 19', 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29', 30, 31, 31', 39, 41, 52', 60, 68', 69', 69, 351'). Један број иницијала ове групе изведен је у плавом колориту са црвеним гранулицама као на л. 64'. Овде треба поменути и оне иницијале који су без украсних детаља а по стилским особинама припадају наведеној групи (лл. 70, 71', 72, 72', 73', 74').

Тој групи припадају и они иницијали који су украшени веома танким нитима и често слободним плавим грančицама, а са иницијалом су спојени само са по неколико вертикалних цртица (лл. 33', 36', 37', 41', 45, 47, 48', 50, 55', 57', 58', 62', 63', 66', 76', 77', 352', 353).

Посебну групу чине иницијали чија су стабла, такође, геометријска. Изведена су цинобером, а много ређе плавом бојом. Украшени су плавим односно црвеним гранулицама и декоративним гранама, компонованим од таласастих црвених и плавих нити, које обликују гране са листовима и пупољцима, а заузимају и по осам редова текста (лл. 10, 13, 14, 20, 26, 56', 115, 132', 148', 172, 179', 184', 350', 382, 451', 572'). На лл. 18', 132', 399, 572' иницијали односно њихове гране су веома декоративне, таласасто се спуштају поред текста у облику висећих лозица, које нарочито повећавају лепоту странице и ликовну вредност кодекса, а уметнику дају значајно место као писару високих калиграфских и уметничких квалитета.

Поменућемо овде и оне иницијале из ове групе који имају циноберну основну форму а гране су им исликане плавом, црвеном и бледоплавом бојом са црвеним детаљима (лл. 46, 54, 57, док на лл. 79, 86, 105' детаљи су у плавом колориту).

Наслови су најчешће сложени у две боје (плава и црвена) као на лл. 179', 306, 393, 408, 477, али има и таквих који су изведени само цинобером л. 426'.

У рукопису су три односно две заставице. На л. 2 остао је отисак од заставице са искинутог и несталог л. 1. На отиску могу се препознати контуре квадратне заставице са великим централним концентричним кругом у чијој се средини налазе укрштене четворолисне елипсе. Са горње стране по средини заставице је крст, док су углови украшени стилизованим грančицама. Око крста је криптограм **НЇ КА**. Испод заставице је стилизовани наслов, а на почетку текста био је геометријски иницијал Б стилизованих контура, украшен богатом декоративном граном која излази из доњег дела стабла слова.

На л. 200 нацртана је правоугаона заставица 66 x 57 мм, компонована од преплета који обликује петље, решетке и елипсе. По средини заставице са горње стране је бели цвет са окержутим пупољцима. Цртеж заставице изведен је дебљим пером и црним мастилом. Преплет је небојен а међупростори су обојени густом зеленкастоплавом, црвеном и окержутом бојом, а освежени су белим тачкицама.

На л. 338 нацртана је уска правоугаона заставица 65 x 10 мм компонована од двочланог угластог преплета. По средини са горње стране заставице изведен је стилизовани цвет, док су углови украшени листовима. Фон заставице обојен је тамномрком и црвеном бојом, а преплет је небојен. Испод заставице је стилизовани црвени наслов чија су слова украшена плавим гранулицама.

Писар–калиграф и илуминатор овога кодекса није разноврстан и маштовит у избору мноштва иницијала и заставица, али му је зато дуктус леп и разигран. Његов стилизовани потпис налазимо бравурозно исписан на лл. 494' и 573. Ту је оставио своје име **їѡван** са наглашеним почетним словом **ї**. Нарочито компонован и знатно наглашени букет од пет слова, украшен је тачкицама и цветићем на крају потеза као завршни акценат једне енигме. У оквиру сплета словних знакова односно монограма-имена писара овога кодекса (л. 494') ситно је исписано четири пута заредом слово **цццц**, свакако са одређеним писаревим циљем да нам и преко њих укаже на неко своје највероватније друштвено, духовно обележје или место настанка рукописа.

Фрагмент од четири листа (од л. 628 до 631') припада неком другом кодексу. Овде је највероватније припојен у време преповезивања рукописа. Временски је скоро из истог периода као и основни део рукописа, али се стилски, мисли се овде на орнаментику која је сачувана у овом делу рукописа, не слаже са орнаментиком главног писара.

Писар овог дела рукописа такође је био добар калиграф и илуминатор. На малом броју сачуваних листова налазе се насликани једна заставица и четири иницијала изведени у стилу и духу XVII века који је био карактеристичан за већину калиграфа овога времена, а нарочито за писаре школе Рачана.

На почетку листа 628 насликана је заставица изведена од једночланог разуђеног преплета који формира дупле плетенице које имају барокне угласте и разлистане гране са цветовима, листовима и пупољцима. Цртеж заставице изведен је танким пером и сепијом, преплет је небојен, а густом бојом која је непрецизно наношена, обојени су међупростори, цветови и пупољци. Боје су: тамнозелена, тамноокер, бледоплава и црвена. Испод заставице је стилизовани наслов исписан у две боје.

На истом листу на почетку текста нацртан је иницијал, једноструки преплет који обликује слово **А**, које се горе завршава стилизованом главом детета са тророгом круном. Иницијал је на маргини уз саму блоковну површину. Заузима четири реда текста. Цртеж је изведен сепијом и танким пером, прецизно и лако; местимично је обојен црвеном и бледоокер бојом.

Иницијали на лл. 629 и 629', оба пута слово **Г**, обликовани су скоро на идентичан начин само су различитог формата. Први заузима пет а други осам редова текста и делимично улази у блоковну површину. Једночлани небојени преплет разуђених линија изведен је црним мастилом и дебљим пером. Преплет обликује петље, чворове, осмице и листове са пупољцима. Обојени су међупростори црвеном, голубијесивом, окером и тамноокер бојом.

Иницијал на л. 630' компонован је такође од преплета, али је изведен на веома необичан начин као да је илуминатор имао пред собом предложак старијег рукописа. Стилизација преплета подсећа на иницијале грчких а делимично и

глагољских рукописа. Овде је вишеструки преплет изведен дебљим пером и црним мастилом обојен жутом, голубијеплавом и црвеном бојом. Иницијал је укомпонован у блоковну површину заузимајући четири реда текста.

Писмо је изведено црним мастилом средњим лепим полууставом.

Убачени листови 370–371' и 632–633' немају украсних елемената ни иницијала и свакако су из времена преповезивања рукописа.

Повез се састоји од дрвених корица косих рубова према унутрашњим странама. Сачуване су металне копче и један од каишева помоћу којих се затварао рукопис. Капитална врпца је у белој боји, хрбат има ребра. Даске су пресвучене црвенкастомрком кожом која је орнаментирана, а орнамент је доста излизан и непрепознатљив. По средини правоугаоног простора налази се крст који је обликован од бильног орнамента (лист који покрива целу површину). Исти овакав орнамент утиснут је и на хрпту. Обе корице су решене на идентичан начин. Повез је доста оштећен од црвоточина. Кожа на хрпту са горње и доње стране је подерана. Листови рукописа су највероватније обрезивани у време преповезивања. Повез је свакако из XVIII века, што се може закључити на основу орнаменталних композиција и целокупног изгледа корица.

4. Рукопис *PP II 5* је делом из XVI, а делом из XVII века.

Мањи део (лл. 1–23) је из девете деценије XVI века, писан црним мастилом, а наслови и важнија места у тексту црвеним. Орнаментике и украсних мотива нема.

Већи део (лл. 24–70) је настао у трећој деценији XVII века. Текст је исписан црним мастилом а наслови цинобером.

Иниц̀ијали су циноберни, већи део је чисто геометријски, без детаља и украса. Укомпоновани су у блок текста и заузимају по три реда.

Мања група иницијала на лл. 63', 64' и 69 слова **Б** и **К** имају маштовитије форме. Петље су обликоване на специфичан начин, углато, полулучно или у облику сузе. Стабла су им геометријска, строгих углатих линија и широких површина са пуно украсних геометријских детаља–запета и танких нити које излазе из кружних проширења по вертикали слова. Иницијали су укомпоновани у текстовну површину, а висине су четири до пет редова.

На врло духовит и необичан начин компонован је иницијал на л. 56'. Петља иницијала **К** је у облику људске главе. Нацртани су само лице са очима и челом без носа, уста и браде. На месту где треба да буду уста и брада изведено је полулучно удубљење а испод њега су четири линије. Горња петља је у облику левка и танком вертикалом спојена је са доњом. Цртеж иницијала изведен је цинобером, заузима четири реда и укомпонован је у блок текста.

На л. 27' на маргини нацртана је рука црним мастилом као знак упозорења, док су на доњој маргини испод текста на л. 38 црним мастилом нацртане две руке са граном.

5. Рукопис *PP II 20* састављен је из три дела, која потичу из различитог временског раздобља.

Први део се налази на лл. 1–24 и на 33–264. То је основни део књиге исписан у последњој деценији XVI века.

Други, врло мали део (лл. 25–32) настао је у трећој четвртини XVII века.

Трећи део (лл. 265–392) односно крај рукописа је из прве четвртине XVII века. У првом, најстаријем, делу рукописа има доста иницијала једноставних геометријских издужених линија, делом укомпонованих у блоковну површину, висине од три до четири реда текста. Изведени су цинобером, местимично оживљени танким црним цртицама (лл. 3', 4, 6, 7, 10', 11, 16, 16', 20, 24', 26, 27', 28', 31', 33', 39, 40, 45', 65', 87).

Поједини иницијали украшени су танким нитима и гранулицама (лл. 17', 18', 76', 128', 140', 144', 154', 157, 177', 188', 189, 207'). У овом делу рукописа стиче се утисак да су писале три руке које су доста блиске једна другој.

Текст је писан црним мастилом, а наслови и важнија места у тексту црвеним.

У делу рукописа од лл. 265–395 нема иницијала. Текст је писан ситним полууставом и црним мастилом. Цинобером су исписани наслови и сва важнија места.

Повез је врло добро очуван. Дрвене корице су косих рубова према унутрашњим странама. Даске су пресвучене светлоцрвеном орнаментираном кожом. Сачуване су металне копче и кожни ремени који су затварали рукопис. Постоје ребра на хрпту.

Повез предњих корица има правоугаони простор у чијем централном делу је орнаментирани медаљон у ромбу. У угловима су утиснути стилизовани цветови. Ову површину затвара велики орнаментирани оквир који је временом излизан.

Задње корице имају стилизовани бильни орнамент утиснут у шест вертикалних трака. Он је излизан и слабо видљив.

6. Рукопис *PP II 21* настао је у деветој деценији XVI века. Писан је тамнијом сепијом и дебљим пером, врло лепим, средње калиграфским полууставом. Писар овога рукописа има веома сигурну и прецизну руку, зналачки компонује странице рукописа. Његов разиграни и маштовити дуктус на моменте је статичан и уједначен. Тамније површине текста украшава циноберним насловима и великим бројем разноврсних, често веома раскошних иницијала, не само по цртежу већ и у колориту. Поједине странице имају слова са мноштвом извијених наставака у виду испреплетених линија, са присуством изломљених и изукрштаних ножица код слова д, или бравурозних завршетака код а, в, м, с.

Постоји један мали несклад између разиграног писаревог дуктуса и једне групе иницијала који имају строге, статичне и стилизоване форме, тако да се добија утисак да су ови иницијали рад другог калиграфа.

Иницијале издвајамо у неколико група према цртежу, декоративним украсима и колориту.

Прва група иницијала је чисто геометријска. Стабла слова су изведена цинобером. Широких су равних линија са веома скромним украсима-гранулицама по средини вертикале, цртицама и танким нитима. Изведени су на маргини уз

блок текста, величине три до четири реда (лл. 3, 6', 8, 10, 11, 12', 15', 17, 19', 21, 23, 27', 31, 155).

Друга група иницијала има исте форме као прва само што је украсни део овде наглашен и веома декоративан. То су стилизоване барокне гране у виду лозица које украшавају најчешће само доњи део стабла, оба краја иницијала, обликују петљу или уоквирују иницијал. Украсни део издужује вертикалу стабла слова. Величине су од четири до седам редова, а изведени су на маргиналном простору уз блок текста (лл. 4, 13', 24, 33, 34, 35', 43', 48, 52', 53', 54, 59', 72' итд).

Трећа група иницијала такође је изведена цинобером, делимично на маргини, док мањим делом улазе у блок текста померајући га равномерно удесно, а величине су и до шест редова. Иницијали ове групе имају веома строге и нарочито стилизоване форме које су углато и полулучно изломљене са горње или доње, а често и са обе стране. Спољне линије стабла су равномерно разуђене и разлистане углато, полулучно и елипсасто. Изведене су дебљим пером и сигурном руком. Структура стабла је у две линије тако да је унутрашњост окоснице боје хартије, односно бела. Ови веома декоративни иницијали посебних облика подсећају на иницијале руских рукописа из истог времена (лл. 12, 37', 42, 45, 52', 56, 58', 86', 92', 106', 121, 148', 156, 171, 180, 183, 209', 211').

Четврта група иницијала има плаве геометријске линије, са присуством или без декоративних црвених грана (лл. 151, 171').

Пета група иницијала изведена је двочланим преплетом, сепијом и танким пером. Спољне линије преплета су разуђене, а иницијали су колорисани зеленом, тамноокер, црвеном, љубичастом, тиркизплавом, тамноплавом бојом. Заправо, сваки иницијал ове групе је исликан у посебном колориту, зналачки, са пуно нијансирања и благих прелаза, у танким акварелним слојевима. Иницијали улазе у блок текста, често и читавом својом површином. Њихова величина досеже и по седам редова. Посебно стилизован и колорисан јесте иницијал **Б** на л. 142.

На л. 189', на завршетку текста, писар овога рукописа оставио је име **СИМШНЬ** укомпоновано у стилизовану грану. Највероватније је да је то име писара–каллиграфа *Симона*.

Повез чине даске са жљебовима по рубовима који се прекидају на угловима, као и капитална врпца у црвеноплавом колориту. Предња корица и хрбат су искинути, тако да су и волантни. Углови предњих корица су оштећени. Даске су пресвучене тамномрком орнаментираном кожом. Видљиви су трагови црвоточине, а орнамент је излизан. Повез је највероватније из времена настанка рукописа.

7. Рукопис *РР II 22* настао је у шестој или седмој деценији XVII века. Текст рукописа изведен је бледом сепијом, тамнијом сепијом и црним мастилом, брзописним средњим полууставом. Наслови су најчешће црвени а има их изведених у две боје – црвеној и зеленој или црвеној и плавој.

На почетку л. 16 насликана је правоугаона заставица величине 87 x 65 мм. Цртана је танким пером и сепијом. Заставица је компонована од једночланог небојеног преплета који обликује петље, елипсе, чворове и флоралне детаље. Ова сложено геометријскобиљна композиција уоквирена је уском траком која је украшена листовима и цветним пупољцима са горње стране по средини и на угловима. Уз леви вертикални бок заставице, насликана је плетеница уоквирена

правоугаоником. Стиче се утисак као да је овај геометријски деталь накнадно додат и да је сувишан, заправо не чини целину са заставицом. Колорит заставице је интензиван, боје су густе: зелена, црвена, плава и жућкастоокер. Испод заставице је стилизовани црвени наслов.

На истом листу, а на почетку текста, изведен је сепијом разуђеним двочланим преплетом иницијал **Б** укомпонован у блоковну површину, где заузима пет редова текста. Иницијал је обојен зеленом, плавом, црвеном и бледожутом бојом.

Лист 121 украшен је стилизованом геометријскобиљном композицијом – заставицом величине 100 х 25 (45) мм. Укомпонована је од четири концентрична круга, међусобно прихваћена и испреплетена тракама. Траке обликују чворове, петље, квадрате и решетке а излазећи из оквира заставице завршавају се на угловима стилизованим гранама са листовима и пупољцима. Са горње стране, а по средини заставице је стилизован геометријскобиљни орнамент – симбол крста. Цртеж заставице је прецизан, изведен танким пером и сепијом. Траке и кругови су небојени, док су међупростори обојени зеленом, плавом, црвеном бојом и златом. Такође, исликани су златом гране и крст. Прецизност која је присутна у извођењу цртежа и композиције заставице анонимног калиграфа–илуминатора није изражена у иницијалу на истој страни.

Иницијал **П** укомпонован је у блоковну површину; целом својом структуром заузима десет редова текста, има издужене непрецизне и незграпне форме као да је рад мајстора почетника. Преплет је позлаћен и местимично обојен црвеном бојом, широких и неједнаких површина, разуђених линија, декоративан, а дужином вертикала обликује цветове, правоугаоне површине и листове. Цртеж је изведен дебљим пером и црним мастилом.

Заставица на л. 158 величине 100 х 45 (60) мм компонована је од шест концентричних кругова међусобно прихваћених и испреплетених тракама и дијагоналама. Спољне ивице преплета и трака су симетрично разуђене и обликују петље и листове. Цртеж заставице изведен је дебљим пером и црним мастилом. Преплет је небојен, док су међупростори обојени густом бојом, зеленом, плавом, црвеном. Преплет на угловима и са горње стране излази из свог оквира формирајући гране са листовима, пупољцима, а по средини стилизовани крст. Ови декоративни елементи који су скоро по правилу пратећи и саставни део заставице украшени су златом, као и међупростори на пресецима трака и кругова. Заставица има са доње стране увучен троугласти део где је исписан стилизовани црвени наслов.

На л. 234 изведена је уска заставица правоугаоног облика, величине 96 х 15 мм, компонована од угластог преплета који обликује плетеницу уоквирену танком линијом. Цртеж заставице је прецизан, изведен сепијом и танким пером. Траке су обојене густом црвеном и индигоплавом бојом, а на пресецима је зелена боја. У истом колориту је и крст који се налази изнад заставице. Око крста је исписано цинобером **ІС̃ ХС̃ НЙ КА̃**. Наслов испод заставице изведен је од стилизованих црвених и зелених слова.

На л. 247 насликана је правоугаона заставица величине 95 х 30 (50) мм геометријског стила. Четири концентрична круга испреплетена су тракама и обликују елипсе, чворове и петље. Преплет на угловима заставице формира велике стилизоване гране, а горе по средини стилизовани крст. Цртеж заставице је изведен

танким пером и сепијом. Преплет и кругови су небојени, а међупростори су обојени густом бојом: црвеном, зеленом, индигоплавом и окержутом. Наслов испод заставице изведен је од црвених и зелених стилизованих слова.

На истом листу, укомпонован у текст, насликан је иницијал **С** који заузима десет редова. Цртеж иницијала изведен је врло прецизно, сигурном руком калиграфа, дебљим пером и црним мастилом. Једночлани преплет обликујући иницијал формира дужином свога тока чворове, петље, пупољке и листове. Иницијал је обојен зеленом, модроплавом која иде скоро до љубичасте нијансе, црвеном и густом окер бојом. Колорит је леп и интензиван, што заједно са текстом даје ликовну и визуелну слику о нарочитим квалитетима писара и илуминатора рукописа.

Осим ових иницијала који прате заставице и који су неуједначеног стила, цртежа, колорита и ликовног квалитета, у рукопису наилазимо на мноштво иницијала, скоро на свакој страници по један, а не ретко и два. Због разноврсности иницијале издвајамо у неколико група.

Иницијали прве групе имају стилизоване издужене облике уједначених линија, укомпоноване у блоковну површину. Заузимају по четири, седам и више редова текста. Украшени су стилизованим таласастим гранама, танких линија и нити, листовима, гранулицама и мноштвом детаља геометријскофлоралног стила. Иницијали су изведени цинобером, прецизном и вештом руком калиграфа који је умео да усклади вертикално статичне и флоралнораскошно таласасто извијене мотиве који уоквирују иницијал или му повећавају вертикалу. Гране најчешће излазе из доњих делова стабла или украшавају петљу (лл. 2, 4', 91', 100', 105, 126', 127', 128).

Често наилазимо на циноберне иницијале истога типа као претходно описане али њихове гране су богатије и раскошније не само у погледу повећавања флоралних мотива, већ и по томе што су ови детаљи обојени љубичастом, окержутом, зеленом и другим дугиним тоновима. Заузимају од осам до десет редова текста (лл. 112, 119').

Друга група иницијала изведена је такође у склопу текста, а исцртана је маслинастозеленом бојом. Њихова висина је од три до седам редова. Ови иницијали имају геометријска стабла и мале декоративне гране које излазе из доњег дела стабла (лл. 3', 7, 14', 43').

Раскошнији су иницијали треће групе. Такође су изведени у зеленомаслинастој боји, у густом колориту, али су већег формата и имају декоративније гране, раскошнијих мотива и више боја (лл. 44, 64', 77'). Ови иницијали писани су танким пером и цинобером а исликани зеленом, плавом и жутом бојом (лл. 86, 87). Поједини иницијали ове групе имају зелен цртеж (лл. 113, 115', 118', 120, 263').

Четврта група иницијала има тамноплаво стабло геометријског стила украшено гранама које излазе из доњег дела стабла слова (лл. 45', 69'). У овој групи имамо и таквих иницијала чија су стабла у црвеној контури, а гране су зелене и жуте (лл. 113, 114). Овде припајамо и иницијале изведене у циноберном цртежу геометријских стабала, украшеним великим декоративним гранама, чија је унутрашњост исликана тамноплавом бојом. Укомпоновани су у блоковну површину и заузимају и до једанаест редова текста (лл. 72, 79).

Пета група иницијала садржи циноберни цртеж изведен у две линије на л. 72, а међупростори су обојени тамноплавом бојом. Укомпоновани су у структуру текста и заузимају једанаест редова. Имају велике стилизоване барокне гране веома декоративне и лепе. Ови иницијали изведени су са пуно укуса и у цртежу и у колориту (л. 96). Иницијал на 97' има поред тамноплаве и зелену боју у грани, а на л. 110' црвену и зелену. На л. 115 декоративна грана је зелена, плава и веома је раскошна. Иницијали на лл. 116 и 116' имају издужене, строго симетричне линије, цртеж прецизан, колорит тамноплав, црвен и зелен. Цртеж код ових иницијала је тамноплав, а унутрашњост слова обојена је црвеном бојом. Заузимају по дванаест редова и укомпоновани су у блоковну површину текста.

Иницијале шесте групе карактеришу рељефна стабла, састављена из више делова. Цртеж преплета изведен је сепијом, стабло слова стилизовано обликује иницијал **П** који има форму довратника и укомпонован је у блоковну површину текста. Линије стабла су симетрично разуђене у листове, преплет је небојен, док су међупростори обојени црвеном бојом (лл. 77, 99, 122, 291, 294).

Иницијали седме групе имају чисто геометријско стабло, једноставне форме, укомпоноване у текстовни блок, без детаља и украса. Обојени су плавом, зеленом и црвеном бојом (лл. 37', 62').

Иницијали осме групе на лл. 70, 71, 82, 93, 99', 124', изведени су цинобером, танким пером, а стабло слова је обликовано само из две линије. Украсни детаљи концентрисани су у доњем делу стабла. То су стилизоване разуђене гранчице са пупољцима и цветовима. Изведени су најчешће уз блоковну површину и заузимају од четири до осам редова текста.

Девета група иницијала је она чија су стабла слова компонована од вишеструког колорисаног преплета. Ивице преплета су разуђене у листове, пупољке и чворове. Цртеж је изведен дебљим пером, бледом или тамнијом сепијом, а често и црним мастилом у зависности од тога каквим је мастилом писан текст у том делу рукописа. И ови иницијали су укомпоновани у структуру текста и заузимају пет, седам или девет редова. Колорит је наглашен и јарки, окержут, зелен, тамноплав, црвен и љубичаст (лл. 16, 21', 27', 35, 41', 48, 59', 64, 68', 76, 80, 81, 85, 88, 89', 94').

По својој структури се издваја из ове групе иницијал на л. 102'. Стабло иницијала компоновано је од двочланог преплета и има наглашену вертикалу, делимично укомпоновану у блоковну површину, док му је петља која има необичну форму, спуштена на доњу маргину ван текста. Цртеж иницијала је црвен и веома необичан, колорит љубичаст, зелен и жућкаст. Треба овде поменути и иницијале на лл. 108' и 117 који такође имају доста необичне облике у зеленом, љубичастом, тамноокер и црвеном колориту.

Инвентивност калиграфа–илуминатора огледа се не само у избору геометријскофлоралних мотива, компоновању разноврсних детаља у структури иницијала, прецизности цртежа или у необичном извођењу неких иницијала, него и у разноврсности у палети боја као и у уклапању више стилова у један исти рукопис. Сви ови хетерогени елементи равноправно су укомпоновани у структуру текста; тако наилазимо поред геометријскофлоралних елемената и на тератолошке.

Нпр., на л. 124 насликан је необичан декоративни иницијал. Једночлани преплет изведен дебљим пером и тамном сепијом обликује троуглове, петље, стабло слова **Т**. Крајеви преплета код хоризонталне пречке претварају се у стилизоване главе змија, а из њихових уста излазе црвене гранчице са пупољцима. Колорит је густ и интензиван, тамноплав, зелен и црвен. Иницијал је укомпонован у блоковну површину текста, делом је на маргини, заузима десет редова.

У рукопису сусрећемо и једноставне циноберне иницијале стилизованих танких издужених линија са једва приметним гранчицама на крајевима стабла слова (лл. 126', 127).

Маштовитост писара–калиграфа и илуминатора овог ликовно веома богатог кодекса огледа се не само у избору декоративних мотива, већ и у мноштву разноврсних иницијала који се нису уклапали ни у једну овде изложену групу. О њима до сада нисмо рекли ништа, међутим, и они у својим структурама садрже мање или више све карактеристичне елементе побројаних група (лл. 73', 115, 250, 251, 256, 263, 263', 265, 288', 298, 304).

Овај веома даровити писар у својој инвентивности отишао је тако далеко да је на веома духовит и ненаметљив начин укомпоновао своје име у структуру декоративних елемената иницијала, на скривен начин за нас, извео је своје почетно слово у следећим иницијалима (лл. 25, 36', 50', 62, 86, 96', 98, 109', 111, 115', 260'). На л. 86 заправо нам је дао више од почетног слова; ту се може наћи поред **И** још јасно слово **а**, у петљи стабла, и **ѳ** и **ѕ**, што може свакако да значи име писара овога рукописа – Матеј.

Можда бисмо могли претпоставити да је на сличан начин писар хтео да нас упути на своје име када је на л. 81 испод иницијала **ѡ** додао још и **ѳ**. Свакако да је ово један вид тајнописа којим су се средњовековни писари у изузетним случајевима служили. Окренута омега са тетом, у овом случају, дала би нам **и** и **ѳ**, што би опет значило име писара – Матеј. Мишљења смо да није случајно исписано **ѳ** испод **ѡ**, овај словни знак постављен овде нема никакве везе са текстом и иницијалом, већ са писаревим жељама и намерама.

Претпостављајући да је наше запажање реално и логично, а засновано је на ликовно–графичкој и визуелној грађи коју нам је презентирао сам калиграф, можемо са правом закључити да је писарева жеља и намера била да не остане заувек анониман. Вероватно смо из анонимности успели да издвојимо још једног писара, чији рад карактеришу велики писарски и ликовни квалитети, а реч је о писару Матеју.

Повез је рестауриран а од оригиналног повеза сачуване су само предње корице. Кожа је орнаментисана, али је орнамент временом излизан. У централни део правоугаоног простора утиснут је стилизовани картуш, док су углови украшени пафтама. Даске повеза имају косе рубове према унутрашњим странама.

8. Рукопис *РР II 23* настао је у првој деценији XVII века. У рукопису се појављују две руке, прва на лл. 1–21' и од 94 до краја рукописа, односно л. 518, пише црним мастилом и врло лепим, исписаним средњим брзописним полууставом. Други писар пише на лл. 22–93 бледом сепијом и брзописним полууставом.

У делу рукописа који пише први писар, поред мноштва иницијала наилазимо и на неколико заставица.

На почетку л. 3 изведена је прецизно танким пером и сепијом уска заставица 95 x 13 (27) мм. Заставица је компонована од стилизоване таласасто изломљене лозице украшене листовима и пупољцима. Она испуњава правоугаони простор. Са горње сране по средини је велики стилизовани цвет, док су горњи углови украшени знатно мањим цветовима. Заставица је обојена нежним и танким слојем модроплаве, зелене и црвене боје, које су оживљене белим акцентима. Лозица је небојена. Испод заставице је стилизовани циноберни наслов.

На л. 95 насликана је заставица скоро идентична по стилу и колориту са заставицом на л. 3. Једина разлика је у формату 85 x 20 (37) мм и у украсном детаљу – цвет са горње стране заставице овде је много раскошнији.

Испод заставице је велики стилизовани наслов, танких издужених линија, изведен светлоплавом бојом. У наслову као и између текста писар је употребио и злато, део текста је исписан цинобером и црним мастилом.

На почетку л. 350 нацртана је заставица која је компонована од вишеструког преплета. Преплет обликује решетке, плетенице, елипсе и осмице, а све је уокви-рено уском траком. Цртеж заставице је врло прецизан, изведен танким пером и сепијом. Преплет је небојен, црном бојом обојен је фон заставице, унутрашњи оквир тониран је бледоплавом бојом, графицизам наглашен, величина 70 x 34 мм. Испод заставице је стилизовани наслов, издужених танких линија; слова која формирају наслов, изведена су цинобером, златом и бледоплавом бојом.

На почетку текста наведене странице укомпонован је иницијал исликан бледоплавом бојом. Стабло слова има стилизоване, врло танке издужене линије украшене двема гранулицама по вертикали. Иницијал је укомпонован у блоковну површину текста величине четири реда.

У овом делу рукописа иницијали су геометријски, црвени, украшени гранулицама по вертикали и при дну стабла слова, а преко њих иду танке црне цртице. Поједини иницијали су укомпоновани у текст, а други су изведени поред текста. И једни и други заузимају по четири реда. Наслови су циноберни, а текст је исписан црним мастилом.

На почетку текста л. 3 изведен је црвени геометријски иницијал украшен танким нитима. Укомпонован је у блок текста и заузима шест редова.

Први писар је добар колориста и одличан цртач–калиграф.

Други писар пише на лл. 22–93 наслове цинобером, а текст бледом сепијом, врло ситним брзописним полууставом. У овом делу рукописа има доста иницијала који се могу издвојити у две групе.

Иницијали прве групе су једноставни, црвени и геометријски. Поједини су украшени стилизованим гранчицама које излазе из доњих делова стабла. Заузимају по четири реда (лл. 43', 45, 46', 48, 56', 58', 59, 61).

Иницијали друге групе су циноберни, стилизованих облика, танких издужених линија, изведени врло прецизно. Имају флоралне украсе који излазе из доњег дела стабла или су на крају петље. Иницијали су укомпоновани у блоковну површину висине три до пет редова текста (лл. 69, 70, 73', 76', 77', 79', 80', 86'). Исти иницијали налазе се и на лл. 66, 68' и 70', само су мањег формата.

На л. 64' иницијал **И** изведен је цинобером, на маргини, уз блоковну површи-

ну висине дванаест редова текста. Стабло слова има издужене танке линије и украшено је на више места стилизованим танким нитима са листовима и пупољцима, а местимично и црним цртицама и тачкицама. Овако компонован иницијал делује веома декоративно и раскошно.

Повез чине дрвене корице косих рубова према унутрашњим странама. Капитална врпца је у сивој боји. Сачувани су метални клинови на предњим корицама. Хрбат је у доњем делу оштећен, кожа је искрзана. Даске су пресвучене црвенкастомрком орнаментираном кожом. Орнамент је имао позлату која је временом нестала.

Предња корица има у централном делу велики позлаћени картуш са композицијом Христовог Распећа, која је временом излизана. У угловима правоугаоног простора су флоралне пафте и четири розете у облику крста на највишим тачкама картуша. Правоугаоник је уоквирен стилизованом флоралном граном.

Задња корица има по средини правоугаоног простора ромбоид који је украшен стилизованим дуплим љиљаном, док су розете у виду крста симетрично распоређене на све четири стране. Углови су украшени цветовима, а правоугаони простор затвара орнаментирани оквир. Повез је релативно добро очуван и свакако је из времена настанка рукописа.

9. Рукопис *РР II 24* настао је у другој деценији XVI века. Писан је сепијом и руске је редакције. Осим иницијала у рукопису нема друге орнаментике.

Иницијали су циноберни, издужених стилизованих облика, уједначених танких линија. Изведени су на маргини, уз саму блоковну површину, висине су три до четири реда текста (лл. 2', 3', 4, 6, 6', 7', 9, 10, 11', 12', 15, 17', 21, 23', 25, 27, 34, 37, 40, 41, 44', 45, 53, 56', 71, 75). Рукопис као и иницијали подсећају на наше рукописе XV века. Наслови су писани цинобером а стилизација слова је као у штампаним књигама.

Повез се састоји од дрвених корица косих рубова према унутрашњим странама. Пресвучене су орнаментираном црвенкастомрком кожом. Хрбат има ребра, капитална врпца не постоји јер је кожа подерана по дужини хрпта. На предњим корицама сачувана је једна метална копча.

Предња корица има по средини велики барокни картуш стилизованог орнамента. На угловима су ромбоидни украси. Више уских геометријско-биљних оквира затварају правоугаони простор.

Задња корица има правоугаоник који је подељен по дужини орнаментираним тракама. Исти барокни орнамент је и у спољашњем оквиру. Орнамент је рељефни и доста добро очуван. Подерана је кожа на хрпту и многи су листови волантни. Повез је највероватније из XVII века.

10. Хартија рукописа *РР III 41* из пете је деценије XVII века, а рукопис су писале две руке и то прва рука лл. 1–187' (закључно са првих девет редова) – то је и главни део рукописа који је настао у петој деценији XVII века. Друга рука почиње од л. 187' (осталих десет редова) па се наставља до краја рукописа, до л. 211, где је и запис из 1681. године писара даскала Михајла.

Писмо првог писара је калиграфски крупни полуустав, писан дебљим пером

и густим црним мастилом са наглашеним циноберним тачкама. Наслови и друга важнија места у тексту писана су цинобером.

Писмо даскала Михајла је под утицајем првог писара калиграфа полуустав на почетку л. 187' и нешто касније а према крају рукописа постаје све ситније. Овај део писан је тањим пером и црним мастилом. Наслови и иницијали су циноберни.

На л. 1 налази се правоугаона заставица, величине 140 x 105 (125) мм, компонована од једночланог преплета који обликује петље, решетке и елипсе. По средини заставице је празан простор у коме су орао и крст уоквирени са по једним дрветом. Ова заставица је по типу и стилу идентична са заставицама из штампаног Четворојеванђеља Тројана Гундулића из 1552. године.

Цртеж заставице је изведен непрецизно и несигурном руком. Колорит је густ и замазан, боје су црномрка, бледозеленкастожућкаста, окер и црвена у средини где је орао. Заставица је без неке уметничке вредности.

Испод заставице је наслов у црвеном и маслинастозеленом колориту.

На л. 4 нацртано је правоугаона заставица, величине 145 x 95 (115) мм. Компонована је од једночланог разуђеног преплета са празним елипсастим простором. По средини заставице је смештена седећа фигура цара Давида. И овде се осећа несигурна писарева рука, невешта не само у цртежу већ и у употреби боја. Колорит је густ и јаркоцрвен, а преплет је сликан златом. Овако компонована заставица нема нарочите лепоте, ни уметничке вредности.

Стилизовани наслов са украсним флоралним детаљима код појединих слова налази се испод заставице, обојен је црвеном, маслинастозеленом, црном бојом и златом.

На истом листу на почетку текста насликан је иницијал, компонован од једночланог разуђеног златног преплета. Међупростори су обојени тамнозеленом и црном бојом. Иницијал је смештен у блок текста величине шест редова.

У овом рукопису појављује се велики број разноврсних иницијала од једноставних циноберних, стилизованих са декоративним гранама, црвених или црних, компонованих од црвеног или црног преплета, па до оних који имају тератолошке детаље. Без обзира којој групи припадају изведени су невештом руком и дебљим пером, унети су у блоковну површину целом својом структуром и заузимају од четири до седам редова текста. Колорит код иницијала састављених од преплета је густ и често замрљан тамноокер, тамноплав, црвен, црн, маслинастозелен и загаситоцрвен.

Иницијали на лл. 58 и 60' су рађени много вештије, овде је цртеж прецизнији и изведен је танким пером и загаситоцрвеним мастилом. Преплет је оживљен танком окер линијом, а међупростори су обојени зеленомркоцрним тоновима.

Повез чине даске косих рубова према унутрашњим странама, имају металне копче и каишеве који затварају књигу. На хрпту су ребра, а капитална врпца је у жућкастој боји.

Даске су пресвучене тамномркоцрвеном орнаментираном кожом веома лепо очуваном.

Предња корица има по средини стилизовани орнамент који уоквирује веома мали медаљон. Уски оквир од стилизованих позлаћених биљних мотива који се сукцесивно понављају затварају правоугаони простор. Спољни оквир је шири и орнаментиран је дуплом плетеницом. Углови су украшени цветовима и полулучним орнаментима.

Задња корица има скоро на читавој површини велики орнаментирани крст, компонован од дупле барокне плетенице. Овако компоновани крст обликује четири правоугаона простора на сва четири угла. Исти орнамент украшава и спољни оквир. Тако се добијају четири површине на идентичан начин као површина предње корице. Повез је врло добро очуван. Према запису на крају рукописа, потиче из 1681. године, а рад је попа Димитрија.

11. Рукопис *PP IV 18* настао је у седмој деценији XVI века. Писан је црним мастилом, калиграфским полууставом. Писар овога рукописа има сигурну руку која врло прецизно изводи цртеж обликујући иницијале и заставицу. Иницијали се могу по стилу и декоративним елементима издвојити у три групе.

Иницијали прве групе имају једноставне геометријске форме. Висине су три до четири реда текста, а изведени су на маргини, уз блоковну површину (лл. 1', 2, 7', 8).

Иницијали друге групе имају стилизоване геометријске линије широких површина. Украшени су гранчицама у горњем или доњем делу стабла слова. Цртеж иницијала је црвен, а гране су црвене или маслинастозелене (лл. 4', 5, 5', 11, 15'). Исти такви иницијали, само изведени зеленом бојом а гране црвеном, нацртани су на лл. 8' и 13'.

Иницијали треће групе, као на лл. 4 и 106', имају стилизоване геометријске облике широких површина и благих прелаза ка танким линијама. Танке линије код петље и хоризонталне пречкице дају посебну лепоту иницијалу, која је повећана украсима по средини вертикале, хоризонтале и на крајевима стабла и петљи (танким линијама, гранулицама и цртицама). Цртеж иницијала изведен је маслинастозеленом бојом, а на крајевима су и стилизоване гранчице. Смештени су на маргини уз саму блоковну површину, а померени незнатно удесно заузимају четири реда.

На л. 125 насликана је правоугаона заставица геометријско-биљног стила (140 x 60 (85) мм). Четири концентрична круга међусобно прихваћена, неправилног облика, чине основ заставице. Кругови су испреплетени вишеструким тракама које образују дијагонале, решетке, петље кроз које се провлачи оквир заставице. Ивице преплета су местимично симетрично разуђене у листиће и пупољке. Доњи десни угао украшен је великом стилизованом граном која прати вертикалу. По средини заставице са горње стране као и на угловима су стилизовани цветови и пупољци. Преплет, кругови и оквир заставице су небојени. Међупростори су обојени интензивном зеленом, црвеном, модроплавом и окержутом бојом. Гране и цветови на угловима су у зеленој боји са малим акцентима пупољака љубичастих и плавих. Цвет на средини је у љубичастожутом, зеленом и модроплавом колориту. Цртеж заставице изведен је црним мастилом и дебљим пером. Заставица је обликована сигурном руком, са пуно укуса и смисла за компоновање боја, што говори о уметничким квалитетима писара–калиграфа овог кодекса. Испод заставице је стилизовани наслов у црвеној и плавој боји. Остали наслови су црвени.

Рукопис је волантан, сечен и преповезан. *Повез* је новијег датума. Од старог повеза сачувана је само кожа која је залепљена преко новог повеза.

Оригинални кожни фрагмент има тамномрку боју и орнаментиран је. По средини су орнаментирани картуши – мотив геометријско-биљни, уоквирен розетама и цветовима. Орнамент је доста оштећен, временом излизан, а повез је највероватније из XVII века.

12. Фрагмент од седам листова *PP IV 92* из пете деценије XVII века, писан је бледом сепијом, неуједначеним средњим полууставом.

Наслови и важнија места у тексту изведена су цинобером и црвеним мастилом. Иницијали су укомпоновани у блоковну површину и заузимају од четири до пет редова текста. Цртеж иницијала изведен је тањим пером и цинобер-црвеном бојом. Иницијали имају једноставне геометријске форме једнаких ширина дужином вертикале. Украшени су бобицама по средини стабла и стилизованим гранчицама на крајевима доњег дела окоснице – вертикале. Рад су писара текста, а може се рећи да су без неких нарочитих писарских и ликовних квалитета.

Душица Грбић

О РУКОПИСНОМ ПСАЛТИРУ РУСКЕ РЕДАКЦИЈЕ ИЗ ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ 16. ВЕКА У ЗБИРЦИ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

У збирци рукописних књига Библиотеке Матице српске чува се *Псалтир* са сигнатуром РР II 24 (инв. бр. 48241). О томе када је и где је рукопис настао нема сачуваних записа, а ни име његовог писара није забележено.

Према воденим знацима хартије и резултатима палеографске анализе, *Псалтир* је преписан почетком 16. века, тачније између 1510. и 1520. године.[1] Ортографска, фонетска и морфолошка истраживања те старозаветне богослужбене књиге показују да је писар био Рус, а у прилог томе да је она и писана на територији Русије сведочи и хартија француске провенијенције[2], која се претежно користила у руској писмености 15. и 16. века[3], док се у српским споменицима никако не јавља[4]. Уз предње и задње корице налази се неколико празних листова из 17. века, а водени знаци ове хартије имају сличне паралеле с архивском филигранолошком грађом, прикупљеној на територији Литваније.[5]

Рукопис је доста обиман: састоји се од 78 свешчица, у којима је укупно 615 листова, величине 192–193x131–133 мм. Повез књиге је, вероватно, као и листови уз њега, из 17. века,[6] а чине га дашчице обложене смеђоцрвенкастом орнаментираном кожом. Димензије корица су 205x140 мм.

---

[1] Водене знаке је идентификовала и рукопис датирала археограф-саветник Мирослава Грозданович-Пајић (в. каталошки опис, бр.31).

[2] *Исто.*

[3] Евтимий Федорович Карский, *Славянская кирилловская палеография*, факсимильное изд., Москва 1979, 97 (скраћено: Е.Ф.Карский, *Славянская палеография*); Николай Михайлович Дылевский, *Очерк исторической грамматики русского языка*, София 1965, 41 (скраћено: Н.М.Дылевский, *Очерк исторической грамматики*).

[4] В. каталошки опис, бр.31.

[5] *Исто.*

[6] *Исто.*

По садржају, ово је проширена варијанта *Псалтира*, позната под називом *Псалтир с последованьем*. Поред *Псалама* и *Библијских песама*, у књизи је садржано и богато *Последованье*, у коме су разни текстови – *Месецослов*, *Часловац*, *Октоих*, *Молитве*, *Посни триод*, *Цветни триод* и др., намењени и прилагођени различитим богослужбеним потребама.

О судбини и историји овог *Псалтира* не зна се много, јер нису остављене никакве белешке, као ни архивски подаци, који би о томе казивали. Према инвентарним књигама Библиотеке Матице српске, познато је само да је књига купљена 1948. године од господина Јоце Вујића, чувеног библиофила из Сенте, о чему је писала и проф. Иванка Веселинов у Годишњаку Библиотеке Матице српске за 1979. годину.[7]

Псалтир до сада није каталошки описиван, нити је унет у *Инвентар ћирилских рукописа* Димитрија Богдановића[8], а сем помена у раду Иванке Веселинов,[9] других извора о њему нема.

Чињеница да је рукопис, о коме је реч, један од ретких писаних споменика руске редакције до краја 17. века у збирци Библиотеке Матице српске, навела ме је на то да се детаљније, него што то захтева каталошки опис, који је донет у овој књизи (в. бр. 31), позабавим његовим испитивањем.

Дошавши до потврда да је *Псалтир* руске провенијенције и да потиче с почетка 16. века, у његовој даљој анализи занимало ме је, пре свега, у којој мери се поштује палеографска, ортографска и језичка норма, која је важила у том периоду руске писмености. С обзиром на то, да је рукопис настао у другој деценији 16. века, у времену, када су се у руској писмености већ увелико стабилизовале промене, које су дошле као последица другог јужнословенског утицаја,[10] интересовале су ме, такође, и паралеле тог споменика (у палеографском, ортографском и језичком погледу) са руским рукописима, насталих пре другог јужнословенског утицаја, као и његове релације према рукописним србуљама ресавског и послересавског раздобља.

---

[7] Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске, Нови Сад 1979, књ. II, 41.

[8] Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982.

[9] В. нап. 7.

[10] Борис А. Успенский, *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, Budapest 1988, 217–372 (скраћено: Б.А.Успенский, *История русского литературного языка*); Вячеслав Николаевич Щепкин, *Русская палеография*, Москва 1967, 129–132 (скраћено: В.Н. Щепкин, *Русская палеография*); Е.Ф.Карский, *Славянская палеография*, 172; Алексей Иванович Соболевский, *Славяно-русская палеография, курсъ первый*, С. Петербургъ 1901, 39 (скраћено: А.И.Соболевский, *Славяно-русская палеография*); Борис Александрович Ларин, *Лекции по истории русского литературного языка (X–середина XVIII в.)*, Москва 1975, 237–251 (скраћено: Б.А.Ларин, *Лекции*); Алексей Иванович Соболевский, *История русского литературного языка*, Ленинград 1980, 147–158; Л.П. Жуковская, *К вопросу о южнославянском влиянии на русскую письменностъ* (*Житие Анисьи по спискам 1282–1632 гг.*), История русского языка, Исследования и тексты, Москва 1982, 277–287.

Пре приказа најбитнијих палеографских, ортографских и језичких обележја анализираног рукописног *Псалтира*, укратко ћу се осврнути на време, узроке и појаву другог јужнословенског утицаја, који је нашао свој снажни израз у руским споменицима 15. и 16. века.[11]

Други јужнословенски утицај јавља се у руском духовном и културном животу крајем 14. века.[12] Узроци његовог деловања у доскорашњој литератури објашњавани су углавном спољашњим факторима – турским поробљавањем Балкана и досељавањем прогнаних јужних Словена (Бугара и Срба) у Русију, који су са собом носили и своје књиге, односно своје писмо, правопис, редакцијски језик, орнамент и сл. Својим искуством и маниром у преписивању, обликовању и уметничком украшавању књига јужни Словени су спонтано деловали и на руске монахе, уносећи значајне промене у руску писменост и руску културу уопште.[13] Међутим, према неким новијим изворима разлози другог јужнословенског утицаја нису спољашње, већ унутрашње природе. По њима, промене нису наметнуте споља, него се у самој Русији јавила тежња за обновом писмености, тј. за њеном словенизацијом, што је подразумевало да се она очисти од руских наноса и врати исконским, старословенским моделима.[14] У тој архаизацији руског црквеног језика узорима су сматрани јужнословенски језички изводи (бугарски и српски). Упоредо са тенденцијом ка рестаурацији језика постојала је и тежња ка византизацији руске културе, а узори за то су опет били Бугари и Срби, чије културне везе са Грцима нису прекидане – стално се преводило са грчког на црквенословенски језик бугарске, односно српске редакције.[15]

Под другим јужнословенским утицајем највеће промене у руској писмености догодиле су се у области палеографије и ортографије, док су новине у језику незнатне.[16]

Једна од најважнијих творевина другог јужнословенског деловања јесте *млађи руски полуустав* или тзв. *полуустав јужнословенског типа*.[17] Развоју млађег руског полуустава претходио је старији руски полуустав, који се среће у руским споменицима с краја 14. и почетка 15. века. За разлику од новијег руског полууставног писма с јужнословенским одликама, старији руски полуустав је искључиво руског порекла и тесно се ослања на руски устав.[18]

---

[11] *Исто.*

[12] *Исто.*

[13] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 119, 129; Е.Ф.Карский, *Славянская палеография*, 172.

[14] Б.А.Успенский, *История русского литературного языка*, 217–227; Б.А.Ларин, *Лекции*, 241.

[15] Б.А.Успенский, *История русского литературного языка*, 220–227.

[16] Б.А.Успенский, *История русского литературного языка*, 243–258; В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 129–135; Б.А.Ларин, *Лекции*, 238.

[17] Е.Ф.Карский, *Славянская палеография*, 172–174; В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 129–135; А.И. Соболевский, *Славяно-русская палеография*, 39-41.

[18] *Исто.*

Јужнословенске карактеристике млађег руског полуустава, према подацима у научној литератури, огледају се у следећем: рукопис није усправан као у ранијем полууставу, већ је мало искошен удесно; у писању слова ѣ употребљавају се два нова типа – квадратно и бубњевито ѣ; поред широког є јавља се и грчко ε, а такође и е окренуто улево (э); широко є није више полулежеће, усмерено улево, већ је усправно или искошено удесно; нови тип слова з је налик на број 3; графема ѡ се изводи са средњом линијом у висини бочних страна, а среће се и облик без средње линије; место једноногог т јавља се троногo; слово ч је једнострано, несиметрично, уместо ранијег симетричног облика; графема ы се пише с танким јером а не са дебелим; код слова и, н, ю коса пречка се спушта ниже – допире до средине стуба, а није у горњој половини слова; поред диграма оу, често се јавља и лигатурно ѹ, које је сасвим ретко у ранијем полууставу, док из употребе ишчезава до тада коришћено у; графема ѕ се среће и у речима, а не само као број, а пише се и као з са квачицом, смештеном са десне стране стуба; слово ѣ има пречку изнад половине стуба; у речима се пишу и грчка слова ѳ, ѱ, ѯ, ѵ (раније су означавала само бројеве, ретко су имала словну улогу); графема ѵ се изводи са крацима исте дужине, а не са десним дужим; графема х се поново употребљава, и то на етимолошком месту, или уместо оу.[19]

У ортографске иновације, изазване другим јужнословенским утицајем, спадају следеће измене: употреба *танког јера* уместо *дебелог*, писање *танког* и *дебелог јера* иза сонаната *р* и *л* место руског *о* и *е*, који су се развили из ъ и ь испред сонанта; коришћење графеме ѕ на етимолошком месту или уместо з; писање х уместо оу; замена лигатуре ѥ словом а у позицији иза вокала и аналогно ширење тог правописа на случајеве са етимолошким ѣ; десетерачко ї место и испред вокалског слова; ишчезавање из употребе лигатуре ѩ, односно њено замењивање са е или є; чешће стављање идеографских знакова (нпр. слово о са тачком у средини пише се у речи *око*, а два слова о с тачком у средини свакога од њих у речи *очи* итд.); обилато коришћење акцената и спирита; употреба зареза, тачке са зарезом и двотачке слично данашњој интерпункцији.[20]

Млађи руски полуустав широко се употребљава од половине 15. до средине 16. века, а многе његове особине наслеђују и касније епохе, све до реформе Петра Великог, када такође неке још јод јужнословенских творевина (нпр. троногo т, симетрично ч, ы са *дебелим јером* итд.) бивају прихваћене и остају да живе у руској писмености.[21]

Са престанком деловања другог јужнословенског утицаја, у другој половини 16. века, долази до напуштања многих јужнословенских палеографских и ортографских начела. Тако, на пример, ишчезава графема х (у северноруским

---

[19] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 129–130; Б.А. Ларин, *Лекции*, 238–240.

[20] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130–132; Б.А. Ларин, *Лекции*, 238–240; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 243–253.

[21] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 131; Е.Ф.Карский, *Славянская палеография*, 198; Б.А.Успенский, *История русского литературного языка*, 236, 258.

рукописима 17. века то слово је реткост, док се у југозападном полууставу 17. века оно скоро и не среће), у поствокалској позицији слово ѣ замењује графема ѧ, *јерови* се не стављају иза сонаната, већ се пишу групе *ор, ол, ер* итд.[22]

Скоро све побројане карактеристике руског полуустава јужнословенске варијанте имају и бугарски споменици из времена трновске школе (у бугарским рукописима једино никако нема лигатуре ѥ), а такође и рукописне србуље из ресавске и послересавске епохе (значајнија разлика између руских и српских рукописа је у томе што у српским нема графема ѧ, ѫ и што се лигатура ѥ много чешће употребљава).[23]

Палеографске одлике

Рукописни *Псалтир*, о коме се говори у овом раду, исписала је једна рука, крупним, марљивим, свечаним, калиграфским рукописом, чији дуктус сведочи о вештом и искусном писару.[24] Мастило је црно, на неким местима избледело, па делује као мрко.

Писмо књиге је млађи руски полуустав, тј. полуустав јужнословенске варијанте. Слова су усправна или благо искошена удесно. У њиховом обликовању разликују се тање и пуније линије. Подвлачење и надвлачење стубова је ретко присутно, док су украсне црте стављане само понекад.

Димензије исписаног текста су 141–145x81–85 мм, број редова на пуној исписаној страници је 20, размак између редова је 8 мм, а висина словног низа је 3 мм.

На маргинама листова (обично на горњој или на доњој, ређе на бочној спољној) много пута су исписане допуне пропуштеног текста, ситнијим, али такође лепим рукописом истог писара, при чему су употребљени различити знаци за убацивање пропуштених делова (нпр. крст, крст са две тачке, једна лево а друга десно од његовог врха, три тачке у кругу, две тачке наткривене титлом, лук окренут надоле, односно нагоре, а изнад њега двотачка итд.).

Инвентар употребљених *малих слова* у врсти је следећи: а, б, в, г, д, е, ж, ѕ, з, і(ї), и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ѳ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, ь, ъ, ѣ, ꙗ, ѥ, ю, ѧ, ѫ, ѯ, ѱ, ѵ. Већ сам изложени списак слова потврђује да се ради о полууставу јужнословенске варијанте, који, за разлику од старијег руског полуустава, садржи графеме ѕ, ѳ, ѫ, као и грчка слова ѯ, ѱ, ѯ, ѵ (в. стр. 102).

Брзописне типове спорадично имају слова а, д, ъ, ы. У вези са употребом брзописа у руској писмености ваља истаћи, да се брзописно писмо, као и полууставно, код Руса јавља нешто касније него код јужних Словена – Срба и Бугара.

---

[22] Б.А.Успенский, *История русского литературного языка*, 273, 282.

[23] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 171–172; А.И.Соболевский, *Славяно-русская палеография*, 36.

[24] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 132 / Полуустав 15. века познат је углавном по општем карактеру својих рукописа – румунских и македонских. Та два типа широко се употребљавају у 15. в., а лепи рукописи, као што су трновски, ретки су. Они су распрострањени у 16. в., и то само у Московској држави /; Е.Ф.Карский, *Славянская палеография*, 173–174 / Калиграфски полуустав се користи у јеванђељима XVI–XVIII в., за разлику од историјских дела, где се употребљава простији тип полууставног писма, писмо које се брже изводи /.

Канцеларијски брзопис се, тако, у јужнословенској писмености развио у 13, а у руској у 14. веку. До продирања брзописа у књиге код јужних Словена долази почетком 15. века, а код Руса крајем тог столећа.[25]

Од већих слова, која, иначе, чине важну одлику полуустава, срећу се *широка* (є, о, с, ѡ, ѿ, ѥ), *висока* (т, ъ, ѣ), *бубњевито* в, *веће* г, ε, з, ѯ, а од слова са појединим продуженим елементима долазе: ж са стубом који залази у горњи међупростор и о са птичицом са крацима продуженим навише. Већа слова су углавном позиционо условљена: на почетку речи срећу се широко о, с, ѥ и бубњевито в; на почетку, у средини и на крају речи употребљавају се широко є, ѡ, и веће г, као и веће о са птичицом; на почетку и у средини речи јављају се веће з, ѯ и ж са продуженим стубом; у средини и на крају речи често се стављају висока слова (т, ъ, ѣ); на крају речи, а то је често и крај реда, долази грчки тип ε, док се већа лигатура ѿ среће као предлог, или на почетку речи. Сличну употребу већих слова имају и споменици српске редакције из ресавског и послересавског раздобља.[26]

Лигатурни спојеви су чести, што је такође карактеристично за полууставно писмо. У анализираном *Псалтиру* они се јављају најчешће на крају реда, а по изгледу су китњасти и веома декоративни. У обликовању лигатура срећу се тање и пуније линије (током своје дужине оне су често неједнако попуњене). Те линије се више пута различито извијају, међусобно пресецају или додирују, а од украса понекад имају тачкасто задебљање или цртицу. Поред уобичајене лигатуре ѿ (мале и широке) писар чини и следеће спојеве: а+г, а+м, а+у, в+ъ д+ε, д+р, є+д, ж+ε, ї+и, л+г, л+ю, р+х, р+ѡ, т+в, т+и, т+р, т+р+ѡ, ꙗ+к. Везом, али без заједничких елемената, више пута су изведени: б са ї (слово ї је мало подигнуто и својом средином додирује пречку б), г са д (на стуб већег г својом подницом належе мање д), г са ъ (од средине пречке већег г полази навише савијутак стуба брзописног већег *јера*).

Скоро сва слова из инвентара малих слова у врсти срећу се и надредно, а од њих, поред полууставног, и брзописни тип имају: а, б, в, ε, з, м, т. Писар ставља и надредне лигатуре, као што су: д+ї, д+ε, д+о, ж+ε.

Велика слова су приближно двоструко већа од малих, а писана су иза тачке, киноваром или ређе мастилом црне боје.

Иницијали се могу видети на почетку псалама или одређених садржајних целина. Писани су киноваром, у висини 3–4 словна низа, и незнатно су украшени (о илуминацији *Псалтира* в. рад Љупке Васиљев у овој књизи, стр. 81–98). Наслови су углавном исписани великим црвеним словима (само на л. 493а употребљено је плавозелено мастило), која су углавном у везу.

---

[25] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 174.

[26] В. нпр. Вера Јерковић, *Српска Александрида, Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, САНУ, Посебна издања, књ. DLIV, Одељење језика и књижевности, књ. 35, Београд 1983, 11–12; Душица Грбић, *Палеографски опис и правопис Јазачког апостола из 1541. године*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. 2, Апостоли, Нови Сад 1991, 64–68; Душица Грбић, *Палографски опис Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. 3, Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године, Нови Сад 1992, 17.

Акценти и *спирити* су стављани, а од *интерпункцијских знакова* користе се: тачка, зарез, тачка и зарез, двотачка и три тачке у кругу.

Типолошки посматрано, облици слова не варирају много. Више од једног типа, не узимајући у обзир брзописне облике, имају графеме: ѧ, ѣ, ѕ, ѳ, т, ѵ, ѡ, ы ѱ, ѵ. Скоро сви употребљени облици слажу се са описом руског полуустава 15–16. века Е.Ф. Карског[27] и В.Н. Шчепкина,[28] а такође одговарају и времену воденог знака хартије (1510–1520.г.). Одступа једино слово ы, које је понегде писано са ъ, а не са ь. Ова варијанта ы излази из употребе крајем 14. и почетком 15. века са деловањем другог јужнословенског утицаја.[29]

Готово све у научној литератури истакнуте карактеристике руског полуустава јужнословенске варијанте присутне су и у овом руском *Псалтиру* с почетка 16. века: широко ѳ је усправно или искошено удесно; слово ѣ грчког типа није ретко; употребљава се бубњевито ѧ; слово т је претежно троного, или понегде двоного, са левим привеском нешто краћим од стуба, док се право једноного т не јавља; графема ѕ се пише као з са квачицом (с десне стране стуба) – овај облик су имали бугарски рукописи; а преко њих се пренео и у српске споменике, где се знатно ређе среће; ч је једнострано, а не симетрично; слово ы се скоро увек изводи с танким јером; слова и, н, ю имају косе пречке, које нису у горњој половини слова, већ додирују половину стуба; код слова ѣ пречка је изнад половине стуба; графема ѡ је у једном типу писана са средњом линијом у висини бочних страна, а у другом је без средње линије: краци слова ѵ су углавном исте дужине (ређе је десни крак нешто дужи).

Од палеографских одлика, типичних за млађи руски полуустав, у овом рукопису нисам наишла на потврде четвртастог ѧ у врсти – јавља се само прелазни облик ка овом типу, са бочном страном која не додирује стуб, а код које је угиб бочних линија петљи у висини његове горње трећине. Четвртасто ѧ долази често над редом. Писар књиге не употребљава ни слово ѣ, окренуто улево (э), карактеристично, такође, за јужнословенску варијанту руског полууставног писма.

У поређењу облика слова у овом *Псалтиру* са описом устава 15. и 16. века Петра Ђорђића, скоро да нема одступања,[30] што само потврђује досадашња сазнања да између полуустава српских и руских рукописа 15–16. века не постоје значајније разлике.[31]

Осврт на графију, ортографију и фонетику

1. *Графеме* ѧ, ѩ, ѫ. Старословенски вокал ѫ рефлектовао се у рускословенском изводу у *'а* иза сугласника, односно у *ја* у поствокалској позицији.[32] Најра-

---

[27] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 181–210.

[28] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 125–144.

[29] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 204–205; В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 245.

[30] Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, *Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 108–114.

[31] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 172.

[32] Алексей Иванович Соболевский, *Лекции по истории русскаго языка*, 'S-Gravenhage 1962 ,

није потврде за ову појаву срећу се у споменицима 11. века.[33] У руском графијском систему слово ѯ добија нову улогу, идентичну с лигатуром ѣ.[34] За разлику од слова ѫ, које је у руској писмености имало нестабилну употребу, па је око половине 16. века сасвим и престало да се користи (о томе в. на стр. 110), графема ѯ је стално била присутна у руским споменицима, најпре мање, а затим све више. Дочекавши штампање књига, ѯ је ушло у инвентар староштампане (црквене) руске ћирилице, и тако се све до данас задржало у црквеној ортографији.[35]

У новој реформисаној грађанској ћирилици Петра I графема ѯ није задржана, а уместо ње почиње да се користи слово я, брзописни потомак ѯ.[36]

Мешање слова ѣ и ѯ среће се још у најранијим споменицима руске редакције, а од краја 12. века у писању ових графема установљава се извесно правило: иза тврдих сугласника долази слово ѧ, иза палаталних ѣ или ѯ (у неким рукописима чешће је ѣ, а у некима подједнако се користе обе графеме), док се на почетку речи и у поствокалској позицији јавља само лигатура ѣ.[37] Од краја 14. века, са деловањем другог јужнословенског утицаја, долази до значајног нарушавања ове староруске ортографске традиције. Према јужнословенским начелима, од тада се у положају иза вокала пише слово ѧ а не ѣ.[38] Док је у бугарским споменицима овакав правопис имао фонетског оправдања, у руској писмености он представља чисту ортографску иновацију, јер се његовом применом не означава јота.[39] Не имајући ослонца у руском фонетизму, употреба ѧ иза самогласника не траје дуго. У другој половини 16. века, са престанком другог јужнословенског утицаја и јачањем тенденција ка враћању старорускоj традицији, графема ѯ добија широку употребу и ставља се, како иза меких сугласника, тако и иза самогласника.[40] Временом је завладало правило по коме лигатура ѣ долази само у иницијалном положају, а у средини и на крају речи пише се ѯ, што је и данас црквенословенска правописна норма.[41]

У анализираном *Псалтиру* писање ѣ, ѯ и ѧ праћено је на л. 1а–10б и 590б–599б, а за неке случајеве узиман је у обзир и шири текст.

---

39 (скраћено: А.И. Соболевский, *Лекции*); Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 135; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 102.

33 Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 132.

34 Н.М. Дылевскии, *Очерк исторической грамматики*, 132; А.И. Соболевский, *Лекции*, 39; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 102.

35 Павел Яковлевич Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1962, 99 (скраћено: П.Я. Черных, *Историческая грамматика*); Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 132–133.

36 *Исто.*

37 А.И. Соболевский, *Лекции*, 39; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 102.

38 В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 246–247.

39 Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 246–247.

40 *Исто.*

41 Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 206.

а) Иницијална етимолошка група *ја* означавана је увек лигатуром ꙗ, што је у складу, како с рускословенским, тако и са јужнословенским правописним начелима. Илустрације ради наводи се неколико примера: ꙗдѧ|т| Пс 21/26,[42] ꙗко Пс 21/28, ꙗдошѧ Пс 21/29, ꙗвитъ Пс 24/14, ꙗрости Пс 29/5 итд. Употреба ѧ уместо етимолошког ꙗ на почетку речи не долази.

Група *ја-* пореклом од старословенског ѩ- пісана не ѹглавном са ѧ-, а потврде ради, доносе се следеће лексеме: ѧзыкъ Пс 21/27, Пс 30/20, Пс 32/12, ѧзыкы Пс 21/28, ѧзыкомъ Пс 32/10, ѧже Пс 32/12 итд.

Веома ретко на месту старословенског ѩ у иницијалном положају долази лигатура ꙗ: ꙗѕыки 195б/16,[43] ꙗѕыкъ 533а/5.

У обележавању етимолошке групе *-ја* иза самогласника најчешће се поштује тадашње јужнословенско правило и ставља -а. На пример: *-аја*: вселеннаа Пс 23/1, вѣчнаа Пс 23/7, сѹєтнаа Пс 30/6 итд.; *-еја*: съдѣаннаа 594а/9; *-ија*: ѿч҃ьствїа Пс 21/27, свѣденїа Пс 24/10, безаконїа Пс 25/10 итд.; *-оја*: моа Пс 21/29, твоа Пс 22/4, ѡбъстоанїи 598а/8 итд.

У поствокалском положају на месту етимолошког -ꙗ понекад је стављено -ѧ: Г јд. именица **jo* основа – имѣнїѧ 590б/12, єпитемїѧ 592а/4, высокооумїѧ 592а/9 итд.; А мн. заменице ср. р. – своѧ 596б/19; В јд. земенице ж. р. – моѧ 597б/19; А мн. ср. р. придева и партиципа – съкровеннаѧ 594а/8–9, скврънаѧ 596б/18; глаголска основа на *ја* – даѧти 591а/10, съдѣѧ|х| 597а/5.

Употреба лигатуре ꙗ по етимологији у позицији после вокала среће се веома ретко, а последица је остатка старије рускословенске ортографске праксе. На анализираним листовима потврђују се само случајеви: оуꙗзвен' 594б/7, оуꙗзвена 594б/9, а из ширег текста наводе се и случајеви: поꙗлъ Пс 79/13, сїѡнъсиꙗ (Н јд. придева ж. р.) 176б/4–5.

Група *-ја* која се развила од старословенског -ѩ обележавана је претежно са -ѧ, а илустрације ради, износе се следеће потврде: Г јд. придева ж. р. меке промене – бѣсѡвскїѧ 592б/4, бж҃їѧ 592б/15 итд.; А мн. придева м. р. тврде промене – кроткыѧ Пс 24/9, лїван'скыѧ Пс 28/5, льстивыѧ Пс 30/18 итд.; облици заменица – Г јд. ж. р. єѧ Пс 23/1, моєѧ Пс 24/7, сеѧ Пс 30/4 итд., А мн. м. р. моѧ Пс 24/19 итд.; активни партицип садашњег времена – боѧщимисѧ Пс 21/25.

Писање лигатуре -ꙗ на месту старословенског -ѩ среће се ретко, и то ван анализираних страна. На пример: Г јд. заменице она – єꙗ 513а/13,14, еꙗ 515а/12, из неꙗ 516б/6 итд.; Г јд. придева ж. р. – ст҃ыꙗ 473а/насл., великыꙗ 473а/насл. итд.

Стављање слова а уместо ѧ у позицији иза вокала присутно је понекад, а овакав правопис јавља се аналогно случајевима у којима се према јужнословенским начелима а употребљава у поствокалском положају на месту етимолошког

---

[42] Скраћеница Пс означава псалам, први број је број псалма, а други број стиха.

[43] У доношењу примера из *Последовања* наводи се нумерације листа, страница *а* или *б* и број реда на страници.

ꙗ.[44] Од потврда са а место ѧ иза самогласника наводе се следећи примери: Г јд. ж. р. придева: тѣлесныа 592б/1–2, преч|с|тыа 598а/15; Г јд. ж. р. заменице: твоеа 597б/14; активни партицип презента: събираа Пс 32/7, работаа 595а/10.

б) Иза сугласника графема ѧ у вредности *'а* већином се потврђује на етимолошком месту, а примери који то илуструју изложиће се овде према позицији у речи: *корен или основа речи*: помѧнѫтсѧ Пс 21/27, памѧ|т| Пс 29/4, кнѧзи Пс 23/7, сѧдꙋ Пс 25/5, сътрѧсетъ Пс 28/8, мѧтежа Пс 30/20, тѧжкїи 592а/2, запѧть 595а/9, новоначѧлны|м| 599б/10 итд.; *наставци речи*: Н, А јд. именица ср. р. консонантске промене – сѣмѧ Пс·21/30, врѣмѧ Пс 31/6, имѧ 595а/6 итд.; Г јд., А мн. именица **ја* основе – Г јд. землѧ Пс 21/29, ст҃ынѧ Пс 29/4, волѧ 591а/11 итд., А мн. стъѕѧ Пс 22/3; Г јд. придева ж. р. меке промене – г|с|нѧ Пс 32/5; облици заменица – А јд. мѧ Пс 22/1, 22/2(х2), тѧ Пс 24/2, 3, Пс 24/21 итд.; повратни глаголи – рождъшїимсѧ Пс 21/31, въселитимисѧ Пс 22/6, оубѡюсѧ Пс 22/4 итд.; 3. л. мн. презента и простог будућег времена – ꙗдѧ|т| Пс 21/26, насытѧтсѧ Пс 21/26, въсхвалѧ|т| Пс 21/26 итд.; 3. л. мн. аориста – поклонишѧ|с|(ѧ) Пс 21/29, ꙋмножишѧ|с|(ѧ) Пс 24/17, оутвръдишѧ|с|(ѧ) Пс 32/6 итд.; активни партицип презента – нисходѧщеи Пс 21/29, бл|с|вѧ Пс 25/12.

Писање слова а уместо етимолошког ѧ долази у неким случајевима иза ч, ж, ш, ц. Ван наставка речи на анализираним странама регистровано је а иза ч у лексеми начало 597б/13. У наставцима речи слово а уместо ѧ на поменутим странама среће се иза ж и ш, а у ширем тексту а је регистровано и иза ц. На пример: Г јд. именица **ја* основа – дш҃а 594а/17,20, бц҃а 507а/2; А мн. м. и ж. р. заменице – наша Пс 43/5,18; 3. л. мн. простог будућег времена – не приближатсѧ Пс 31/6, не лишатсѧ Пс 33/9.

Стављање лигатуре ꙗ уместо ѧ иза сугласника се не среће.

Употреба ѧ место етимолошког ꙗ у консонантској позицији потврђује се иза с у облицима заменице вьсь, а такође и у означавању палаталних група *р'а*, *л'а*, *н'а*. Као илустрација за писање ꙗ у облицима заменице вьсь наводе се примери: Н јд. ж. р. вьсѧ Пс 32/8, Н, А мн. ср. р. всѧ Пс 21/27, Пс 25/7, Пс 32/4,14 итд.

Исконско палаталне групе *р'а*, *л'а*, *н'а*, које су у старословенском језику писане са лигатуром ꙗ иза сонаната (рꙗ, лꙗ, нꙗ), у овом *Псалтиру* имају увек ѧ иза р, л, н, а само једанпут ѣ, и то у споју *л'а*.

Група *р'а* на анализираним листовима потврђује се само у примеру: разарѧетъ Пс 32/10, а из ширег текста доносе се још неки случајеви: прѧмо између Пс 32 и Пс 33, ѡзарѧющи 514а/1, Н јд. боурѧ 514б/9, Г јд. пастырѧ 515а/1, А јд. цр҃ѧ 515а/18 итд.

Од бројних потврда за групу *л'а*, писану помоћу ѧ иза л, износе се следећи случајеви: Н јд. землѧ Пс 23/1, н|д|лѧ 595а/3; Г јд. хранителѧ 597а/8; основа глагола раздѣлѧютсѧ 592б/5 итд.

---

[44] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 247.

Слово ѣ на месту етимолошког ꙗ присутно је у Г јд. присвојног придева: б҃а і҃акѡвлѣ Пс 23/6. Мешање ѣ и ꙗ јавља се са другим јужнословенским утицајем као последица деловања јужнословенских предложака.[45]

За групу *н'а* наводе се следеће потврде: Н јд. придева ж. р. г|с|нѧ Пс 23/1, Г јд. именице ѡгнѧ Пс 28/7, Г јд. придева меке промене искренѧго 592а/7 итд.

2. *Графеме* ѥ, є, е. У анализираном *Псалтиру* графема ѥ је веома ретка, а уместо ње користе се є и е. Овакво стање се, иначе, и очекује у руским споменицима тога доба, јер као што је већ напред истакнуто (в. стр. 102), лигатура ѥ се широко употребљавала у рукописима руске редакције до краја 14. века (писаним уставом и старијим полууставом), да би, затим, са другим јужнословенским утицајем и развојем млађег руског полууставног писма, била потиснута, а од краја 15. века и сасвим замењена словом є.[46] Слична ситуација је и у бугарским споменицима тога раздобља где ѥ никако не долази, док у нашим србуљама 16. и 17. века лигатура ѥ није реткост.[47]

У вези са писањем ѥ, є и е у овом *Псалтиру* указаће се на означавање групе *је* у иницијалном и поствокалском положају (старословенско ѥ- и -ѥ), као и на обележавање палаталних група *л'е*, *н'е*, *р'е* (старословенско лѥ, нѥ, рѥ).

а) Иницијална група *је* писана је најчешће са широким є, нешто ређе са е, а веома ретко са ѥ. Од примера са є- доносе се: єго Пс 21/25, єсть Пс 21/28, єдїноро|д| Пс 24/16, єгда Пс 31/4, єстьства 596а/16 итд. Употребу е- илуструју случајеви: его 591б/19, есть 592а/14, еже 596б/5 итд. Ретке потврде са ѥ- не јављају се на напред цитираним листовима, већ долазе у ширем тексту. На пример: ѥ|с|ство 194а/18, 195а/16, ѥ|с|(ть) 195б/13 итд.

Група *је* иза вокала означавана је, такође, најчешће са -є, ређе са -е док се лигатура -ѥ не потврђује на праћеним листовима, већ је један случај -ѥ регистрован у ширем тексту књиге. Потврде писања групе *-је* наводе се овде према вокалу који претходи тој групи.

Група *-аје* обележавана је са -є много чешће, него са -е: ѡбладаєтъ Пс 21/28, поработає|т| Пс 21/30, прѣпитаєши Пс 30/3 итд.; оскврънѧєтсѧ 590б/9, изливаєтсѧ 592а/17, презираєши 596а/19.

Група *-еје* на анализираним листовима среће се само једанпут, и то са -є: тъщеє Пс 30/6.

Група *-ије* писана је нешто чешће са -є, него са -е: цр|с|твїє Пс 21/28, бл|с|венїє Пс 23/5, възданїє Пс 27/5 итд.; смѣренїе Пс 24/18, ненавидѣнїемъ Пс 24/19, сказанїе 590б/1–2 итд. Лигатура ѥ потврђује се само у случају: сп҃сенїѥ 206а/1.

Група *-ыје* означавана је само са -є: ѿкрыєтъ Пс 28/9, съкрыєши Пс 30/20, покрыєши Пс 30/20 итд.

---

[45] *Исто*, 249.

[46] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 172, 187–188; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 245.

[47] А.И. Соболевский, *Славяно-русская палеография*, 36.

У групи *-oje* чешће је **-є**, него **-ѥ**: **мое** Пс 21/30, **твоєи** Пс 24/7, **оуставленое** 593а/7–8 итд.; **моѥм** Пс 30/22, **своєго** 592а/8, **кше|м|** 592б/7 итд.

У групи *-uje* иза графема **оу**, **ѹ**, **ѫ** широко **-є** је чешће од **-ѥ**: **ходатаиствоуе|т|** 594б/1, **въсѹе** Пс 24/3, **сжєтны|м|** Пс 25/4 итд. Мало **-ѥ** на анализираним листовима долази само иза **оу**: **соуѥтны|х|** 590б/15, **именоуѥтсѧ** 592а/16, 599а/6–7.

Изнесени преглед примера показује скоро доследно означавање групе *je* иза вокала на јужнословенски начин (са **-є**, **-ѥ**). Широко **-є** је чешће од **-ѥ** у групама *а+je*, *и* (писано са **и**, **ї**)*+je*, *о* (писано са **о**, **ѡ**)*+je* и *у* (писано са **оу**, **ѹ**, **ѫ**)*+je*. У групама *е+je* и *и+je* потврђује се само **-є**, док се лигатура **-ѩ**, која одликује старију руску ортографску традицију, јавља једанпут у групи *и* (писано са **ї**)*+je*.

б) *Групе л'е, н'е, р'е,* које су у старословенском језику обележаване са **лѩ**, **нѩ**, **рѩ**, у овом рукопису су писане увек са **ле**, **не**, **ре**. Илустрације ради наводе се следећи случајеви: *л'е* – **вселеннаа** Пс 23/1, **хваленїа** Пс 26/6, **свѣдѣтеле** Пс 26/12, **мл̃енїа** Пс 27/2, **волею** Пс 27/7 итд.; *н'е* – **гс̃не** Пс 21/28, Пс 32/4, **испълъненїе** Пс 23/1, **на неи** Пс 23/1, **искрънемѹ** Пс 23/4, **внегда** Пс 26/2 итд.; *р'е* – на анализираним листовима ова група не долази, а из ширег текста књиге доносе се лексеме: **ѡзаренїе** 199а/19, **мѡре** 516а/17, 537б/11 итд.

3. *Графеме* **ѫ**, **оу ѹ**. Рефлекс старословенског назалног вокала **ѫ** у рускословенском језику јесте вокал *у*, о чему најранија сведочанства (замена **ѫ** са **оу**) постоје у споменицима 11. века.[48] Графема **ѫ** наставља да се користи у старим руским рукописима, али је постепено све више замењује слово **оу** или ређе **ѹ**, да би од краја 12. и почетка 13. столећа она ишчезла из употребе.[49] С почетком 15. века, као последица другог јужнословенског утицаја, слово **ѫ** поново добија широку примену, но његово присуство у споменицима руске редакције не траје дуго. У другој половини 16. века, са престанком другог јужнословенског утицаја, **ѫ** се постепено губи из руских рукописа, те се са почетком штампања књига још само среће у југозападним руским издањима, док се у књигама московске штампе практично не јавља.[50]

У руским уставним споменицима диграм **оу** се употребљава по правилу у свим позицијама у речи, а поред ове графеме, веома ретко се среће и лигатурно **ѹ** или **о** са птичицом.[51] За старији руски полуустав карактеристично је да се место диграма **оу** у средини или на крају речи често налази слово **у**,[52] док са развојем

---

[48] А.И. Соболевский, *Лекции*, 19; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 133; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 102.

[49] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 99; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 133; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 244–245.

[50] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 99; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 133; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 244–245, 255.

[51] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 199.

[52] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 172; В.Н. Щепкин, 130; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 243–244.

руског полуустављног писма јужнословенске варијанте ѹ престаје да се користи, а уместо њега широку употребу добија лигатурно ѹ. У рускословенској писмености временом се установљава правило, по коме оу долази на почетку, а ѹ у средини и на крају речи.[53]

У анализираном *Псалтиру* за означавање фонеме *у* постоје све три графеме: оу, ѫ и ѹ у широј примени, док се облик ѳ са птичицом јавља само понегде.

а) Диграм оу се на етимолошком месту *у* углавном пише на почетку речи, много пута и у средини речи, а нешто ређе долази и на крају речи. На пример: оуминшжишѧ|с|(ѧ) Пс 24/19, прооучил'сѧ 591б/12, рабоу 555б/4 итд.

Лигатурно ѹ се у истој категорији јавља више пута у средини и на крају речи, а ретко и на њеном почетку. На пример: ѹминожишѧ|с|(ѧ) Пс 24/17, погѹбиши Пс 25/9, домѹ Пс 26/4 итд. Слово ѳ са птичицом писано је у неким малобројним случајевима, такође, на почетку, у средини или на крају речи. Потврде ради, наводе се случајеви: ѳма 591б/8, трѳда 591а/1, томѳ Пс 21/13 итд.

Употреба ѫ уместо етимолошког оу на праћеним листовима није присутна, а из ширег текста наводе се следећи примери: Д јд. именица м. р. **о* основе – іакшвѫ Пс 97/3, їйлевѫ Пс 97/3, гѫ 208а/3 итд.; Г јд. именица **й* основе – дшмѫ 180а/11; Г дв. именица ж. р. **а* основе – рѫкѫ 270а/14 итд.[54]

б) Графема ѫ се већином јавља на месту старословенског ѫ, а случајеви који то илуструју изложиће се према позицији у речи.

Ван наставка речи ѫ долази у следећим примерима: прѣ|д|стѫжающїи|х| Пс 22/5, сѫбѡ|т| између Пс 22 и Пс 23, пѫти Пс 24/8, сѫди Пс 25/1, съсѫ|д| Пс 30/12.

Потврде са ѫ у наставцима речи наводе се према морфолошким категоријама: А јд. именица ж. р. **ја* основе – правдѫ Пс 21/31, трапезѫ Пс 22/5, дльготѫ Пс 22/6, горѫ Пс 23/3, истинѫ Пс 24/5 итд.; И јд. придева ж. р. тврде промене – сѣтѫю Пс 26/4, кад'скѫю Пс 28/8; 1. л. јд. презента или пр. будућег времена – поидѫ Пс 22/4, не постыж|д|жсѧ Пс 24/2, оустрашѫ Пс 26/1, в'зыщѫ Пс 26/4, не подвижѫсѧ Пс 29/6 итд.; 3. л. мн. презента или пр. будућег времена – сѫ|т| Пс 21/6, 593а/2, бѫдѫ|т| Пс 21/26, Пс 30/18, помнѫтсѧ Пс 21/27, итд.; 3. л. мн. имперфекта – прилѣплѧхѫсѧ Пс 24/21; активни партицип презента – живѫщеи Пс 23/1, живѫщи|х| Пс 30/13, живѫщаѧ Пс 32/14, ищѫщи|х| Пс 23/6, зовѫщѹ Пс 31/3.

Слово оу уместо етимолошког ѫ није често, а на анализираним листовима потврђује се само ван наставка речи. На пример: моукъ 597а/16, лоукавое 597б/3, боуди 599а/1, боуде|т| 599а/5–6, 599а/7, итд.

Слово ѹ место ѫ среће се у корену речи једанпут – лжкавнѹющи|х| Пс 25/5, док се у завршецима речи потврђује неколико пута: А јд. именице доуша (**ја* основа)

---

[53] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 200; В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 248.

[54] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130 / Графема ѫ се у старорускоj писмености стављала „лепоте ради, а не истине ради" /.

– **дш҃ꙋ** Пс 25/9; А јд. активног партиципа презента ж. р. – **зовѫщꙋ** Пс 31/3; 1. л. јд. презента или пр. будућег времена – **изнемогꙋ** Пс 25/1, **възвращꙋ** 595а/18, **трепещꙋ** 595а/20.

Употреба лигатуре **ю** уместо **ѫ** на анализираним листовима долази иза **ц** и **ш**. На пример: **срачицю** 593а/18; **дш҃ю** Пс 22/3, Пс 24/1, Пс 24/20.

в) *Дистрибуција* **оу-** *и* **ю-** *на почетку речи и слога.* Са другим јужнословенским утицајем јача правило да се на почетку речи пише **ю-** уместо **оу-**, и то у оним речима, које се у старословенским споменицима срећу, како са **оу-**, тако и са **ю-**. У ранијој руској ортографској пракси у тим лексемама такође се јавља колебање **оу-(ꙋ-)**, **ю**.[55]

У испитиваном *Псалтиру* нема доследности у стављању **оу-** и **ю-** на почетку речи. Поред иницијалног **оу-** (нпр. **оуглїа** 172а/5, **бл҃гооуханїа** 555б/18, **оунѡсти** 596а/18 итд.), бројни су примери и са **ю-**: **ютроба** Пс 30/9, **юдоль** Пс 59/6, **паючина** Пс 89/9, **юглїа** Пс 139/10, **бл҃гоюханна** 610а/6 итд.

4. *Графема* **ї(і)**. До појаве другог јужнословенског утицаја графема **ї(і)** употребљавала се у руским рукописима ређе, и то обично на крају реда, када се због недостатка места за **и** на овај начин скраћивало писање.[56]

Од 15. века, под утицајем јужнословенске ортографске праксе, слово **ї** се широко користи у позицији испред *j*.[57]

У испитиваном *Псалтиру* графема **ї** се према јужнословенским начелима углавном ставља испред *j*, а илустрације ради наводи се неколико потврда: **цр|с|твїє** Пс 21/28, **свѣденїа** Пс 24/10, **смѣренїє** Пс 24/18, **ненавистїю** 590б/17, **бѣсѡвскїѧ** 592б/4 итд.

Слово **ї** се више пута налази и на крају речи, што је често и крај реда, а такође се јавља и у положају између два сугласника, од којих други није *j*. Као потврде таквог писања **ї** доносе се случајеви: **оутї||ша** 188а/10, **сїа** 190б/1, **єдї||но** 195а/5–6, **сп҃сї||** 557б/3, **трї** 592б/10 итд.

Графема **і** (без две тачке) среће се понекад у иницијалном положају (нпр. **і҃с** 538б/10, **і҆рмо|с|** 560б/5 итд.), а такође и између два консонанта, од којих други није *j* (нпр. **каѳі́смъ** 144а/2, **бл|с|ві́||тє** 190а/17, **ꙗві́||лъ** 196а/12 итд.).

Удвојено **їи** (вредност дуго *и, иј, ији*) писано је по јужнословенској норми, тј. са **ї** испред **и**, а не као у руским споменицима 14. века са **ї** иза **и**.[58] На пример: *и* – **прїими** 540б/13; *иј* – Н јд. **хероувимскїи** 346а/17; *ији* – Н мн. **тꙋчнїи** Пс 21/29 итд.

---

[55] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 249.

[56] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 125–126; Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 193.

[57] В.Н. Щепкин, *Русская палография*, 125, 136–137; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 248.

[58] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 136; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 248.

5. *Графема* **ы**. У староруском језику графема **ы** означава посебну фонему, различиту од оне, коју обележава **и**. Изговор тадашњег **ы** одговара данашњем руском (великоруском) и белоруском **ы**, за разлику од украјинског језика, где се **ы** изједначило са *и*.[59]

У руском уставу и у старијем руском полууставу слово **ы** се писало са *дебелим јером*, а са другим јужнословенским утицајем и развојем млађег руског полуустава у његов састав улази *танко јер*.[60]

У испитиваном рукопису употреба **ы** праћена је у целој књизи, а резултати анализе показују углавном доследно етимолошко писање ове графеме. Примери исправно написаног **ы** неће се наводити, већ ће се показати само примећена одступања.

Замена **ы** са **и** присутна је углавном иза **к**, **г**, **х**, и то чешће у завршецима речи, него ван њих. Ова правописна појава има фонетског оправдања у руском народном језику, а колебања у стављању **ы** или **и** (**ї**) иза **к**, **г**, **х** карактеришу и друге рукописе тога времена. До омекшавања спојева **кы**, **гы**, **хы** у развоју руског језика долази у 12. веку, и то најпре на југу, а затим, од 13. века, и на североистоку Русије. У московским повељама и документима из 14. века **кы**, **гы**, **хы** се више не среће (долази само **ки**, **ги**, **хи**).[61]

Као илустрација за етимолошко писање **ы** иза **к**, **г**, **х** наводе се следећи случајеви: **покыванїю** Пс 43/14, **ѳасхыщаѫж** Пс 43/10, **въсхыщенїѥ** Пс 61/10; Г јд. именица ж. р. **а* основе – **ѳжкы** Пс 30/15; А мн. именица **о* промене – **вѳагы** Пс 24/19, **гѳѣхы** Пс 24/18; И мн. именица на **о* – **гѳѣшникы** Пс 27/3; А мн. придева м. р. – **кроткыѧ** Пс 24/9; Г мн. придева м. р. – **многы|х|** Пс 30/13 итд.

Писање **ки**, **ги**, **хи** потврђују примери: **погибѣли** 211а/4, **погибель** 501б/13, **кии** 353б/13 итд.; Г јд. именица **а* основе – **ѳжки** 294а/15 итд.; А мн. именица на **а* – **мѫхи** Пс 77/45 итд.; А мн. именица **о* промене – **ѧзыки** 245б/19 итд.; И мн. именица **о* основе – **чѧ̑ки** 343б/3; сажети облици придева – нпр. Г мн. **ѿ̑чьски|х|** 352б/10, Д мн. **оубогимъ** 255а/6 итд.; прилог **паки** 480а/15 итд.

Слово **и** уместо **ы**, у позицији када претходни сугласник није **к**, **г**, **х**, регистровала сам у случају: **пш|д|бними** 371а/7.

Графема **ї** уместо етимолошког **ы** долази много пута у наставцима придева, испред *j*, и то углавном у положају иза **к**, **г** (иза **х** нисам нашла потврде). На пример: Н јд. м. р. – **хероувимскїи** 346а/17; Г јд. ж. р – **великїа** 261а/9 итд.; Н мн. ж. р. – **мнѡгїа** 280а/10 итд.

---

[59] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 94; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 135; А.И. Соболевский, *Лекции*, 42–43.

[60] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 101; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 245.; Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 204.

[61] А.И. Соболевский, *Лекции*, 130–131; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 144; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 241–245.

Од потврда са ї уместо ы, када испред није к, г, х, нашла сам случај: Н мн. м. р. земнїи 218б/1–2.

Удвојено їи уместо ы среће се у Г јд. именица ж. р.: параскевїи 394б/6, юулїанїи 416б/6, татїанїи 423б/4 итд.

Слово ы место етимолошког и често је иза ц, што је у складу с руским изговором овог сугласника. Најраније потврде о тврдом изговору ц у руском језику потичу из 14. века.[62]

Писање ы уместо и присутно је понекад и иза щ (вредност *шч*) у лексемама: щытъ Пс 34/2, 149а/19, щыты Пс 45/9, защытниче Пс 58/11 итд.

На месту етимолошког и написано је ы и у случају 1. л. потенцијала: претръпѣлъ бымъ 243б/3–4.

Употребу ы уместо ь иза р регистровала сам у случају: сътрылъ єси 130а/17. Замена ъ и ь са ы није ретка у западноруским и јужноруским споменицима 13–17. века, док је у севернoруским споменицима ова појава непозната.[63]

Слово ы је у овом рукопису много пута написано иза префикса на *з*: възыде|т| Пс 23/3, в'зыщѫ Пс 26/4, изыдеши Пс 43/9 итд. Прелазак почетног и у ы иза префикса и предлога на *з* јавља се у руским споменицима 13–14. века.[64]

6. *Графема* ѣ. У најстаријим споменицима руске редакције графема ѣ означава посебну фонему, по изговору приближну дифтонгу *i͡a*. Овакав глас данас имају неки северноукрајински и јужнобелоруски говори, као и неки руски дијалекти, али само под акцентом.[65]

Ретке замене ѣ са е или ѣ са и срећу се још у неким рукописима 11–12. века. У 13. и 14. веку мешање ѣ са е или са и знатно је чешће, што временом доводи до диференцијације руских говора на екавске и икавске. Док екавизам одликује јужноруске, западноруске и средњоруске говоре, а такође и севернoруске говоре Поволожја, икавизам карактерише само севернoруске говоре, као и неке друге акајуће говоре на севернoруској основици.[66]

Изједначавање изговора ѣ са е, како то показују ортографске потврде у руским писаним споменицима, такло је постепено и неједнако, у зависности од територијалне припадности рукописа, а такође и од позиционе или акценатске условљености ѣ. Док се у *Смоленској повељи* из 1229. године не прави разлика у употреби ѣ и е, дотле се у средњоруским споменицима 15–17. века чува традиционално писање слова ѣ.[67] У писаним и штампаним споменицима старомосковског језика 16–17. века замена ѣ са е присутна је само у ненаглашеном слогу, а под

---

[62] А.И.Соболевский, *Лекции*, 138; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 245–250; П.Я. Черных, *Историческая граматика*, 144–146.

[63] А.И. Соболевский, *Лекции*, 59.

[64] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 114; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 209.

[65] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 127.

[66] *Исто.*

[67] А.И. Соболевский, *Лекции*, 70–71.

акцентом те појаве нема.[68] У говорима Москве ѣ је био посебан глас и изговарао се као затворено *е* (тј. *ê*) до почетка 18. века. Од половине 18. века стављање ѣ у световним књигама више нема фонетског оправдања, а његово традиционално писање траје до реформе правописа 1917. године.[69]

У анализираном *Псалтиру* (прегледан је цео рукопис) слово ѣ је углавном на̀ етимолошком месту, што је у складу с руском црквенословенском ортографијом. Ретке замене ѣ са ѥ или ѥ са ѣ у овом рукопису сведоче о писару екавцу.

Примери са етимолошким ѣ овде се неће износити, већ ће се само показати одступања од правилног писања ѣ. Потврде ће се наводити према позицији ѣ у речи, с тим што ће се посебно издвојити случајеви са старословенским спојем ѓѣ (од прасловенског **ер*).

Неки од случајева са ѥ уместо са ѣ у корену или основи речи су: **сѥкыѓами** Пс 73/6, **мл҃ѥко** 467а/6, **цѥловати** 580б/20 итд. У завршецима речи ѥ уместо ѣ регистровано је у примерима: Д јд. именица **а* основе – **вѣрѥ** 491б/2; у прилогу **силнѥ** 156б/19, 160б/18.

Писање ѣ уместо ѥ ван наставка речи сређе се у лексеми: **бѣдѓѣ** (прво ѣ) 156б/18–19. Потврде са ѣ уместо са ѥ у наставцима речи су: Д јд. именице **мати** – **мт҃ѣрѣ** 527а/14; Д мн. именица ср. р. сугласничке основе – **тѣлесѣмъ** 597а/11; Л мн. именица ж. р. **ī* промене – **тѧжестѣ|χ|** 152а/13; А јд. заменице **ты** – **тебѣ** 474а/11.

Старословенском споју ѓѣ, који потиче од прасловенског **ер* између два сугласника, у руском изводу црквенословенског језика одговара *ре*.[70] Пре појаве другог јужнословенског утицаја старословенско ѓѣ замењивано је у руским споменицима са ѓѥ, а од 15. века, као последица деловања јужнословенских правила, поново се овај спој означава на традиционалан начин, са ѓѣ.[71] Примена јужнословенске праксе у писању споја ѓѣ није дуго живела у рускоj писмености, јер није имала фонетског оправдања. Врло брзо уместо јужнословенског ѓѣ сређе се рускословенско ѓѥ, које и данас одликује руску црквенословенску ортографију.[72]

У овом *Псалтиру* чешће је поштована јужнословенска норма и писано је ѓѣ. Од бројних потврда са ѓѣ доносе се само следећи случајеви: **пр҃ѣ|д|** Пс 21/25, Пс 21/27, Пс 21/29 итд., **пр҃ѣ|д|стѫжающїи|χ|** Пс 22/5, **пр҃ѣпоасал᾽** Пс 29/12 итд.

Примери са рускословенским ѓѥ такође нису ретки, а овде се наводе следеће лексеме: **оумрѣти** Пс 203б/4, **прѣж|д|ѥ** 416б/10, **врѣменныи** 471б/3–4, **посрѣдѣ** 511б/13, **прѣлестїю** 594а/14, **прѣ|д|** 596а/15, **прѣзирѣеши** 596а/19, **пр҃ѣстоѳ** 596б/1, **прѣч|с|таа** 597б/19 итд.

---

[68] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 127.

[69] Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 221–222.

[70] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 137.

[71] *Исто*, 249.

[72] *Исто*.

7. *Графеме* **ъ**, **ь**. Графеме **ъ**, **ь** у руским црквенословенским рукописима до средине 12. века углавном се употребљавају на етимолошком месту.[73] Старословенском **ъ** и **ь** иза сонанта (-**ѻъ**-, -**ѻь**-, -**лъ**-, -**ль**-) одговара рускословенско **ъ**, **ь** испред сонанта (-**ъѻ**-, -**ьѻ**-, -**ъл**-). Спој -**ьл**- у руском црквенословенском језику могућ је само ако испред **ь** стоји **ж**, **ш**, док у свим осталим случајевима место **ь** испред **л** је **ъ**. Писање јерова испред сонанта у складу је, како с руским књижевним, тако и с руским народним изговором.[74]

Од краја 12. века у споменицима руске редакције честе су замене **ъ** са **о** и **ь** са **е**, што је последица вокализације полугласника.[75] У позицији где су полугласници испали у говору писара знак по правилу изостаје, сем у одређеним случајевима, када стављање јерова има функционално значење. Тако, на пример, јеровима се означава крај речи, а у зависности од тврдоће, односно мекоће сугласника у том положају пише се **ъ** или **ь**. Исто тако, графема **ь** у средини речи обележава мек сугласник, док се у функцији раздвајања знак **ъ** или **ь** ставља иза сугласника, а испред јоте.[76]

Деловањем другог јужнословенског утицаја, у 15. и 16. веку, у руској црквеној ортографији долази до следећих измена у употреби јерова: на крају речи, уместо **ъ** и **ь** користи се само **ь**; у средини речи на месту етимолошког **ъ** и **ь** ставља се само **ь**; спој јерова са сонантима поново се обележава на старословенски и јужнословенски начин, односно **ъ**, **ь** долазе иза **ѻ** и **л**.[77]

Не нашавши ослонца у руском књижевном и руском народном језику, ова јужнословенска правописна начела ишчезавају из рускословенске ортографије крајем 16. века. Према рускословенској традицији у писању јерова на крају и у средини речи, поново се поштује изговор крајњег сугласника (иза тврдих консонаната долази **ъ**, а иза меких **ь**), а спојеве сонанта и јера замењују групе *ор*, *ол*, *ер*.[78]

Писар анализираног *Псалтира* употребљава сва четири знака за јер: **ъ**, **ь**, *високо* и *јајерак*. Избор графема био је условљен њиховом позицијом у речи. Грађа је прикупљана са већ раније више пута цитираних листова, али је за одређене случајеве прегледан и шири текст од тога.

а) *Писање јерова на крају речи*. На крају речи, када су сва слова у врсти, графеме **ъ**, **ь** долазе у већини случајева, а у њиховом стављању поштован је прин-

---

[73] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 109; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 133.

[74] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 110.

[75] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 111–122; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 110–113.

[76] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 111; Т.А. Сумникова, *Чудовский сборник XVI века . (Палеографическое и фонетическое описание рукописи Чудовского сборника No 264)*, Материалы и исследования по истории русского языка, Москва 1960, 131 (скраћено: Т.А. Сумникова, *Чудовский сборник*).

[77] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 77; Т.А. Сумникова, *Чудовский сборник*, 132.

[78] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 131; Т.А. Сумникова, *Чудовский сборник*, 132.

цип изговора тврдог или меког сугласника, чиме је занемарено порекло некадашњег гласа.

Од потврда са **ъ** овде се износе следећи случајеви: **ѡбладаєтъ** Пс 21/28, **ср|д|цемъ** (И јд. **jo* основе)* Пс 23/4, **мнѡгъ** Пс 24/11, **твоємъ** (Л јд.)* Пс 26/11, **миръ** Пс 27/3, **адъ** Пс 30/17, **єсмъ** (1 л. јд. през.) *Пс 30/22, **г|с|нимъ** (И јд. придева **jo* основе)* Пс 32/6, **ѡ немъ** (Л јд. заменице **онъ**)* Пс 32/21 итд. Примери означени звездицом потврђују да се *дебело јер* није писало према морфолошкој категорији, тј. према етимологији јера (у старословенском је овде **ь**), већ према руском изговору крајњег сугласника.

Иза сугласника **ц** скоро увек је употребљено **ъ**, што је у складу, како с рускословенским, тако и са руским народним тврдим изговором тога гласа. На пример: **ѿц҃ъ** Пс 26/10, **телецъ** Пс 28/6, **конецъ** између Пс 28 и Пс 29 итд. Слово **ь** иза **ц** регистровано је у ширем тексту у лексеми **ѿц҃ь** 246а/20.[79]

Иза сугласника **ш**, који је у руским народним говорима такође отврднуо (у старословенском и рускословенском језику је мек сугласник), среће се колебање у писању јерова. На пример: **нашь** Пс 32/20, 594а/2, 597а/3, поред **нашъ** 594а/3.[80]

Иза **жд** (**д** је увек дигнуто над ред) и **щ** јавља се, како **ъ**, тако и **ь**, при чему је чешће **ъ**: **прѣдаж|д|ъ** Пс 26/12, **даж|д|ъ** Пс 27/4, **въздаж|д|ъ** Пс 27/5 итд., поред **даж|д|ь** 594б/3, **виж|д|ь** 597б/6; **нищъ** Пс 24/16, **нощъ** Пс 31/4, **вещъ** 596а/8 итд., према **немощь** 596а/16, **помощь** 597б/7.

Високо јер (одговара категорији *дебелог јера*) среће се понекад на крају речи, и то најчешће на крају реда. На пример: **набдѧтъ** 591а/13, **ст҃хъ** 593а/15, **твоихъ** 597а/15, **бл҃гъ** 597а/15 итд.

Танко јер на крају речи долази по правилу иза меких сугласника: **цр҃ь** Пс 23/7, **гь҃** Пс 23/8, **мл|с|ть** Пс 25/3, **защититель** Пс 26/1, **брань** Пс 26/3, **цр҃квь** Пс 26/4, **плачь** Пс 29/11, **кнѧзь** 595а/11 итд.

Иза **ж** на праћеним листовима, а такође и шире од тога, углавном је писана графема **ь** (**ъ** је ретко). Ова правописна појава слаже се с меким изговором тог сугласника у старословенском и староруском језику до 14. века, док је у каснијем руском народном и руском црквеном језику, као и у савременом руском књижевном језику **ж** отврдло (писање **ь** иза **ж** задржано је у неким случајевима по традицији).[81] Примери са **ь** иза **ж** на анализираним листовима су: **єдїнорожь** Пс 28/8, **лъжь** Пс 32/17. Потврда са **ъ** иза **ж** на крају речи је: **мѫжъ** Пс 31/2.

Пајерак се на крају речи среће више пута, и то углавном испред речце или енклитике. Илустрације ради, наводе се случајеви: **потръпѣх' тѧ** Пс 24/21, **прѣпоасал' мѧ** Пс 29/11, **аз' же** Пс 30/14 итд.

---

[79] В. нап. 62.

[80] *Исто.*

[81] *Исто.*

Знак ређе изостаје на крају речи, а такође већином испред речце или енклитике: **им же** Пс 31/1, **да оубоит же** Пс 32/8, **ѿмѣтаѥт же** Пс 32/10 итд.

б) *Писање јера у предлозима.* Предлог **въ** се потврђује са **ъ** или са *пајерком*: **въ домъ** Пс 22/6, **въ бл҃гы|х|** Пс 24/13, **въ ѹжкы** Пс 30/5 итд.; **в' вѣкъ** Пс 21/26, **в' домѹ** Пс 26/4, **в' конецъ** између Пс 28 и Пс 29. Предлог **къ** најчешће је писан са **ъ**: **къ гс҃ѹ** Пс 21/27, Пс 24/15, **къ тебѣ** Пс 24/1 итд. *Високо јер* се понекад јавља: **къ ... живѹщи|м|** 590б/5, **къ бг҃ѹ** 593а/7, **къ... по|с|тѣи** 597б/18 итд. У више случајева иза предлога **къ** нема знака, док се *пајерак* среће једанпут: **к тебѣ** Пс 29/2, Пс 30/22, Пс 31/6 итд.; **к' немѹ** Пс 33/5. Предлог **съ** потврђује се са *дебелим јером* – **съ мною** Пс 22/4, затим са *високим* – **съ инѣми** 596б/11, а такође и без знака – **с вшдами** 592а/20.

Предлози на *-з* у прасловенском првобитно нису имали полугласник, а то се одразило и у старословенском. На анализираним листовима предлог **изъ** има једну потврду, и то без знака – **из ѹжкы** Пс 30/15. Предлог **безъ** јавља се једанпут, с *пајерком*: **без' двизанїа** 592а/17.

в) *Писање јера у иницијалном* **въ**. У писању иницијалног **въ** (без префикса **въз-** и замењице **вьсь**) најчешће се јавља *дебело јер*, док су примери с *високим јером*, с *пајерком* или без знака ређи. Илустрације ради, наводе се следећи случајеви: **въселити** Пс 22/6, **въмѣнитъ** Пс 31/2, **въспоите** Пс 32/3 итд.; **въставъ** (пример с *високим* **ъ** иза **в**) 598б/4; **в'селенньѣи** Пс 32/8; **вселенная** Пс 23/1.

Ортографске потврде вокализације *јера* у иницијалном **въ-** на праћеним листовима не долазе, али у ширем тексту срећу се више пута: **вопль** Пс 101/1, поред **вепль**[82] 130а/20, **восмѹти** (3. л. јд. аориста) 463б/1, **воспѣдованїе** 473а/насл. итд.

Замењица **вьсь** потврђује се често без знака – **вси** Пс 23/1, Пс 30/24, Пс 32/8 итд. У Н јд. м. р. у већем делу књиге који сам пратила ова замењица је увек написана са **ѥ** уместо **ь**: **весь** Пс 31/3, 34/28, 467б/5 итд.

У префиксу **въз-** по старословенској традицији **ъ** долази иза **в**, док иза **з** изостаје. На анализираним листовима иза **в** јавља се **ъ** или *пајерак*, а иза **з** нема знака или је стављен *пајерак*: **възлюбите** Пс 30/23, **въздаѥтъ** Пс 30/23, **възвратн|х|сѧ** Пс 31/4; **в'зыскающеи** Пс 21/26, **в'зыщѫ** Пс 26/3; **въз'вноувъ** 596б/15.

г) *Писање јера у префиксима.* Префикс **объ-** среће се са знаком **ъ**, без знака и са словом **о** на месту **ъ**. На пример: **wбъстоанїа** Пс 30/21, **wбъѧдатисѧ** 592б/17, **wбъѧтъ** 595б/20; **wбладаетъ** Пс 21/28; **wбольстивъшесѧ** 204а/5–6.

Префикси на *-з* у најстаријим старословенским споменицима нису имали на крају *јер*.[83] На цитираним листовима графема **ъ** написана је само једанпут, у префиксу **из-**: **изъстѫпленїа** између Пс 29 и Пс 30. У два примера (код префикса

---

[82] Ст.М. Кульбакин, *Старословенска граматика*, Београд 1930, 27 / **ь** од старијег **ъ**, пошто је пренесено аналогијом у затворени слог, мењало се у **ѥ** /.

[83] *Исто*, 25.

раз- и **без-**) стављен је *пајерак* – **раз'тлитисѧ** 595б/12, **без'мѧтеженъ** 597а/7, док у осталим случајевима знак изостаје. На пример: [**въ**]**здамъ** Пс 21/25, **исплъненїе** Пс 23/1, **истръгнетъ** Пс 24/15, **избави** Пс 24/22, **изнемогꙋ** Пс 25/1, **искоуси** Пс 25/2 итд; **без|з|аконꙋющеи** Пс 24/3, **безгрѣшно** 592а/15, **без|з|акѡнми** 595б/12; **разсꙋдителными** 592б/5, **раздѣлѧютсѧ** 592б/5.

У префиксу **съ-** најчешће је стављено *дебело јер* – **събратисѧ** Пс 30/13, **съвѣщашѧ** Пс 30/13, **съкрылъ** Пс 30/19 итд., понекад је написано *високо јер* – **съвѣтъ** Пс 32/11, **сътвори** 595а/13, **сътворю** 595а/16, док је знак изостављен у случају **скажи** Пс 24/4.

Рефлекс **о** од **ъ** не потврђује се на анализираним листовима, а у ширем тексту јавља се више пута: **совѣтѡ|м|** 177а/1, **без'соблазньство** 296б/19–20, **сосхошасѧ** 302а/8–9 итд.

Префикс **сън-** писан је са **ъ** у примеру **сънидж|т|** Пс 30/17.

д) У *корену речи* графема **ъ** се потврђује на етимолошком месту у случајевима: **тъи** Пс 24/15, **тъщеє** Пс 30/6, **лъжь** Пс 32/17.

Слово **ъ** уместо **ь** написано је у примерима: **стъѕѧ** Пс 22/3, **стъѕа|м|** Пс 24/4, **мъскъ** Пс 31/9.

На анализираним листовима нема потврде без знака или са *пајерком* на месту етимолошког **ъ** у јаком положају.

У једном случају где се могао развити секундарни полугласник знак изостаје: **ѡгнь** 596а/9.

Графичке потврде вокализације **ъ** у **о** у корену речи не јављају се на праћеним листовима, а из ширег текста доноси се потврда **сонь** 288а/10. Замену етимолошког **о** са знаком **ъ** регистровала сам у примеру: **въскъ** (прво **ъ**) 355а/2.

На листовима који су већ више пута цитирани графема **ь** у корену речи среће се на етимолошком месту у јаком положају у случајевима: **льстивыѧ** Пс 30/18, **єстьства** 592а/14.

Рефлекс **е** уместо **ь** долази у примерима: **лестїю** Пс 23/4, **лесть** Пс 31/2. Ван поменутих листова слово **е** уместо **ь** веома је често, а потврде ради, износе се следећи случајеви: **левъ** Пс 34/17, **мечь** Пс 56/4, **песъ** Пс 67/23, **честь** Пс 95/7, **пришельствова** Пс 104/23, **шествїа** 136а/10 итд.

е) *Ван корена* речи у јаком положају слово **ъ** се на анализираним листовима не потврђује на етимолошком месту, нити се јављају случајеви с *пајерком* или без знака.

Слово **о** уместо **ъ** написано је у примеру **крепокъ** Пс 23/8, док је у ширем тексту више таквих потврда: **пѧтокъ** 275а/10, **легокъ** 288/10, **храборъ** 431б/8 итд.

У јаком положају ван корена речи графема **ь** је на етимолошком месту у случајевима: испред суфикса **-ск** а после сугласника **ч**: **чл҃чьскыми** Пс 30/19, **чл҃чьска** Пс 30/20; иза **жд** а испред сугласника **ш**: **заблоуж|д|ьшаго** 594а/10–11; иза

жд а испред -ств: невѣж|д|ьствїа Пс 24/7, невѣждьствꙋ 591б/3, 6; испред -ст а иза ч: ѿч҃ьствїа Пс 21/27.

Слово ъ уместо етимолошког ь долази у случајевима: многомнѡжъство Пс 30/19, множъство|м| Пс 32/16, мнѡжъствѣ Пс 32/16.

Знак изостаје у примерима: сщ҃еничскаа 593б/1, рож|д|шагосѧ 594б/20–595а/1.

Рефлекс е од ь на поменутим листовима долази у следећим случајевима: суфикс -ьць: телецъ Пс 28/6, конецъ између Пс 28 и Пс 29; суфикс -ьнъ: неповиненъ Пс 23/4, силенъ Пс 23/8, заб'венъ Пс 30/12. Иначе, писање е уместо етимолошког ь веома је често у овом рукопису, а из ширег текста издвајају се следеће потврде: испред суфикса -ств а иза ж, щ: тръжество 220б/20, тръжествѡ|м| 486б/9, бж҃ественаго 201б/10–11, сѫществы 196б/2 итд.; испред -ск а после ч: всѧческаа Пс 38/5; иза жд а испред ш: рож|д|ешїа 253а/8; суфикс -ьчн: сл҃нечнаа 197а/10; суфикс -ьнъ: подобенъ Пс 34/10, красенъ Пс 44/2 итд.

ж) *Писање јерова у слабом положају ван краја речи.* У положају у коме је полугласник испао у говорном језику писара (ван краја речи) знак за *јер* већином изостаје: ничтоже Пс 22/1, кто Пс 23/3, рисныимъ 591а/7, тмы 595а/11, падшаго 595б/9, дїаволских' 596б/16 итд.

Етимолошко писање ъ и ь у овој позицији потврђује се у случајевима: оунъзе Пс 31/4, ѡскврънышемꙋ 597а/14. *Пајерак* је стављен два пута: заб'венъ Пс 30/12, мор'скыѧ Пс 32/7.

Слово ъ уместо ь среће се у примерима: мъздъ Пс 25/10, мъглою 594а/18, мъглы 596б/15.

Замена ь са ы присутна је ван анализираних листова, у случају иза р: сътрыль 130а/17.[84]

8. *Спојеви јерова са л и р и потврде њиховог изговора.* Анализа писања спојева *јерова* и р, л у међусугласничкој позицији обухватила је случајеве са већ раније цитираних листова с почетка и с краја књиге, док су потврде рефлекса полугласа са о, е праћене кроз цео рукопис.

Увид у прикупљену грађу показује да су старословенске групе -ръ-, -рь-, -лъ-, -ль-, пореклом од прасловенског вокалног *r* и *l*, означаване најчешће по јужнословенским, односно српскословенским начелима са *јером* иза сонанта, за разлику од дотадашње рускословенске ортографске традиције, по којој су ъ, ь или њихови рефлекси о, е стављани испред сонаната.[85]

У доста случајева на месту поменутих старословенских спојева долазе и групе ор, ер, ол, карактеристичне, како за рускословенски, тако и за руски народни језик.[86]

---

[84] А.И. Соболевский, *Лекции*, 58–59.

[85] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 110–111, 248; А.И. Соболевский, *Лекции*, 25–29.

[86] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 110–111, 248; А.И. Соболевский, *Лекции*, 25–29; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 118–126.

Од примера који потврђују јужнословенску ортографску норму доносе се следећи случајеви: **дръжавна** Пс 22/5, **дльготж** Пс 22/6, **исплъненїе** Пс 23/1, **тръпѧщеи** Пс 24/3, **скръбїи** Пс 24/22 итд. У наведеним лексемама *дебело јер* је написано по етимологији, а у примеру **дльготж** уместо њега је стављено *танко јер*.

Рефлекс **ер** среће се више пута, а у писању ове групе долазе случајеви са **ъ** или са *јерком* иза **ѕ**, као и потврде без знака иза **ѕ**. На пример: **перъсть** Пс 29/9, **жертва|х|** Пс 49/8; **жер'твѣ** Пс 50/16, **жер'тва** Пс 50/17, **жер'твж** Пс 50/19, **отвер'женїи** 308а/15; **черничїѳ** Пс 77/47, **черм'ноѳ** Пс 105/7, **шчервленїѳ** 338б/19–20, **церкви** 377а/8–9, **сербьскомѹ** 607а/10–11.

Присуство групе **ор** потврђује се у: **гортани** Пс 149/6.

Рефлекс **ол** јавља се у примерима: **полза** Пс 29/9, **долготж** 149а/7.

Старословенски спојеви **-ръ-**, **-рь-**, **-лъ-**, **-ль-**, пореклом од прасловенског *r+ъ*, *r+ь*, писани су са јером иза сонаната (овде се рускословенски правопис подудара са старословенским и српскословенским) или су замењивани рускословенским рефлексним групама **ре**, **ро**, **ло**.[87] На анализираним листовима потврђују се само три случаја са **ръ** и један пример са **рѣ**: **искръненїѧ** Пс 23/4; **кръви** Пс 25/9, Пс 29/9; **възгрѣмѣ** Пс 28/3 (писање **ѣ** у групи **рѣ** у складу је с јужнословенском ортографијом – в. стр. 115).

Потврде ради, из ширег текста доносе се још неки случајеви с вокализованим **ъ**, **ь** иза сонаната **р**, **л** у међуконсонантској позицији: **ре** – **поскрежеташа** Пс 34/16, **хребтѣ** Пс 65/11, **гречески** 385а/5, **шрелъ** 547а/12 итд.; **ро** – **кровь** Пс 49/13, **кровїи** Пс 50/14, **шстрови** Пс 96/1, **съкровенныѧ** 594а/8–9 итд. (у случајевима **отмрошша** 350б/10, **отмрошѧ** 584а/5 рефлекс **ро** се неправилно потврђује уместо групе **ер**, што се може тумачити грешком у преписивању или, можда, дијалектизмом); **ло** – **плоти** Пс 37/7, **плоть** 182а/19, **въплшщенѹ** 338а/3 итд.

9. *Графема* **ѕ**. До појаве другог јужнословенског утицаја слово **ѕ** долази у руским споменицима, по правилу, само као број (6). Од 15. века, као последица деловања јужнословенских рукописа оно добија широку примену и као словни знак у вредности *з*.[88] Слово **ѕ** је ушло и у инвентар старе руске штампане ћирилице, а задржано је (поред *з*) и у реформисаној ћирилици Петра I. У послепетровској епоси ова графема престаје да се користи.[89]

У анализираном *Псалтиру* слово **ѕ** се често употребљава, не само на етимолошком месту, већ и уместо **з**. Писано је као **ѕ** и као **ꙁ** са квачицом. Овај други облик јавља се под утицајем бугарских рукописних књига, и то не само у руским, већ и у српским споменицима.[90]

---

[87] *Исто.*

[88] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 100; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 245.

[89] П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 100.

[90] Е.Ф. Карский, *Славянская палеография*, 190.

Од примера са ѕ на етимолошком месту наводе се случајеви: **стъѕѧ** Пс 22/3, **стъѕа|м|** Пс 24/4, **враѕи** Пс 26/2 итд. Писање ѕ уместо з илуструју примери: **полѕа** Пс 29/9, **растръѕалъ** Пс 29/11, **обраѕѣ** 591б/2 итд.

10. *Графеме* ѯ, ѱ, ѳ, ѵ. До појаве другог јужнословенског утицаја графеме ѯ, ѱ, ѳ и ѵ означавале су бројеве, а само понекад, у непреведеним речима, имале су и словну функцију.[91] Од 15. века те графеме се широко употребљавају у руским рукописима,[92] што управо потврђује и испитивање овог руског *Псалтира* с почетка 16. века.

Слово ѯ се употребљава у страним речима, у вредности *кс*: **фѵ̈нїѯъ**[φοῖνιξ] 181а/5, **евдоѯїа**[Εὐδόξιος] 381а/20–381б/1, **алеѯандрїи** [’Αλεξανδρεία] 382б/17 итд.

Слово ѱ долази у несловенским речима, као, на пример, у речи **ѱл҃ѡмъ** [ψαλμός] између Пс 22 и 23, између Пс 23 и 24 итд., а среће се и у словенској лексеми **ѱи** 182б/3 итд. У споменицима српске редакције ресавског и послересавског раздобља у лексеми *пси* такође је често писано ѱ уместо **пс**.

Графема ѳ је најчешће стављена тамо где јој је по грчком правопису место, али нису ретки ни случајеви у којима долази уместо ф, или се, пак, на њеном месту пише ф, што је у складу са изговором ѳ као ф у рускословенском језику.[93] Сасвим ретко ѳ замењује етимолошко т, што одговара стању у старословенским, а такође и у српскословенским споменицима.

Писање ѳ у несловенским речима потврђују следећи примери: **еѳїѡплѧне** [Αἰθίοπες] Пс 71/9, **меѳодїа** [Μεθόδιος] 452б/3, **ѳѡмы** [Θωμᾶς] 457а/16 итд.

Замена ф са ѳ среће се у случајевима: **фїлосоѳа** [φιλόσοφος] 449б/15, **ѳеѡѳа|н|(а)** [Θεωφᾶνης] 527а/11, **ѳѵ̈ниѯъ** [φοῖνιζ] 606а/15.

Од потврда са словом ф уместо ѳ доносе се: **варфоломеѧ** [Βαρθολομαῖος] 451а/18, **фомѣ** [Θωμᾶς] 489б/1, **коринфѡ|м|** [Κόρινθος] 583а/12, **афанасїю** [’Αθανάσιος] 606б/9 итд.

Слово *ижица* у овом рукопису употребљава се углавном у речима страног порекла, а вредност јој је *и* или *в*.[94] Са вредношћу *и* потврђују се случајеви: **смѵ́рна** Пс 44/8, **ѵ̈ссоопѡмъ** Пс 50/7, **скѵ̈менъ** Пс 56/4, **тѵ̈мпаницъ** Пс 67/25 итд.

Вредност *в* среће се у примерима: **феѵрѫарїа** 160б/3, **аѵгѫста** 174б/13, **еѵ|г|лїа** 289б/13, **гаѵрїлъ** 523а/20 итд.

Слово ѵ више пута долази и у лексемама: **мѡѵ̈сеовою** Пс 76/20, **моѵ̈сеова** између Пс 88 и Пс 89, **мѡѵ̈сеѧ** 471а/6 итд., где се може изговарати као *j* или као *и*.

---

[91] В.Н. Щепкин, *Русская палеография*, 130; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 100–101.

[92] *Исто.*

[93] А.И. Соболевский, *Лекции*, 44; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 143.

[94] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 144–147.

Употреба *ижице* у овом рукопису слаже се са стањем у споменицима српске редакције ресавске и послересавске писмености.

11. *Графема* **жд**. Старословенској групи **жд**, пореклом од прасловенског **dj* у рускословенском изводу и у руским народним говорима одговара рефлекс **ж**.[95] Колебање у употреби **жд** и **ж** на месту етимолошког **жд** често је присутно још у руским црквенословенским споменицима 11. века.[96] Од 12 до 15. века руски писари скоро доследно стављају **ж** на место старословенског **жд**,[97] док са другим јужнословенским утицајем **ж** ишчезава, а писање **жд** постаје регуларно.[98] Спој **жд** сада није више само графијски знак, већ и гласовна група, и као таква задржала се све до данас у црквенословенском језику, за разлику од руског књижевног и руског народног језика, који познају само **ж**.

У овом *Псалтиру* у већини случајева долази **жд**, што је резултат деловања другог јужнословенског утицаја, али нису ретки ни примери са **ж**, који се могу објаснити остатком старије рускословенске традиције, а такође и деловањем писаревог народног говора.

Потврде ради, навешће се следећи примери са групом **жд**: **рождъшїимсѧ** Пс 21/31, **невѣждьствїа** Пс 24/7, **постыж|д|ж** Пс 30/17 итд.

Писање **ж** илустроваће се са више случајева: **оутвръжае(т)** 178б/15, **оутвръженїе** 183а/9–10, **прежє** 193б/4, **надежѫ** 199а/12, **рожества** 200б/16–17, **роженна** 297б/9, **заблѫжьшаѧ** 229б/6, **наслажатисѧ** 242б/2, **ѡсжженїи** 288б/19–20 итд.

12. *Графема* **щ**. Графема **щ** у вредности *шч* у овом *Псалтиру* стављена је на месту старословенског **щ** (=*шт*<**tj*).[99] На пример: **ащє** Пс 22/4, **ищжщи|х|** Пс 23/6, **нищъ** Пс 24/16 итд.

13. *Епентетско л*. До 15. века у старим источнословенским дијалектима *епентетско л,* које се развило у прасловенским спојевима уснених сугласника са *j* (*p, b, m, v + j*),[100] често се губи. Ова појава је присутна и у неким великоруским (руским) говорима тога времена.

У анализираном *Псалтиру епентетско л* више пута изостаје, а примера ради, наводе се случајеви: **бл|с|вѧ** Пс 25/12, **бл|с|вѧхж** Пс 61/4, **оутаз'венъ*** Пс 101/4, **оутазвенъ*** 341а /допуна текста на доњој маргини, **кодабе** Пс 103/26, **прославенъ** 130б/11, **оумрѫъшвенїе*** 336а/4, **оумрѫъщвенїе*** 511б/7, **оумрѫъшвѧетсѧ*** 340б/3 итд. Неке лексеме на **оутаз'в-** и **оумрѫъщв-**, дате овде са звездицом, наводе се у литератури као примери који се у руским споменицима до 15. века срећу без *епентетског л*.[101]

---

[95] *Исто*, 103.

[96] *Исто*.

[97] *Исто*.

[98] *Исто*, 250.

[99] *Исто*, 105.

[100] Ст. М. Кульбакин, *Граматика*, 55; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 181.

[101] А.И. Соболевский, *Лекции*, 22; Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 182.

14. *Група ск.* У позицији испред ѣ и ї *(<oi̯, ai̯)* у овом рукопису *ск* доследно прелази у *ст*, док се рефлекс *сц* никако не потврђује. Ова појава карактерише руски црквенословенски језик и већину руских народних говора. Потврде са *сц* својствене су једино неким југозападним руским дијалектима.[102] У савременом руском књижевном језику група *ск* се чува. Од потврда са *ст<ск* из овог рукописа се наводе: **ѥгӱпет'стѣи** Пс 77/12, **ѱалшм'стѣ** Пс 97/5, **людстѣи** Пс 106/32 итд.; **людьстїи** Пс 44/12, **зем'стїи** Пс 47/4, **чл҃чьстїи** Пс 48/2 итд.

15. *Групе* **ѻрѡ**, **ѻлѡ**, **ѥрѣ**, **ѥлѣ**. Рускословенски језик, као и старословенски, одликују групе **ра**, **ла**, **рѣ**, **лѣ**, које потичу од прасловенског **or*, **ol* , **er* , **el* у међуконсонантској позицији. У староруском народном говору, као и у данашњем књижевном руском језику рефлекси тих група су пуногласни облици **ѻрѡ**, **ѻлѡ**; **ѥрѣ**, **ѥлѣ**.[103]

У испитиваном *Псалтиру* наишла сам на три случаја с пуногласним групама, и то: **ѻрѡ** – **дорѡ||гъ** 167б/15; **ѻлѡ** – **волого|д|ска|г|(о)** 438б / допуна текста на доњој маргини; **ѥрѣ** – **переаслa|в|скаго** 448а / допуна текста на доњој маргини.[104]

У старим руским црквеним текстовима пуногласне форме су реткост, и по правилу се сматрају грешкама писара. Међутим, у неким случајевима црквенословенска ортографија допушта њихову употребу. Тако се пуногласне групе могу писати на крају реда, како би се ред завршио самогласником, или у случајевима означавања имена личности, географских појмова и т. сл.[105]

Наведени примери пуногласности из анализираног рукописа управо су потврде за изузетке које прописује црквенословенски правопис. У првом случају група **ѻрѡ** је на крају реда, док су друге две лексеме са групама **ѻлѡ** и **ѥрѣ** присвојни придеви, изведени од назива места (*Волгоград* и *Преслав*). Друга два примера, уз то још, долазе на доњој маргини листа, дакле на периферији текста, где је писарева пажња у преписивању мања.

Резимирајући све што је речено у осврту на графију, ортографију и фонетику анализираног *Псалтира*, може се закључити следеће.

Правопис испитиваног рукописа је у великој мери јужнословенског, тј. трновско-ресавског типа, али је и рускословенска ортографска пракса значајно присутна. Иницијална етимолошка група *ја* писана је увек лигатуром ⁖, што је у складу, како с јужнословенским, тако и са рускословенским ортографским начелима. Група *ја* на почетку речи, пореклом од старословенског ⁘ , означавана је углавном са ѧ, а ретко лигатуром ⁖. Етимолошка група *ја* у поствокалском положају обележавана је већином на трновско-ресавски начин – са ⁖, док се употреба ⁖ или ⁘ по рускословенској традицији ређе јавља. Графема ѧ у вредности *'а* иза

---

[102] А.И. Соболевский, *Лекции*, 30.

[103] А.И. Соболевский, *Лекции*, 27; П.Я. Черных, *Историческая грамматика*, 82–85; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 155–156.

[104] Топоним *Переаславль* (и *Переяславль*) у староруским споменицима долази само у пуногласној форми – в. Н.М. Дылевский, *Очерк исторической грамматики*, 159.

[105] Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 155.

сугласника и *ја* иза вокала долази обично на етимолошком месту (уместо стрсл. ѧ и ѩ), а само у понеком случају уместо овог знака среће се ѧ, ѭ. Исконско палаталне групе лѭ, нѭ, рѭ обележаване су увек са ѧ иза л, н, р, изузев једанпут, када је иза л стављено ѣ.

Група *је* на почетку речи писана је најчешће са є, ређе са е, док се лигатура ѥ ретко потврђује. Група *је* у поствокалској позицији означавана је такође најчешће са є, затим више пута са е, а лигатура ѥ долази веома ретко. Групе *л'е, н'е, р'е* доследно су обележаване са лѥ, нѥ, рѥ.

Вокал *у*, пореклом од старословенског *у*, писан је углавном са оу и ѹ, док се ѳ са птичицом и графема ѫ срећу ређе. Употреба ѫ (вредност *у*) јавља се већином на месту старословенског ѫ, само је каткада у овој позицији стављено оу, ѹ.

Слово ї се обично налази испред *ј*, али се јавља и уз сугласнике ван поменуте позиције.

Слово ы означава посебну фонему, различиту од оне коју обележава и. Писање ы углавном је у складу с његовим етимолошким пореклом. Иза к, г, х присутно је колебање између ы и и (ї). Замена ы са и(ї), када испред није к, г, х, долази ретко. Удвојено їи уместо ы среће се у Г јд. именица ж. р. на *-ије*. Слово ы место етимолошког и често је иза ц и ш. Употреба ы уместо ь иза р потврђује се једанпут. Иза префикса на *з* много пута је стављено ы уместо и.

Слово ѣ је већином написано по етимологији, а ретке замене ѣ са е и е са ѣ сведоче о писару екавцу.

Писар анализираног рукописа употребљава сва четири знака за *јер*: ъ, ь, *високо* и *пајерак*. У писању јерова (ван спојева са сонантима р, л) углавном се поштују рускословенска ортографска начела. На крају речи слово *јер* је најчешће присутно, а ређе долази *пајерак* или знак изостаје. Стављање јерова у овој позицији обично је у складу са изговором крајњег сугласника (иза тврдог долази ъ, а иза меког ь). У предлозима и префиксима среће се ъ, *пајерак* или нема знака. У јаком положају полугласника (без обзира на Хавликово правило) јавља се ъ или ь према етимологији (ређе се замењују ъ и ь). У слабом положају најчешће се не стављају знаци за *јер*, а ређе долазе ъ и ь по етимологији или *пајерак*. Мешање ъ и ь у овом положају је ретко. Спојеви јерова са сонантима р, л означавају се на јужнословенски, тј. ресавски начин, тако што се ъ, ь пишу иза р, л (ръ, лъ), а не по рускословенској традицији испред (ър, ъл). Рускословенске и руске групе ер, ор, ол, ре, ро, ло потврђују се више пута. Од пуногласних група, које иначе одликују само руски народни говор, јављају се групе оро, ере, оло.

Графема ѕ, поред бројне, има и словну вредност (=*з*), а среће се на етимолошком месту или уместо з.

Као последица другог јужнословенског утицаја, у речима се користе и грчка слова ѯ, ѱ, ѳ, ѵ. Њихова употреба је ограничена на стране лексеме, изузев слова ѱ које долази и у словенској лексеми *пси*.

Слово ѯ јавља се у вредности *кс*. Графема ѳ је најчешће стављана тамо где јој је по етимологији место, али нису ретки ни случајеви у којима је написана уместо ф, или се, на њено место ставља ф, што је у складу са изговором ѳ као ф у рускословенском језику. Сасвим ретко ѳ замењује т.

Слово *ижица* среће се у вредности *в* и *и*, а у лексемама **мѡѷсеѧ** 471а/6, **моѷсеовою** Пс 76/20 итд. може се читати као *ј* или као *и*.

Група **жд** се у већини случајева потврђује, али нису ретки ни случајеви са **ж** уместо **жд**.

Графема **щ** (вредност *шч*) писана је на месту старословенског **щ**.

Епентетско *л* понекад изостаје, а то је случај и у неким другим рускословенским споменицима тога раздобља.

Група *ск* испред **ѣ** и **ї** (*<oi̯, ai̯*) доследно прелази у **ст** (рефлекс **сц** се не појављује), што је карактеристика рускословенске редакције.

На основу прикупљене ортографске и фонетске грађе рукопис се тешко може ближе локализовати. Ретке међусобне замене **ѣ** и **є** иду у прилог томе да је споменик настао на руској територији са екавским рефлексом **ѣ**.

Неке морфолошке одлике

Морфолошка испитивања *Псалтира* показују да у облицима речи овог рукописа руске редакције, као и код већине српскословенских споменика, нема значајнијих одступања од старословенске норме. То само потврђује досадашња сазнања да се редакцијски језик у области морфологије не разликује знатније од старословенског.[106] Најрадикалније измене у старословенским редакцијама догодиле су се у сфери гласовног система, за разлику од морфологије која је из више разлога остала мање подложна иновацијама.[107]

Већина морфолошких одступања од старословенске норме у овом рукопису наслеђена је још из времена канонске писмености, а карактерише и рукописе српске редакције, док је мали број оних особина, које одликују само рускословенски или руски народни језик.

У наставку рада изнеће се најважније морфолошке разлике ове рукописне књиге у односу на старословенску норму. Стање ће се поредити и са српскословенским споменицима ресавског и послересавског раздобља.

1. а) *Именице *о, *јо основе.* У Д јд. именица м. р. среће се наставак **-ови**, као резултат деловања **й* промене: **бв҃и** Пс 67/34, **мирови** 202а/9, **мѡѷсеови** 211б/16 итд.[108]

У Л јд., такође под утицајем основа на **й*, долази **-ꙋ**: **в' мирꙋ** 590б/5. Облици Л јд. на **-оу** срећу се још у најранијим рускословенским споменицима, и то нарочито код двосложних именица које не означавају бића.[109] Савремени руски

---

[106] Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*, Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33–34, Zadar 1984, 55 (скраћено: *Српскословенска норма*).

[107] В.Јерковић, *Српскословенска норма*, 62–64.

[108] А.И. Соболевский, *Лекции*, 171; Й. Домбровский, *Историческая грамматика русского языка*, II, *Морфология и синтаксис*, Budapest 1969, 41 (скраћено: Й. Домбровский, *Историческая грамматика*).

[109] А.И. Соболевский, *Лекции*, 171–172; Й. Домбровский, *Историческая грамматика*, 42.

књижевни језик такође познаје овакве форме. Завршетак -оу у Л јд. ових основа присутан је понекад и у српскословенским споменицима и сведочи о штокавском наречју.[110]

Наставци -ове, -еве потврђују се понекад у Н мн.: врачеве Пс 87/10, чинове 166б/12–13, бѣсове 547а/7 итд. Облици на -ове, -еве чувају се и у неким савременим руским говорима.[111]

У Г мн. -овъ долази много пута: родωвъ Пс 71/5, боговъ Пс 81/1, стихо|в| 155а/3 итд. Наставак -овъ је у граматикама руског црквенословенског језика алтернативни завршетак са нултом морфемом.[112] У савременом руском језику он је данас једини регуларни завршетак.[113]

Аналогно проширењу -ов- у Н и Г мн. среће се и -ов- у Д мн.: лїсовω|м| Пс 62/10, бѣсовω|м| 132б/7–8, градовω|м| 458б/18 итд.

Под утицајем основа на *ĭ у Н и В мн. јавља се *-ије*: Н оучителїє 321а/13, ст҃лїє 321б/16, слоужителїє 403а/11–12 итд.; В мн. цр҃їє Пс 148/11, сѫдїє Пс 148/11 итд. Завршетак -їе постаје норма у граматикама новијег руског црквеног језика код неких именица м. р. на мек сугласник.[114]

Именице на -тель, поред завршетка *-ије*, у Н мн. имају и наставак -е, што је резултат утицаја консонантских основа: свѣдѣтеле Пс 26/12, покровителе 134а/6. Именица корабль такође се потврђује са -е: корабе Пс 103/26.

Утицај *ĭ промене присутан је и у Г мн., где долази чешће -еи, а ређе -їи. На пример: свѣдѣтелеи 351а/1, добродѣтелеи 407б/16, оучителеи 429а/4 итд.; цр҃їи Пс 88/27. Наставак -еи се у рускословенским споменицима спорадично среће још од 13. века,[115] а затим се до 17. века код именица м. и ср. р. меке промене (изузев оних на -їи, -їе) шири и уопштава, да би у новијем руском црквеном језику постао регуларан завршетак.[116]

У Л мн. именица на -тель јавља се -ехъ, такође према основама на *ĭ: ω ... слоужителе|х| 192а/8, о създателе|х| 192б/7.

У Г и Л мн. потврђује се -охъ: Г чл҃кω|х| 297б/11; Л въ ... праз|д|никω|х| 377а/4–5, на херȣвімω|х| 517б/11, на серафімω|х| 517б/12–13. Случајеви са -охъ у Г и Л мн. срећу се, вероватно, аналогијом према И јд. и Д мн. ових именица.

---

[110] В.Јерковић, *Српскословенска норма*, 63.

[111] А.И. Соболевский, *Лекции*, 173–174.

[112] Мелетиј Смотрицки, *Грамматика*, Римник 1755, 41а (скраћено: М.Смотрицки, *Грамматика*); Петръ Виноградовъ, *Краткая славянская грамматика*, Москва 1861, 13 (скраћено: П. Виноградов, *Грамматика*).

[113] А.И. Соболевский, *Лекции*, 173–174; Й. Домбровский, *Историческая грамматика*, 47.

[114] М.Смотицки, *Грамматика*, 60б, 61а,б, 62а, 63б; П. Виноградов, *Грамматика*, 14.

[115] А.И. Соболевский, *Лекции*, 176; Й. Домбровский, *Историческая грамматика*, 48, 133.

[116] М. Смотрицки, *Грамматика*, 60б–62а; П. Виноградов, *Грамматика*, 14–15.

Именица **сръдце** понекад има у Л јд. завршетак тврде промене (**-ѣ**), што је последица међусобног утицаја тврде и меке основе, а такође и отврдњавања сугласника *ц*, како у рускословенском, тако и у руском народном језику.[117] Од потврда са **-ѣ** наводе се: **въ ср|д|цѣ своѥ|м|** 454б/19, **въ ср|д|цѣ моѥ|м|** 589б/10. У црквенословенским граматикама **-ѣ** је једини регуларни завршетак.[118]

Утицај **ĭ* промене потврђује се веома често и у И мн. **о*, **јо* основа. На пример: **прилогми** 330а/16–17, **страданми** 363б/19, **пастыр̃ми** 416б/4, **състав'ми** 485а/2 итд.[119] Ови облици су у неким црквенословенским граматикама алтернативни са формама на **-ами** и **-и**,[120] а ређе се јављају и у неким савременим руским говорима.[121]

Све наведене иновације знају и српски споменици.

б) *Именице *а, *ја основа.* Код ових именица одступања од старословенске норме долазе у лексемама на *-ца*, *-ша* и *-ија*, а последица су међусобних утицаја тврде и меке промене.[122]

Именице на *-ца* потврђују се више пута у Г и Д јд. са наставцима тврде промене: Г **мѷ̃нцы** 416б/6, Д **бц̃ѣ** 508б/12 итд.[123] У новијем рускословенском језику ови облици су норма.[124]

Именица **дѹша** у Д и Л јд. понекад има завршетак промене на **а*: Д **дш̃ѣ** 549б/4, 551б/6; Л **въ ... дш̃ѣ** 586б/17 итд.[125] У новијем рускословенском језику норма је у тим случајевима остала непромењена (**-и**),[126] док је у савременом руском књижевном језику регуларан завршетак *е*.

Именице на *-ија* у Г јд. по правилу долазе са наставком **-їи** (вредност *ији*) уместо етимолошког **-иѧ**, односно уместо старијег рускословенског **-иѣ**: **захарїи** 380б/18, **пелагїи** 392а/20, **ѳесїи** 438б/20 итд. Наставак **-їи** среће се спорадично још у рускословенским рукописима 11–12. века, а резултат је деловања завршетка **-ы** тврдих основа.[127] Он се усталио и постао регуларан у новијем рускословенском језику,[128] а такође одликује и данашњи руски књижевни језик (пише се са *-ий*).

---

[117] А.И. Соболевский, *Лекции*, 138, 179.

[118] М. Смотрицки, *Грамматика*, 46б; П. Виноградов, *Грамматика*, 16.

[119] А.И. Соболевский, *Лекции*, 176.

[120] М.Смотрицки, *Грамматика*, 45а / Именица **грѣхъ** у И мн. има дублетне форме: **грѣхами** и **грѣхми** /; П. Виноградов, *Грамматика*, 14 /Именица **пастырь** у И мн. има облике: **пастырми** и **пастыри**/.

[121] А.И. Соболевский, *Лекции*, 176.

[122] *Исто*, 180–182.

[123] *Исто.*

[124] М. Смотрицки, *Грамматика*, 36а; П. Виноградов, *Грамматика*, 11.

[125] А.И. Соболевский, *Лекции*, 181–182.

[126] М.Смотрицки, *Грамматика*, 356б; П. Виноградов, *Грамматика*, 11.

[127] А.И. Соболевский, *Лекции*, 181.

[128] М.Смотрицки, *Грамматика*, 37а,б; П. Виноградов, *Грамматика, 12.*

в) *Именице *й основе.* У промени ових именица у Г, Д, А јд. срећу се завршеци **о* промене: Г **сн҃а** Пс 71/20, **меда** Пс 80/16, **връха** 547а/15 итд.; А **сн҃а** Пс 49/20 итд.; Д **сн҃ѹ** Пс 71/1 итд.[129]

Аналогно Н и Г мн., са **-овъ** се проширује и Д мн.: **сн҃овш|м|** Пс 68/8, Пс 77/5, Пс 82/8 итд.

У Л мн. више пута је присутно **-охъ: сн҃шхъ** Пс 88/6, Пс 102/17, 212а/17 итд., док се **-ѣхъ** јавља само у примеру **дшмѣ|х|** 366б/12. Појава је раширена и у српскословенској писмености. У новијем руском црквеном језику **-ѣхъ** је једини исправан наставак.[130]

г) *Именице *ī основе.* Уопштен је наставак **-емъ** у И јд. и Д мн., а **-ехъ** у Л мн. У Г мн. присутно је колебање између **-еи** и **-їи: сѣнеи** Пс 22/4, **стр|с|теи** Пс 39/2, **заповѣдеи** Пс 118/104, **свѣреи** 416а/18итд., поред **скрѹбїи** Пс 24/22, **плътїи** Пс 26/2, **болѣзнїи** Пс 93/19, **господїи** Пс 122/2 итд. У црквенословенским граматикама ово су дублетне форме.[131]

Код именица м. р. у Г јд. среће се *-'а* под утицајем **jo* основа: **шгнѧ** Пс 28/7 итд.[132] У Д јд. проширење **-ев-** има именица **господь: г|с|ви** Пс 26/6 итд. Облици Д јд. **господоу** и **господеви** у црквенословенским граматикама су дублети.[133]

Све ове црте знају и српски споменици.

д) *Именице са основом на сугласник.* Као и код именица на **ī* уопштен је наставак **-емъ** у И јд. и Д мн. и **-ехъ** у Л мн. Именице м. р. у Л јд., поред завршетка **-е**, имају и **-и** (**на камени** 356б/6). Н мн. потврђује се са **-їе** у лексеми **дьнь: дн҃їе** Пс 77/33 итд. У Г мн. ова именица се јавља са **-їи** и **-еи: дн҃їи** Пс 22/6 итд.; **дн҃еи** 400а/насл. итд.

Именице ср. р. у Г и Л јд., поред **-е** потврђују се и са **-и**: Г **именни** Пс 22/3, **сѣменни** Пс 36/25 итд.; Л **ѡ именни** Пс 43/5, **в' телеси** 378б/7 итд. У граматикама новијег руског црквеног језика **-е** долази у Г а **-и** у Л јд.[134] Утицај **о* основа присутан је у Г јд. (**ока** 234б/9 итд.), Д јд. (**словѹ** 329б/1 итд.) и И јд. (**дѣлш|м|** 570б/3 итд.). У граматикама руског црквенословенског језика, поред облика као у старословенском језику, допуштене су и ове форме.[135]

---

[129] А.И. Соболевский, *Лекции*, 170–171.

[130] М.Смотрицки, *Грамматика*, 48а / Именица **сынъ** у Л мн. има дублетне форме: **сн҃ѣхъ** и **сн҃вехъ**/, 55б / Именица **домъ** има облик **домѣхъ** /. За именицу **сынъ** в. и П. Виноградов, *Грамматика*, 14.

[131] М.Смотрицки, *Грамматика*, 57; П. Виноградов, *Грамматика*, 20.

[132] А.И. Соболевский, *Лекции*, 175.

[133] М.Смотрицки, *Грамматика*, 69а; П. Виноградов, *Грамматика*, 16.

[134] М.Смотрицки, *Грамматика*, 48б–50а; П. Виноградов, *Грамматика*, 18.

[135] М. Смотрицки, *Грамматика*, 43а,б, 50а,б; П. Виноградов, *Грамматика*, 17–19.

Именице ж. р. **мати** *и* **дъщи**. У Г јд., поред **-е**, долази и **-и**: **без мт҃ри** 495б/10 итд.

У Н и А мн. именица **дъщи** увек има завршетак **-ѧ** (тј. *'а*) уместо очекиваног **-е** или **-и**. На пример: Н **дъщерѧ** Пс 47/11, **дъщерѧ** Пс 96/8, Пс 143/12, 161а/15; А **дъщерѧ** Пс 105/37. Наставак **-ѧ** у Н и А мн. јавља се у руским говорима, и то најпре код именица м. р. које означавају двојину, или код збирних именица, а касније се шири и на неке друге именице м. р., а такође и на неке именице ж. р. Најраније потврде са завршетком *'а* потичу из 15. века.[136] У литератури се истиче да завршетак *'а* у Н и А мн. одликује нарочито јужне руске говоре, а од примера именица ж. р. наводе се случајеви: *деревня́, площадя́, матеря́* итд.[137] У Г мн. именица **дъщи** потврђује се са **-їи**: **дъщерїи** Пс 105/38 итд. У новијем руском црквеном језику у Н и А мн. исправан завршетак је **-и**, а у Г мн. **-їи** и **-еи** су дублети.[138]

е) *Именице *ū основе*. Поред **-е**, у Г и Л јд. више пута се јавља и **-и**: Г јд. **ѿ кръви** 134а/18 итд.; Л јд. **въ цр҃кви** Пс 28/9 итд. У Г мн. среће се **-їи** и **-еи**: **ѿ кровїи** 301б/5, поред **кровеи** 510б/20.

2. *Придеви.* У промени придева у Д јд. уопштен је наставак **-омꙋ/-емꙋ**. У Л јд. м. и ср. р., поред наставка **-ѣмъ**, понекад се среће и **-омъ**, који је по норми руског црквенословенског језика (како старијег, тако и новијег) дублетни завршетак са **-ѣмъ**, [139] а у савременом руском језику једини регуларни наставак (*-ом*). Од потврда са **-омъ** доносе се: **на херѫвимскѡ|м|** 199б/15, **о блоудномъ** 473а/11, **ѡ слѣпомъ** 490б/16. Наставак **-омь** је понекад присутан и у споменицима српске редакције.

У Д и Л јд. придевске промене ж. р. више пута се јавља **ои**: Д **раж|д|ающои** Пс 47/6, **ѡкааннои** 314а/18, **доброи** 409б/18 итд; Л **въ повседн҃евнои ...** 309б/2,13, **въ смиреннои** ... 586б/16 итд. У црквенословенским граматикама завршетак **-ои** је равноправан с наставцима **-ѣи** и **-ѣ**,[140] док је у савременом руском језику он једино исправан (*-ой*). Наставак **-ои** среће се ређе и у српскословенским текстовима под утицајем народног говора.[141]

У неким случајевима регистровани су заменички наставци у промени придева. На пример: Г мн. **х҃вѣ|х|** 513б/11, 600а/5, Д мн. **х҃вѣмъ** 414а/1. На појаву заменичких наставака у овим падежима придевске промене указује и Мелетиј Смотрицки у својој *Граматици*.[142] У српским рукописима заменички наставци су такође понекад присутни, али нису део норме.

---

[136] А.И. Соболевский, *Лекции*, 217–222; Й. Домбровский, *Историческая грамматика*, 45–46.

[137] Й. Домбровский, *Историческая грамматика* 46.

[138] Завршеци **-еи** и **-їи** код именица **мати** и **дъщи** у новијем рускословенском језику су дублети – в. М. Смотрицки, *Грамматика*, 58а; П. Виноградов, *Грамматика*, 20.

[139] А.И. Соболевский, *Лекции*, 295; М. Смотрицки, *Грамматика*, 72б; П. Виноградов, *Грамматика*, 24.

[140] М. Смотрицки, *Грамматика*, 71а, 72б; П. Виноградов, *Грамматика*, 23–24.

[141] В. Јерковић, *Српскословенска норма*, 63.

[142] М. Смотрицки, *Грамматика*, 75а–75б /Као примери за ову појаву наводе се случајеви: **ст҃ѣхъ, ст҃ѣма, ст҃ѣми, ст҃ѣмъ**, ум. **ст҃ыхъ, ст҃ыма, ст҃ыми, ст҃ымъ; инѣхъ, инѣма, инѣми, инѣмъ**/.

Кратак облик придева у косим падежима множине потврђује се у неким примерима Г, Д, И и Л. Илустрације ради, износе се следећи случајеви: Г мн.: **во|д|многъ** Пс 92/4, Д мн. **дх҃омъ бѹрномъ** Пс 47/7, И мн. **юзами темничнами** 350б/7, Л мн. **въ бѣла|х| риза|х|** 349а/3 итд. Ови облици ређе долазе и у српскословенским споменицима.

3. *Глаголи*. У основи *императива* слово **-ѣ-** се чешће замењује са **-и-**, што је одлика новијег рускословенског језика, док се у србуљским споменицима ова црта јавља спорадично. На пример: **пожрѣти – пожрите** 291а/4; **прити – прїидите** 310а/16; **рѣщи – рцыте** 328б/4; **тещи – тецыте** 482а/8 итд.[143] У руским споменицима 11–12. века норма је овде била са **-ѣ-**.[144]

У основи *имперфекта* на месту старословенског **-ѣа-** среће се **-ѧ** (вредност *'а*): **вѣдѧ|х|** Пс 34/11, **бѧхѹ** Пс 54/19, **пасѧх'** 129а/11 итд. Старословенска имперфектска основа **-ѣа-** у рускословенском изводу и у руском народном језику рефлектовала се у **-ѧа-** (**-ꙗа-**), а асимилацијом и сажимањем настало је *-'а-*.[145] Основу **-ѣа-** нашла сам у случају: **имѣꙗхъ** 542б/7.

Старији облик *потенцијала* са **бимъ** долази више пута: **далъ бимъ** Пс 50/16, **прѣтръпѣлъ бимъ** Пс 54/12, **погыблъ бимъ** Пс 118/92 итд.

Асигматски аорист се не потврђује. *Супина* нема. Ове особине одговарају и стању у споменицима српске редакције.

Двојина се, као и у српским рукописима, углавном чува. Замена двојине множином ређе се јавља.[146] На пример: Д – **ногамъ моимъ** Пс 37/16; А – **въ рѫкы твоѧ** Пс 30/5 итд.

У 3. л. дв. м. и ср. р. скоро до краја је уопштен завршетак **-та** (**-тѣ** је регистровано код глагола који конгруира са именицом **колѣно: колѣнѣ мои изнемогостѣ** Пс 108/24, 163а/5, 181б/20 итд.), док се код ж. р. чешће среће наставак **-тѣ** (нпр. **изрекостѣ оустнѣ мои** Пс 65/14; **исчезостѣ очи мои** Пс 68/3; **не подвижастѣсѧ нозѣ** Пс 72/2; **рѫцѣ ... поработастѣ** Пс 80/6 итд.), а ређе **-та** (**мл|с|ть и истина пр҃ѣ|д|идета** Пс 88/14; **мл|с|ть и истина сѫтостасѧ** Пс 84/10). У граматикама црквенословенског језика **-та** је норма за м. и ср. р., а **-тѣ** за ж. р.[147] У српским споменицима уопштава се завршетак **-та**.

Резултати морфолошке анализе показују да се рускословенска књижевна норма у овом *Псалтиру* готово по правилу поштује. Употребљени облици речи подударају се у великој мери и са стањем у старословенском и у српскословенском језику, а скоро сва одступања из области морфологије присутна су и у споменицима српске редакције ресавске и послересавске писмености. Од случаје-

---

[143] П.Ђорђић, *Старословенска граматика*, 160.

[144] А.И. Соболевский, *Лекции*, 298; Й. Домбровский, *Историческая грамматика* 97–98.

[145] Й. Домбровский, *Историческая грамматика*, 87; Б.А. Успенский, *История русского литературного языка*, 152–153; А.И. Соболевский, *Лекции*, 162,297.

[146] Губљење двојине почиње да се јавља у руским споменицима 13–14. века – в. Й. Домбровский, *Историческая грамматика*, 134.

[147] М. Смотрицки, *Грамматика*, 117а; П. Виноградов, *Грамматика*, 45.

ва који се не јављају у рукописним српуљама (сем ако нису остаци туђег предлошка) у овој књизи долазе: имперфекат са основом на -ѧ (ум. стрсл. -ѣа-), који одликује рускословенски језик од самог његовог настанка до данас, затим Г јд. на -їи код именица ж. и м. р. са завршетком *-ија* (ово је одступање како од старословенске, тако и од староруског словенске норме 11–12. века, где је исправан завршетак -иѣ), као и потврде Н и А мн. на -'а код именице дъщи, што је карактеристично за руске народне говоре.

Већина морфолошких одступања од књижевне норме среће се спорадично и у ранијим рускословенским рукописима. Њихова фреквенција је, међутим, овде већа, што само указује на тенденцију даљег развитка тих форми. До 17. века многе иновације су се уопштиле и постале норма новијег руског црквеног језика (у граматикама црквенословенског језика ови облици стоје као једино исправни, или као дублети са старијим формама). У испитиваном *Псалтиру* такви примери одступања који су касније прерасли у норму руског црквеног језика су: Г мн. на -овъ код именица м. р. **о* основа; Н мн. на -їе код именица м. р. **jo* промене; Л јд. на -ѣ код именица ср. р. на *-це*; Г мн. на -ей код именица м. р. на мек сугласник; И мн. на -ми код именица м. р. **jo* промене; Г јд. на -ы и Д јд. на -ѣ код именица ж. р. на *-ца*; Г јд. на -їи код именица ж. и м. р. на *-ија*; Г, А јд. на -а и Д јд. на -ови код именица **й* промене; Г јд. на -а код именица м. р. основе на **l*; наставак -еви у Д јд. именице господь; Л јд. на -и код именица м. и ср. р. консонантске промене; Г мн. на -їи код именица мати, дъщи; завршетак -омъ у Л јд. придева м. р.; наставак -ои у Д и Л јд. придева ж. р.; императив са основом на -и- (ум. стрсл. -ѣ-); завршетак -та у 3. л. дв. м. и ср. р. и -тѣ у 3. л. дв. ж. р.

Од облика, који одликују руски народни језик, а који нису никако постали норма руског црквеног језика, потврђују се: Д, Л јд. на -ѣ именице дочюшa, Л јд. на -ови именице рѧдъ и Н и А мн. на -'*а* именице дъщи.

Морфолошка испитивања *Псалтира*, као и фонетска, сасвим сигурно сведоче о споменику руске редакције, који је настао на руској територији, а чији је писар Рус. Међутим, за ближе локализовање територијалне припадности књиге, резултати ових истраживања не пружају поуздане чињенице.

Јасмина Грковић-Мејџор

КОРЕЛАТИ ГРЧКОГ ТЕМПОРАЛНОГ ИНФИНИТИВА У СРПСКИМ ПСАЛТИРИМА XVI ВЕКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Проблематика старословенске и црквенословенске синтаксе често је бивала предмет славистичких истраживања, како на општесловенском фону, тако и у светлу грчко-словенских језичких међуутицаја.[1] Највише полемике изазивало је управо питање грчког утицаја на образовање синтаксичке структуре старословенског језика, будући да тај утицај, по свему судећи, није био ни једноставан ни лако препознатљив. Док, с једне стране, постоје директни калкови према грчком узору, дотле се, с друге, под грчким утицајем, активирају и конструкције које су у словенском биле структурно иманентни елементи.[2] Грчки је, осим тога, утицао и на повећање фреквенције извесних оригиналних словенских црта.[3] Овакву си-

---

[1] Међу најважније студије спадају следеће: В.Н. Ярцева, *Проблема выделения заимствованных элементов при реконструкции сравнительно-исторического синтаксиса родственных языков.* - Вопросы языкознания, 6, Москва 1956, 3-14; Henrik Birnbaum, *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen. Einige metodische Bemerkungen.* - Scandoslavica, IV, Copenhagen 1958, 239-257; Генрих Бирнбаум, *Общеславянское наследие и иноязычные образцы в структурных разновидностях старославянского предложения.* - American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists, I, Prague 1968, 1-35; Rudolf Ružička, *Griechische Lehnsyntax im Altslavischen.* – Zeitschrift für Slawistik, 3, 1958, *2-4;* Р. Ружичка, *О понатии „заимствований синтаксис" в свете теории трансформационной грамматики.* - Вопросы языкознания, 4, Москва 1966, 80-96; Rudolf Ružička, *Betrachtung zur Lehnsyntax im Altslavischen.* - Studia palaeoslovenica, Praha 1971, 303-308; И. Курц, *Проблематика исследования по синтаксису старославянского языка*, Прага 1963, 5-14; Ян Седлачек, *Синтаксис старославянского языка в свете балканистики.* - Slavia, XXXIII, 3, Praha 1963, 385-394; Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica*, Brno 1972, посебно поглавља: *Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků*, 47-67, и *Старославянский язык и язык жытелей Великой Моравии*, 68-89.

[2] И. Курц, *исто*, 12; Генрих Бирнбаум, *Общеславянское наследие и иноязычные образцы в структурных разновидностях старославянского предложения.* - American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists, I, Prague 1968, 6.

туацију можда најбоље дефинише Х. Бирнбаум, када говори о „смешанном, грекo-славянском синтаксисе в поверхностной структуре стсл. языка."[4] Но, општи је закључак већине истраживача да су преводиоци првих књига на старословенски језик били веома оригинални и самостални, те да се нису слепо придржавали грчког текста, а да је тек у каснијем периоду црквенословенског језика дошло до појачане грецизације текстова.[5] Овај генерални закључак потврђују и нека испитивања српскословенског језика,[6] барем када је у питању конфесионално-литургијски књижевни жанр.[7] Садржај и намена текстова овога типа условљавају њихову максималну саображеност, понекад и синтаксичку истоветност са старословенским корелатима. Може се слободно рећи да се у њима и не очекује продор синтаксичких иновација из народног језка, изузев спорадичних омашки писара. Једине разлике у односу на канонске документе по правилу се реализују у домену већ поменуте накнадне грецизације текстова, која понајпре сведочи о појединим реформаторским покретима у писмености, захваљујући којима се рађају нове текстолошке редакције богослужбених књига. Те редакције, или барем неке од њих, даље се користе и преписују широм православног света, не бивајући ограничене на само једну националну писменост.

Такву судбину имао је и словенски псалтир, најчитанија библијска књига. Својевремено је В. Јагић утврдио постојање две редакције словенског текста псалтира: архаичне, којој припада и *Синајски псалтир*, и новије, настале према грчком тексту; најкасније у првој половини XIV века.[8] Новија истраживања, која је спровео Е.В. Чешко, указују на три основне редакције псалтира: архаичну (одговара, као и код В.Јагића, *Синајском псалтиру*), светогорску (тип *Псалтир попа Јована*), и новију (тип *Норовски псалтир*), са највећим процентом грецизама.[9] Питање старосрпских псалтира у овом погледу још увек није довољно осветљено, а један од најделотворнијих путева управо је анализа типичних грецизама, тј. однос датог текста према грчком оригиналу.

Тема овог рада ограничена је на један сегмент у низу грецизама - испитивање превода грчке конструкције ἐν τῷ + инфинитив у псалтирима XVI века који

---

[3] Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica*, 75.

[4] Генрих Бирнбаум, *исто*, 28.

[5] Jaroslav Bauer, *исто*, 52; И. Курц, *исто*, 10; Fr. Pastrnek, *Die griechischen Artikelkonstruktionen in der altkirchenslavischen Psalter - und Evangelienübersetzung.* - Archiv für slavische Philologie, XXV, Berlin 1903, 390.

[6] Јасмина Грковић-Мејцор, Псалтир *Црнојевића у светлу ресавске реформе.* - Зборник за филологију и лингвистику, XXXIII, Нови Сад 1990, 87; Јасмина Грковић-Мејцор, *Синтаксички грецизми у Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643.* - Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. Нови Сад 1992, 129-137.

[7] У пирамиди четрнаест жанрова старосрпске литературе коју даје Н.И. Толстој, конфесионално-литургијски жанр налази се на самом врху (В. Н.И. Толстой, *История и структура славянских литературних языков*, Москва 1988, 168).

[8] Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 293.

[9] Е.В. Чешко, *Об афонской редакции славянского перевода псалтыри в ее отношении к другим редакциям.* - Язык и писменость среднеболгарского периода, Москва 1982, 60-65.

се налазе у Библиотеци Матице српске (БМС): PP II 21, PP IV 18 и PP II 20. Као основа за поређење послужили су старословенски *Синајски псалтир (Син.)*,[10] грчки текст, према издању А. Ралфса,[11] као и резултати компарације разних редакција словенског псалтира до којих је дошао Е.В. Чешко.[12]

Грчко ἔν τῷ + инфинитив се најчешће, у свим псалтирима, преводи временском реченицом (41x), која се уводи везницима **егда**[13] или **вънегда**.[14] При томе је уобичајен прасловенски везник **егда**: PP II 21 **ег/д/а въззва/х/ къ немоу** Пс 21/25 (исто PP IV 18, PP II 20, *Син.*) - грч. ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν; PP II 21 **ег/д/а молю се к тебѣ** Пс 27/2 (исто PP IV 18, PP II 20, *Син.* **възовѫ**) - грч. ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σέ; PP II 21 **ег/д/а глаголаху мнѣ** Пс 41/11 (исто PP IV 18, PP II 20, *Син.*) - грч. ἐν τῷ λέγειν αὐτους μοι, итд. Везником **вънегда** се временска реченица уводи четири пута у истим позицијама као и канонском тексту: PP II 20 **вънегда възва/х/ оуслиша ме** Пс 4/1 (Исто *Син.*, у остала два псалтира овај део рукописа недостаје) - грч. Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με εἰσηκουσέν μου; PP II 21 **вънегда подвизасте се нозѣ мои** Пс 37/17 (исто PP IV 18, PP II 20, *Син.*) - грч. ἐν τῷ σαλευθῆναι πόδας μου; PP II 21 **вънегда разгрьдѣше** Пс 72/18 (исто PP IV 18, PP II 20, *Син.*) - грч. ἐν τῷ ἐπαρθῆναι; PP II 21 **вънегда въскр/с/неть на соу/д/** Пс 75/10 (исто PP IV 18, PP II 20, *Син.*) - грч. ἐν τῷ ἀναστῆναι εἰς κρίσιν. Само у два случаја **вънегда** представља иновацију: PP II 20 **вънег/д/а славит ми се слава твоа** Пс 16/15 (PP IV 18 и *Син.* **егда**) - грч. ἐν τῷ ὀφθῆναι τὴν δόξαν σου; PP II 21 **вънег/д/а възвратить бь плѣнениѥ** Пс 52/7 (PP IV 18, PP II 20, *Син.* **егда**) - грч. ἐν τῷ ἐπιστρέψαι κύριον τὴν αἰμαλωσίαν. Дати текстови, дакле, не потврђују експанзију везника **вънегда**, који је, иначе, у најстаријим споменицима редак, а шири се тек у доцнијој епоси црквенословенског.[15]

С обзиром на то да се у грчком уз ἐν τῷ реализује инфинитив презента, аориста или перфекта, поставља се питање који се глаголски временски облик реализује у словенском тексту као њихов еквивалент. На овај проблем осврнуо се и Ф. Пастрнек у својој студији о грчким чланским конструкцијама,[16] али без детаљнијег објашњења. Као основни параметар поређења, наводићу одговарајуће примере из *Син.*, будући да је ово превасходно проблем старословенске синтаксе.

---

[10] Серъй Северьяновъ, *Синайская псалтырь. Глаголический памятникъ XI вѣка*, Graz 1954 (reprint).

[11] Alfred Rahlfs, *Septuaginta*, Deutsche Bibelstiftung, Stuttgart 1935.

[12] Е.В. Чешко, *исто*, 60-93.

[13] Прасловенски везник jegъda/jegъdy (В. О.Н. Трубачев, *Этимологический словарь славянских языков*, 8, Москва 1981).

[14] Настао од **гда**, за превод грчког ἐν τῷ + инфинитив (Jaroslav Bauer, *исто*, 81). Иначе, овим двама везницима А. Вајан приписује различита значења: *"vŭnjegda „dans le temps que", jegda* „quand"" (André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves. La syntaxe,* Paris 1977, 234).

[15] Slovník jazyka staroslověnského, 6, Praha, 310-311.

[16] Fr. Pastrnek, *исто*, 375-379.

Грчки инфинитив презента, који означава трајну радњу, преводи се: а) презентом несвршеног глагола,[17] уколико је предикат главне реченице у презенту, императиву или простом футуру (6х): **ЕГДА СѢТѪЖАЕТЪ МИ ВРАГЪ** Пс. 42/2 - грч. ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐκθρόν μου, **НЕ ОУБОИМЪ Сѧ ЕГДА СѢМѪЩАЕТЪ Сѧ ЗЕМЛѢ І ПРѢЛАГАѦТЪ Сѧ ГОЫ** Пс 45/3 - грч. ἐν τῷ ταράσσεσθαι τὴν γῆν καὶ μετατίθεσθαι ὄρη, **ОУСЛЫШИ БЖЕ ГЛАСЪ МОИ ЕГДА МОЛѦ Сѧ** Пс 63/2 - грч. ἐν τῷ δέεσθαί με, **НЕ ОТЪВРѢЖИ МЕНЕ ВЪ ВРѢМѧ СТАРОСТІ ЕГДА ІЗНЕМАГАЕТЪ КРѢПОСТЬ МОѢ** Пс 70/9 - грч. ἐν τῷ ἐκλείπειν τὴν ἰσχύν μου итд.; б) презентом свршеног глагола, ако је предикат главне реченице у императиву или простом футуру (3х): **ОУСЛЫШИ ГІ МОЛІТВ/ЪИ/МОЕѧ ЕГДА ВЪЗДЕѦ РѪЦѢ МОІ** Пс 27/2 - грч. ἐν τῷ με αἴρειν χεῖράς μου, **ЕГДА ПРІЗЬРѦ НА ВЬСѧ ЗАПОВѢДИ ТВОѧ ТОГДА НЕ ПОСТЫЖДѪ Сѧ** Пс 118/6 - грч. ἐν τῷ με ἐπιβλέπειν ἐπὶ πάσας τὰς ἐντολάς σου, итд.; в) имперфектом, уколико је предикат главне реченице у прошлом времену (аорист, имперфекат) (4х): **В/Д/НЕГДА ВЪЗЫВАХЪ ОУСЛЫША Мѧ** Пс 4/2 - грч. Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με, **ГЫШѧ СЛЪЗЫ МОѧ МНѢ ХЛѢБЪ ДЕНЪ І НОЩЬ ЕГДА ГЛ҃ААХѪ МНѢ** Пс 41/4 - грч. ἐν τῷ λέγεσθαί μοι, **ПОНОШААХѪ МИ ВРАГИ МОИ ЕГДА ГЛ҃ААХѪ МНѢ** Пс 41/11 - грч. ἐν τῷ λέγειν αὐτούς μοι, итд.; г) аористом несвршеног глагола, ако је предикат главне реченице у аористу: **ЕГДА СКРЪѢХЪ ВОЗВАХЪ** Пс 119/1 - грч. ἐν τῷ θλίβεσθαί με (једини пример); иначе, аорист имперфективних глагола био је релативно чест у канонским споменицима, означавајући трајну или понављану радњу;[18] д) аористом свршеног глагола, уколико је предикат главне реченице у аористу (2х): **І ВИДѢ ЕГДА ВЪСТѪЖИШѧ** Пс 105/44 - грч. ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτοὺς, **ВОЗВАШѧ КЪ Г҃Ю ЕГДА ВЪСТѪЖНШѧ** Пс 106/6 - грч. ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτούς. итд. Српски псалтири се у овом погледу слажу са *Син.*, изузев у три случаја: *Син.* **В/Д/НЕГДА ВЬЗЫВАХЪ ОУСЛЫША Мѧ** Пс 4/1, PP II 20 **ВЪНЕГДА ВЪЗВА/Х/** - грч. Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με, *Син.* **ЕГДА ВЪЗОВѪ КЪ ТЕБѢ** Пс 27/2, PP II 21 **ЕГ/Д/А МЛ҃Ю СЕ К ТЕБѢ** (исто PP IV 18, PP II 20) - грч. ἐν τῷ δέεσθαί με, *Син.* **ЕГДА ПОТРѢБЛѢѪТЪ Сѧ ГРѢШНИЦИ** Пс 36/34, PP II 21 **ЕГДА ПОТРѢБЕТ СЕ ГРѢШНИЦІ** (исто PP IV 18, PP II 20) - грч. ἐν τῷ ἐξολεθρεύεσθαι ἁμαρτωλοὺς.

Грчки инфинитив аориста, који означава тренутну радњу, преводи се: а) презентом глагола свршеног вида, ако је предикат главне реченице у простом футуру (2х): **НАСЫШТѪ Сѧ ЕГДА ЯВИТЪ МІ Сѧ СЛАВА ТВОѢ** Пс 16/15 - грч. ἐν τῷ ὀφθῆναι τὴν δόξαν σου, **ЕГДА ВЪЗВРАТИТЪ Б҃Ъ ПЛѢНЕНЬЕ ЛЮДЕИ СВОІХЪ ВЪЗРАДОУЕТЪ Сѧ** Пс 52/7 - грч. ἐν τῷ ἐπιστρέψαι κύριον; такође и уз номиналну фразу: **КАѢ ПОЛЬЗА ВО КРЪВІ МОЕИ ЕГОДА СЪНІДѪ ВЪІ ИСТЛѢНЪЕ** Пс 29/10 - грч. ἐν τῷ καταβῆναί με; б) аористом, када је предикат главне реченице у прошлом времену (аорист, перфекат) (6х): **ВЪЗВРАТІХЪ Сѧ НА СТРАСТЬ ЕГДА ВОНЬЗЕ МІ ТРЪНЪ** Пс 31/4 грч. ἐν τῷ ἐμπαγῆναι ἄκανθαν, **НИЗЪЛОЖИЛЪ ѦСИ ВЪНЕГДА РАЗГЪДѢШѧ** Пс

---

[17] Вид сваког глагола, с обзиром на известан број двовидских глагола, провераван је у студији: А. Достал, *К изучению категории глагола в старославянском языке.* - Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963, 101-120, посебно стр. 114; такође и у: Antonín Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnštině, Praha 1954.*

[18] Horace G. Lunt, *Old Church Slavonic Grammar,* Mouton & Co, S-Gravenhage 1965, 136.

72/18 - грч. ἐν τῷ ἐπαρθῆναι, итд.; в) имперфектом, уколико је предикат главне реченице у прошлом времену (аорист?, имперфекат) (2х): **ѣко слъішахъ рѫженъе много живѫщихъ окръстъ его/да/ събіраахѫ сѧ коупьно на мѧ** Пс 30/14 - грч. ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι αὐτοὺς, **егда съкроушаахѫ сѧ кості моѧ поношаахѫ ми враѕи мои** Пс 41/11 - грч. ἐν τῷ καταθλάσαι τὰ ὀστᾶ μου, итд. Необичан је пример у којем се јавља презент глагола свршеног вида, док је предикат главне реченице у аористу: **землѣ оубоѣ сѧ и оумлъча вънегда воскръснетъ на сѫдъ б҃ъ** Пс 75/10 - грч. ἐν τῷ ἀναστῆναι εἰς κρίσιν τὸν θεὸν. Слична ситуација је и у Пс 101/23, 108/23, где објашњење лежи у специфичном комплексу интеграције. Одступања у односу на канонски текст јављају се у следећим потврдама из српских псалтира: а) разлика у глаголском временском облику: *Син.* **егда възврати г҃ь плѣнъ** Пс 125/1, РР II 21 **ег/д/а възвратитъ г҃ь плѣнь** (исто РР IV 18, РР II 20) - грч. ἐν τῷ ἐπιστρέψαι κύριον, б) лексичка разлика: *Син.* **егда сънъмѫтъ сѧ людье** Пс 101/23, РР II 21 **егда съберoут се людїе** (исто РР IV 18, РР II 20) - грч. ἐν τῷ συναχθῆναι λαοὺς.

Грчки инфинитив перфекта, са резултативним значењем, преводи се увек свршеним глаголом, у презентском или аористном облику, у зависности од предиката главне реченице (прост футур/прошло време): **г҃ь оуслъішитъ мѧ егда възовѫ къ немоу** Пс 4/4 - грч. ἐν τῷ κεκραγέναι με, **слъіша гласъ молітвъі моеѧ егда возъвахъ къ тебѣ** Пс 30/23 - грч. ἐν τῷ κεκραγέναι με, итд. Једанпут се у српским псалтирима среће прост футур уместо аориста у *Син.*: *Син.* **егда возъвахъ къ тебь** Пс 30/23, РР II 21 **ег/д/а възовꙋ к тебѣ** (исто РР IV 18, РР II 20) - грч. ἐν τῷ κεκραγέναι με.

Конструкција ἐν τῷ + инфинитив се преводи и везом **вьнѥгда** + датив (агенса) + инфинитив, која је настала као паралела грчком акузативу са инфинитивом, но не као директан калк, већ као самостално средство, на основу туђег језичког импулса.[19] Ова конструкција се ређе реализује у *Син.*, а у истим позицијама се јавља и у три српска псалтира: *Син.* **вънегда възвратити сѧ врагоу моемоу** Пс 9/4 - грч. ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὴν ἐχθρόν μου, **вьнегда въстати ч҃лвкомъ на нъі** Пс 123/2 - грч. ἐν τῷ ἐπαναστῆναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς, **вънѥг/д/а наоучити ми се соудбамь прав/д/и твоеѥ** Пс 118/7 - грч. ἐν τῷ μεμαθηκέναι με τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου; **вънегда прогнѣвати сѧ ѣростї їхъ** Пс 123/3 - грч. ἐν τῷ ὀργισθῆναι τὸν θυμὸν αὐτῶν. И, док је у претходним примерима прозирно темпорално значење, следећи случајеви показују и друге семантичке нијансе.[20] Уочљиво је да у овим потврдама изостаје датив агенса: *Син.* **вьнегда съхранити словеса твоѣ** Пс 118/9 - грч. ἐν τῷ φιλάσσεσθαι τοὺς λόγος σου (Ђ. Даничић:[21] *Владајући се по твојим ријечима),* **вънегда съхранити ѩ** Пс 18/12, РР II

---

[19] Karel Haderka, *Сочетания субъекта, связанного с инфинитивом, в старославянских и церковнославянских памятниках.* - Slavia, XXXIII, 4, Praha 1964, 519.

[20] Сходно ситуацији у новозаветном грчком, где се дата конструкција јавља и у значењу које није чисто темпорално: „ἐν τῷ λέγειν *in speaking, in that he says*" (F. Blass and A. Debrunner, *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature,* Chicago and London 1961, 208).

21 **вънѣгда съхранити ихъ** (исто PP II 20, PP IV 18: недостаје део текста) - грч. ἐν τῷ φυλάσσειν αὐτὰ (Ђ. Даничић: *Ко их држи [има велику плату]).* Мислим да се овде значење инфинитива у словенском тексту приближава значењу глаголске именице *(у чувању/чувањем).* Последњи овакав пример из *Син.* српски псалтири замењују конструкцијом датив + инфинитив: *Син.* **прѣпьрьиши вънѣгда осѫдити сѧ** Пс 50/6, PP II 21 **прѣпьрьиши вънѣгда сѫдити ти** (исто PP IV 18, PP II 20) - грч. ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Вероватно није случајно то што се у ова три случаја у грчком тексту реализује инфинитив презента, док се у претходнима, са чисто темпоралним значењем, среће инфинитив аориста (3x), односно перфекта (1x). Ф. Блас и А. Дебрунер истичу да се у грчком у овој конструкцији обично користи инфинитив презента, а да се употребом инфинитива аориста значење помера са „док" ка „после тога",[22] тј. „пошто". У словенским текстовима (изузев у Пс. 50/6, српски псалтири) сви ови инфинитиви се преводе инфинитивом глагола перфективног вида, а семантичка дистинкција два типа (чисто темпорално значење/приближавање девербативној именици) успоставља се по принципу присуства/одсуства датива агенса.

Трећу групу потврда чине оне у којима се јављају разлике у превођењу грчке конструкције (датив + инфинитив / зависна реченица), како између *Син.* и српских псалтира, тако и међу самим српским псалтирима. Управо ова група примера сведочи о накнадној грецизацији текстова, као и о различитим редакцијама словенског псалтира. Издвајам случај: PP II 20 **вънѣг/д/а бꙑти емꙋ въ пещерѣ** Пс 141/1 (исто PP II 21, PP IV 18 део текста недостаје) - грч. ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ, који се налази у изгубљеном делу *Син.* Осталих девет случајева не показују правилност у распореду. Заједничка им је само доследна реализација временске реченице у *Син.* Однос *Син.* и три српска псалтира најбоље ће се видети у следећој табели:

временска реченица	**вънѣгда** + дат. + инф.
Пс 9/31 *Син.,* PP IV 18	PP II 20
Пс 13/7 *Син.,* PP II 20	PP IV 18
Пс 34/13 *Син.,* PP II 20 PP IV 18,	PP II 21
Пс 38/2 *Син.*	PP II 20, PP IV 18, PP II 21
Пс 50/1 *Син.,* PP IV 18	PP II 20
Пс 51/1-2 *Син.*	PP II 20, PP II 21
Пс 53/1 *Син.,* PP II 21	PP II 20
Пс 56/1 *Син.,*	PP II 20
Пс 62/1 *Син.,* PP IV 18	PP II 20

Уколико пример не постоји у датом псалтиру, сигнатура је изостављена. Важно је истаћи да се половина наведених примера налази у насловима (Пс 50/1, Пс 51/1-2, Пс 53/1, Пс 56/1, Пс 62/1). У овим потврдама се, без обзира на то да ли се

---

[21] *Свето писмо Старога и Новога завјета,* у Биограду 1967.

[22] F. Blass and A. Debrunner, *исто,* 208.

реализује временска реченица или конструкција датив + инфинитив, грчки инфинитив презента увек преводи имперфективним глаголом (Пс 34/13, Пс 56/1, Пс 62/1), а инфинитив аориста перфективним (Пс 9/31, Пс 13/7, Пс 38/2, Пс 50/1, Пс 51/1-2, Пс 53/1).

У Пс 48/18 *Син.* реализује партиципску фразу: **ижде оумираѩі не оставітъ лі въсего** - грч. ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνῄσκειν αὐτὸν λήμψεται τὰ πάντα. Исто је и у РР II 21: **иде оумирае не оставит ли въса.** У РР II 20 налази се инфинитивна конструкција: **ꙗко не вьнѥгда оумрѣти ѥмоу прїиметь вьса**, док у РР IV 18 овај део текста недостаје.

Грчко ἐν τῷ + инфинитив ређе се преводи и на неки други начин: 1) номинална синтагма: *Син.* **і въ скръбъ моѭ** Пс 17/7 (исто РР II 20, РР IV 18) - грч. ἐν τῷ θλίβεσθαί με. Овом примеру Ф. Пастрнек приписује узрочно значење.[23] Ђ. Даничић га такође преводи номиналном синтагмом: *у својој тјескоби.* Друга потврда ове врсте је *Син.* **въ гръдости нечьстиваго** Пс 9/23 (исто РР II 20) - грч. ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ. Ф. Пастрнек и овде говори у узрочном значењу,[24] на шта својим преводом упућује и Ђ. Даничић: *с охолости безбожникове.* 2) партицип: *Син.* **помѩнѫвъше сиона** Пс 136/1 (исто РР II 20, РР IV 18, РР II 21) - грч. ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιων. Реч је о партиципу са каузалним значењем.[25] Код Ђ. Даничића је на овом месту глаголски прилог: *опомињући се Сиона.* 3) узрочна реченица: *Син.* **зане бѣшѩ мало чісломъ** Пс 104/12 (исто РР II 21, као и у РР IV 18, РР II 20, где се разликује само глаголско време предиката [**бѣхꙋ**]) - грч. ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῷ βραχεῖς. 3) саставна реченица: *Син.* **оуслъіша молитво іхъ** Пс 105/44 (исто РР II 21, РР I V 18 RR II 20) - грч. ἐν τῷ αὐτὸν εἰσακοῦσαι τῆς δεήσεως αὐτῶν.

Уколико се размотри начин превођења ἐν τῷ + инфинитив у старословенском језику (материјал *Син.*) запажа се да се грчка конструкција у највећем броју случајева преводи у духу словенског језичког система, зависном реченицом, док се својеврсно опонашање језика оригинала, у виду конструкције датив + инфинитив, реализује у само 9, од укупно 64 примера овог типа. На тај начин и ово истраживање потврђује закључак, изнесен у уводном делу излагања, да су преводиоци првих словенских текстова били у своме раду оригинални и слободни, те да се нису слепо придржавали језика оригинала. Када је у питању преношење грчких инфинитива различитих времена, уочава се велика мера прецизности у превођењу. Тако се грчки инфинитив презента преводи имперфективним глаголом у 18, а перфективним у 9 случајева, инфинитив аориста перфективним глаголом у 28, а имперфективним у само 2 потврде, док инфинитиву перфекта доследно одговара перфективни глаголски вид.

Ако се упореди укупан однос *Син.* и три српска псалтира, запажа се да до иновација (ширење датива са инфинитивом) долази у 10 од укупно 64 случаја грчког ἐν τῷ + инфинитив, што чини око 15 процената. Међутим, као што је већ истакнуто, оне се не јављају у српским псалтирима у истим позицијама. Добијене

---

[23] Fr. Pasrtnek, *исто*, 381.

[24] *Исто*, 381.

[25] *Исто*, 381.

резултате упоредила сам са подацима које даје Е.В. Чешко у поменутој студији, поредећи три типа редакција. На жалост, његова „разночтенија" ограничена су само на део текста псалтира (Пс 18/12 - Пс 58/12). Ипак, и на овако оскудној грађи за компарацију, види се укупно 11 разлика између светогорске редакције и нове, представљене Норовским псалтиром,[26] када је у питању превод грчког ἐν τῷ + инфинитив. Од тога се сва три српска псалтира слажу са светогорском редакцијом у 10 позиција (Пс 18/12, Пс 27/2x2, Пс 29/10, Пс 30/14, Пс 30/23, Пс 36/34, Пс 41/10, Пс 41/11, Пс 42/2), која ту има временску реченицу, за разлику од типа Норовског псалтира, који у датим позицијама доследно реализује конструкцију датив + инфинитив.[27] Само у Пс 48/18 РР II 20 се слаже са Норовским псалтиром, док је РР II 21 идентичан светогорском типу. Може се, дакле, претпоставити да три псалтира БМС припадају групи псалтира светогорске редакције. Ова претпоставка је доста вероватна, будући да је на Балкану атонска редакција била широко распрострањена у послересавском периоду.[28]

---

[26] Е.В. Чешко, *исто*, 66-76.

[27] *Исто*, 85.

[28] Истраживања псалтира у Народној библиотеци Ћирила и Методија у Бугарској показују да сви псалтири XIV-XVI века и надаље, и српске и бугарске провенијенције, припадају овој новој редакцији (Б.И. Буюклиев, *Среднобългарски псалтирен откъс от XIV в. [Шопов псалтир]*. - Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий", II/4, София 1965, 72).

Станимир Јакшић

БЛАГОВЕСТ НОВОГА ЗАВЕТА У ПСАЛМИМА

Јефтимије Панајотовић као тумач псалама из перспективе новозаветне стварности

Оно што је карактеристично за спис Јефтимија Панајотовића[1] јесте шароликост његова садржаја. Наиме, спис у себи обухвата неколико међусобно потпуно разноликих тематских целина. Врло често су рукописне књиге под називом Псалтир или Псалтир са последовањем, поред онога што један псалтир треба да садржи, обухватале у себи и право мноштво мањих целина које је преписивач или приређивач књиге према властитом критеријуму уносио у своју збирку. Ти критеријуми су мање-више били субјективни те стога врло лако можемо уочити да се садржаји појединих рукописних псалтира ретко подударају. Додаци Псалтиру су, најчешће, разнолики и по распореду тематских целина као и по њиховом пореклу, будући да су обично преузимани из других богослужбених књига, типика̄, светоотачких богословских и аскетских дела, монашких поука, а понекад (као што је то и овде случај) чак и из световних дела.

О садржају целокупног списа Јефтимија Панајотовића нећемо подробно говорити, него ћемо узети у обзир само Јефтимијево тумачење псалама, као и додатак тумачењу преузет из посланице Маркелину светога Атанасија Великог.

---

[1] *Зборник Јефтимија Панајотовића*, о коме је овде реч, чува се у Библиотеци Матице српске под сигнатуром РР III 25 (стара сигнатура РР 245, инвентарни број 184386). Тачне податке о времену настанка књиге налазимо на предњој страници првог празног листа где стоји да је њено писање окончано 15. октобра 1784. год. у Сремској Митровици.

Аутор рукописа, Јефтимије Панајотовић, познат је и по томе што је 1741. године заједно са Вићентијем Поповићем преписао Епитом Дионисија Новаковића (в. Рајко Л. Веселиновић, *Рукописни Епитом из 1741. у Музеју града Београда*, Рад војвођанских музеја, Нови Сад 1958, књ. 7, стр. 140-141).

О подели и ауторству псалама

Без обзира на то што ова књига не представља *Псалтир* у правом смислу те речи (јер не садржи у себи текст псалама него само њихова тумачења), аутор је ипак у потпуности поштовао поделу псалама по катизмама онако како се она налази у сваком псалтиру подобном за богослужбену употребу у Цркви. А да је наслове псалама и саме стихове преузео из богослужбеног псалтира а не из књига Старога завета, говори и то што је навео тропаре који се читају по свакој катизми, те на тај начин његова књига, иако не садржи у себи саме текстове псалама, ипак по своме облику представља богослужбену књигу.

Због чега се Псалтир (не као једна од књига Старога завета, већ као богослужбена књига) дели на катизме, поменућемо само укратко. У богослужбеном поретку Православне цркве типиком је одређено да се целокупан Псалтир има прочитати у току једне седмице. (У току Великог поста ритам читања је много бржи, али то није наша тема.) Да би то читање било олакшано свих сто педесет псалама подељено је на двадесет катизми, те је типиком јасно одређено у којем делу дневнога круга богослужења се има прочитати која катизма. И то се понавља сваког дана у недељи док се на тај начин не заврши читање целокупног псалтира.

Јефтимије је прихватио ту поделу као што је прихватио и нумерацију псалама која је у нашој Цркви прихваћена. На тај начин он прихвата и преузима већ формиране ставове о проблему ауторства појединих псалама. Међутим, оно што он није разрешио а што се тиче проблема ауторства, ми ћемо покушати да изнесемо само укратко.

Први и други псалам, будући да у ствари представљају један псалам, припадају Давиду јер сви псалми првога дела Псалтира њему припадају. То потврђују и Дела апостолска (4,24-25) где се каже: „Господе, Ти који си створио небо и земљу и море и све што је у њима; Ти си устима Давида, слуге својега, рекао: Зашто се буне незнабошци, и народи помишљају залудне ствари." Отуда је јасно да други псалам припада Давиду.

То да ли је Давид аутор појединих псалама, не представља за Јефтимија и проблем богонадахнутости целокупне збирке песама.

О богонадахнутости псалама

Уколико Давид и Асаф и синови Корејеви уистину нису аутори псалама, зар то значи да их нису стварали људи који су били Богом надахнути, те да због тога псалми немају божански и месијански карактер и значај? Свакако да не. Целокупна поезија псаламских химни прожета је божанским надахнућем и вером у Божије помазанике и посреднике код рода људског. Нема ни једне друге, нама знане, поезије у историји рода људскога да је у толикој мери богонадахнута. То је капитална истина која је важнија и од питања ауторства и од сваког другог питања у вези са псалмима. Било је потребно да један народ буде толико заокупљен и испуњен Богом, да буде у толикој мери богоотражитељски и богоносачки, као што је то био Јеврејски народ Старога завета, па да божанско надахнуће кроз његове знане или незнане, именоване или безимене краљеве, пророке и песнике открије не само толико истине и лепоте, него и самога Бога, као што је то случај у псалмима. Наравно, то божанско откровење нису у себи носили само изабрани

појединци, већ цео један народ и то кроз читаве векове своје историје. Према томе, ако псалме нису стварали Давид и Асаф, или неко други од знаних и славом овенчаних песника, стварали су их безимени и непознати богоносци Јеврејског народа.

Тумачења Јефтимија Панајотовића

Иако у својој забелешци на коричном листу ове књиге Јефтимије напомиње да она представља тумачење наслова̄ псалама, ипак се његова тумачења не тичу само наслова̄ него целокупног текста псалама.

Његова тумачења, међутим, не тичу се строго текстуалне грађе псалама и ни у ком случају не представљају анализу самога садржаја. Тачније, њега не занима семантика псалама нити њихова литерарна или поетска страна. Уосталом, таквих анализа сусрећемо на сваком кораку. Он се не бави ни историјском анализом времена у којем су псалми настајали као ни описом и историјским истраживањем догађаја о којима понекад говоре а чију је веродостојност у великом броју случајева могуће утврдити. Не бави се, такође, ни археологијом старозаветног доба, а ни проблемом ауторства, како смо већ рекли. Он је у својим тумачењима узео у обзир само пророчка и месијанска места која је проналазио у сваком псалму понаособ. Стихови псалама за њега представљају пророштва или указања на новозаветну стварност у свим њеним аспектима. Целокупан Стари завет са свим својим књигама, укључујући ту и псалме, има своје назначење и пуноћу у Новом завету и у божанској икономији Господа Христа. Међутим, псалми више него друге књиге Старога завета показују жељу за доласком Месије те се многи од њих с правом могу назвати месијанским псалмима.

Поезија псалама као указање на новозаветну стварност

Целокупан Стари завет је, како рекосмо, прожет духом ишчекивања обећаног Месије, Спаситеља изабраног Јеврејског народа. Ко је тај очекивани Месија, те када и на који начин ће се појавити, то нико није знао. Посебно и најзначајније питање у вези са ишчекиваним доласком Месије било је о томе како ће изгледати то обећано Царство Божије и на који начин ће бити васпостављено. За старозаветни етос Јеврејскога народа, који је био практичног и рационалног ума и који је своју веру и своју духовност схватао закономерно и утилитарно, Бог је био неко ко за њихову верност и оданост треба као уздарје да им подари земаљско благостање. У том смислу схватан је и обећани Месија као неко ко треба да избави Јеврејски народ из сваке невоље, да му дарује надмоћ над околним народима, те да васпостави хиљадугодишње царство на земљи.

Јефтимије Панајотовић је, посматрајући све псалме као месијанске, испуњење јеврејског боготражитељског и месијанског надања видео у Господу Исусу Христу. Он је то надање испунио не само као Бог, нити само као човек, већ као Богочовек, оснивајући овде на земљи то своје Царство које има есхатолошку и вечну пројекцију. То Царство Божије на земљи јесте Црква Христова као мистично Тело Господа Христа.

Господ Исус Христос као Месија

Према ономе како је Јефтимије тумачио Псалтир, безмало сви псалми садрже у себи наговештаје о Господу Исусу Христу као обећаноме Месији који треба да избави Израиљ из руку непријатеља и васпостави своје хиљадугодишње Царство. На Њега се чекало као на истинитога Бога, **ѿ вѣка желаемаго Мес|с|їи** (13. пс.).[2] Он је Цар царева (19. пс.), Цар света (20. пс.), Мир наш (68. пс.), Цар правде, Цар царствујућих и Господ господствујућих (131. пс.).

Месија Христос је ваплоћени Бог јер све што чини тајну спасења своди се на живот Сина Божијег у телу. Он је **ѿ сѣмени Д(а)в(и)дова, по плоти** (131. пс.) дошао и родио се **вь кончину лѣта ѿ д(ѣ)вы м(а)тере** (109. пс.). Циљ **Таинѣ** (9. пс.) ваплоћења Бога Логоса је спасење људскога рода. Целокупна божанска икономија спасења човека започета је тајном ваполоћења (52, 67. пс.), а настављена тајном крштења Христовог (45. пс.).

Да би се у потпуности испунило дело спасења рода људскога било је потребно да Господ Христос пострада ради нас (43, 56, 80. пс.), и то не на начин волшебан него истински, својим човечанским телом. А да је Његово страдање истинско види се по томе што се обраћао **Кь Б(о)гу ѡц҃у, наипаче во время стр(а)сти** (3. пс.) што се понавља и у другим псалмима (нпр. у 16. и 25.). То страдање има свој врхунац у распећу и крсној смрти Христовој, те отуда Јефтимије натпис на стубовима схвата као **на столпѣ Крестномь на|д| распятымь Хр(ис)томь Г(оспод)емь написани** (15. пс.), што се понавља и у 55. и 56. псалму.

Целокупна божанска икономија Господа Исуса Христа има свој пуни смисао и своју пуноћу не тек у искупљењу људскога рода страдањем Христовим, него у избављењу човека из ропства смрти Његовим васкрсењем. Он нам је тиме даровао победу над смрћу (149. пс.) и ослободио нас **ѿ работи дѣмонскїя и всякихь золь** (116. пс.).

Васкрсење Христово је постало не само логичка потреба Његове личности, него историјска стварност. Васкрсао је из гроба **застѫпленїемь Б(о)га О҃ца ютреннимь си есть сѣло рано** (21. пс.) а то је за Јефтимија врло значајно те он то помиње и у 23, 56, 91. и 117. псалму. Коначно, искупитељско дело Господа Христа и Његов боравак међу људима окончан је Његовим вазнесењем **с҃ пр|ѣ|ч(ис)тою егѡ плотїю, на горѣ неб(е)снаго Сїѡна** (46.пс.).

Црква Христова као Царство Божије на земљи

У васкрслом и вазнесеном Богочовеку Христу остварен је предвечни план Трисветога Божанства „да се све сједини под главом Христом" и то у богочовечанском телу Цркве. Она је благодатно основана **на горѣ Гѡлгоѳскои** (86. пс.) тако што је постала мистично Тело Христово (98. пс.). У 8. псалму Јефтимије **точила** схвата као **цр҃ковь, или олтарь Б(о)жественыи** јер она точе **вино, кровь Хр(ис)тову**, а то је она света Чаша око које се на литургији верници окупљају ради причешћа.

---

[2] Сви наводи у тексту који носе бројчану ознаку псалама преузети су из текста Јефтимија Панајотовића.

Сви народи су призвани да приступе **в' цр҃ковь егѡ Б(о)жественную** (46. пс.) и да преобразе своје незнабожачке цркве **в' вѣру Хр(ис)товѫ** (95. пс.), да би у њој могли да остваре своје назначење.

У историјском смислу псалми проричу честа гоњења на Цркву Христову (53, 139. пс.), али Црква ипак односи победу **на всякїи гонители ея** (75. пс.) и није могло бити заустављено **распространенїе ц(а)рствїя Хр(и)|с|това, еже есть цр҃ковь вѣрныхь** (107. пс.).

Небески Јерусалим

Сви хришћански напори, подвизи и врлине имају циљ: достићи у васкрсење мртвих и осигурати себи живот вечни, те постати житељ горњега Јерусалима и причасник Царства небеског. У том смислу Јефтимије у псалмима проналази мноштво пророчких места која се тичу есхатологије и другога доласка Христовог.

Човек треба да пређе из овога света **в' ѡт҃чество неб|ес|ное, Бл(а)годатїю Хр(и)ста Г(оспо)да оустроенное** (38. пс.), у **неб(е)сныхь ѡбытелехь** (42. пс.), у царство благодати (96. пс.), **в' н(е)б(е)сныи Іер(оу)|с|(а)лимь** (122, 125, 145. пс.), где ће моћи да учествује **въ жизнь небеснаго покоя** (62. пс.). А до тих вечних блага човек доспева **чрезь...слезную воду кораблемь покаанїя, ѡкромленїем же Бл(а)годати Хр(и)|с|та Г(о)|с|(по)да** (136. пс.).

На путу човека до остварења крајњег циља налази се **сѫдь праведни Хр(и)ста Г(о)|с|(по)да** (81. пс.) и то не као препрека него као путовођа. Сви народи се морају сабрати **на страшнїи судь, в' дн҃ь втораго пришествїя Хр(и)стова** (49. пс.) када ће се **сѫдити всеи вселеннои и воздати комуждо по дѣломъ его** (97. пс.).

Одломак из посланице Маркелину

Као једна од засебних целина књиге Јефтимија Панајотовића налази се одломак из дела светог Атанасија Великог, насловљен **Иже во с(вя)тыхъ Оц҃а нашегѡ Аѳанасїа архїеп(и)|с|к(о)па алеѯандрїискагѡ, ѿ посланїя къ Маркеллинѫ, ѡ толкованїи ѱалмѡвъ.** Као што се види из наслова који је Јефтимије дао то је само одломак из једног много обимнијег текста. У то се можемо уверити уколико Јефтимијев текст упоредимо са изворним грчким текстом, односно са „Посланицом Маркелину, о тумачењу псалама" (Πρὸς Μαρκελλῖνον εἰς τὴν ερμηνείαν τῶν Ψαλμῶν),[3] насталом у IV веку.

Да ли је Јефтимије познавао грчки језик, те да ли је пред собом имао изворни текст или превод на неки од њему блиских словенских језика, ми то не можемо утврдити. Међутим, оно што је извесно јесте његова недоследност у преузимању текста, било када је у питању верност превода изворнику, било када је у питању распоред преузетих текстуалних целина.

---

[3] Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας του Μεγάλου Ἅπαντα τὰ ἔργα, кн. 5, Θεσσαλονίκη, Πατερικαὶ ἐκδόσεις „Γρηγόριος ὁ Παλαμὰς," 1973. (Ελληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας).

Цео тај одломак позајмљен из дела Атанасија Великог Јефтимије је поделио на два дела. Први део (24б/17–25а/3) је увод и опште напомене о значају Псалтира и о томе колико је читање псалама корисно за душу верника. Упоређујући тај део са изворником видећемо да он у изворнику заправо представља две засебне целине. Наиме између речи **словеса** и **мощенъ** (24б/25), које код Јефтимија теку у континуитету, и изворном тексту се налази читава једна текстуална целина. Да ли је он само верно пренео неку себи доступну верзију тога текста, или је по своме нахођењу изоставио читаву једну повећу целину, то нисмо у стању утврдити. Оно што је очигледно јесте критеријум по којем је он, или неко на кога се угледао, поступио. Наиме, целокупан уводни део текста говори о духовном значају читања псалтира (као што о томе говори и део текста који затим следи), док онај део који постоји код Атанасија а који је Јефтимије изоставио, нема такав карактер. У њему се на аналитички и подробан начин говори о карактеру свих псалама понаособ. Говори се, на пример, о томе који псалми имају облик приповести, молитве, исповести, пророштва, славословља итд.

Текст који следи (и код Атанасија и код Јефтимија) има практичан карактер и представља препоруку верницима о томе како и у којој прилици треба читати одређене псалме. Тај део у изворнику тече као једна целина, док га је Јефтимије изделио и нумерисао. Према његовој подели и нумерацији ради се о деведесет пет напомена.

Наводећи у свакој посебној напомени и број псалма који треба читати, а који је преузео од Атанасија, он обавезно наводи и првих неколико речи из првога стиха тога псалма ради његове лакше идентификације. На пример, у првој напомени стоји: **а҃: блаженъ мѫжь л҃а: Бл(а)жени, имже ѿпустишася без'законїя** итд. Код Атанасија су, међутим, псалми означени само бројевима, те нема навођења њихових стихова.

Уколико овај део текста пажљиво упоредимо са изворним текстом видећемо да је у односу на њега препун, ако не иновација, оно макар импровизација и произвољности. До пред сам крај тога дела текста, тачније до 88. напомене, те произвољности се углавном тичу доследности или недоследности превода и сопственог избора у погледу псалама који се препоручују за читање. Када тврдимо да је Јефтимијев превод (било да је са изворника, било са неког посредног превода) недоследан изворнику, не мислимо тиме да је он било где одступио од смисла или духа изворног текста. Недоследност је у томе што он произвољно скраћује или проширује реченице а понекад и читаве напомене. Друга недоследност је у томе што у многим напоменама изоставља бројеве псалама који постоје код Атанасија, да би он опет у појединим напоменама назначавао псалме по сопственом избору.

Међутим, од 88. напомене долази до пометње која траје све до краја те целине, односно до 95. напомене. У тој напомени у изворном тексту долази до измене поретка те на прво место долазе бројеви псалама а затим објашњења у вези са њима, што је Јефтимија очигледно збунило па је исту грешку понављао све до краја. На пример, у 88. напомени у изворном тексту се и после бројева псалама наставља текст у вези са њима. Тај накнадни део текста Јефтимије је схватио и означио као нову 89. напомену (28б/5), те је бројеве следећих псалама везао за њу што је очигледна грешка. Таква његова погрешка понавља се све до 94. напомене.

Последња, 95. напомена само има нумерацију као претходне, али по свом карактеру не припада тој целини и представља у изворнику целину за себе.

Посматрајући ова два одломка из целокупне свеске Јефтимија Панајотовића можемо извести начелан закључак у вези са његовим богословским учењем. Према ономе како схвата значење појединих стихова, очигледно је да је он верни настављач и тумач аутентичног богословља и духовности Источне Цркве. Истина, његова тумачења, као ни његово богословље, нису ни нова ни оригинална. Он се само верно држи светоотачког тумачења и живога Предања сачуваног у бићу Цркве. У доба у које је спис настао, када је православно богословље у нас било подложно најразличитијим утицајима, и таква његова тумачења представљају значајан допринос нашој егзегетској књижевности и нашој духовности уопште.

Ксенија Минчић-Обрадовић

КАНОН СВЕТОМ НИКОЛИ НЕПОЗНАТОГ ПЕСНИКА

Српски средњовековни песници су нова дела стварали пре свега за потребе неговања култова Срба светитеља. Међу ретким текстовима који су настали на српскословенском језику а посвећени су једном општехришћанском светитељу је и *Канон Светом Николи Мирликијском*. Жеља песника да и сам искаже поштовање овом Светитељу сасвим је разумљива ако се зна колики је његов углед.

У небеској хијерархији поштивања светитеља, Свети Никола се налази одмах иза Богородице.[1] Као општи помоћник Хришћана, он је заштитник правде међу људима, спасава неправедно осуђене, заробљене, од смртне опасности, од буре, он уздиже сиромашне. Давани су му многи епитети. Још за живота је назван Чудотворац. И у православној и у католичкој цркви је најпопуларнији и најпоштованији светитељ, најпоузданији заштитник и најбржи помоћник у свакој невољи и беди, како на мору тако и на копну. Помаже свима, и на близу и на далеко. Болеснима је лекар, грешнима заступник, сиромашнима богатство, путницима сапутник, деци усрећитељ, онима који су у мукама утеха. Он је општи заштитник, спасилац и заступник целога света. Његова слава је општа, његова црква је целокупна хришћанска васељена. Поштују га и муслимани на истоку.

Високом угледу који је имао међу Србима, свакако је допринело и то што се главно покрштавање нашег народа, обављено углавном од 9. до 12. века, поклопило са временом најјачег цветања богослужбеног култа у Византији. Девети век је златно доба, време житија и песама посвећених Светом Николи, време када су се о његовом чудотворству преносила много казивања,[2] када се Светитељев култ шири из Византије по целом хришћанском свету. У свим месецословима 9. века,

---

[1] Лазар Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*, Београд 1961, 82.

[2] Живот и чуда Светог Николе најкомплетније су приказали Анрих (Gustav Anrich, *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche.* Texte und Untersu- chung, Berlin 1917, Bd. I und II) и Шевченко (N. P. Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art,* Torino 1983).

6. децембар, дан када се преставио, посвећен је Светом Ницоли. А након што су, због опасности од навале ислама, морнари из Барија 9. маја 1087. године пренели његове чудотворне мошти из града Мире, у Ликији, у Малој Азији, у град Бари у Италији,[3] Свети Никола је постао најугледнији и најпопуларнији светитељ у целој јужној Европи.

Култ светог Николе ширио се у средњовековној Србији веома брзо. Од 13. до 15. века посвећене су му многе цркве,[4] а циклуси житија и чуда Светог Николе веома су чести у српском средњовековном живописању.[5] За Светог Николу везано је чудо да враћа вид Стефану Дечанском.[6] Стога је Дечански нарочито неговао култ овог Светитеља. У његовој задужбини Дечанима Светом Николи је посвећен јужни параклис, живописан од 1348. до 1355. у време цара Душана. У њему се налази најопширније илустровано житије Светог Николе.[7]

Светитељ је имао изузетно место и у оном делу српске традиције који је био ван утицаја и контроле цркве. На њега је, заједно са светим Савом, пренесено све страхопоштовање и уздање које су претхришћански Срби имали према паганском врховном богу.[8]

Због својих епитета брзог и поузданог заштитника и помоћника у свим невољама, Свети Никола је међу Србима био најомиљенији светитељ у тешким временима робовања под Турцима. Обнављање Пећке патријаршије (1557) оживело је књижевну и духовну делатности у Србији и дало нови подстицај за још јаче снажење култа Светог Николе. На територији обновљене патријаршије било му

---

[3] Хризостом Столић, *Православни светачник, 1–2,* Београд 198[illegible], кн. 1, 437. То што је пренос моштију Светог Николе постао један од главних празника руске цркве Успенски тумачи утицајем запада. Установљење овог празника у Русији сматра директним супротстављањем Константинопољу. (Б. А. Успенски, *История русского литературного языка XI–XVII вв,* Budapest 1988, 57).

[4] Према *Попису цркава у старој српској држави* Миодрага Ал. Пурковића, 75 цркава има за патрона Светог Николу (Скопље 1938, 34–40). Више цркава посвећено је само празницима Пресвете Богородице. Подизање храмова Светом Николи настављено је и у каснијем периоду (Владимир Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа,* Београд 1950, 214–221).

[5] Сликање лика светог Николе на иконама и фрескама у средњовековној Србији представили су Јелена Пајкић у чланку *Један занимљив циклус фресака у цркви св. Николе у Рамаћи* (Кораци, Крагујевац 1986, књ. XXI, св. 3–4, 196–206) и Јанко Радовановић, *Свети Никола са житијем и чудима на српским бакрорезима* XVIII века (у зборнику радова *Српска графика XVIII века*, Београд 1986, 199–222).

[6] Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Београд 1989, 52–53, 58–59.

[7] Ђурђе Бошковић и Владимир Петковић, *Манастир Дечани,* Београд 1941, књ. II, 56–58.

[8] Веселин Чајкановић, *Свети Никола у српским легендама и култу,* Просветни гласник, Београд 1942, бр. 1–2, 42; *О српском врховном богу,* Београд, 1941. Популарност Светог Николе је била толика да су га Срби чешће него друге светитеље бирали за свога кућног заштитника (Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд 1894, 149). У већ поменутом чланку о Светом Николи Чајкановић наводи да је, према црквеним подацима из 1894. године у Београду 35% славило Светог Николу, а преосталих 65% било подељено на 46 светаца. Сматра се заштитником бродара и празнује се од воде, тако да су оне занатлије које су биле везане за воду, воденичари, рибари, сплавари, узимале Никољдан као своју еснафску славу (Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990, 85, 169).

је посвећено више од половине цркава а његов лик, без обзира на то да ли је патрон цркве, добија угледно место у живопису храма.[9] Управо ови разлози навели су Ђорђа Трифуновића на претпоставку да је *Канон светом Николи Мирликијском* настао у време обнове Пећке патријаршије, можда и нешто раније, почетком 16. века.[10]

* * *

Канон Светом Николи Мирликијском објављен је у трећој књизи *Србљака* у издању Српске књижевне задруге, 1970. године.[11] У *Белешкама о делима у Србљаку* Ђорђе Трифуновић наводи да су позната само два рукописа, оба српске редакције, која садрже *Канон.* Један се чува у Народној библиотеци у Софији а други у Народној библиотеци у Београду. Српскословенски текст и пренос на савремени језик донети су у *Србљаку* према београдском рукопису.

Осим у *Србљаку*, текст *Канона* је објављен и у *Канонику*, 1927. године у Сремским Карловцима, али на рускословенском језику.

У току рада на опису псалтира из збирке Библиотеке Матице српске наишла сам на још два преписа, а прегледајући каталоге досад описаних збирки рукописних књига на још један, што укупно износи пет преписа овог *Канона.* Сви рукописи су писани српскословенским језиком. Ниједан није датиран. Анализа водених знакова показала је да су отприлике из истог времена, с краја 16. или самог почетка 17. века. Нема података о томе где су настали.

Најстарији од познатих текстова *Канона* налази се у *Зборнику црквених песама* из Библиотеке Српске православне епархије будимске под бројем Гр. 13.[12] Рукопис је настао око 1560/70. године. Има 342 листа. Приликом преповезивања књига је обрезана тако да је мало оштећен и текст. *Канон Светом Николи* налази се на крају књиге, на листовима 313а–329б. Листови од 330 до краја књиге остали су неисписани, а **канѡ|н| с(вѣ)томѹ николи** прекинут је у првом тропару девете песме (речима **нъ надѣе сѧ покровѹ**).[13]

Рукопис који се чува у Народној Библиотеци у Београду под бројем Рс 30 је *Псалтир с последовањем.* Први део књиге писан је 1573. године, а други, у којем је и *Канон*, у првој деценији 17. века. Књига укупно има 354 листа.[14] **сл|ѵ|жба**

---

[9] Сретен Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 68.

[10] Ђорђе Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку,* у збирци студија *О Србљаку,* Београд 1970, 359.

[11] Зборници српске црквене поезије, такозвани Србљаци, састављани су током 18. и 19. века у неколико наврата. Они сви садрже службе Србима светитељима и ни у једној од њих нема *Канона Светом Николи.*

[12] Надежда Р. Синдик, Мирослава Гроздановић-Пајић, Катарина Мано-Зиси, *Опис рукописа и старих штампаних књига библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји,* Београд - Нови Сад 1991, 35–38 (опис број 13).

[13] У даљем тексту овај рукопис је обележен као Гр 13.

[14] Љубица Штављанин-Ђорђевић, Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Черних, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије,* Београд 1986, 56–60 (опис бр. 31).

акаѳїст|ѵ| с(вѣ)т(о)м|ѵ| николѣ, у оквиру које је и *Канон*, налази се на листовима 228а/26–232б/17.[15]

Из истог времена је и *Псалтир с последовањем* који се у Библиотеци Матице српске чува под бројем РР II 23 (стара сигнатура РР 182). У Последовању је исписан велик број канона и акатиста. Канона Светом Николи има два. На листовима 314а–318б налази се **канонъ с(вѣ)томѵ николи**, који је гласа другог. Канон који је тема овог рада је под насловом **канѡн бл(а)годарнїи иже въ с(вѣ)тыи|х| оцѵ нашемѵ николѣ** и налази се на листовима 257а/1–267а/15.[16]

Нешто је мало млађи *Псалтир с последовањем* који се у Библиотеци Матице српске чува под бројем РР I 4 (стара сигнатура РР 104). Према воденим знацима преписан је у другој деценији 17. века. Има 633 листа. Писар је у монограму на листу 495б оставио своје име. Елементи монограма казују да је то, највероватније, **іѡвань**. У оквиру последовања исписано је више канона и акатиста, међу њима, на листовима 495б/17–510б/18, **слѵжба акатїстѵ с(вѣ)т(о)мѵ арїєрею и чю|д|(о)творцѵ ныколы**, у којој је **канѡ|н| с(вѣ)томѵ ныколы**.[17]

Псалтир с последовањем који се чува у Народној библиотеци у Софији под бројем 625 Б. Цонев ставља у 16/17. век[18] а Ђ. Трифуновић на основу воденог знака датира рукопис првом трећином 17. века.[19] Према Б. Цоневу редакција је српска са доста русизама.

* * *

Канон Светом Николи је канон молебни четвртог гласа. У *Прегледу гласова у старој српској поезији*[20] Даница Цревар каже да овај канон нема ознаку за глас, међутим, у свим текстовима је написано да је глас четврти.

Састављен је, по утврђеном обрасцу, од девет песама (ода) без друге песме. Број песама у оквиру канона условљен је бројем библијских песама на којима се песме канона, у историјском и књижевном смислу, и заснивају. Оне су основа сваког канона и дале су мотиве за безброј варијација у свим ирмосима па и многим тропарима канона. Друга песма се редовно изоставља јер је узорна библијска песма злослутне садржине, претећа, песимистичка, а не утешна и охрабрујућа, песма која говори о казни, не о спасењу. Као укор песма, она не одговара новозаветној радосној тузи и радосном слављењу хришћанских празника.[21]

---

[15] У даљем тексту овај ће рукопис бити обележен као Рс 30.

[16] У даљем тексту II 23.

[17] У даљем тексту I 4.

[18] Б. Цоневъ, *Описъ на ржкописитѣ и стропечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София,* София, 1910, под бр. 420.

[19] Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку, 360.*

[20] Прилог је објављен у студији *О Србљаку*, 455–456.

[21] Лазар Мирковић, *Православна литургика или наука о богослужењу православне источне цркве: први општи део,* Београд 1982, 225.

Свака песма почиње ирмосом, али се на њих само упућује јер припадају општепознатој и веома честој Благовештенској катавасији. Након тога следе четири тропара, од којих је последњи посвећен Богородици (богородичан).

Ирмос је строфа која служи за углед, а тропари се граде тако да имају исти број слогова, по могућности и акценат на истим слоговима и исту мелодију као ирмос. Ирмос служи као ритамско-појачки углад за све тропаре. У нашој је науци остало неиспитано у каквом су односу ирмоси и тропари у изворној старој српској црквеној поезији.[22] Поређење ирмоса̄ Благовештенске катавасије и тропара̄ *Канона Светом Николи* показује потпуно различиту силабичку схему.

Према начелима силабичке версификације сви тропари једне песме канона морали би да имају исти број слогова. Међутим, сва проучавања показују да силабичко начело ни у византијском песништву није било до краја спроведено.[23] Када је у питању словенска богослужбена поезија било је и доказивања да је силабички принцип испоштован, као што су то чинили, рецимо, Абихт,[24] Костић[25] или Јакобсон,[26] али и сумњи у ову тврдњу, као код Јагића,[27] или чак мишљења да су мерила српске средњовековне поезије несилабичка.[28] Преводећи са грчкога језика, српски песници нису сачували ни исти број слогова као у оригиналу, ни постигли исти број слогова унутар једне оде.[29] Чини се да српски песници ово правило нису сматрали битним. У *Канону Светом Николи* силабичка схема није остварена. У првом тропару прве песме, у тексту Гр 13, схема је 10, 7, 9, 10, 12, у другом тропару је 9, 7, 8, 8, 8, у трећем 10, 11, 8, 7, 12, док богородичан нема чак ни исти број стихова 10, 11, 9.[30] А ако се следе тачке и зарези, чија је функција у црквеним песмама да обележе цезуру и полуцезуру,[31] види се да чак ни број колона у строфама једне песме није исти. Ђорђе Трифуновић је, упоређујући неколико преписа *Службе Светом кнезу Лазару*, закључио да су преписивачи добро осећали реторски састав дела и да су ретко грешили код означавања цезуре. У преписима *Канона Светом Николи* има неслагања, углавном је то употреба тачке уместо зареза, али нису ретки ни случајеви да је у једном рукопису цезура

---

[22] Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова*, Београд 1990, 130.

[23] Ђорђе Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, у зборнику *О Србљаку*, 55.

[24] R. Abicht, *Haben die alten slavischen Übersetzer der griechischen Kirchenlieder die Silbenzahlen der griechischen Liederverse festgehalten?,* Archiv für slavische Philologie, 1915, XXXVI, 1916, 414-429.

[25] Д. Костић, *Старост народног епског песништва нашег,* Јужнословенски филолог, 1933, XII, 1–72.

[26] Роман Јакобсон, *Лингвистика и поетика*, Београд 1966, 117–133.

[27] У Archiv für slavische Philologie, 1915, XXXVI, 1916, 428–429.

[28] Ђорђе Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, 52.

[29] Димитрије Богдановић, *Покајни канон лествице у старом српском преводу*, Зборник Филозофског факултета, Београд 1974, књ. XII/1 226–227.

[30] Морфолошке, синтаксичке и лексичке разлике међу текстовима довеле су до тога да је у другим текстовима и схема различита. У Рс 30 је: 10, 9, 9, 10, 14 – 9, 7, 8, 8, 9, – 10, 11, 8, 4, 12 – 10, 11, 9; у II 23 је: 10, 9, 9, 10, 12 – 9, 7, 8, 10, 10 – 10, 11, 8, 7, 12 – 10, 11, 9; у I 4: 10, 7, 9, 10, 12 – 9, 7, 8, 8, 8 – 10, 11, 8, 7, 14 – 10, 11, 9.

[31] Ђорђе Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, 52–56.

или полуцезура обележена а да је у осталима нема. Тако се, у првој строфи прве песме, у Гр 13 и II 23 користе и тачка и зарез, увек на истом месту, с тим да се тамо где је у једном таксту тачка у другом може наћи зарез. Рукопис Рс 30 има само тачку, на истим местима на којима су ознаке и у претходним преписима. И у I 4 се у првој строфи користи само тачка. У последњем колону је у I 4 употребом сасвим друге лексеме (**вождь** уместо **подаждь**, како је у осталим рукописима) једна смисаона целина подељена на две. То је проузроковало и употребу једне тачке више: **и мнѣ вож|д|ь . еже ра|д|(о)уи с(е) принашати ти**. Слично је и у осталим строфама.

Акростих, који је у византијском песништву доведен до савршенства, остао је и у српском песништву битна карактеристика канона. Песник *Канона Светом Николи* градио га је од почетних слова тропара, при чему су изостављени богородични. Гласи: **принашаю ти радоуи се николае**. У појединим текстовима акростих је нарушен. Уместо **иже**, како је у осталим текстовима, у II 23 стоји **ꙗже** у трећем тропару шесте песме тако да се добија **радоуꙗ се**. Осим тога, у трећем тропару девете песме у рукописима I 4 и II 23 налази се **иже** уместо **еже**, тако да се добија **николаи**, уместо **николае**.[32]

Састављајући *Канон* песник се тематски ослањао и на девет библијских песама и на живот и чуда Светог Николе. Тражећи узор у девет библијских песама, непознати песник је поштовао правила византијског црквеног песништва. Али, како је угледање песама канона на библијске песме временом постало слабије,[33] и он се, попут осталих српских песника, доста слободно односио према узорним песмама.[34]

Прва од песама је Песма благодарности коју су појали Мојсије и синови Израиљеви након што су прешли преко Црвеног Мора (II књига Мојсијева, 15, 1–19). По угледу на њу, непознати песник почиње прву песму *Канона* обраћајући се Светом Николи **пастирꙋ добрїи х(ри)|с|(то)ва стада**,[35] а завршава је са **николаѥ застоупниче прибѣгающимь по|д| кровь твои** (тр. 3).[36]

Трећа песма Канона се заснива на молитви Самуилове матере Ане која је после пуно година неплодности родила сина (I књига Самуилова, 2, 1–10), и која поред радости изражава и смерност и кроткост. Отуда песник каже **никто |ж|(е) прибѣгаѥ по|д| кровь надеж|д|и твоѥе о(ть)че , тьщь ѿ тебѣ исходи|т|ь** (тр. 1).

---

[32] У *Канонику* из 1927. године акростих је нарушен на још више места, у песми 5, тр. 1, песми 6, тр. 3, песми 8, тр. 1, песми 9, тр. 3.

[33] Лазар Мирковић, *Православна литургика или наука о богослужењу православне источне цркве: први општи део*, 226.

[34] Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова*, 130.

[35] *Пастир* (грч. ποιμήν) или *Пастир добри* (грч. ποιμὴν καλόσ; Јн. 10, 11. 14) је сваки свештеник, а првенствено епископ као наследник апостола, којима је поверено да "пасу стадо" Христово (види Јн. 21, 15–17) и који су због тога с правом названи пастирима. (Младомир А. Тодоровић, *Речник појмова, личности и навода из Светог Писма*, у зборнику *О Србљаку*, 425).

[36] Осим ако није другачије обележено, примери српскословенског текста узимани су из старијег Матичиног преписа (према воденим знацима), из рукописа II 23.

Четврта песма канона је у вези са молитвом пророка Авакума који је предвидео долазак Господа на свет (Књига пророка Авакума, 3, 1–13). Песник у сва три тропара говори о чудима Светитељевим.

У петој песми, молитви пророка Исаије, је радост због тога што ће доћи на свет Спаситељ, који је помирио Бога са људима и привео нас светлости своје славе (Књига пророка Исаије, 26, 9–19). Стога се и Светом Николи, **їже вь їєрар'хо|х| великы , ап(о)|с|(то)лѡ|м| тьзоимѣн'не . съ агг(е)лы равностоꙗте|л|ю** (тр. 1) упућује молба: **роукꙋ ми дьж|д|ь николае помощїи м(о)ле се къ г(оспод)оу** (тр. 2) и: **ты ме избави ѿ всакое скрьбїи и бѣдїи** (тр. 3).

Шеста песма канона се ослања на молитву пророка Јоне из утробе китове. У њој је радост што смо се избавили из дубине и понора грехова, од пропасти и ада (Књига пророка Јоне, 2, 3–10). У овој се песми Светитељ слави као неко ко јесте **стльпь цр(ь)к(ъ)в(ь)ны**[37] **и чюд'ни огранъ** (тј. орган),[38] који **д(оу)хѡ|м| с(ве)тыи|м| чю|д|(о)дѣиствꙋѥ и брѣцаѥ** (тр. 1) и као неко ко може да пружи **єдрило бл(а)гѡразꙋмїа вь ср|д|ци** (тр. 3).

Седма и осма библијска песма су молитва пуна наде и весела химна три младића који су се спасли из ужарене пећи (Књига пророка Данила, 3, 26–30). Песник се обраћа Светом Николи: **с(вети)т(е)лю х(ри)|с|(то)вь** (песма 7, тр. 1) **їже ап(о)|с|(то)лѡ|м| съпрѣстолниче, иже агг(е)лѡ|м| съслꙋжителю с(ве)тѣи троици** (песма 8, тр. 1). У обе песме упућује му молитве да га спасе: **и м|н|ѣ даж|д|ь роукꙋ помощи** (песма 7, тр. 1), **бꙋрꙋ стр(а)|с|теи мои|х| єже ѿ прѣлога бѣсов'ска|г|о , ꙋтиши . ꙗко прочеѥ не могꙋ трьпѣти** (песма 8, тр. 2), **ꙗз'вїи трьпѣтїи нѣ|с|(ть) мощ'но ... нь ты ми приложи пластиръ . и масло м(о)л(и)твь твои|х|** (песма 8, тр. 3).

Последња, девета песма, која се накад у словенским рукописима дели на девету и "десету", узета је из Новог Завета. То је Богородичина захвална молитва после Благовести (Лука, 1, 46–55) и захвална молитва Захарије, оца Јована Претече, након рођења Јовановог. У овој је песми благодарност Господу што је дошло време доласка обећаног Спаситеља на свет. Песник *Канона* се још једном позива на чуда Светог Николе која набраја у претходним песмама уз молбу да Светитељ и њему тако помогне.

Још више него из библијских песама, тему за Канон песник је црпео из живота и чудā Светог Николе, настојећи да оживи успомену на Светога, на околности и одлике његовог живота и чудā. Поједине од ових сцена могу се наћи и на фрескама и иконама.

Свети Никола је био епископ града Мире у Ликији (**мӱранѡ|м| ѿ(ь)ць ч(ь)|с|тнь и оучитель**, песма 1, тр. 1). Још за живота је сматран светим и назван

---

[37] За цркву се каже да је "стуб и утврђење истине" (види 1. Тим. 3, 15) а праведници и светитељи називају се стубовима и утврђењем Цркве (упореди Гал. 2, 9) (Младомир. А. Тодоровић, *Речник појмова, личности и навода из Светог Писма*, 437).

[38] *Органон* (јевр. ʿugab: двојнице; грч. ὄργανον) дувачки музички инструменат код Јевреја у старом завету (види Јов 21, 12; 30, 31; Пс. 150, 4). *Органон Светога Духа.* Тако се назива човек преко кога Свети Дух дела у свету (упореди Пс. 45, 1) (Младомир А. Тодоровић, *Речник појмова, личности и навода из Светог Писма*, 423).

Чудотворац. Био је један од 318 епископа учесника I васељенског сабора у Никеји 325. године, на којем су свети оци изложили право учење вере и проклели јеретика Арија, александријског свештеника који је заступао мишљење да је једини вечни и бесмртни Бог пре самога света створио Сина, који је, затим, створио свет. Понесен ревношћу, Свети Никола је јеретика Арија посрамио не само речима, него и делом, ударивши га по образу. Аријева је јерес била раширена а аријевци врло утицајна верска група, стога се ова победа Светог Николе узимала као општа победа над јереси а Свети Никола се сматра општим победником над јеретичким учењима.

Овај је догађај укомпонован на неколико места у *Канону*, у првом тропару четврте песме: **ꙗрїѥвꙋ ересъ низложиль еси . и велиꙗроу шетанїа посрамиль еси , своими м(о)л(и)твами**, у првом тропару пете песме: **арїю безоумновав'ша посрамиль еси** и у деветој песми (у другом тропару), где се још једном побројавају чуда Светитељева: **арїа безаконовав'ша посрамилъ еси , пламен |ж|е ересїи е|г|о посрамилъ еси**. У сликаним житијима Светог Николе у средњем веку ова се сцена не среће,[39] али је има на бакрорезним житијима XVIII века. За разлику од састављача *Канона Светом Николи*, који спомиње само како је Светитељ посрамио Арија и победио његову јерес, на све три гравире приказан је Свети Никола како је подигао десну руку да удари Арија.[40]

Осим ове слике биографске природе песник користи и неколико чуда. *Спасавање три војводе из тамнице* једно је од најпопуларнијих чуда и најчешће коришћених при осликавању житија Светог Николе. Тројица војвода, Непотијан, Урс и Ерпилион били су оклеветани да кују заверу против цара, па их је он, на предлог епарха Евлавија, осудио на смрт. Знајући да су невини, Свети Никола се јавио у сну цару Константину и наредио му да их ослободи. Тргнувши се иза сна цар одмах пошаље посланика епарху Евлавију, којем се те исте ноћи Свети Никола, такође, јавио у сну и поновио наредбу. Када су установили да су имали исти сан, уплаше се и пусте војводе из тамнице. А цар им још да златно Јеванђеље, златну кадионицу украшену драгим камењем и два свећњака као дар цркви у којој је Свети Никола био епископ. Овај чудесни догађај, записан је већ у делу *Praxis de stratilates* из 6. века, у којем се налази први познати запис о Светом Николи.[41] У сликаним житијима приказује се на различите начине и у различитом броју сцена. У *Канону* се спомиње на више места и то на такав начин да када се поређају једна иза друге, сцене дају хронолошки испричан догађај: **їже избавль тры воеводїи , ѿ оубїѥнїа неправед'нааго** (песма 1, тр. 3) **ты** (тј. **тры**) **воеводи ѿ оубиѥнїа неправе|д|наагѡ , о(ть)че с(ъ)п(а)сль еси . ꙗвль се вь снѣ ц(ѣса)роу бл(а)|г|оч|с|тивомꙋ , и запрѣтивь емꙋ** (песма 4, тр. 3) **оуслышавь константинъ ц(ѣса)рь бл(а)|г|оч|с|тивїи , въ снѣ прѣщенїа твоꙗ . съ евлавїемъ епар'хѡ|м| ,**

---

[39] Преглед сцена из сликаних житија Светитељевих у српским средњовековним црквама дала је Јелена Пајкић у чланку *Један занимљив циклус фресака у цркви св. Николе у Рамаћи*, 196–206.

[40] Јанко Радовановић, *Свети Никола са житијем и чудима на српским бакрорезима XVIII века*, 199–222.

[41] Јелена Пајкић, *Један занимљив циклус фресака у цркви св. Николе у Рамаћи*, 197.

еже о мѹже|х| онѣ|х| неправе|д|но погыбнѹти хотещїи|х| . вьскоре ре|ч|(е) ѿпѹстити и|х| (песма 6, тр. 2) **егда оуслышаше воеводїи ѿпѹщенїе ис тамнице повелѣнїемъ твои|м| . въз'мше свѣщ'никы съ свѣщами принесоше тебѣ , и велїе|м| гл(а)со|м| въпїахоу** (песма 7, тр. 2) **воеводїи свѣзан'нїе вь тьм'ници ѹслишаль еси** (песма 9, тр. 1).

Друго чудо које песник спомиње у *Канону* јесте *Спасавање младог Василија из емировог ропства*. Ова повест, једна од три посмртне, говори о дечаку Василију, из околине Мире, којега су заробили критски Арабљани и натерали га да служи њиховог емира. Обично се сликала у две сцене – како Свети Никола одводи Василија из емировог ропства и повратак кући. И песник *Канона* гради две слике. Најпре, у другом тропару четврте песме говори о спасавању младића и о радости његових родитеља (**юношѹ оногѡ ѿ роукы амири срацинскаагѡ избавиль еси . родителѥм' же его радость дароваль еси**) и касније, понављајући још једном чуда Светог Николе у деветој песми (у тр. 3) говори о услишењу молбе дечаковог оца Агрика да му избави сина из ропства (**агрика оногѡ ѹслышалъ еси . и с(ы)на его василїа ѿ амири вьсхытивъ . и прѣ|д|ставилъ еси прѣ|д| родител'ми его соущаа з|д|рава , въ единъ ча|с| ѿ срацинъ**).

У трећем тропару шесте песме спомиње се *Свети Никола спасава морепловце*, чудо које не припада Светом Николи Мирликијском, него Светом Николи Сионском. Он је био суоснивач манастира Сиона у којем је као епископ столовао. Најстарији спис о њему је Vita Nicolai Sionite који је 564. године, када је Свети Никола Сионски преминуо, написао непознати монах Сионског манастира.[42] У то време је, под царем Јустинијаном I (527–565) култ светог Николе Мирликијског оснажен и раширен и ван његове постојбине, Ликије. У 9. веку, када култ Светог Николе Мирликијског почиње да јача почињу и да му се приписују чуда Светог Николе Сионског, да би се у 10. веку култови преплели и спојили.

По казивању, неки је брод био захваћен буром. Морнари уплашени да брод не буде потопљен почеше да се моле Светом Николи који је до тада већ спасао многе морнаре од бродолома. Чувши молитву, Светитељ се појави, прихвати се управљања бродом и изведе га из олује. На сликаним представама ова сцена је приказана тако што Светитељ држи брод који је захваћен олујом. У *Канону*, међутим, песник ово чудо користи алегоријски, он моли Светитеља да и њему, као што **кораблю ономѹ потаплѧющѹ се въ моры , ты о(ть)че бы|с|(ть) крьм'чїа . и мнѣ лютѣ обѹреваѥмѹ ѿ помышлѥнїи бѣсов'скы|х| . даж|д|ь ми едрило бл(а)горазѹмїа вь ср|д|ци** (песма 6, тр. 3).

* * *

Познати преписи *Канона Светом Николи* међусобно су поређени са циљем да се на морфолошком, синтаксичком и лексичком нивоу покажу разлике између њих. Нажалост, нисам могла да дођем до текста Софијског преписа, па је он у овој анализи изостао. Приликом навођења примера увек је напоменуто како је у *Ка-*

[42] Н. Шевченко, *The Life of Saint Nicolas in Byzantine Art*, Torino 1983, 18, 21.

нону из 1927. године. Неће бити посебно истицана друга места у којима се овај штампани текст не подудара са рукописима.

1. *Морфолошко-синтаксичке разлике.* Употреба варијантних наставка довела је до стварања незнатних разлика у неколико случајева. За грађење именица ж. рода **ī* промене користе се наставци **-еи** / **-и**: песма 3, тр. 2: **напасти** I 4 / **напастеи** Гр 13, Рс 30, II 23; песма 8, тр. 2: **страсти** Рс 30 / **стр(а)|с|теи** Гр 13, II 23, **стр(а)|с|тѣи** I 4. Осим тога, у Рс 30 је краћи облик придева у случају **бл(а)гоч|с|тив҃**, док остали имају дужи: **бл(а)гочьстивом҃** Гр 13, I 4, **бл(а)|г|оч|с|тивом҃** II 23 (песма 4, тр. 3). Активни партицип перфекта у Н јд ж. рода има и дужи и краћи облик (одређен и неодређен вид): песма 6, тр. 4: **рож|д|ьшїа** Гр 13, Рс 30, **рож|д|ъшїа** II 23 / **рож|д|ьшїи** I 4; песма 9, тр. 4: **рож|д|ьши** Рс 30, **рож|д|ьшїи** I 4 / **рож|д|ьшїа** II 23.[43] Овим се примерима може додати и Г јд **надеж|д|и твоее** II 23, који је са наставком **-и** из **a* промене уместо са **-е** из **ja*, као у **надеж|д|е твоее** Гр 13, Рс 30, **надѣж|д|е твоее** I 4 (песма 3, тр. 1).

Иста лексема употребљена у различитом броју налази се у: песма 4, тр. 1: **шетанїа** Гр 13, Рс 30, II 23 / **шетанїе** I 4 (А мн / А јд), тр. 2: **ѿ рѫкь** Гр 13 / **ѿ роукы** Рс 30, II 23 / **ѿ рѫкъ** I 4 (Г мн / Г јд); песма 8, тр. 3: **пластиѭ** Гр 13 / **пластырь** Рс 30, **пластирь** II 23, I 4 (А мн / А јд); песма 9, тр. 1: **стрѣлганїа** Гр 13, Рс 30, I 4 / **стрѣлганїе** II 23 (Н мн / Н јд); **шдрьжит'** Гр 13, **об'дрьжит'** Рс 30, **одрьжи|т'|** II 23 / **об'дрьжет'** I 4 (3. л. јд / 3. л. мн). Случај: **оуслиша** Гр 13 / **ѹслышаашє** Рс 30, **оуслышаше** II 23, **ѹслышаше** I 4 (песма 7, тр. 2) је lapsus calami.

Нешто су чешћи случајеви различитих облика глаголских лексема: песма 1, тр. 2: **приносити** Гр 13, Рс 30, I 4 (инфинитив) / **приноси|м| ти** II 23 (презент), и у песми 5, тр. 3: **приносити** Гр 13, Рс 30, II 23 (инфинитив) / **приносим' ти** I 4(презент); песма 3, тр. 1: **прибѣгаѥть** Гр 13 (презент) / **прибѣгаеи** Рс 30, **прибѣгаѥ** II 23 (активни партицип презента) / **прибѣгаемь** I 4 (пасивни партицип презента); песма 9, тр. 1: **надѣѥ сѧ** Гр 13, **надѣѥ сѧ** I 4 (активни партицип презента) / **надѣю сѧ** Рс 30, II 23 (презент); тр. 3: **прѣ|д'|стави** Рс 30 (аорист) / **прѣ|д|ставилъ ѥси** II 23 и I 4 (перфекат). У рукопису I 4 у богородичном четврте песме активни партицип презента има форму **м(о)лещїи** (Н јд ж. род), док се у Рс 30 и II 23 јавља **м(о)ле** а у Гр 13 **м(о)ли**, што, осим партиципа, може бити и императив. Слична је ситуација и у другом тропару пете песме где активни партицип презента има форму **м(о)ле сѧ** у Рс 30, II 23 и I 4, (Н јд. м. род) док у Гр 13 стоји **м(о)ли сѧ**, што може бити и императив. У примеру **ре|ч|(е) ѿпѹсти и|х|** I 4 је облик 2. л. јд императива уместо инфинитива: **рече ѿтпѹстити и|х|** Гр 13, **ре|ч|(е) ѿпѹстити и|х|** Рс 30, II 23 (песма 6, тр. 2).

Уместо Л мн активног партиципа презента **хотещїи|х|** Рс 30, II 23, **хотѣщїи|х|** I 4, у Гр 13 среће се облик **хотеще** који не конгруира са речју уз коју стоји (песма 6, тр. 2).

У неколико случајева се среће употреба различитих падежа. Исти синтаксички односи и значења обележени су у трећем тропару шесте песме акузативом

---

[43] У Гр 13 недостаје део текста у којем је овај пример.

једнине у Гр 13 **вь ѹмь** и у Рс 30 **вь оумь** и локативом једнине у I 4 **вь ѹмѣ** (у II 23 је ова лексема изостављена). Директан објекат обележен је акузативом множине **величающее** у II 23 и генитивом множине **величающїи|х|** у Рс 30 и **вѣличающїи|х|** у I 4 (песма 9, тр. 4).[44] Мешање генитива и акузатива налази се и у песми 6, тр. 2: **оуслишавь ... прѣщенїа твоего** Гр 13 (Г јд) / **оуслышавь ... прѣщенїа твоа** Рс 30, I 4, **оуслышавь ... прѣщенїа твоꙗ** II 23. Погрешно су употребљени следећи падежни облици: И јд у песми 3, тр. 3 **оружїемъ** I 4 уместо Н јд **оружїе** Гр 13, II 23, **шроужїе** Рс 30 (Н јд); у песми 8, тр. 4 А јд **лѣствицѹ** Рс 30 уместо В јд **лѣствице** Гр 13, **лѣст'вице** II 23, **лѣствицѣ** I 4.

Код страних речи разлике су констатоване у песми 1, тр. 1: **мирѣномь** Гр 13, **мирѣнш|м|** Рс 30 / **мѷранш|м|** II 23, **мїранш|м|** I 4 (у *Канонику* је **мураншмъ**) и у песми 6, тр. 2: **сь евлавїе|м|** Гр 13, **съ еѳлавїемь** Рс 30, **съ еѳлавїемъ** II 23 / **съ ѵѳлавїемь** I 4 (у *Канонику* је **со аѳлавїемъ**). У тексту I 4, у песми 5, тр. 1, А јд гласи **арїа** (са наставком **jo* промене), док је у осталима **арїю** Гр 13, II 23, **арїѹ** Рс 30 (са наставком из **ja* промене).

Случај **ѿ помышленїи бѣсов'ско** I 4 у односу на: **ѿ поминш'лены бѣсов'скы|х|** Гр 13, **ѿ помышленїи бѣсовскыи|х|** Рс 30, **ѿ помышленїи бѣсов'скы|х|** II 23 (песма 6, тр. 3) је lapsus calami.

2. Лексичке разлике. Различита лексема налази се у следећим примерима:

Песма 1, тр. 1: **подаж|д|ь** Гр 13, Рс 30, II 23 (К) / **вож|д|ь** I 4; **приносити** Гр 13, Рс 30, I 4 (К) / **принашати** II 23; тр. 2: **ꙗко** Гр 13, Рс 30, I 4 / **ꙗкоже** II 23; тр. 3: **приб҃гающи|м|** Гр 13, **приб҃гающїи|м|** Рс 30, **приб҃гающимь** II 23 (К) / **прит҃кающїи|м|** I 4.

Песма 3, тр. 1: **ѿходить** Гр 13 / **исходить** Рс 30, **исходи|т|** I 4, **исходи|т|ь** II 23 (К); **приносити** Гр 13, Рс 30, I 4 / **принашати** II 23; тр. 2: **тепломѹ** Гр 13, Рс 30, I 4 (К) / **топломоу** II 23; **прѣхвал'не** Гр 13, II 23, **прѣхвалнѣ** Рс 30 (К) / **прѣславнѣ** I 4; тр. 3: **чю|д|не** Гр 13, **чю|д'|не** Рс 30, I 4 (К) / **прѣчюдне** II 23.

Песма 4, тр. 1: **своими** Гр 13, Рс 30, II 23 / **твоими** I 4 (К); тр. 3: **тры** Гр 13, **три** Рс 30, I 4 (К) / **ты** II 23 (lapsus calami); **чю|до|твор'че** Гр 13, **чю|д|(о)твор'че** Рс 30, I 4 (К) / **о(ть)че** II 23; тр. 4: **виш'шїи** Гр 13, Рс 30, **вышышїи** I 4 (К) / **прѣвышьшїи** II 23.

Песма 5, тр. 1: **тьзоимѣн'не** Гр 13, II 23, **тьзоименне** Рс 30, (К) / **бьзоименните** I 4; **неѿстѹп'нѣ** Гр 13, **неѿстѹпне** Рс 30, I 4 (К) / **нешскоудно** II 23; тр. 2: **подаж|д|ь** Гр 13, **подъж|д|ь** I 4 / **даж|д|ь** Рс 30, **дьж|д|ь** II 23 (К); **потаплает** Гр 13, **потьплает'** II 23, **потаплает** I 4 / **потоплает** Рс 30 (К); тр. 4: **бл(а)гоч|с|т(и)вы|м|** Гр 13, **бл(а)гоч|с|тивїимь** II 23 / **наши|м|** Рс 30, I 4; **своего** Гр 13, **своег|о|** Рс 30 / **твоего** II 23, I 4.

Песма 6, тр. 1: **брѣцаю** Гр 13, II 23, **брецае** Рс 30, (К) / **обрѣщае** I 4; тр. 2: **погѹбити** Гр 13, Рс 30 / **ѹмрѣти** I 4 / **погыбнѹти** II 23 (К); **тебѣ же** Гр 13, **тебе|ж|(е)** Рс 30 (К) /

---

[44] У Гр 13 недостаје део текста у којем је овај пример.

тѣм'же II 23, I 4; тр. 3: иже Гр 13, Рс 30, I 4 / паже II 23; потаплающѵ Гр 13, I 4 / потаплающѵ се II 23 / потоплающѵ Рс 30 (К); бл(а)годазѵмїа Гр 13, Рс 30, б(лл)гшдазѵмїа II 23 / бл(а)годазѵмно I 4.

Песма 7, тр. 1: даж|д|ь Гр 13, II 23, дьж|д|ь I 4 / подаж|д|ь Рс 30 (К); бл(а)жен'не Гр 13 / всебл(а)женне Рс 30, I 4, всебл(а)жен'не II 23, (К); тр. 2: масло Гр 13 / свѣщ'никь Рс 30, свѣщ'никы II 23, свѣщники I 4 (К); тр. 4: непрѣстае Гр 13, Рс 30, непрѣстаи I 4 (К) / непрѣстан|н|о II 23; бл(а)г(о)|д|(а)т'наа Гр 13, бл(а)го|д|(а)тна II 23, бл(а)г(о)|д|(а)тнаа I 4 (К) / бл(а)г(о)|д|(а)ти Рс 30.

Песма 8, тр. 1: прьвопрѣстол'ниче Гр 13 / съпрѣстолниче Рс 30, II 23, съпрѣстол'ниче I 4 (К); тр. 2: прилога Гр 13, Рс 30 (К) / прѣлога II 23; тр. 3: шбдрьжит' Гр 13, об'дръжит Рс 30, об'дръжит' I 4 (К) / одрьжит' II 23; пльтьскыи|х| Гр 13 / бѣсов'скыи|х| Рс 30, II 23, I 4 (К); прѣбогате Гр 13 / пр(ѣ)п(о)|д|(о)бнѣ Рс 30, пр(ѣ)п(о)|д|об|н|е II 23, пр(ѣ)пш|д|(о)бне I 4 (К); тр. 4: на синаи Гр 13 (К) / вь сїнаи Рс 30, I 4, вь синаи II 23; юже Гр 13, II 23, I 4 (К) / такоже Рс 30 бл(аго)|с|(ло)вен'на Гр 13 / прѣбл(аго)|с|(ло)вен'наа Рс 30, II 23, I 4 (К); д(ѣ)во Гр 13 / пр(и)|с|нод(ѣ)во Рс 30, II 23, I 4 (К).

Песма 9, тр. 1: шдрьжит' Гр 13, одрьжи|т'| II 23 / об'дръжит' Рс 30, об'дьжет' I 4 (К); из' глъбини Гр 13 / и стрьмнины Рс 30, и стрьм'нинїи II 23, и стрьмины I 4; тр. 2: безѵминовав'ша Рс 30, безѵмншав'ша I 4 (К) / безаконовав'ша II 23; посрамиль есн Рс 30, посрамилъ есн II 23 (К) / смѣриль есн I 4; погасиль есн Рс 30, I 4 / посрамилъ есн II 23; тр. 3: еже Рс 30 / іже II 23, иже I 4; обнаженнѵю Рс 30 / обложен'нѵю II 23, обложеннѵю I 4 (К); тр. 4: ц(ѣса)рице Рс 30, ц(ѣса)р(и)це I 4 (К) / б(огороди)це II 23; всѣ тварь Рс 30, I 4 (К) / в'са II 23.

Анализа показује да су у једној трећини примера незнатне разлике које уносе различити префикси, инфикси или суфикси, док се у две трећине налази сасвим нова реч. Међу изнесеним лексемама најчешће се срећу именице, глаголи и придеви а знатно ређе и остале врсте речи. Готово у свим случајевима разлика је у једном тексту у односу на остала три, најчешће у II 23, затим у I 4, па у Гр 13 и најређе у Рс 30. Однос 2/2 јавља се пет пута, без неке правилности међу текстовима, а однос 2/1/1 свега двапут.

Посебно су издвојени примери лексема које у неким текстовима постоје а у некима не. Мање значајна одступања, као што су изостављање везника, прилога и заменица, много се ређе срећу него изостајање других врста речи или чак целина од неколико речи. Стога ће списак бити донет у целини.

Песма 1, тр. 1: николае Гр 13, нїколае I 4 (К) / ш(ть)че николае Рс 30, о(ть)че николае II 23; ра|д|(о)уи се Гр 13, Рс 30, II 23 (К) / еже ра|д|(о)уи се I 4; приносити ти Гр 13, Рс 30, принашати ти II 23 (К) / приносити I 4; тр. 3: ра|д|(о)уи се николаи Гр 13, ра|д|(о)уи се николае II 23, I 4 (К) / николае Рс 30; застѵп'ниче Гр 13, застѵпниче Рс 30, застоупниче II 23 (К) / скори застѵпниче I 4.

Песма 3, тр. 1: приносити ти, николаи вьсебл(а)жен'не Гр 13, приносити ти нїколае всебл(а)жен'не I 4 / приносити ти Рс 30, принашати |т|и II 23; тр. 2: тѣм' же Гр 13, Рс 30 (К) / тѣм' же ти II 23, тѣм' же ти и I 4; тр. 3: чю|до|твор'че вѣликыи Гр 13, чю|д|(о)твор'че великыи Рс 30, I 4 (К) / чю|д|(о)твор'чѣ II 23; тр. 4: твор'ца

вьсєхь б(ог)а и г(оспод)а Гр 13 / твор'ца вс҃ѣ|х| и г(оспод)а Рс 30, I 4 (К) / твор'ца вс҃ѣ|х| II 23; избавити на|с| Гр 13, Рс 30, I 4 (К) / избавити вс҃ѣ|х| на|с| II 23.

Песма 4, тр. 1: не прѣстави о(ть)че м(о)ле ш рабѣхь свои|х| Гр 13, не прѣстави ш(ть)че м(о)ле ш рабѣ|х| свои|х| Рс 30, не прѣстави о(ть)че м(о)ле о рабѣ|х| свои|х| II 23 (К) / не прѣстави м(о)ле сѐ о рабѣ|х| свои|х| кь г(оспод)оу I 4; тр. 2: приноси|м| Гр 13, II 23, приносимь Рс 30 (К) / прочее приносим' I 4; тр. 4: с(ы)на своєго и б(ог)а нашего Гр 13, I 4, с(ы)на своего и б(ог)а нашаго (lapsus calami) Рс 30 (К) / с(ы)на своего II 23.

Песма 5, тр. 1: вьпїем' ти Гр 13, Рс 30, II 23 (К) / вьпїем' немльчно I 4; и стль (lapsus calami) Гр 13, и стльпе Пс 30, и стльпѣ II 23 (К) / нїколае и стльпе I 4; тр. 2: кь ... пристанищѫ покаанїа Гр 13, Рс 30, II 23 (К) / къ...пристанїщѫ I 4; тр. 3: єлика бо Гр 13, II 23, I 4 (К) / єлика Рс 30; приносити Гр 13, Рс 30 (К) / приносити ти II 23, приносим' ти I 4; избави ѿ всакоє Гр 13, избави ѿ всакое Рс 30, II 23 (К) / ѿ всакое I 4; тр. 4: кап'ле бл(а)го|д|(а)тнїе Гр 13, капле бл(а)г(о)|д|(а)ти Рс 30, II 23 / капле I 4.

Песма 6, тр. 2: вьпїаше Гр 13, Рс 30, II 23 (К) / вьпїаше ти I 4; тр. 3: вь ѫмь и сѳ|д|це Гр 13, вь оумь и сѳ|д|це Рс 30, вь ѫмѣ и сѳ|д|це I 4 (К) / вь сѳ|д|ци II 23.

Песма 7, тр. 1: ты єси радш|д|(ть) Гр 13, ты єси радо|с|(ть) II 23, ты єси радость I 4 (К) / ты радо|с|(ть) Рс 30; тр. 2: принесоше Гр 13, Рс 30, I 4 / принесоше тебѣ II 23 (К); ш(ть)че прѣпо|д|(о)б'нѣ Гр 13, о(ть)че прѣп(о)|д|(о)бнѣ Рс 30, о(ть)че прѣпш|д|(о)бне I 4 (К) / пр(ѣ)по|д|(о)б'не II 23; тр. 4: б(огороди)це и пр(и)|с|нод(ѣ)во Гр 13, II 23, I 4 (К) / пр(и)|с|нод(ѣ)во Рс 30.

Песма 8, тр. 2: николае ра|д|(о)уи се Гр 13 (К) / николае Рс 30, II 23, I 4; вьпїю Гр 13, Рс 30, въпїю I 4 (К) / вьпїю ти II 23; тр. 3: пластири и масло м(о)л(и)твь твои|х| Гр 13, пластырь . и масло м(о)л(и)твь твои|х| Рс 30, пластыръ . и масло м(о)л(и)твь твои|х| II 23 (К) / пластирь I 4; николае ра|д|(о)уи се Гр 13 / николае . да зовѫ ти ра|д|(о)уи се Рс 30, николае . да зовѫ ти ра|д|(о)уи се II 23 (К) / да зовѫ ти, ра|д|(о)уи се I 4.

Песма 9, тр. 1: ласти лѫкаваго Рс 30 / все ластїи лѫкавагш II 23, все льсти лѫкаваго I 4 (К); тр. 3: ѿ огнꙗ геен'скаго нїколае Рс 30 (К) / избави ѿ огнꙗ гиєн'скагш II 23, ѿ огнꙗ геєн'скаго нїколае избави I 4; тр. 4: поносив'ши Рс 30, поносив'шїи II 23 / и поносив'шїи I 4 (К); вл(а)|д|(и)ч(и)це Рс 30 / д(ѣ)во вл(а)|д|(и)ч(и)це II 23, д(ѣ)во вл(а)|д|(и)ч(и)цѣ I 4.

Наведеним примерима треба додати још један: ꙗко аріѥвѫ Гр 13, Рс 30, I 4 / ꙗріѥвѫ II 23 (песма 4, тр. 1) у којем је коректор дописао ꙗко у II 23.

Изложени примери показују да је и овде однос између текстова, углавном, 3/1, врло ретко 2/2. При томе су тек нешто мало чешћи случајеви да лексема недостаје у једном тексту а да се у три јавља, него да се јавља у једном а да је немају остали текстови. Посматрајући врсту речи која недостаје можемо рећи следеће: лексема која недостаје је најчешће именица, придев или глагол. Дупло ређе је то заменица или целина од неколико речи. Случајеви у којима су изостављени везници, речце или прилози су најређи.

3. Примера у којима је *различит ред речи* нема пуно тако да ће и овај списак бити донет у целини.

Песма 1, тр. 2: **радѡ|с|(ть) приносить вьселѥн'неи неѡскꙋд'ноу** Гр 13, **радость приносить вьселѥннѣи неѡскꙋднꙋю** Рс 30, **радость приносит ти вьселѥн'наа неоскꙋднꙋю** II 23 / **радѡ|с|(ть) приносить , неоскꙋдно вселѥн'неи** I 4 (К).

Песма 3, тр. 3: **непобѣдимоѥ на дївола** Гр 13, II 23, **непобѣдимое на дїавола** Рс 30 (К) / **на дїавола непобѣдимое** I 4.

Песма 4, тр. 3: **ра|д|(о)уи се прїѥль ѥси николаѥ** Гр 13, **ра|д|(о)уи се прїель ѥси николае** Рс 30, **ра|д|(о)уи се прїѥль ѥси николае** II 23 (К) / **прїелъ ѥси, ра|д|(о)уи |с|(е) николаѥ** I 4; тр. 4: **ꙗко ѥси ц(ѣса)ра вьсе|х| прѣсто|л|** Гр 13, **ꙗко еси ц(ѣса)ра всѣ|х| прѣсто|л|** Рс 30, **ако ѥси ц(ѣса)ра вьсѣ|х| прѣстоль** II 23 (К) / **ꙗко прѣсто|л| ѥси ц(ѣса)ра всѣ|х|** I 4.

Песма 5, тр. 3: **бѣды и скрьбы** Гр 13 / **скрьби и бѣди** Рс 30, **скрьбїи и бѣдїи** II 23, **скрьбы и бѣды** I (К).

Песма 6, тр. 2: **хотеще погꙋбити** Гр 13, **хотещїи|х| погꙋбити** Рс 30, **хотѣщїи|х| ꙋмрѣти** I 4 (К) / **погыбнꙋти хотещїи|х|** II 23.

Песма 7, тр. 2: **принесоше сь с(вѣ)щами** Гр 13, **принесоше съ свѣщами** Рс 30, I 4 (К) / **съ свѣщами принесоше** II 23; **въпїахꙋ гл(а)|с|омь** Гр 13, **въпїахꙋ гласѡ|м|** Рс 30, I 4 (К) / **гл(а)сѡ|м| въпїахоу** II 23.

Песма 8, тр. 2: **моихь стр(а)|с|теи** Гр 13, **мои|х| страсти** Рс 30, **мои|х| стр(а)|с|тѣи** I 4 (К) / **стр(а)|с|теи мои|х|** II 23.

Песма 9, тр. 2: **свезанные вь тъмници** Рс 30, **свѣзан'нїѥ вь тьм'ници** II 23 / **въ тъмници свѣзан'ные** I 4 (К).[45]

Анализа показује да и код ових разлика влада правило да се увек један текст разликује у односу на остала три. Углавном су то I 4 (пет пута) или II 23 (четири пута). Само једном Гр 13.

* * *

Међусобно поређење текстова показало је постојање великог броја разлика, на свим нивоима, а нарочито на лексичком. Из изнесених примера не може се извући нека строга правилност која би указала на ближе везе међу појединим текстовима. Ипак, врло је упадљиво да је однос готово увек такав да у три текста налазимо исту ситуацију а у четвртом је другачије. Врло ретко у два текста налазимо једну ситуацију а у друга два другачију.

С обзиром на то да *Канон Светом Николи Мирликијском* није дугачак текст, горе изнет списак разлика је веома велик. То се још више подвлачи тиме што су сви текстови преписани у блиском временском периоду. Овако велики број разлика свакако се не може приписати непажњи писара. Вероватније је да је препи-

[45] У Гр 13 недостаје део текста у којем је овај пример.

са *Канона Светом Николи Мирликијском* са акростихом **принашаю ти радоуи се** било много више него што је нама данас познато и сигурно је да ћемо га срести и у другим, још неиспитаним, рукописима.[46]

* * *

канѡ|н бл(а)годарнїи , иже въ с(ве)ты|х| оцꙋ нашемꙋ николѣ емꙋ|ж|(е) краѥгранесїе сицево . прина|ш|аю ти ра|д|(о)уи се николае[47] **гл(а)|с| , д҃.**

пѣ|с|(нь) .а҃.
ірмѡ|с| . ѿврь|з|ꙋ :,

Пастирꙋ добрїи х(ри)|с|(то)ва стада . ра|д|(о)уи се о(ть)че николае , ꙗко мӱранѡ|м| ѿ(ь)ць ч(ь)|с|тнь и оучитель ра|д|(о)уи се быль еси . и м|н|ѣ подаж|д|ь ра|д|(о)уи се принашати ти :~

Родїи земльнїи сьтѣцем се , ра|д|(о)уи се приноси|м| ти г(лаго)люще с(вети)т(е)лю . ꙗкоже бо радость приносит' ти вьселѥн'наа неоскꙋднꙋю :,

Іже избавль тры воеводїи , ѿ оубїѥнїа неправед'нааго . сегѡ ра|дї| вьпїем' ти . ра|д|(о)уи се николаѥ застоупниче прибѣгающимь по|д| кровь твои :, **сла|в|(а)**

Б(огороди)це д(ѣ)во ра|д|(о)уи се , ꙗже радѡ|с|(ть) ѿ агг(е)ла прїѥм'ши . с(ъ)п(а)|с|и тебѣ величающїи|х| :~ **і н(ы)|н|ꙗ**

---

[46] У међувремену сам од Светлане Томин, асистента са Филозофског факултета у Новом Саду, добила снимке још два преписа овог *Канона*, на које је она наишла трагајући за акатистима. Један се налази у рукопису Хиландар 363 на стр. 96б–113а (*Акатистник* из 1625. године), а други у рукопису Савина 11 (*Акатистник*, последња четвртина 16. века), на стр. 44а–59а.

[47] Текст *Канона* донет је према рукопису II 23. Акатист Светом Николи, који је песник уградио иза 6. песме *Канона*, биће изостављен.

пѣ|с|(нь) .г҃,
ір'мѡ|с| . ѿврьзь оуста моꙗ :~ [48]

Никто |ж|(е) прибѣгаѥ по|д| кровь надеж|д|и твоѥе о(ть)че , тьщь ѿ тебѣ исходи|т|ь . нь ра|д|(о)уи се приносит' ти . тѣм' же и мнѣ подаж|д|ь рад(о)уи се принашати |т|и :~

Агг(е)лы дивет се твоемꙋ пр(ѣ)по|д|(о)б'не тополомоу застꙋплѥнїю . чл(о)|в|(ѣ)ци ра|д|(о)уют се прїѥмлюще м(о)л(и)твами твоими избавлѥнїе , ѿ напастеи бесов'скы|х| . тѣм' же ти ра|д|(о)уи се приноси|м| нїколаѥ прѣхвал'не :,

сла|в|(а) Шлѥ|м| и орꙋжїе , непобѣдимоѥ на дїавола . ты єси хр(и)|с|тїаномь оутврьж|д|енїє . ієрар'хѡ|м| ꙋдобренїе , николае прѣчюдне . ра|д|(о)уи се чю|д|(о)твор'че , обꙋреваѥмимь тихоѥ пристанище :~

Зачан'ши зыж|д|ителꙗ свое|го| б(огороди)це . и родила єси твор'ца в'сѣ|х| , тогѡ м(о)ли избавити в'сѣ|х| на|с| ѿ напаст|е|и . єлика бо хощеши вьса можеши . ꙗко бл(а)гаа , бл(а)гѡмꙋ же родите|л|ница :~

пѣ|с|(нь) ,д҃,
ірмѡ|с| . сѣдеи вь славѣ :~

Ап(о)|с|(то)лѡ|м| рав'нопрѣстол'нѣ , ра|д|(о)уи се николае ꙗ|к|о ꙗрїѥвꙋ єресъ низложиль єси . и велиꙗроу шетанїа посрамиль єси , своими м(о)л(и)твами . непрѣстаи о(ть)че м(о)ле о рабѣ|х| свои|х| :,

Юношꙋ оногѡ ѿ роукы амири срацинскаагѡ избавиль єси . родителѥм' же єго радость дароваль єси . тѣм' же ти сь ними и мы ра|д|(о)уи се приноси|м| , николае пр(ѣ)по|д|(о)бне :,

сла|в|(а) Ты воеводи ѿ оубиѥнїа неправе|д|наагѡ , о(ть)че с(ъ)п(а)сль єси . ꙗвль се вь снѣ ц(ѣса)роу бл(а)|г|оч|с|тивомꙋ , и запрѣтивь ємꙋ . и ѿ ни|х| ра|д|(о)уи се прїѥль єси николае . и мене ꙋкрѣпи твоими м(о)л(и)твами , хвалꙋ приносити ти :,

---

[48] Песник је грешком поново навео почетак претходног ирмоса, треба: твоє пѣ|с|но : ~ (цитат према I 4).

Прѣбл(аго)|с|(ло)вен'на б(огороди)це , і н(ы)|н|га ра|д|(о)уи се гако і н(ы)|н|га
єси ц(ѣса)ра высѣ|х| прѣстоль . херѹвїмь прѣвышьшїи . незакасни
м(о)ле с(ы)на своего , о чьтѹщїих' те . пр(и)|с|но николи м(о)л(и)твами:,

пѣ|с|(нь) ,е͡.
ір'мш|с| оудивише |с|(е) в'сачьс'ка :,

Іже вь ієрар'х|х| великы , ап(о)|с|(то)лш|м| тьзоимѣн'не . съ агг(е)лы
рав'ностате|л|ю прѣстола вл(а)|д|(ы)ч(ь)на нешскоуд'но . арїю
безоуминовав'ша посрамиль єси . того ра|дї| вьпїем' ти николае .
рад(о)уи се с(вети)т(е)лемь оудобренїе , и стльпѣ црков'ныи :,

Роукѹ ми дьж|д| николае помощи м(о)ле се къ г(оспод)оу , за не
бѹра грѣхов'на потьплает' ме . и приведїи къ тихомоу пристанищѹ
покаанїа . оче твоим|и м(о)|л|(и)твами :,

Аще и много безаконова|х| николае , нь не ѿстѹпаю надѣж|д|е покрова сла|в|(а)
твоєго . въсег|д|а ра|д|(о)уи се приносити ти , ты ме избави ѿ
всакое скрьбїи и бѣдїи . єлика бо хощеши вса можеши :,

Облаче прѣвишьши н(е)б(е)сь , ра|д|(о)уи се . искапающїи на|м| і н(ы)(н)га
капле бл(а)г(о)|д|(а)ти б(огороди)це , ты всебл(а)гаа . подаж|д|ь
ц(а)ремъ бл(а)гоч|с|тивїимь побѣдѹ на варвари . и єрар'ха твоего
м(о)л(и)твами :~

пѣ|с|(нь) .s̃,
ір'мш|с| . б(о)ж|с|твное се .

Дрѹгь х(ри)|с|(то)вь и в'торїи петрь нарицаем се єси о(ть)че . ра|д|(о)уи
се гако єси стльпь цр(ь)к(ъ)в(ь)ны . и чюд'ны огранъ , д(оу)хш|м|
с(ве)тыи|м| чю|д|(о)дѣиствѹе и брѣцае . тѣм' же николае , ра|д|(о)уи
се приносим' ти вьсег|д|а :~

Оуслышавь константинъ ц(ѣса)рь бл(а)|г|оч|с|тивїи , въ снѣ прѣщенїа
твоа. съ євлавїемъ єпар'хш|м| , єже о мѹже|х| онѣ|х| неправе|д|но
погыбнѹти хотещїи|х| . вьскоре ре|ч|(е) ѿпѹстити и|х| . тѣм' же
ра|д|(о)уи се вьпїаше николае :,

Іже кораблю ономѹ потапляющѹ се въ моры , ты о(ть)че бы|с|(ть) сла|в|(а)
крьм'чїа . и мнѣ лютѣ обѹреваемѹ ѿ помышленїи бѣсов'ски|х| .

н(ы)|н|ꙗ Ра|д|(о)уи се прѣч(и)|с|таа д(ѣ)во . ра|д|(о)уи се мировїи оутврьж|д|енїе . ра|д|(о)уи се ꙗко рож|д|ъшїа с(ы)на в'сѣ|х| б(ог)а . того м(о)ли б(огороди)це прѣнепороч'наа . с(ъ)п(а)|с|ти се д(оу)ша|м| наши|м| :~

пѣ|с|(ь) .з҃,
ірмѡ|с| , не пос|л|ꙋ

С(ве)тѣ николае с(вети)т(е)лю х(ри)|с|(то)вь ра|д|(о)уи се . ты єси радо|с|(ть) всѣ|м| неизгла(гол)ан'на . и м|н|ѣ даж|д|ь роукꙋ помощи да г(лаго)лю ти , ра|д|(о)уи се всебл(а)жен'не :,

Єгда оуслышаше воєводїи ѿпꙋщенїе ис там'нице повелѣнїемъ твои|м| . въз'мше свѣщ'никы съ свѣщами принесоше тебѣ . велїе|м| гл(а)сѡ|м| въпїахоу . ра|д|(о)уи се пр(ѣ)по|д|(о)б'не избавлѥнїе наше :,

сла|в|(а) Неког|д|а оуслышалъ еси въ тьм'ницисла|в|(а) свезан'ны|х| . оуслыши и мене николае , ра|д|(о)уи се приносеща ти . и исхыти ме огнꙗ гѥєн'наагѡ :,

и н(ы)|н|ꙗ Марїе гѡ|с|пож|д|е м(а)ти избавителꙗ . прїими ме кающаа се , и прибѣгающа по|д| кровъ твои . ꙗко да непрѣстан|н|о вьпїю ти . ра|д|(о)уи се бл(а)го|д|(а)тна б(огороди)це и пр(и)|с|нод(ѣ)во :, и н(ы)|н|ꙗ

пѣ|с|(нь) .и҃,
ір'мѡ|с| . отрокы бл(а)|г|о :,

Іже ап(о)|с|(то)лѡ|м| съпрѣстолниче , иже агг(е)лѡ|м| съслꙋжителю с(ве)тѣи троици . николае прѣхвал'не ра|д|(о)уи се . и мнѣ дарꙋи радостъ м(о)л(и)твами сїи

Кръм'чїє обꙋреваемы|м| николае . и бꙋрꙋ стр(а)|с|теи мои|х| єже ѿ прѣлога бѣсов'ска|г|о , ꙋтиши . ꙗко прочеѥ не могꙋ трьпѣти , нь вьпїю ти . ра|д|(о)уи се ізбавитѥлю мои , и тѣплїи прѣ|д|стателю :~

сла|в|(а) Ѡ коликаа тꙋга одрьжит' мє ѿ стрѣлꙗнїи бѣсов'скыи|х| , ꙗз'вїи трьпѣтїи нѣ|с|(ть) мощ'но . пластира приложити нѣ|с|(ть) врача , нь ты ми приложи пластиръ . и масло м(о)л(и)твь твои|х| николає , да зовꙋ ти ра|д|(о)уи се о(ть)|ч|(е) пр(ѣ)по|д|(о)б|н|е :,

Кꙋпино неопалимаа ра|д|(о)уи се . юже моӱси видѣ вь синаи . и лѣст'вице юже іаковь видѣ , прѣбл(аго)|с|л(о)вен'на б(огороди)це и пр(и)|с|нод(ѣ)во :, і н(ы)|н|ꙗ

пѣ|с|(нь) ,ѯ҃,
ірмо|с| . въсакъ .

Лъстивааго стрѣлꙗнїе одрьжи|т|' ме ,и стрьм'нинїи грѣховнїе . нь надѣю се покровꙋ тоѥмꙋ ,к тебѣ прибѣгаю о(ть)че ꙗко да ѿженеши ѿ мене все лъстїи лꙋкавагѡ . ꙗко да зовꙋ ти , ра|д|(о)уи се николае :,

Арїа безаконовав'ша посрамилъ еси , пламен |ж|е ересїи е|г|о посрамилъ еси . воеводїи свѣзан'нїе вь тьм'ници ꙋслишаль еси . и ѿ сїи|х| ра|д|(о)уи се прїѥль еси . и мы вьпїѥм' ти николае , ра|д|(о)уи се в'себл(а)ж(е)н|н|е :~

Іже агрика оногѡ ꙋслышалъ еси . и с(ы)на его василїа ѿ амири вьсхытивь . и прѣ|д|ставилъ еси прѣ|д| родител'ми его соущаа з|д|рава ,въ единъ ча|с| ѿ срацинъ . и мнѣ м(о)лещꙋ се , исхыти недꙋгоущꙋю мою д(оу)шꙋ . и грѣхы обложен'нꙋю . избави ѿ ог'нꙗ гѥен'скаагѡ :,

Б(огороди)це ꙗже в'сѣ|х| ц(ѣса)ра рож|д|ьшїа поносив'шїи носещаагѡ в'са с(ъ)п(а)си те|б|(е) величающее . прѣч(и)|с|таа д(ѣ)во вл(а)|д|(ы)ч(и)це :~ і н(ы)|н|ꙗ

Димитрије Е. Стефановић

О ПОМЕНИМА СЛОВЕНСКИХ ПРАЗНИКА У МЕСЕЦОСЛОВИМА ПСАЛТИРА С ПОСЛЕДОВАЊЕМ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

У псалтире с последовањем, као и у друге богослужбене и црквене књиге, често су укључени месецослови, као садржинске целине. У њима се текстови помена ("памјати", обично, именовање празника са основним квалификативима), с могућим литургијским и литургичким текстовима, наводе по данима у дванаест месеци византијске црквене године, која најчешће почиње првог септембра. Текстови литургијских календара чине самостални слој у књижевном изражавању богослужбеног прослављања појединих празника (светих људи и догађаја) и представљају спону између литургијских и хагиографских текстова. Месецослови уз поједине жанрове црквене књижевности (уз јеванђеља, псалтире, типике итд.) имају сопствени унутрашњи развој, а такав развој је карактеристичан и за месецослове који су се самостално појављивали, тј. нису били придодати другим жанровима.

У црквенословенским литургијским календарима од посебног значаја су они текстови који су плод словенског духовног стваралаштва кроз минула времена и који су, тако рећи, у сталном узајамном дејству са ширим духовним и културним окружењем. У тим текстовима се изражава ритуални култ словенских празника или празника чије прослављање има словенско обележје. Они су најчешће независни од грчког предлошка календара. Заступљеност помена појединих словенских празника, њихова хронологија, макар и релативна, њихова садржина и форма, као и њихов извод (списак) у појединим старим рукописима и штампаним списима, предочавају одређене путеве развоја словенске хагиологије и хеортологије. У трагању за таквим развојем неминовна су филолошка испитивања помена (датуми празника, титулатуре светаца и називи догађаја, редослед помена празника у истом дану, текстуалне варијанте помена истог празника итд.), као и уочавање одговарајућих палеографских категорија, као што су илуминација (нпр. боја мастила којом је исписан текст помена) или одговарајуће маргиналије (помени, упутства, различити знаци исписани на маргинама).

Анализа водених знакова у Матичиним рукописним псалтирима с последовањем, који имају извод помена словенских празника, показала је да су они настали у времену од друге деценије XVI века до последњих деценија XVII века, следећим редоследом:

РР II 24, друга деценија XVI века (скраћ. Р 24),
РР IV 18, седма деценија XVI века (скраћ. Р 18),
РР II 20, последња деценија XVI века (скраћ. Р 20),
РР II 23, прва деценија XVII века (скраћ. Р 23),
РР I 4, друга деценија XVII века (скраћ. Р 4),
РР I 3, друга или трећа деценија XVII века (скраћ. Р 3),
РР II 19, 1643. година (скраћ. Р 19),
РР II 22, трећа четвртина XVII века (скраћ. Р 22).[1]

Набројани Матичини рукописи, осим Р 24 руске редакције, исписани су српском редакцијом. Међутим, у некима од њих, понекад се откривају, пре свега, графијски утицаји из других редакција старословенског језика. Реч је, углавном, о употреби једног малог јуса (ѧ) или оба јуса (ѧ, ѫ), као и дебелог јера (ъ) на крају речи. Пошто су у руском Р 24 на маргинама руком писара дописани помени јужнословенских празника и пошто се тај рукопис и користио на јужнословенском духовном простору, и он, делимично, спада у јужнословенску, односно српску хагиолошку традицију.

Како је већина Матичиних месецослова исписана истом редакцијом и како је хронологија њиховог настанка у току приближно сто година, тако рећи, континуирана, текстове помена словенских празника у тим месецословима треба схватити као делове јединствене развојне линије, пре свега, у српској, али и у јужнословенској хагиологији, као и у њеном књижевном изражавању. Ту развојну линију приказујемо на крају рада навођењем извода текстова помена словенских празника, почев од септембра месеца, из најмлађег Матичиног месецослова у Р 22, као основног текста, а из осталих старијих календара наводе се варијанте у напоменама. У основном тексту од помена словенских празника (или оних чије прослављање има словенски карактер) налази се све оно што је садржано и у осталим месецословима, као и иновације које су карактеристичне за каснији период настанка Матичиних месецослова.

Обележје духовног и културног живота у периоду исписивања актуелних месецослова је помно чување и јачање традиције из XIV века. Она је настала као резултат великих промена у сфери духа и културе тада још постојеће православ-

---

[1] Време писања набројаних рукописа (осим Р 19), на основу филигранолошке анализе, утврдила је и нама саопштила колегиница Мирослава Гроздановић-Пајић, филигранолог Археографског одељења Народне библиотеке Србије у Београду (скраћено НБС). Време писања неколико рукописа на које се позивамо у овом раду (бр. *56, 118, 151, 208, 219, 245* Музеј Српске православне цркве, Београд - скраћено МСПЦ; бр. *12, 3*-I-31, МСПЦ, Грујићева збирка, као и бр. *293, 417*, Архив Српске академије наука и уметности, Београд - скраћено САНУ), на основу филигранолошке анализе, утврдили су колегиница Љупка Васиљев и колега Радоман Станикоћ, такође филигранолози Археографског одељења НБС. Свима њима и овом прилимо захваљујемо на колегијалној помоћи.

не Византије. Према тој традицији месецослови се, тако рећи, сасвим и све чешће исписују према Јерусалимском типику.[2] Изводи најстаријих словенских празника у појединим списима све више излазе из оквира локалног, па и националног наслеђа и добијају шири јужнословенски и општебалкански карактер.[3] То значи да се постепено повећава број помена словенских празника у појединим рукописима. Под утицајем ранијих времена, али и у духу стваралаштва друге половине XVI века, пре свега у времену после успостављања Пећке патријаршије, 1557. године, као и током XVII века, култови старијих словенских празника се све више учвршћују, а појављују се и помени нових (или обновљених) празника. Посебно обележје овог периода су руско-јужнословенски односи, чији су главни токови умногоме одређени идејама и кретањима другог и трећег јужнословенског утицаја на духовни и културни живот источнословенских простора, као и источнословенском реакцијом на те утицаје.[4] Ти односи, али и јачање идеје о заједништву свих Словена у XVII веку, допринели су томе да се и у месецословима, поред често бројних јужнословенских празника, наводе, мање или више, бројни помени руских празника, односно да се код православних Јужних Словена све чешће користе рукописи или штампане књиге руске редакције, у којима месецослови имају помене руских, а понекад и јужнословенских празника. У вези са руским утицајем, али и независно од њега, као карактеристику неких јужнословенских црквенословенских текстова, у нашем случају текстова XVII века и каснијих времена, истичемо и укрштање сакралних са оновременим научним (астрономија, митологија итд.) и чисто историјским садржајима, као и са онима који су у вези са народним веровањима, што се одразило и у месецословима, па и у поменима словенских празника.[5]

Најстарији познати јужнословенски рукопис који уз Псалтир садржи и месецослов са поменима словенских празника (Петке Трновске, Јована Рилског и

---

[2] V. Mošin, *Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slaven- skih odnosa XII-XIII vijeka,* Zbornik Historijskog Instituta Jugoslovenske akademije, 2, Zagreb 1959, 58.

[3] О овој појави у XV и XVI веку упоредити: Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 262.

[4] Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 261-262.

[5] На сазнајни (познавательныйй) карактер многих књижевних жанрова руске књижевности, пре свега, XV, XVI *и* XVII века указује Д. С. Лихачев. Према њему, у више жанрова, а нарочито у зборницима различите садржине, одразио се „сазнајни интерес" усмерен на питања историје, географије, религије итд. (*Поэтика древнерусской литературы*, III издање, Москва 1979). У вези са беседништвом на ову појаву указује се у књизи: М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII века)*, Београд 1970, 67. О садржајима са одређеним сазнајним особинама у старим рукописима, често у оним из XVII века, говори се у књизи: Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у старим српским рукописима*, Београд 1989, нарочито 9-37. Укрштање сакралних и несакралних садржаја, као и њихово представљање у календарима, илустровани су и у месецословима које је исписао Гаврило Тројичанин, писар и једног од Матичиних псалтира с последовањем (Р 19). О томе упоредити: П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис Матице српске, 196, Нови Сад 1898, 33-44 и 197, 1899, 1-36. Животни пут, обимно и многострано стваралаштво јеромонаха Гаврила Тројичанина умногоме носи обележје времена у којем је живео. Код њега се испољавају нека настојања, која су у великом опусу Гаврила Стефановића Венцловића у XVIII веку постала веома изразита (нпр. употреба народног језика). О Гаврилу Тројичанину видети у књизи: С. Петковић, *Манастир света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 86-94.

Кирила Филозофа) исписан је почетком XIV века.[6] Од тог времена па, углавном, до средине XVI века, а у мањем обиму и даље, траје једна од развојних линија извода помена словенских празника у појединим месецословима јужнословенских рукописних псалтира с последовањем, који током XV и XVI века постају све бројнији.[7] У тим изводима обично налазимо три до пет, али и мањи број, помена од могућих осам најстаријих јужнословенских празника.[8] Тај број помена временом постепено расте. Изводи словенских празника у многим рукописним месецословима XIV, XV и XVI века засновани су на локалним традицијама и на мање или више формираним узусима појединих националних редакција, што се добро види по разликама између појединих извода. Супротно уоченој пракси у обележавању словенских празника у оновременим рукописним календарима, месецослов првог српскословенског штампаног псалтира с последовањем (који је издао Ђурђе Црнојевић, а штампао јеромонах Макарије 1495. године на Цетињу), као и месецослови већине псалтира с последовањем, штампаних у XVI веку, поред више помена словенских празника, садржи и помене оних осам најстаријих јужнословенских празника: старословенског Кирила Филозофа (14. II); бугарског Петке Трновске (14. X); три балканска пустињака: Јована Рилског (19. X), Илариона Мегленског (21. X), Јоакима Осоговског (16. VIII); српских светитеља и владара: Арсенија Српског (28. X), Саве Српског (14. I), Симеона Српског (13. II). Ова друга развојна линија извода са свим најстаријим и неким другим јужнословенским празницима потврђена је у бројним рукописним литургијским календарима друге половине XVI, као и касније, што показују и месецослови у Матичним псалтирима с последовањем. Разлика између ове две развојне линије није само у броју заступљених помена словенских празника. Локални карактер извода прве развојне линије у другој развојној линији постаје шири јужнословенски, па и општебалкански. У том смислу настају изводи у којима су, поред већег броја помена најстаријих празника, заступљени и помени других словенских празника, чији се број у другој половини XVI века и у XVII веку постепено повећава.[9]

---

[6] О изводу помена словенских празника у том рукопису упоредити: Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова, *Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България*, Своден каталог, I, София 1982, 40.

[7] Предмет будућих испитивања треба да буде у којој мери се развој текста Псалтира с последовањем, као жанра црквене књижевности, везује за велике духовне и културне промене XIV века, које су се одразиле и у делатности јужнословенске трновске и ресавске школе.

[8] Квалификатив „најстарији" објаснићемо у даљем излагању.

[9] Описи рукописа у којима се региструју словенски празници из месецослова или других списа добро показују да су у појединим литургијским календарима псалтирских последовања XIV и XV века изводи помена тих празника веома разноврсни и обично малобројни. О тиме упоредити: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа Манастира Хиландара*, Београд 1978; Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова, *Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България*, као и други описи рукописа. О наведеним празницима и о онима о којима ће још бити речи, као и о светима и догађајима које ти празници прослављају, видети: Филарет архиепископ черниговски, *Святые южных славян*, Санктпетербург 1894; Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, II, Владимир 1901; Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965; Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, О Србљаку, Београд 1970, 271-366, као и издање популарније садржине: С. Милеуснић, *Свети Срби*, Каленић - Крагујевац 1989. О култу кнеза Лазара у средњовековној српској књижевности видети: Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац 1968. О поменима јуж-

О кодификацији најстаријих празника већ крајем XIV века индиректно сведоче помени у месецословима руског „Кипријановог псалтира".[10] На раније постојање извода са широм јужнословенском хагиолошком традицијом упућује и месецослов у првом српскословенском штампаном Псалтиру с последовањем, из 1495. године, о којем је већ било речи и који је сигурно настао на основу већ раније формиране шире јужнословенске хагиолошке традиције, која је за време другог јужнословенског утицаја прешла и у Русију.

У сваком Матичином српскословенском месецослову, осим Јоакима Осоговског, заступљени су сви најстарији јужнословенски празници. Култ Јоакима Осоговског у првој половини XVI века, осим у штампаним псалтирима с последовањем, где је углавном потврђен, има локални лесновски карактер. У другој половини тог века, сигурно под утицајем штампаних узорака, обележавање његовог празника је, тако рећи, стандардно у великом броју месецослова, што је потврђено и у већини Матичних месецослова.[11] У руском Р 24 нема његовог помена, као ни помена Кирила Филозофа.

У актуелним месецословима, поред помена осам најстаријих јужнословенских празника, забележени су и помени празника Стефана Дечанског (11. XI) и кнеза Лазара (15. VI), које сврставамо међу старије празнике.[12]

нословених и најстаријих руских празника у јужнословенским месецословима упоредити: *V. Mošin, Slovenska redacija Prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII-XIII vijeka,* 56-60, као и Д. Е. Стефановић, *Прилог проучавању месецослова XIII и XIV века*, Јужнословенски филолог, XLV, Београд 1989, 137-160. Сазнања о словенским празницма у месецословима рукописних и штампаних псалтира с последовањем и у другим месецословима из XVI века саопштавамо делимично на основу наших новијих истраживања, а већим делом на основу нашег реферата *Словенски свеци у месецословима XVI века* (који је прочитан на научном скупу „Српска култура прве половине XVI века", Београд 6-7. новембар 1989. године). Овај реферат, чији је рукопис припремљен за штампу, заснован је на истраживању стотинак месецослова из рукописа и штампаних књига XVI века. Тридесетак од тих месецослова је у саставу последовања уз псалтире.

[10] Раније се мислило да је тај Псалтир с последовањем, у чијем је месецослову уочено осам најстаријих јужнословенских празника, написао Кипријан Цамблак у другој половини XVI века у Хиландару (о томе упоредити: И. Мансветов, *Митрополит Киприан в его литургической деятельности*, Москва 1882, 72-73). У новијој литератури, међутим, показано је да Псалтир није Кипријанов аутограф и исписан је средином XV века. (Реч је о рукопису бр. *142* у Државној библиотеци СССР „В. И. Ленин", Збирка Московске духовне академије, Москва). Особине његове ортографије, међутим, упућују на јужнословенски предложак с краја XIV века. (О томе видети: О. А. Князевская, Е. Б. Чешко, *Рукописи митрополита Киприана и отражение в них орфографической реформы Евфимия Търновского*, Търновска књижовна школа, 2, Ученици и последователи на Евтимий Търновски, София 1980, 284).

[11] Изузетак су РР 18 и 19, који упућују на то да је у бележењу његовог култа постојало извесно колебање и у другој половини XVI и током XVII века, у чему је још увек значајну улогу играла локална традиција појединих средишта писмености. (О поменима Јоакима Осоговског у месецословима XVI века видети: Д.Е. Стефановић, *Словенски свеци у месецословима XVI века*, 6).

[12] Немамо сазнања о томе када су се ови празници најраније кодификовали у месецословима псалтирских последовања. Култови тих светаца и књижевни изрази тих култова развили су се убрзо или одмах после њихове смрти. (О томе упоредити: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 302 и 316). Међутим, између почетка култа свеца и његове кодификације у

Поред седам најстаријих празника, у свим српскословенским Матичним месецословима забележени су помени Стефана Дечанског. У првој половини XVI века његове помене читамо у већини штампаних псалтирских последовања, као и у рукописима дечанске провенијенције, што, барем у рукописима, говори о локалном карактеру његовог култа. У другој половини XVI века и у XVII веку, као што то потврђују испитани месецослови, његови помени улазе у стандардни извод помена словенских празника.[13] Успон култа Стефана Дечанског у другој половини XVI века види се у оновременом зидном сликарству јер „...Стефан Дечански као светитељ и догађаји из његовог живота постају омиљена тема у српском сликарству тек са обновом Патријаршије".[14]

За разлику од помена Стефана Дечанског, помени кнеза Лазара, којима се обележава старији српски празник, нису заступљени у свим Матичиним месецословима (РР 20 и 4), што потврђује раније сазнања да је развој његовог култа током целог XVI, па и у првој половини XVII века, имао неке посебности у односу на развој већ набројаних девет празника. Његови помени су у рукописним месецословима прве половине XVI века веома ретки, али се налазе у рукописима разне провенијенције. У другој половини XVI века они су чешће исписани, али не улазе у стандардни извод помена словенских празника тог раздобља јер их нема ни у штампаним месецословима целог XVI века.[15] У зидном сликарству XVI и XVII века култ кнеза Лазара потврђен је само тридесетих година XVII века, захваљујући патријарху Пајсију.[16]

У месецословима XVI века, нарочито у његовој другој половини, исписани су помени два света догађаја: Преноса моштију светог Николе (9. V) и Преноса моштију свете Петке (26. VII), који нису настали у словенској духовној средини, већ су накнадно словенизирани. Њих ћемо условно сврстати међу старије празнике.[17] Прослављање ових „летњих" празника у календарима одраз је веома ра-

---

месецословеима, обично, треба да прође неколико деценија, чак и више. Тако се култ Максима Бранковића установио убрзо после његове смрти 1516. године, али је његов празник у месецословима, барем према нашој грађи, кодификован тек у последњим деценијама XVI. (О настанку култа Максима Бранковића упоредити: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 329).

[13] О поменима Стефана Дечанског у месецословима XVI века видети: Д.Е. Стефановић, *Словенски свеци у месецословима XVI века*, 7-8.

[14] С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 83.

[15] О поменима светог кнеза Лазара у месецословима XVI века и касније видети: Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, 184-189, као и Д.Е. Стефановић, *Словенски свеци у месецословима XVI века*, 9-10.

[16] О томе видети: С. Петковић, *Култ кнеза Лазара и српско сликарство XVII века*, Зборник за ликовне уметности, 7, Нови Сад 1971, 99. Кнез Лазар је, истина, насликан 1594. године у Манастиру Ораховици, али заједно са члановима лозе Немањића и Лазаревића. (О томе видети: С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, 191).

[17] Празник Преноса моштију светог Николе из Мира Ликијских у Бари 9. маја Руси су, вероватно, 1091. године примили са Запада. (О томе видети: В.А. Успенский, *История русского литературного языка (*XI-XVII вв), умножена скрипта, Budapest 1988, 57). Као резултат раног руског утицаја код Јужних Словена (од краја XII до друге половине XIV века) тај празник је

звијених култова светог Николе и Петке Трновске у XVI веку.[18] У рукописним месецословима прве половине XVI века редак је помен Преноса моштију светог Николе, а за помен Преноса моштију свете Петке нисмо нашли потврде. У бележењу ова два света догађаја колебају се и месецослови у штампаним последовањима XVI века, с тим што ниједан од њих није забележен у Псалтиру с последовањем Божидара Вуковића из 1495. године. У другој половини XVI века ти помени се исписују у оквиру стандардног извода помена словенских празника у многим рукописима. Колебања у њиховом бележењу показују се и у актуелним месецословима у, тако рећи, целом раздобљу њиховог настанка (РР 18, 20 и 19).[19] У месецослову руског Р 24 обележен је само празник Преноса моштију светог Николе.

Помени једанаест од укупно дванаест најстаријих и старијих јужнословенских празника (са поменом кнеза Лазара или без њега), о којима се овде говорило, чине стандардни извод који је заступљен у неким старим штампаним месецословима прве половине и у штампаним и многим рукописним месецословима друге половине XVI века. Традиција стандардног извода помена словенских празника у месецословима наставља се и у XVII веку, о чему нам сведоче месецослови у РР 23, 4 и 3.[20] Као што смо већ видели, у осталим актуелним календарима су такође заступљени помени већег броја словенских празника, али они не досежу до броја једанаест, који је нормативан за стандардни извод. Конзервативнија јужнословенска хагиолошка традиција заступљена је у руском Р 24 са изводом од шест помена празника.

Стандардни извод помена од једанаест најстаријих и старијих словенских празника, са поменом кнеза Лазара или без њега, који извод је потврђен у XVI веку и знатно је проширен у месецослову Р 22 из треће четвртине XVII века. Ово

кодификован у раним јужнословенским месецословима, али се временом заборавило његово порекло. (О томе видети: V. Mošin, *Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII-XIII vijeka,* 58). Немамо сазнања о томе када је овај празник најраније обележен у календарима с последовањем. Може се претпоставити да су руски предлошци, који су имали све већи утицај на српском духовном простору, оживели и поспешили култ општехришћанског светитеља у српскословенским месецословима XVI века. – На дан празника Преноса моштију преподобне Петке, 26. јула, првобитно се прославља преподобномученица Параскева Римска из II века. (О томе упоредити: *Архиепископ Сергий, Полный месяцеслов Востока*, II, 285-286). Јачањем култа преподобне Петке (Параскеве) Тврновске сећање на Параскеву Римску је потиснуто. (О томе упоредити: Л. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*, Београд 1961, 72-73). Немамо сазнања о томе када се овај празник почео бележити у месецословима с последовањем.

[18] О развијености култа светог Николе и преподобне Петке у црквеном сликартсву XVI и почетком XVII века упоредити: С Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614, 68-69.*

[19] О поменима празника Преноса моштију светог Николе и Преноса моштију преподобне Петке у XVI веку видети: Д.Е. Стефановић, *Словенски свеци у месецословима XVI века*, 7.

[20] Такав стандардни извод први пут је потврђен у *Псалтиру с последовањем* који је 1519-1520. године у Венецији издао Божидар Вуковић, а штампао га је свештенионок Пахомије. Од већег броја оновремених рукописних псалтира, чији месецослови садрже стандадни извод, наводимо следеће: бр. *417*, 1565/1570 САНУ; бр. 56, трећа четвртина XVI века, *118*, 1610/1620, *208*, 1600/1620, МСПЦ; бр. *37*, трећа четвртина XVI века, НБС; бр. *166* крај XVI века, Патријаршијска библиотека, Београд.

проширење, с једне стране, обухвата помене новијих (или обновљених) јужнословенских, односно српских празника, а, с друге стране, бројније помене руских празника, као резултат вишевековног хагиолошког и хеортолошког развоја.

У месецослову Р 22 30. октобра прочитаћемо помен „...ва тажде дан памет светаго цара Стефана Српскаго". Није сасвим јасно да ли је реч о Стефану Милутину или Стефану Драгутину, у монаштву Теоктисту. Они се прослављају истог дана. Титула цара у панегричном стилу појединих помена у Р 22 означена је и уз имена Стефана Бранковића (9. X) и Стефана Дечанског (11. XI).[21]

У стручној литератури се указује на то да је у XIV веку установљени култ краља Милутина у зидном сликарству обновљен крајем XVI века.[22] У одређеним сегментима црквене књижевности с краја XVI века такође се обележава култ краља Милутина, али и краља Драгутина.[23] Сразмерно малобројни рукописи у којима се помињу краљ Милутин, односно краљ Драгутин потичу из крајева северно од Саве и Дунава (Ораховица, Беочин), а Тропарник, на који смо се такође позвали, припада Хиландарској збирци.

Месецослов Р 22 садржи и помене свих светих Бранковића (деспота Стефана 9. X, деспота Јована 10. XII, архиепископа Максима 18. I и мајке Ангелине 30. VII). Њихови црквени култови установљени су убрзо после њихове смрти у Манастиру Крушедолу, где су им лежале мошти.[24] Неколико десетина година после стварања њихових појединачних култова, у последњим деценијама XVI века, саздана је „Заједничка служба светим деспотима Бранковићима."[25] Заједничко прослављање сремских Бранковића, пре свега у њиховој крушедолској задужбини, свакако, представља каснији и виши степен развоја њихових култова. Такво „књижевно обједињавање култова" је новина у историји старе српске књижевности.[26]

---

[21] У неким другим месецословима јасно је изражено на кога се односи одговарајући помен 30. октобра. У том смислу читамо помен „светаго цара Стефана српскаго, иже ва иноцех Теоктист" (бр. *219*, Псалтир с последовањем, МСПЦ, 1570/1580); „светаго Стефана цара српскаго и ва иноцех нареченаго Теоктист" (бр. *245*, Псалтир с последовањем, МСПЦ, раније је припадао Манастиру Беочину, 1630/1640), али и „светаго благочастиваго краља Стефана српскаго Милутина" (бр. *210*, Тропарник, МСПЦ, раније је припадао Манастиру Беочину, 1623). Међутим, са великом сигурношћу може се рећи да се од два немањићка владара на краља Милутина односи текст који је, највероватније, у XVII веку на одговарајућем месту маргине дописан у једном хиландарском рукопису: „...појем службу иже ва Светих благочастиваго краља Стефана" (бр. 544, Тропарник. Манастир Хиландар, последња четвртина XVI века).

[22] О томе видети: Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом сликарству,* О Србљаку, Београд 1970, 205. Док је краљ Милутин у наведеном времену и више пута представљен у зидном сликарству, краљ Драгутин је насликан само 1594. године у Ораховици у генеалошкој лози Немањића са Лазаревићима. (О томе видети: С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, 84, 191).

[23] Као илустрацију тога наводимо Ораховички поменик из последње трећине XVI века (бр. *64*, Манастир Ораховица), у којем се спомињу оба владара, како то наводи Владимир Мошин (*Ћирилски рукописи Повјесног музеја Хрватске и Копитареве збирке*, Београд 1971, 104-105).

[24] О установљењу култа светих Бранковића упоредити: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 324-336.

[25] Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 337-341 и 335.

[26] Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 243.

Испитаивање одређеног броја месецослова XVI и XVII века, уз разне жанрове црквене литературе, показало је да се од помена Бранковића најпре јавља Максимов у последњим деценијама XVI века, али не у месецослову Псалтира с последовањем.[27] Ова чињеница, као и оне које ћемо касније изнети о заступљености Бранковића у месецословима донекле демантује рад из раније литературе, према којем се архиепископ Максим до почетка XVII века „слабо истиче у нашим црквеним књигама".[28] Не може се, с друге стране, сасвим искључити да су усамљени помени Бранковића у месецослове псалтира с последовањем ушли нешто касније него, на пример, у месецослове тропарника. Помен Ангелине Бранковић, уз бројне помене јужнословенских празника, исписан је у другој половини XVII века у Псалтиру с последовањем који припада Манастиру свете Тројице код Пљеваља.[29]

Нађени су месецослови више псалтира с последовањем у којима се налазе помени два до три члана светог дома Бранковића. Календар са поменима, пре свега, Стефана и Максима Бранковића исписан је већ у последњим деценијама XVI века, а та традиција се и касније наставља.[30] Месецослов са поменима Стефана, Максима и Јована налази се у рукопису из 1630/1640. године.[31] Помени Јована, Максима и Ангелине заступљени су у рукопису који је настао приближно у исто време.[32]

Месецослови, у чијем се изводу помена словенских празника спомињу сви Бранковићи, нађени су у рукописима који су настали тек средином XVII века или касније (као што је P 22). С разлогом се може рећи да исписивање помена свих светих Бранковића у истом месецослову, као и у случају њихове Заједничке службе, представља каснији и виши степен њиховог култа.[33] Заједничко ликовно

---

[27] Њега смо нашли у месецослову рукописа бр. *216*, Тропарник, МСПЦ, Грујићева збирка, трећа четвртина XVI века, као и у месецослову већ поменутог рукописа бр. *544*, Манастир Хиландар, крај XVI века. Лик „Максима Деспота" представљен је 1608. године у манастиру Хопову, као што то наводи Сретен Петковић (*Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, 207).

[28] Д. Витковић, *Прилог служби и животопису светог Максима владике*, Богословски гласник, XIII, св. 1-2, Сремски Карловци 1908, 71-72.

[29] Реч је о рукопису бр. *77*. Одговарајуће податке из тог кодекса користили смо на основу рада: Б. Мошин, *Ћирилски рукописи Манастира свете Тројице код Пљеваља*, Историски записи XIV, св. 1-2, Цетиње 1958, 245.

[30] У том смислу наводимо псалтире с последовањем: бр. *219*, МСПЦ, 1570/1580; бр. *3-I-31*, МСПЦ, Грујићева збирка, 1640/1650, као и бр. *151*, МСПЦ, раније је припадао Горњој цркви у Сремским Карловцима, XVIII век. Одговарајуће податке о последњем рукопису саопштавамо на основу рада: Л. Мирковић, *Опис рукописних богослужбених књига горње и доње цркве у Сремским Карловцима*, Богословље, 10, Београд 1955, 7-8.

[31] Реч је о рукопису бр. *245*, МСПЦ, који је некада припадао Манастиру Беочину, 1630/1640.

[32] Рукопис бр. IIIa 14, Архив Југославенске академије знаности и уметности, Загреб, 1630-1631. Одговарајуће податке о овом рукопису саопштавамо на основу издања: V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslovenske akademije,* I Opis rukopisa, Zagreb 1955, 122.

[33] Помени свих чланова светог дома Бранковића, осим у P 22, заступљени су и у месецословима псалтира с последовањем: бр. *326*, НБС, 1645, као и бр. *15*, Копитарева збирка, Љубљана, друга четвртина XVII века. Одговарајуће податке о другом рукопису саопштавамо на основу издања: В. Мошин, *Ћирилски рукописи Повјесног музеја Хрватске и Копитареве*

представљање свих чланова светог дома Бранковића осведочено је такође средином XVII века.[34] Ликови свих Бранковића представљени су и на окову Четворојеванђеља из 1656. године, које је 1578/1579. године преписао монах Никанор у Великој Ремети.[35]

Псалтири с последовањем са месецословима који садрже помене Бранковића чувају се у збиркама чији су рукописи раније припадали обично мањим или већим духовним средиштима на просторима северно од Саве и Дунава. На тим просторима су се стварали и углавном развијали култови Бранковића.[36]

У Псалтиру с последовањем патријарха Калиника (P 22) на маргини су дописани помени патријарха Јефрема (15. VI) и патријарха Арсенија Чарнојевића (6. XII). Маргинални помени у месецословима обично означавају настајање или ширење култа одређеног лица или догађаја. Њих дописују сами писари месецослова (као што је у P 24 писар на маргинама дописао помене јужнословенских празника), или неко ко има довољно разлога да допуни већ исписани основни текст месецослова, који на овај начин остаје увек отворен за уношење нових помена.

Култ патријарха Јефрема развио се неколико година после његове смрти.[37] Међутим, његови помени у месецословима нису устаљени. Пошто је P 22 припадао патријарху Калинику, једно време се сигурно налазио у Пећи. У Пећкој патријаршији се чувају мошти патријарха Јефрема. Његов култ је веома раширен у околини Пећи.[38] У таквој духовној атмосфери неко је дописао маргинални помен „преподобнаго Ефрема патријарха српскаго".

У помену „светаго Арсенија 9. патријарха сербскаго", који је дописан неправилним полууставом XVIII века, рефлектују се тежње да се установи Арсенијев црквени култ. Током целог XVIII века „личност патријарха Арсенија уживала је велико поштовање и љубав и у народној традицији и у јавном мишљењу".[39] Тај

збирке,136. Пошто немамо сигурних сазнања када је најраније забележен заједнички култ Бранковића у месецословима псалтирских последовања, овде можемо да говоримо само о манифестацији култа у релативним хронолошким оквирима.

[34] Према Сретену Петковићу икону са свим светим Бранковићима насликао је 1644. године у Крушедолу Андреја Раичевић (*Сликар Андреја Раичевић у манастиру Крушедолу 1644. године*, Саопштења, XXIV, београд 1992, 113-124). За хронологију и место развоја култа светих Бранковића важна је чињеница да „у припрати манастира Крушедола средином XVI века, 1543, били су насликани ликови четворо светитеља из куће Бранковића који су могли да имају портретне вредности... Ти ликови нису данас видљиви, јер се налазе испод слоја уљаних слика из 1750. године..." (С. Петковић, *Сликар Андреја Раичевић у Манастиру Крушедолу 1644. године*, 122). Ова чињеница упућује на то да су неки одмесецослова у којима је осведочен заједнички култ Бранковића могли бити састављени и пре средине XVII века.

[35] Ђ. Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилази о последњим Бранковићима*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, XII, св. 35-38, Нови Сад 1939, 312.

[36] Као изузетак у испитаној грађи је Тропарник из рукописне збирке Манастира Хиландара (бр. *544*, в. напонему 21).

[37] О томе упоредити: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 211-212.

[38] Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, 129.

[39] К. Суботић, *Преглед главнијих извора за први век нове српске повести и мисли о прерадама истих извора у српској и страној науци*, Летопис, 181, Нови Сад 1895, 12 (према: Р.Л. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1979, 69).

помен је значајан јер добро потврђује расположење у којем су на Крушедолском црквено-народном сабору, 1721. године, решили да се обави црквени (што је истовремено и култни) чин са његовим моштима, тј. да се изврши „омивање костију".[40] Може се само претпоставити да се приликом дописивања помена патријарха Арсенија рукопис налазио у неком од духовних средишта северно од Саве и Дунава.

Посебан слој словенских празника у календарима Матичиних рукописа чине руски празници. Помени малобројних најстаријих руских празника у јужнословенским рукописима заступљени су још у раздобљу од XII до XIV века, када су постепено потиснути увођењем Јерусалимског типика.[41] У време исписивања псалтирâ с последовањем о којима се овде говори значајно обележје руско-јужнословенских односа је проширивање „јужнословенског календара руским култовима, а с тиме и српске културноисторијске свести елементима руске о опште историје".[42]

Већ у првој четвртини XVI века потврђени су помени, истина, малобројних руских празника у месецослову једног типика.[43] Бројнији помени руских празника са устаљеним изводом помена јужнословенских празника друге половине XVI века, као и са поменима неких од Бранковића и Краља Драгутина у месецослову, сада већ, псалтира с последовањем појављују се у последњим деценијама XVI века (бр. 219, МСПЦ). Помени руских празника чешће се појављују у XVII веку.[44] Месецослови чији словенски извод празника садржи помене најстаријих, старијих и нових (или обновљених) јужнословенских празника, као и помене руских празника, исписани су, према нашем истраживању, у рукописима из крајева северно од Саве и Дунава, као што је на то већ указано када се говорило о поменима краља Милутина, односно Драгутина и Бранковићâ.

Руски Р 24, који је исписан у првим деценијама XVI века, садржи тридесетак помена руских празника, што је одраз великог успона руске хагиологије, односно њеног рефлектовања у књижевности XVI века.[45] Иако је у руским рукописима, који су током XVI века стизали у српске и јужнословенске преписивачке центре, био заступљен велики број помена руских празника, они су сразмерно ретко и у

---

[40] О томе упоредити: Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности, 67.*

[41] *V. Mošin, Slavenska redakcija prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII-XIII vijeka, 57-58.*

[42] Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 261-262.

[43] Рукопис бр. *293*, САНУ, прва четвртина XVI века.

[44] У том смислу, поред Р 22, наводимо рукописе: бр. *245*, МСПЦ, 1630/1640, (који има мањи број помена руских празника), као и бр. *46*, НБС, око 1651 (који има велики број помена руских, али мањи број помена јужнословенских празника; међу последњима нема краља Милутина ни Драгутина, као ни светих Бранковића).

[45] О малом броју помена руских празника у руским рукописима XV века и о њиховом наглом повећању у XVI веку упоредити: М. Скабалланович, *Толковый Типикон*, Объяснительное изложение Типикона с историческим введением, I, Киев 1910, 447-448. Према значајном делу о канонизацији светих у Руској цркви каже се, међутим, да су у првој половини XVI века веома малобројни помени руских светаца, као што су малобројни и рукописи са истим свецима, а у другој половини тог века њихов број се знатно повећава. О томе упоредити: Е. Голубинский, *История канонизации святых Русской церкви*, Москва 1903, 223-224.

мањем броју нашли одраза у српским рукописима XVI века. У XVII веку, као што је већ речено, ти помени су чешће кодификовани и бројнији су у појединим рукописима.[46]

У српском зидном сликарству XVI и XVII века руски утицај се своди на представљање „иконографске теме Покрова Богородице у припрати Грачанице 1570. године".[47]

Посебност у изражавању култа празника Покрова Богородице у српским и јужнословенским месецословима исказује се у томе што су помени тог руског празника са општехришћанским садржајем, независно од других руских празника, тј. без њих, уношени у литургијске календаре. То упућује на посебан пут ширења култа празника покрова Богородице у јужнословенским рукописима.[48]

Руски празници су кодификовани у РР 19 и 22, који су настали средином и у другој половини XVII века. Први од та два рукописа исписао је Гаврило Тројичанин 1643. године.

У месецослову Р 19 помене руских празника налазимо, осим Покрова Богородице 1. октобра, само у мају месецу. Сви руски свеци који имају помене у том месецослову обележени су и у Р 22, који садржи помене следећих руских празника: Покров Богородице (1. X), Успење светог Петра, митрополита кијевског (21. XII), Престављење светог Алексија, митрополита кијевског (12. II), Пренос моштију светог Бориса и Глеба (2. V), Успење преподобног Теодосија Печерског (3. V), Преподобни Антоније Печерски (7. V), Пренос моштију светог Николе (9. V), Обретење моштију Леонтија Ростовског (23. V), Игњатије Ростовски (28. V), Преподобни Кирил (9. V), Успење велике књегиње Олге (11. VII), Успење великог кнеза Владимира (15, VII), Свети мученици Борис и Глеб (24. VII), Пренос моштију Петра, митрополита кијевског (24. VIII). Два света догађаја (Покров Богородице и Пренос моштију светог Николе) и тринаест празника којима се прославља једанаест светаца спада у старији слој руских празника који су кодификовани у руској црквеној литератури и који су, може се тврдити са мањом или већом извесношћу, канонисани између XI века и 1547. године.[49]

У руском Р 24 од забележених тридесет седам помена словенских празника седам се односи на јужнословенске, а остали на руске празнике. Осим помена

---

[46] Поново скрећемо пажњу на Псалтир с последовањем бр. *46*, НБС (в. напомену 44).

[47] С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, 102-103.

[48] Од руских празника налазимо само помен Покрова Богородице у рукопису *3-I-31*, МСПЦ, Грујићева збирка, 1640/1650. Говорећи о празнику Покрова Богородичиног, Лазар Мирковић наводи да се у српским месецословима он спомиње тек у XVII и XVIII веку (*Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*, 60). Раније смо већ говорили о томе да је помен Покрова Богородице, заједно са поменима других руских празника, заступљен и у XVI веку (в. напомене 43, 44).

[49] О општој прихваћености руских и словенских празника, којима се прослављају света лица, о времену њихове канонизације у Руској цркви, као и о времену кодификације њиховог култа у руској књижевности упоредити: Архимандрит Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, I, Москва 1875, 191-198. За део најстаријих руских празника поуздано се зна да су канонисани, а за део се са разлогом претпоставља да су својевремено канонисани. О томе упоредити: Е. Голубинский, *История канонизации святых в Русской церкви*, 41-92.

књегиње Олге, који није заступљен, тај рукопис садржи све оне помене руских празника који су кодификовани у српском Р 22, као и помене још четрнаест руских празника. Међу њих спадају помени већином оних празника који су канонисани до 1547. године: Велики чудотворци кнез Теодор и његови синови Давид и Константин (10. IX, 1299),[50] Свети Михаил Черниговски и његов бојар Теодор (20 IX, 1245), Престављење Сергија Чудотворца (25. IX, 1391), Варлаам чудотворац новгородски (7. X, 1192), Варлаам новгородски чудотворац (6. XI, 1192), Освећење цркве светог великомученика Георгија у Кијеву (26. XI, 1051-1054), Преподобни Димитрије Прилуцки (11. II, 1392), Свети Исаија, епископ, ростовски чудотворац (15. V, 1090), Пренос моштију Алексија, митрополита и новог чудотворца (20. V, 1431), Преподобномученик Никола Столпник, перејаславски чудотворац (24. V, 1186), Сретење часне иконе Богородице из Владимира (26. VIII, 1395). У месецослову се бележе и два касније празника: Свети Јона, митрополит целе Русије (31. III, 1461), који је канонисан 1547. године, као и празник Преподобног Исидора, ростовског чудотворца (14. V, 1474), чији су помени заступљени у штампаним светачницима и богослужбеним књигама XVII века.[51]

У месецослову Р 24, за разлику од Р 22 са кијевском хагиолошком традицијом, преовлађује владимирско-московска традиција. На то указују чешћи квалификативи „ростовски", „новгородски" итд. Изоставља се помен књегиње Олге. Очигледне су редакцијске интервенције у текстовима помена Р 24 у односу на текстове помена у Р 22. У том смислу помен Петра митрополита у Р 22 гласи: „Петар митрополит кијевски и целе Русије", а у Р 24 читамо: „Петар митрополит целе Русије". Доследно се испушта квалификатив „кијевски" и топоним Кијев. Под релевантним датумима на маргинама руком писара дописано је и шест помена најстаријих јужнословенских празника: Петке Трновске, Јована Рилског, Илариона Мегленског, Арсенија Српског, Саве Српског и Симеона Српског.

На текстологију помена појединих словенских празника умногоме утиче време настанка, трајање и место развоја култова истих празника.

У испитаним месецословима, осим оног у руском Р 24, датуми прослављања појединих словенских празника увек су исти, што је показатељ једног већ сразмерно каснијег периода у српској хеортологији. У Р 24 Сава Српски се помиње као други по реду празник дана 12. јануара, према руској хагиолошкој традицији, а његов помен бележи се и као текст дописан на маргини 14. јануара, према српској, односно јужнословенској хагиолошкој традицији.

Истоветност текстова помена са незнатним варијантама појединих празника заступљена је у изражавању најстаријих култова. Сасвим се подударају текстови помена Јована Рилског, Арсенија Српског и Саве Српског. Безначајне су варијанте у текстовима помена који се односе на Петку Трновску, Симеона Српског и Кирила Филозофа. Две текстолошке варијанте помена Кирила Филозофа читају се већ у рукописима XIV века.[52] Од најстаријих празника мање су

---

[50] У заградама после дана и месеца прослављања празника наводимо и време његовог настанка.

[51] О општеприхваћености и канонизацији ова два празника упоредити: Архимандрит Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, I, 193-194, као и Е. Голубинский, *История канонизации святых в Русской церкви, 79, 100; 84, 107, 108-109, 548.*

[52] О томе видети: Д.Е. Стефановић, *Прилог проучавању месецослова XIII и XVI века*, 141.

уједначени текстови помена Илариона Мегленског и Јоакима Сарандапорског. Њихови помени су нешто мање заступљени од помена Јована Рилског у месецословима XVI века.[53] Варијанте читања се појављују и у текстовима помена старијих празника: Стефана Дечанског, Преноса моштију светог Николе и Преноса моштију свете Петке. Веће разлике у текстовима помена најстаријих и старијих празника углавном се испољавају у промени квалификатива титулатуре или чинова светости (нпр. „светаго Илариона" према „Илариона"; „пренесеније моштем светаго Николи" према „пренесеније моштем светаго Николи Чудотворца", као и према „пренесеније моштем светаго оца нашего Николе"; „пренесеније моштем преподобније матере наше Петки" према „пренесеније моштем преподобније Петки", али и „Јоакима Сарандапорскаго, иже ва горе осоговсцеј постившаго се" према „Јоакима Сарандапорскаго"). У помену Стефана Дечанског разночтеније „светаго и славнаго" према „светаго" је панегирично стилско обележје, које је карактеристично за раздобље после успостављања Пећке патријаршије, 1557 године. У духу истог стила је и титулатура друга два Стефана: „иже ва царех деспота Стефана, иже ва Крушедоле" (9. X) и „светаго цара Стефана Српског" (30. X). Наводећи примере о променама у текстовима помена неких најстаријих и старијих празника, показали смо да су се у неким случајевима титулатуре уз имена светаца скратиле, или су сасвим испуштене. Такве текстове, који су под утицајем, вероватно, читања помена у месецословима оновремених четворојеванђеља и апостола с пуним текстом, налазимо у касним РР 19 и 22. У време настанка и на месту исписивања тих текстова сматрало се да је довољно за препознавање да се назначи само име свеца без титулатуре.

За разлику од до сада наведених текстова помена појединих празника, текстови помена кнеза Лазара највише се међусобно разликују. Самим тим ни кнежева титулатура није уједначена ("свети мученик кнез", „свети нови мученик кнез", „свети велики кнез", а у најмлађем месецослову „иже ва царех кнеза ... „). Све то истиче већ поменуту посебност у поменима кнеза Лазара. Различити текстови помена кнеза Лазара у месецословима, као књижевни изрази његовог култа, упућују на то да његов празник није био општеприхваћен, за разлику од празника, на пример, Стефана Дечанског, чији су помени у другој половини XVI века и у XVII веку, са приближно истим текстом, стално заступљени у српским литургијским календарима. За разлику од већине помена чији се текстови односе на самог кнеза Лазара, у псалтиру Гаврила Тројичанина не кодификује се сам свети кнез, већ се бележи сећање на његову погибију: „Ва тажде дан убијен бист велики кнез Лазар, иже ва Раванице". Гаврилов текст више подсећа на историјски запис, него на оновремене уобичајене текстове помена у месецословима. Да је у време писања Р 19 постојао устаљени, односно општеважећи текст помена кнезу Лазару, макар и са текстолошким варијантама, јеромонах пљеваљске Свете Тројице сигурно не би записао такво сећање на кнеза Лазара. Узоре за такав помен писар је налазио у руским текстовима, на шта упућује и титулатура „велики кнез".

У руском Р 24 текстови неких помена јужнословенских празника редиговани су у духу руске хагиолошке традиције. У том смислу читамо текстове „преподобнија матере нашеја *Параскевии*", „*великаго оца* нашего Иоана Рилскаго" и „преподбнаго оца нашего Илариона *Меглийскаго*". У прегледаним јужнословен-

---

[53] О томе видети: Д.Е. Стефановић, *Словенски свеци у месецословима XVI века*, 6.

ским месецословима XVI века нисмо нашли потврђен текст помена Саве Српског из Р 24, који гласи: „В тойже день иже в святых отца нашего Савы, перваго архиепископа и учителя сербскаго".[54] Део текста „и учителя" није уобичајен у тим месецословима, али се појављује, на пример, у оновременим минејима. Помени Арсенија Српског и Сименона Српског у Р 24 слажу се са њиховим поменима у месецоловима српске редакције.

У вези са текстологијом помена у Матичиним месецословима треба навести да у Р 22 има неколико текстова о руским празницима у којима се укрштају хагиографска и историјска садржина, што се десило, свакако, под утицајем руске хагиолошке традиције.[55] У тим проширеним текстовима помена долазе до изражаја описи збивања и догађања, што се у њиховом језику одражава у чешћој употреби глаголских речи. Оне су у традиционалним текстовима помена, где је доминантна употреба именских речи, ретко употребљене. Помени хагиографско-историјске садржине, међутим, нису заступљени у руском Р 24, у којем преовлађује северноруска хагиолошка традиција.

У редоследу помена који су за поједине дане одређени углавном, према Јерусалимском типику, место помена словенских празника у испитаним месецословима је устаљено.[56] Текстови помена словенских празника обично се исписују (или дописују) после помена општехришћанских празника дана, а понекад чак после литургијских и литургичких текстова уз те помене (нпр. у Р 23 помен Симеона Српског 13. II).[57] Снагу култа свете Петке Трновске у време исписивања Матичиних месецослова истиче чињеница да се у четири месецослова (у РР. 20, 23, 3 и 19) њеним поменом обележава први по реду празник дана, а само као други наводи се празник Мученика Назарија, Гервасија, Протасија и Келсија, који би по важећем Јерусалимском типику требало да буде први. Ова појава је потврђена у више месецослова псалтира штампаних у XVI веку, а под њиховим утицајем и у многим рукописним псалтирима друге половине XVI века. Ти рукописни псалтири најчешће садрже устаљени извод помена словенских празника (једанаест помена најстаријих и старијих празника са поменом кнеза Лазара или без њега).[58]

Познато је да илуминација сопственим системом знакова допуњава оно што се саопштава у тексту старих споменика. У време настанка Матичиних месецослова илуминација рукописа била је, углавном, сразмерно скромна.[59] Хеортолошки одговарајући елементи илуминације у испитаним месецословима су

---

[54] О томе видети: *исто*, 4.

[55] Реч је о празницима Петра митрополита (21. XII), Леонтија Ростовског (23. V), Велике књегиње Олге (11. VII), Великог кнеза Владимира (15. VII).

[56] У ранијем периоду развоја литургијских календара, нарочито пре увођења Јерусалимског типика, место помена словенских празника у редоследу празника у дану могло је да варира. О томе упоредити: Д.Е. Стефановић, *Прилог проучавању месецослова XIII и XIV века*, 140-149.

[57] Дописани помени често имају уводну формулу: „Ва тажде дан".

[58] О томе видети: Д.Е. Стефановић, *Словенски свеци у месецословима XVI века*, 5.

[59] О скромнијем карактеру илуминације у XVI и XVII веку упоредити: V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, I*, 16.

употреба киновара и маргинални украсни цртежи, којима се скреће пажња на поједине празнике, односно обележава њихова важност. Јачање култа словенских празника, повећање њиховог броја, као и све интензивније испољавање свести о њиховом значају, утицали су на то да се појединим елементима илуминације постепено и све изразитије истакне део текста месецослова који се односи на словенске празнике. У календару најстаријег Матичиног Псалтира српске редакције (Р 18) текстови помена словенских празника имају киноварно иницијално слово, које се, углавном, појављује на почетку свих помена овог рукописа. Обојеним флоралним маргиналним украсом скреће се пажња на неке од помена већих празника, па и на помене Саве Српског и Симеона Српског. У месецословима млађих Матичиних псалтира (РР 20, 23, 4, 3) читави текстови помена Саве Српског и Симеона Српског исписани су киноваром. У појединим од тих календара, не доследно у свима, киноваром су обележени помени празника Петке Трновске, Кнеза Лазара, Преноса моштију светог Николе. У наведеним рукописима помени три балканска пустињака и Кирила Филозофа истичу се само почетним киноварним словом, или киноваром исписаном уводном речи, односно формулом („Ва тажде дан"). Једнобојним флоралним маргиналним украсом означен је помен Стефана Дечанског у Р 4. Гаврило Тројичанин је у Р 19 црвеним мастилом уносио помене српских светитеља (осим помена Арсенија Српског, у којем се само уводна формула пише црвеним мастилом) и владара, укључивши и помен кнеза Лазара, као и помене Петке Трновске, Преноса моштију светог Николе и Покрова Богородице. Помени осталих словенских празника, међу којима неколицине руских, обележени су киноварним почетним словима или киноваром писаним почетним формулама. На неке помене словенских празника (нпр. Светог Саве), као и на неке друге делове текста у месецослову, Гаврило Тројичанин скреће пажњу на маргини исписаном речи „зри". Псалтир патријарха Калиника, из треће четвртине XVII века, осим балканских пустињака, има све киноваром исписане помене словенских празника. У њему се неки од тих помена обележавају и недоследно употребљеним маргиналним ознакама (нпр. киноварним крстићем помен Саве Српског), вероватно, под утицајем руског предлошка. Руски Р 24 такође има, тако рећи, све помене словенских празника исписане киноваром, а неки од њих означени су и киноварним крстићем или са три киноварне тачке (.·.), као и маргиналним упозорењем „зри", слично обележавању помена празника Господњих, Богородичиних и великих светаца.[60] Да је значај појединих јужнословенских празника у Р 24 одређиван на основу оновремене руске, а не јужнословенске хагиолошке традиције, показује помен Петке Трновске. Он је један од ретких помена словенских празника у рукопису који није исписан киноваром, већ обичним мастилом.

Изводи помена словенских празника у појединим месецословима Матичиних псалтира умногоме добро показују основне тенденције у ширењу култова словенских празника и тенденције у њиховој кодификацији у одређеном сегменту оновремене јужнословенске, односно српске црквене књижевности XVI и XVII века.

---

[60] Тако су, на пример, крстом означени празници Покров Богородице, Арсеније Српски, Варлаам Новгородски, Петар митрополит итд. Са три тачке означени су празници Аврамије Чудотворац, Сава Српски (оба помена).

Апстрахујући бројне руске празнике, у руском Р 24 извод са седам помена најстаријих јужнословенских празника (Сава Српски има два помена) у Матичиним месецословима представља ранији сегмент јужнословенске, односно српске хагиолошке традиције. Од тридесетак руских празника у том месецослову најмлађи је настао 1479. године (Пренос моштију Петра митрополита). У њему нема изричитих хагиографско-историјских проширења помена, али се таква проширења назиру у неким поменима старих кијевских празника.[61]

Месецослов у Р 18 још нема стандардни извод помена словенских празника. У њему нема помена Преноса моштију светог Николе, Преноса моштију преподобне Петке ни помена Јоакима Сарандапорског. Заступљеност помена кнеза Лазара указује на конзервативнију српску хагилошку традицију. У изводу помена словенских празника у Р 20 нема Преноса моштију светог Николе, ни помена кнеза Лазара. Недостатак првог указује на конзервативнију црту извода у односу на стандардну у другој половини XVI века. Стандардни извод заступљен је у РР 23, 4 и 3. Рукопис 23 је, претпоставља се, дело неког од Рачана.[62] То значи да је писар тог рукописа прослављао словенске празнике према у оно време актуелној и у извесном смислу нормираној српској хагилошкој традицији. Исто се може рећи и за непрепознатог писара Р 3. У Р 4 нема помена кнеза Лазара.

Месецослов Гаврила Тројичанина, без помена Преноса моштију преподобне Петке и Јоакима Сарандапорског такође упућује на конзервативнији предложак у погледу извода јужнословенских празника, али се у њему спомињу сви српски светитељи и владари од најстаријих и старијих јужнословенских празника. Као што је већ речено, број словенских празника у Гавриловом календару повећан је са неколико руских празника.[63] Осим помена празника Покрова Богородице, који је имао сопствени пут развоја у српским месецословима,[64] сви остали помени руских празника забележени су само у мају месецу.[65] То би могло да значи да је у питању било више предложака, од којих је барем један био руски и тај је имао обележена само три руска празника и Покров Богородице. Могуће је и да је писар, одупирући се уношењу помена страних празника, из руског предлошка у свој

---

[61] Јужнословенски, односно српски свеци, који се спомињу у Р 24, у руским рукописима кодификовани су, углавном, у првој половини XV века. (О томе видети: С. Н. Смирнов, *Сербские святые в русских рукописях*, Юбилейный сборник Русского археологического общества в Королевстве Югославии, Белград 1936, 11). У вези са хагиографско-историјским проширењем текстова помена у Р 24, реч је о кијевским празницима Теодосија Печерског, Великог кнеза Владимира и Мученика Бориса и Глеба.

[62] У вези са мишљењем да је рукопис дело неког од Рачана, треба поставити питање да ли се у првим деценијама XVII века, када је рукопис исписан, може говорити о рачанском писарском кругу.

[63] О утицају руског предлошка (или руских предложака) на правопис и језик тог Псалтира упоредити: К. Шкорић, *Опис ортографије Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*; К. Минчић-Обрадовић, *Језик Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, оба рада у издању: Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, III, Нови Сад 1992, 63-95; 99-126.

[64] О томе видети стр. 180.

[65] Реч је о руским празницима Теодосија Печерског, Леонтија Ростовског и Игњатија Ростовског.

месецослов, омашком, преписао три помена из руских празника.[66] Највероватније под непосредним утицајем руских узора, јеромонах Гаврило започео је свој календар, уместо с првим септембром, с првим мартом, што је образложио у уводном тексту уз календар.[67] За разлику од наслова месецослова у свим осталим Матичиним псалтирима, наслов Гавриловог календара упућује на то да је његов текст раније био у саставу Јерусалимског типика, а не Псалтира с последовањем. Такав наслов потврђен је у неким руским светачницима XV века.[68]

Месецослов Р 22 садржи стандардни извод помена јужнословенских празника са поменом кнеза Лазара, као и са поменима новијих (или обновљених) српских празника. У том календару извод помена јужнословенских празника проширен је са тринаест помена руских празника. Извод помена словенских празника у Р 22 добро показује тенденцију проширења броја обележених словенских празника. Таква тенденција наставља се касније у месецословима српске редакције. У светачнику Гаврила Стефановића Венцловића из четврте деценије XVIII века извод помена словенских празника знатно је проширен поменима кијевскопечерских празника.[69]

У свим Матичиним месецословима почетком сваког месеца означен је број дана у месецу и наведена је дужина дана и ноћи у сатима. Ти текстови у вези са рачунањем времена од значаја су за црквени и свакодневни световни живот. Они истичу сазнајни карактер календарских текстова. У месецослову Р 22 такви текстови се наводе и током месеца и у њима се директно упућује на московски предложак, а инидиректно и на северноруску хагиолошку традицију.[70] На утицај руске хагиолошке традиције у српским РР 19 и 22, највероватније, указује и помен грчког празника „светаго Варвара, иже бе разбојник" 6. маја, којег нема у рукописима српске редакције.[71]

---

[66] О томе да је при преписивању Псалтира коришћено више предложака упоредити: К. Минчић-Обрадовић, *Језик Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, 99.

[67] Међутим, овде се не може искључити могућност да су добро обавештеном и ученом јеромонаху Гаврилу, поред директног утицаја руског предлошка, била позната и српска народна предања о мартовском почетку календарске године. О таквом предању упоредити: В. Мошин, *Мартовско датирање*, Историски гласник, 1-2, Београд 1951, 17-57, нарочито 47-54.

[68] Осим у Р 19, у свим осталим матичиним псалтирима с последовањем наслови месецослова слажу се са оним у Р 22, којим је и насловљен извод словенских празника тог рукописа који је уз овај рад приложен. Наслов у Р 19 гласи: „Последованије црковнаго пенија и сабранија васелетнаго по уставу свети(је) восточније јерусалимскије цркви". С овим насловом се слажу наслови неких руских светачника (који нису у саставу ниједне друге књиге), о којима упоредити: А. Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, I, 291-292.

[69] О томе упоредити: Д. Е. Стефановић, *Свети кнез Лазар у месецослову Гаврила Венцловића Стефановића*, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989, Београд 1988, 293-301.

[70] У том смислу, на пример, 6. марта читамо: „ ва сиј дан на Москве ва дани часов ві, а ва ношти ві".

[71] Помена Варвара разбојника нема ни у раном руском Р 24, али је његов помен потврђен у неким руским светачницима до 1631. године, како то наводи архиепископ Сергиј (*Полный месяцеслов Востока, II*, 168). Овде, међутим, треба навести да је „свети Варвар Христа ради уродиви" 1621. године насликан у трпезарији Манастира Хиландара, а на исти начин као у Хиландару, његов лик је већ 1606. године представљен у једној костурској цркви, као што о томе говори Зоран Кајмаковић (*Георгије Митрофановић*, Сарајево 1977, 259, 261, 264).

У овом прилогу настојали смо да помене словенских празника у месецословима псалтира с последовањем, који се чувају у Библиотеци Матице српске, размотримо у контексту ширих сазнања о празницима који су тим поменима забележени.

Имајући у виду хронологију јављања помена јужнословенских, односно српских празника, пре свега, у месецословима псалтирских последовање, разликовали смо три слоја празника. Први или најстарији слој празника обележен је поменима Кирила Филозофа; Јоакима Осоговског, Илариона Мегленског, Јована Рилског; Петке Трновске; Симеона Српског, Саве Српског и Арсенија Српског. Други или старији слој заступљен је у поменима Преноса моштију светог Николе, Преноса моштију свете Петке, Стефана Дечанског и Кнеза Лазара. Трећи или новији слој празника представљен је у поменима Краља Милутима или Краља Драгутина и у поменима светих Бранковића. Посебан слој празника је кодификован у поменима углавном старијих и малобројних новијих (канонисаних 1547. године и касније) руских празника (светаца и светих догађаја).

Осим руског P 24, сви Матичини псалтири с последовањем настали су после обнове Пећке патријаршије, 1557. године, у другој половини XVI века и у XVII веку. Велики духовни и културни успон у периоду после поновног успостављања Патријаршије значајно се одразио у текстовима помена, о којима се у нашем прилогу говорило. У њима се изричито показује стално и све изразитије настојање на одржавању и стварању, као и на ширењу култова словенских празника. Таква усмерења се манифестују у повећању словенских празника у појединим месецословима, у устаљености (стандардизацији) јединственог извода помена̂ одређених словенских празника, као и у семиотици текстова и илуминације тих помена. Пре свега, повећао се број помена најстаријих и старијих јужнословенских, односно српских празника у појединим месецословима. Многи од тих празника, који су раније имали култ локалног карактера, постали су општеприхваћени. Тако је настао један устаљени извод од једанаест помена свих најстаријих и већине старијих празника (осим помена празника Кнеза Лазара). Тај извод је заступљен у многим оновременим рукописним и штампаним месецословима (па и у Матичиним PP 23, 4 и 3). Узорак тако јединственог извода већ је у првој половини XVI века заступљен у једном штампаном псалтиру с последовањем.

Учесталост помена̂, устаљени извод помена̂, као и семиотика њихових текстова и илуминације међу општеприхваћеним култовима посебно истичу култ Саве Српског, Симеона Српског, Петке Трновске, светог Николе и Стефана Дечанског. Њихова популарност је наглашена и у оновременом зидном сликарству.[72] Од општеприхваћених култова нешто ређе је забележен култ Јоакима Осоговског.

Иако је у другој половини XVI века и у XVII веку култ кнеза Лазара чешће изражен у поменима, него раније, он није општеприхваћен. Његови помени нису саставни део устаљеног извода, али су они исписани у различитим средиштима писмености. Посебност у развоју његовог култа потврђена је и у зидном сликар-

---

[72] С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, нарочито 68, 78, 82-84).

ству, где је он представљен крајем XVI века само једном, а у тридесетим годинама XVII века више пута.

Помени краља Милутина или краља Драгутина и светих Бранковића обележавају празнике чији је култ имао локални карактер. Они су заступљени у текстовима који су у другој половини XVI века и у XVII веку настали, углавном, у крајевима северно од Саве и Дунава. У оновременом сликарству појединачно и заједничко ликовно представљање светих Бранковића своди се на Манастир Крушедол, њихову задужбину, где су им и мошти лежале, и на Манастир Хопово. (Помени свих Бранковића, као и панегирични стил у помену деспота Стефана у Матичином P 22 упућују на то да је текст месецослова сачињен, највероватније, у једном од фрушкогорских манастира, можда баш у Крушедолу).

У српскословенским месецословима друге половине XVI века ређе, а XVII века, и поред могућих отпора, нешто чешће се бележе помени руских празника. Ови празници, наравно, нису били општеприхваћени код Срба, већ су у неким средиштима писмености, обично оним угледнијим, забележени, пре свега, под непосредним утицајем руских предложака. У оновременом српском зидном сликарству од руских празника ликовно је представљен само Покров Богородице. Узајамност између руске и јужнословенске хагиологије и хеортологије, у периоду исписивања Матичиних месецослова, добро је потврђена и у руском P 24 из друге деценије XVI века. У њему, поред већег броја помена руских празника, записано је и неколико помена најстаријих јужнословенеких празника.

После обнове Пећке патријаршије, са јачањем религиозне свести, истовремено и заједно са њом развијала се и историјска свест. Као у многим областима духовног живота, и у месецословима псалтирских последовања веома је оснажено изражавање култова Немањића. Поред култова Саве Српског и Симеона Српског, који су већ од XIV века општеприхваћени у месецословима, ранији локални култови Арсенија Српског и Стефана Дечанског постају такође општеприхваћени у другој половини XVI века. У то време развијају (обнављају) се култови краља Милутина, краља Драгутина и светих Бранковића. С друге стране, оновремени текстови помена словенских празника, као и дурги црквени текстови, све више одражавају идеју о широј јужнословенској, балканској и словенској духовној симбиози, чији се путеви развоја настављају и у одговарајућим месецословима наредних векова.

-Последованиje сабранија васелетнаго начанше[1] од месеца сектемврија до месеца августа преимеје тропаре и кондаке[2] празником и светим

Уводне напомене

Текст наслова, као и извода словенских празника у месецослову P 22 наводимо у фонетској транскрипцији савременом ћирилицом, са разрешеним скраћеницам. У тексту издања није сачувана ни оригинална интерпункција ни оригинална употреба великих и малих слова. После бројне ознаке дана у месецу (лева колона бројева), три тачке означавају да празник, чији се помен наводи, није први по реду у дану. Поред савремених назива месеци у полуружним заградама наведени су називи месеци из оригинала основног текста. Такође у полукружним заградама, после текста помена, назначено је време (година или век) настанка празника. У полукружним заградама се наводе и ретке напомене у вези са дописаним маргиналним поменима.

Варијанте, које настају поређењем основног текста P 22 са осталим текстовима PP 18, 20, 23, 4, 3, 19, саопштене су у критичком апарату. Критичке напомене се везују за поједине датуме дана у назначеном месецу. Помени у вези са којима нису наведене критичке напомене подударају се у свим упоређеним рукописима.

Текст

СЕПТЕМБАР (сектемврије - рујан)

ОКТОБАР (октомриј - листопад)

1. ... (3.) Ва тажде дан памет празнујем Покров пресветије Богородице, јеже виде Андреј Христа ради уродиви[3] (X).
9. ... (3.) Ва тажде дан иже ва царех деспота Стефана, иже ва Крушедоле (1468).
14. ... (2.) и преподобније матере наше Петки (X).
19. ... (3.) и преподобнаго оца нашего Јоана Рилскаго (1238).
21. ... (2.) пренесеније моштем Илариона, јепископа мегленскаго (1206).
28. ... (3.) Ва тажде дан иже ва светих оца нашего Арсенија, архиепископа српскаго (1266).

---

[1] У рукопису нач'нше.

[2] У рукопису $\overrightarrow{\text{п}}$тро и $\widetilde{\text{д}}$ко.

[3] У рукопису оуродивїи.

30. ... (2.) Ва тажде дан памет светаго цара Стефана српскаго (1320).

НОВЕМБАР (нојемврij - груден)

11. ... (3.) Ва тажде дан памет светаго великомученика иже ва царех Стефана, иже ва Дечанех (1331).

ДЕЦЕМБАР (декемврij)

7. ... (на десној маргини)[4] Светаго Арсенија 9. патријарха серпскаго, иже ва Пећи[5] (1706).

10. ... (2.) Ва тажде дан светаго праведнаго Јоана деспота (1502).

21. ... (2.) Ва тажде дан Успеније светаго оца нашего Петра, митрополита кијевскаго и васеје Русије. Преставил се Петар[6] ва лето 6734[7] пасиј црков Божију лет 18 и месец 6 (1326).

ЈАНУАР (јануариј - просенац[8])

14. ... (2.) Ва тажде дан иже ва светих оца нашего Сави, прваго архиепископа српскаго (1236).

18. ... (2.) Ва тажде дан иже ва светих оца нашего Максима, архиепископа, бившаго деспота (1516).

ФЕБРУАР (фервуариј - сечањ)

12. ... (2.) Ва тажде дан престављеније светаго Алексија, митрополита кијевскаго и васеј Русији чудотворца (1378).

13. ... (2.) Ва тажде дан памет преподобнаго оца нашего Симеона Српскаго, новаго мироточца (1200).

14. ... (2.) и светаго Кирила философа и учитеља словенскаго (869).

МАРТ (мартиј - сух)

АПРИЛ (априлиј - березол)

МАЈ (мај - „јудејски сивујан, а јелински артемисеј, а јегипатски похон, македонски карикин, словенски же травањ")

2. ... (2.) Ва тажде дан пренесеније моштем светих мученик Бориса и Глеба, наречених ва светом крштенији Романа и Давида (1072. и 1115).

---

[4] Помен Арсенију III дописан је на десној маргини неправилним полууставом XVIII века.

[5] У рукопису **пекки.**

[6] У рукопису **петръ**.

[7] 6734-5508=1226 (!).

[8] У рукопису **просънъ'ць**.

3. ... (2.) Ва тажде дан успеније преподобнаго оца нашего Теодосија, првоначелнаго ва земљи руској општему житију монастира пресветије Богородице печерскије, иже ва граде Кијеве (1074).

6. ... (2.) и светаго Варвара, иже бе развојник (XVI?).

7. ... (2.) Ва тажде дан преподобнаго оца нашего Антонија, иже на Русији печерскаго монастира ва Кијеве (1073).

9. ... (3.) Ва тажде дан пренесеније моштем светаго оца нашего Николи (1087).

23. ... (2.) Ва тажде дан обретеније часних моштеј Леонтија, јепископа ростовскаго ва Русији чодотворца (1164).

28. ... (2.) Ва тажде дан престављеније светаго оца нашего Игнатија, јепископа ростовскаго (1288).

ЈУН (ијун - изок)

9. ... (2.) Ва тажде дан преподобнаго оца нашего Кирила, иже ва Русији (1427).

15. ... (2.) Ва тажде дан иже ва царех кнеза Лазара, иже ва Раваници (1389). (на десној маргини)[9] Ва тажде дан памет преподобнаго оца нашего Ефрема[10], патријарха српскаго (1400).

ЈУЛ (ијулије - чрвец)

11. ... (2.) Ва тажде дан успеније великије књегињи Олги рускије, пребаби великаго кнеза Владимира кијевскаго, иже ва Русији, а крштена бист Олга ва Цариграде ва лето 6466[11] и наречена бист ва светом крштенији Јелена (969).

15. ... (2.) Ва тажде дан успеније равноапостолнаго самодршца[12] рускије земље великаго кнеза Владимира, наречен ва светом крштенији Василиј, иже крстил васу рускују земљу (1015).

24. ... (2.) Ва тажде дан светих мученик руских кнезеј, обоју брату по плти Бориса и Глеба, наречених ва светом крштенији Роман и Давид (1015).

26. ... (2.) Ва тажде дан пренесеније моштем преподобније Петки (II, 1238).

30. ... (3.) Ва тажде дан преподобније матере наше Анђелије,[13] деспотице (1516. или 1520).

АВГУСТ (август - зарев)

16. ... (3.) Ва тажде дан ... и преподобнаго оца нашего Јоакима Сарандапорскаго (XI-XII).

---

[9] Помен патријарху Јефрему дописан је на десној маргини, можда, руком писара.

[10] У рукопису ефремъ.

[11] 6466-5508=958.

[12] У рукопису самодрж'ца.

[13] У рукопису агг҃лїѥ.,

24. ... (2.) Ва тажде дан пренесеније моштем светаго Петра, митрополита кијевскаго (1479).

Критички апарат

ОКТОБАР

1. ... (3.) *Ва тажде дан памет празнујем Покров пресветије Богородице, јеже виде Андреј Христа ради уродиви*]... (3.) *Ва тажде дан Пречистије владичице наше Богородице и присно деви Марије* P 19; у осталим рукописима нема овог помена.

9. У осталим рукописима нема овог помена.

14. ... (2.) *и преподобније матере наше Петки*] *преподобније матере наше Петки* PP 20, 23, 19; недостаје део текста P 3.

21. *пренесеније*] *и пренесеније* PP 18, 23, 19; *Илариона*] *светаго Илариона* PP 18, 20, 23, 4, 3; *Мегленскаго*] *Магленскаго* P 18.

30. У осталим рукописима нема овог помена.

НОВЕМБАР

11. *ва*] *иже ва* PP 20, 23, 4, 3, 19; *светаго*] *светаго славнаго* P 20, *светаго и славнаго* PP 23, 4, 3, 19; *Дечанех*] *Дечах* P 20.

ДЕЦЕМБАР

7. У осталим рукописима нема овог помена.

10. У осталим рукописима нема овог помена.

21. У осталим рукописима нема овог помена.

ЈАНУАР

18. У осталим рукописима нема овог помена.

ФЕБРУАР

12. У осталим рукописима нема овог помена.

13. *памет* нема P 18; *новаго мироточца*] *мироточца* P 18.

14. *и учитеља*] *учитеља* P 18.

МАЈ

2. У осталим рукописима нема овог помена.

3. ... (2.) *Ва тажде дан успеније преподобнаго оца нешего Теодосија, првоначелнаго ва земљи руској општему житију монастира пресветије Богородице печерскије, иже ва граде Кијеве*] ...(2.) *и преподобнаго оца нашего Теодосија* P 19; у осталим рукописима нема овог помена.

6. ... (2.) *и светаго Варвара, иже бе разбојник*] *Ва тажде дан светаго Варвара, иже бе разбојник* Р 19; у осталим рукописима нема овог помена.

7. У осталим рукописима нема овог помена.

9. *оца нешего* немају РР 20, 23, 4, 3, 19; *Николи*] *Николи чудотворца* Р 19; у РР 18, 20 нема овог помена.

23. ... (2.) *Ва тажде дан обретеније часних моштеј Леонтија, јепископа ростовскаго ва Русији чудотворца*] ...(2.) *Ва тажде дан иже ва светих оца нашего Леонтија, јепископа ростовскаго* Р 19; у осталим рукописима нема овог помена.

28. Исто Р 19.

ЈУН

9. У осталим рукописима нема овог помена.

15. ... (2.) *Ва тажде дан иже ва царех кнеза Лазара, иже ва Раваници*] ...(2.) *Ва тажде дан памет светаго мученика кнеза Лазара* РР 18, 3, ...(2.) *Ва тажде дан светаго новаго мученика кнеза Лазара, иже ва Раванице* Р 23, ...(2.) *Ва тажде дан убијен бист свети велики кнез Лазар, иже ва Раваници* Р 19; у РР 20, 4 нема овог помена. - У осталим рукописима нема помена Јефрема Српског.

ЈУЛ

11. У осталим рукописима нема овог помена.

15. У осталим рукописима нема овог помена.

24. У осталим рукописима нема овог помена.

26. *преподобније Петки*] преподобније матере наше Петки РР 20, 23, 4, 3; у осталим рукописима нема овог помена.

АВГУСТ

16. *Јоакима Сарандапорскаго*] *Јоакима Сарандапорскаго, иже ва горе осоговсцеј постившаго се* РР 20, 23, 4, 3; у РР 18, 19 нема овог помена.

24. У осталим рукописима нема овог помена.

Катица Шкорић

МЕШОВИТО ПИСМО У ПСАЛТИРИМА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

У току рада на описивању ћирилских рукописа из књижног фонда Библиотеке Матице српске, а на основу резултата детаљних испитивања палеографских особина споменика који чине тематску целину – *Псалтири*, показало се да се писмо појединих речи или делова текста у истој књизи издваја својим словним саставом. Имајући у виду специфичну мешавину полууставних, брзописних, па и курзивних слова у поменутим рукописима, као и спој полууставних и брзописних елемената у обликовању једног броја слова, у каталошким описима ових рукописа употребљен је термин *мешовито писмо*.[1]

Констатовано је да писари *Псалтира* смењују у врсти полууставне и брзописне словне облике: једно слово чешће се пише као брзописно, за друго слово је обичнији полууставни тип, а нека слова се јављају подједнако у оба типа, тако да је писмо час ближе полууставу, час брзопису. Уочено је и то да су одређени морфолошки делови једног полууставног словног знака стилизовани по угледу на брзопис. Ради се о карактеристичним продужењима стубова, репова, ножица и кракова, као и о типичном савијању њихових крајева улево. Напомињемо да се не узимају у обзир изразитија продужења стубова, репова, ножица и кракова у доњи међупростор оних слова која се налазе у последњем реду на страни, а ни продужења у оба међупростора условљена и другим позицијама као што је први ред на страни, почетак реда, положај иза тачке или иза зареза. Оваква већа слова, у већем или мањем броју примера, улазила су у састав полуустава.[2] Праћена су слова са

---

[1] У нашој научној литератури, за писмо знатног броја рашких неманастирских повеља XIII века, када се из устава рађао брзопис, употребљен је назив *мешовито писмо*. В. Павле Ивић, Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад 1981, 12; Вера Јерковић, *Српска ћирилица – палеографски и терминолошки проблеми*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд – Нови Сад 9–13. 9. 1988, 18/1, Београд 1990, 111–112.

[2] В. Јерковић, *Српска ћирилица – палеографски и терминолошки проблеми*, 114.

поменутим продуженим елементима ван наведених позиција, а анализирала су се и појединa слова иза тачке, као и на почетку реда, код којих стубови залазе у доњи међупростор завршавајући се савијањем улево. У два рукописа појединa слова (і(ї), и, л, м, ц) појављују се у правом курзивном или готово курзивном облику.

Анализом су обухваћена мала слова следећих *Псалтира* код којих је констатовано присуство мешовитог писма:

Псалтир из прве деценије XVII века, сигнатура *РР II 23*, хартија, 518 л., три писара: први је на стр. 3а–21б, 95а–516б употребио мешовито писмо, други на стр. 86б–93а.

Псалтир из друге деценије XVII века, сигнатура *РР I 4*, хартија, 633 л., четири писара: први на стр. 1а–369б и на 372а–627б пише мешовитим писмом.

Псалтир из шесте или седме деценије XVII века, сигнатура *РР II 22*, хартија, 333 л., један писар, полуустав и мешовито писмо на неколико места у књизи (на стр. 120б/13–25 и на доњој маргини, на доњој маргини стр. 195а, на левој маргини стр. 206б, на доњој маргини стр. 207а, на стр. 210а/1–3 и на десној маргини, на стр. 224а/11–12, 281а/18–24–281б/1–6, 282а/19–25–282б/1, 285а/12–15, а сем тога, по једна или по неколико речи у деловима између текстова два псалма понегде су такође исписане мешовитим писмом.

У *Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. године*, сигнатура *РР II 19*, запис на стр. 186б/18–22 писан је мешовитим писмом. [3]

а) Писмо првог писара рукописа *РР II 23* је мешовито.

Инвентар полууставних слова: ѣ, ѕ, з, і(ї), и, к, н, о, п, с, т, оу, ѵ, ф, х, ѡ, ш, ъ, ы, ѣ, ѥ, ѯ, ѧ, ѱ, ѵ. Од већих слова јављају се: бубњевито в, широко ѳ, о, с и ѡ, затим издужено и и к, високо т, високо ъ, високо ѣ, као и веће д, ѣ, з, р, у (у диграму оу), ѵ (тип слова са горњим делом у облику птичице), х, ѱ, ѧ. Ни једно слово није увек брзописно. Нема ни слова које се појављује доследно са елементом брзописа. Следећа слова су написана или полууставом или комбиновањем полуустава са брзописом: л, ш, ц, ъ, ю. Слово р има полууставни и брзописни тип, а и полууставни облик са елементом брзописа. И у полууставном и у брзописном типу се налазе а, б, в, г, д, ж, м, ч, ь.

Писар изразито чешће пише полууставни облик слова а од брзописног. Употреба слова једног или другог типа писма није ничим условљена. Оба типа се срећу у различитим позицијама: у средини речи, на крају речи, на почетку или на крају реда, иза тачке, иза зареза. Стуб брзописног слова а често залази у међупросторе. Почиње на различитој висини у горњем међупростору благим савијањем улево, затим се извија удесно. Негде једва прелази половину доњег међупростора, а негде се спушта до горње линије следећег словног низа, увек са завршетком благо савијеним улево. Слово б се углавном налази у брзописном типу, а полууставни лик се ретко јавља. По П. Ђорђићу у обичном брзопису слово *б* има редовно брзописни облик.[4] Слова в и г јављају се чешће у полууставном,

---

[3] Рукописи су каталошки описани у овој књизи: стр. 53–58, 18–24, 48–52, 28–37.

[4] Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице, Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 128.

него у брзописном облику. У тексту се отприлике подједнако среће и полууставно и брзописно слово ѧ. П. Ђорђић констатује да је у *обичном брзопису* употреба уставног и брзописног слова равноправна.[5] Слово *е* је обично писано на грчки курзивни начин, а полууставни облик ѥ је редак. П. Ђорђић у опису брзописа XVII века по́миње грчки облик слова ε као најчешћи, а широко ҽ има гласовну вредност *је*.[6] Слово ж се јавља и у полууставном и у брзописном облику. Избор једног или другог словног типа није позиционо условљен. Стуб код брзописног ж (и тропотезног са пресеком кракова и у облику положене осмице) почиње у горњем међупростору на различитом месту и обично допире до пресека бочних страна, односно до пресека петље положене осмице. Понегде код слова у облику положене осмице стуб иде и до следећег низа или залази у њега до његове половине, ретко се завршава благим савијањем улево. П. Ђорђић износи да се ж у брзопису у XVII веку пише у облику положене осмице коју пресеца усправна линија.[7] Слово и је готово доследно као у полууставу. Мало пута, и то иза тачке или иза зареза, стубови издуженог и почињу скоро од половине горњег међупростора и спуштају се, благо се извијајући, до половине доњег или нешто преко тога положаја. Крајеви оба стуба се благо савијају улево. По дужини стубови су некад једнаки, некад различити (леви краћи од десног). Пречка је хоризонтална и права, спаја углавном половине стубова. Слово л је полууставно. Прави стубови су подједнако нагнути један према другом. Леви полази нешто испод врха десног. Само неколико пута у извођењу слова је присутан утицај брзописа. Код таквог л десни стуб почиње око половине горњег међупростора са врхом који је благо савијен улево. Слово н је полууставно. П. Ђорђић даје податак да се у *обичном брзопису* слово н пише са три потеза, као што је и у уставу.[8] Слово ҁ је највише пута са правим стубом који се протеже до наредног низа, чак и до његове половине. Ретко је стуб са репом који се благо савија улево и завршава се око половине следећег низа. Потврђује се и брзописни облик једнопотезног слова са облом главицом. Слово т се јавља као једноного, двоного и троного, а има и високи облик. Троноги облик убедљиво преовлађује. П. Ђорђић истиче да брзопис XVII века по правилу има два облика: главни је облик тзв. троного т, а алтернативни је високо т.[9] Продужетак средњег стуба слова ѱ је прав, дубоко залази у доњи међупростор, често и до следећег низа. Само неколико пута продужетак средњег стуба прелази половину доњег међупростора и завршава се благим савијањем улево. Изузетно ретко је присутно слово ц са дужом ножицом, која прелази половину доњег међупростора или допире до наредног низа. На крају је благи савијутак у леву страну. Најчешће је слово ч написано као у полууставу, али није уопште ретко ни слово које личи на мало латинично штампано v. П. Ђорђић у опису *обичног брзописа* наводи да се у том писму ч никад не пише као латинично v, већ да је писан

---

5 *Исто*, 128.

6 *Исто*, 129.

7 *Исто*, 129.

8 *Исто*, 127.

9 *Исто*, 129.

уставни облик.[10] Ретко се, и то у различитим позицијама, нађе слово ѣ са дужим стубом у а. Стуб а почиње испод половине горњег међупростора са благим савијутком улево. Извија се удесно и завршава се благим скретањем улево око половине доњег међупростора, а негде се продужава и до следећег низа. Сасвим ретко стуб код слова ю почиње у горњем међупростору, изнад његове половине и то са благим савијутком улево.

Из датог прегледа се може закључити да овај рукопис нема пуно слова са знатнијим продужавањима стубова, репова или ножица, нарочито овакво писање изостаје у почетку књиге. Писање једног слова час полууставним, час брзописним типом карактерише га као мешовито писмо.

б) У мешовитом писму другог писара *Псалтира* са сигнатуром *РР II 23* упадљива је складност словних елемената (стубови, репови, ножице) који залазе у доњи међупростор с обзиром на њихову дужину и на усмереност завршетака. Већином стубови, репови и ножице долазе до половине доњег међупростора и завршавају се благим савијањем улево (ретко је савијање под оштрим углом). Продужавање стубова са карактеристичним савијањем улево налази се и код слова која иначе не залазе у доњи међупростор (нпр. и, п). Писар је продужавао стубове и у горњи међупростор, додуше незнатно и ретко (нпр. и, н, ѣ). Само полууставни облик имају: ѕ, ѕ, і (ї), и, к, о, с, т, оу, ѵ, х, ш, ч, ш, ъ, ь, ы, ѣ, ѥ, ѯ, ѵ. Употребљена већа слова су: бубњевито в, широко ѳ, о, с издужено и, к, високо т, ъ, ѣ, а и веће д, з. Увек је б у брзописном облику. Слово ѱ је доследно са елементом брзописа. Следеће графеме су или полууставне или су са елементом брзописа: л, м, н, п, ф, ѣ, ю. Слова д и р се срећу као полууставна, затим полууставна са елементом брзописа, а и као брзописна. Слово ц је полууставно, полууставно са елементом брзописа, па и са елементом курзива. Полууставом или брзописом су изведени: а, в, г, ж, з. У овом рукопису нема слова ѧ и ѱ.

Полууставни облик слова а се овде налази само десетак пута, а брзописно а је написано много пута. Код брзописног типа стуб једва премашује горњу линију реда, прав је или је благо испупчен удесно, продужава се у доњи међупростор допирући близу његове половине, а негде је и прелази. На крају се увек благо савија улево, изузев неколико примера где завршетак стуба скретањем улево чини скоро прав угао. Слово б је само брзописно. Скоро увек в има квадратни облик, врло ретко је писано као у полууставу. Брзописно г преовлађује, а десетак пута је написано г из полуустава. Слово д је или као полууставно или се јавља облик у којем се дуге ножице завршавају савијутком улево. Писање једне или друге варијанте углавном није условљено местом на коме се слово налази, односно подједнако су обе варијанте писане на почетку речи, у средини речи, на крају реда и иза тачке. На почетку реда у неколико присутних случајева увек је д са продуженим ножицама које се на крају савијају улево. Праве ножице полууставног д су искошене једна према другој. Оне залазе у доњи међупростор до његове трећине или половине. Обе ножице су или исте дужине или је једна дужа од

---

[10] Према П. Ђорђићу писање слова ч у облику латиничног v налази се у канцеларијском брзопису, XIII–XV век (*Исто*, 126).

друге. Ножице код слова ѧ у чијем је обликовању видљив утицај брзописа такође су усмерене једна према другој и обично прелазе половину доњег међупростора, а понегде се протежу и до следећег низа. Обе се на крају благо савијају улево, мада дубина савијања није увек једнака (негде је завршетак десне ножице једва усмерен улево), а ретко се среће и слово са левом ножицом која има прав завршетак. Ножице су по дужини једнаке или је лева дужа. Брзописно ѧ је необично и написано је свега неколико пута. То су два крака која се секу око половине висине словног низа. Краци су прави или је леви мало лучно извијен. Десни крак почиње мало изнад реда или од половине горњег међупростора. На почетку је прав или има кратку косу црту, усмерену надесно навише. Крак се завршава у горњој половини доњег међупростора. Леви крак почиње мало испод горње линије низа, различито залази у међупростор, али не прелази његову половину. Код пресека кракова, са десне стране, налази се мала петља. Неколико пута се иза тачке и код овог писара налази и са стубовима који се продужавају у међупросторе. Оба стуба почињу благим савијутком улево, мало изнад словног низа, па извијајући се иду до око половине доњег међупростора (негде су изнад, негде испод половине), а једном допиру и до доње линије наредног словног низа. Увек се стубови завршавају благим скретањем улево. Стубови су по дужини исти, ретко је десни дужи. Пречка је водоравна или искошена нагоре, а стављена је на висини половине стубова или мало изнад. Слово л је углавном полууставно. Стубови су прави или мало извијени, једнако су нагнути један према другом. Леви стуб почиње мало испод врха десног, негде и од самог врха. Ретко десни стуб почиње испод половине горњег међупростора, а на почетку је благи савијутак улево. За слово м је уобичајен полууставни тип, изузев једног случаја са левим стубом који допире до половине доњег међупростора и на крају се благо савија улево. Присутан је и један пример слова н са десним стубом који почиње од половине горњег међупростора, а остали примери не прелазе висину низа. Поред знатно учесталијег полууставног п, нађе се и облик са стубовима који залазе у доњи међупростор до његове половине, па и преко тога. Увек су крајеви стубова савијени улево. Ретко је десни стуб дужи. Ово п се налази иза тачке или је прво слово у реду. Више пута се слово р среће са стубом чији се реп савија улево, него са стубом чији је крај прав. По дубини залажења у доњи међупростор ови облици су исти, и то стуб најчешће прелази половину међупростора. Обе се варијанте пишу у разним позицијама. Брзописни једнопотезни тип слова р је написан једном. Слово т је једноного, троного и високо. Стуб слова ѣ мало залази испод низа или прелази половину доњег међупростора и завршава се типичним савијањем у леву страну (има слова са стубом који једва прелази доњу линију реда, а завршетак је прав). Продужетак слова ш увек на крају скреће благо налево, а прелази половину доњег међупростора, негде чак иде до следећег низа. Ножица слова ц је обично на крају са савијутком улево, а ређе је права. Без обзира на изглед завршетка, ножица прелази половину доњег међупростора. Елеменат курзива код слова ц се огледа у извођењу левог стуба и поднице. Црта почиње од врха левог стуба савијајући се на линији реда нагоре и спаја се са врхом десног стуба. Десни стуб допире до следећег низа, увек се на крају благо савија улево. Слово та са стубом д који се спушта испод реда може се наћи у различитим позицијама (почетак речи, средина речи, иза тачке, иза зареза). Почиње једва изнад линије за ред скретањем удесно, увек се благо извија и завршава се савијањем улево, испод

половине доњег међупростора. Једном стуб слова ю почиње изнад низа, испод половине међупростора, и то благим савијутком улево.

в) Напред су назначени мањи делови текста писара *Псалтира* са сигнатуром *PP II 22* за које је утврђено да их је писао мешовитим писмом. Увек су написани полууставни облици слова: ѣ, н, о, с, т, ѳ, ш, ч, ш, ы, ѥ, ѯ, ѱ. Као већа слова потврђују се бубњевито в, широко о, с, издужено и, к, високо т, ъ, веће је и ε (понегде) и з (увек). Слово ѣ има само брзописни облик. Свако га је са елементом брзописа, а и у једном примеру слова ф присутан је елеменат брзописа. Полууставна или са елементом брзописа су слова: п, р, оу, х, щ, ц, ю, док се и полууставно и брзописно јављају: а, б, в, г, д, ж, к, ь. Слова і (ї), л и м имају полууставни и курзивни облик. Слово и је полууставно или полууставно са елементом брзописа (издужено), па и курзивно. У исписима мешовитим писмом не јављају се слова ѕ, ъ, ѫ и ѵ.

Слово а има чешће брзописни облик. Стуб почиње на различитом месту у горњем међупростору: изнад његове половине, на половини или испод половине. Благо се извијајући надесно прелази ред и највише пута иде до половине доњег међупростора, увек на крају савијен улево. Постоје и полууставна и брзописна слова б, в, г, д, с тим да су брзописни облици знатно чешћи. Слово ж је углавном брзописно. Стуб слова ж у облику положене осмице на почетку се благо савија улево, почиње најчешће изнад половине горњег међупростора и продужава се скоро до половине доњег међупростора. На крају се такође савија улево. Једанпут је написано и полууставно ж. Полууставно і (ї) се ретко среће, стуб је вертикалан и прав. Курзивни облик је заступљенији: стуб је извијен, на почетку благо савијен улево, а на крају удесно. Мало пута и је као у полууставу. Стубови су му угнути улево, пречка је искошена навише и налази се незнатно изнад половине стубова. Најчешће је писан облик са елементом курзива: леви стуб је на почетку благо савијен улево (понегде има почетну црту), а на дну се скоро редовно благо савија удесно. Пречка је искошена навише, полази мало изнад половине левог стуба. На горњој линији реда или нешто испод се ломи у стуб. Десни стуб је прав или угнут, на крају благо скреће удесно. У једном случају код и је присутан утицај брзописа. Стубови почињу испод половине горњег међупростора. На почетку имају благи савијутак улево, извијају се и незнатно залазе у доњи међупростор и завршавају се благим савијањем на десно. Стубови полууставног слова л су нагнути један према другом. Леви је прав, полази испод врха десног стуба. Десни стуб је једва угнут. Најчешће је слово л једнопотезно, по облику одговара писаном ћириличном слову (леви стуб почиње благим савијутком удесно, затим је прав, на линији низа се ломи у десни стуб који се угиба). Неколико пута се налази тропотезно полууставно м, а курзивни облик је чешћи – одговара малом писаном ћириличном *м*. Иза тачке су код једног примера слова п једва извијени стубови продужени скоро до половине доњег међупростора, а на крају је присутно карактеристично савијање улево. Леви стуб је краћи. Стуб слова р је или прав или се завршава изразитим савијањем улево, а двапут савијутак допире до самог стуба чинећи малу петљу. У доњем међупростору стуб долази до његове половине или је прелази. Слово т је троного, али неколико пута се јавља и високо т. Десни стуб слова у, из диграма оу, залази испод реда до половине или преко половине међупростора. Реп се увек дубоко савија улево. Код слова х краци се на крају савијају један према другом. Дубина савијања није увек на оба крака иста

(дубље се савија завршетак левог крака). Краци допиру скоро до половине доњег међупростора, нису исте дужине (неколико пута је десни крак дужи). Слово ѱ има продужетак који се завршава мало испод половине доњег међупростора, благим савијањем улево. Има примера са продужетком који је прав целом дужином. Ножица слова ц најчешће на крају благо скреће на леву страну, а у међупростор залази различито: до његове половине, мало преко половине, а негде скоро и до следећег низа. Стуб слова а из лигатуре ѧ почиње у горњем међупростору око његове половине и неједнако се продужава испод реда, а при том се увек на крају савија у леву страну. Стуб слова ю почиње око половине горњег међупростора благим савијањем улево. Међутим, у тексту се налази и ю са стубом који не премашује ред.

У деловима текста овог писара које је исписао мешовитим писмом, изразито је продужавање стубова у оба међупростора, репова и ножица у доњи међупростор и њихово савијање у леву страну. Види се да нека слова употребљава из три типа писма, полууставне варијанте устава, брзописног или курзивног.

г) Писмо главног писара *Псалтира* са сигнатуром *РР I 4* такође је мешовито. Од полууставних словних облика само у том облику долазе: ѣ, ѕ, з, і (ї), и, л, м, н, о, с, т, ѵ, ф, х, ш, ч, ш, ъ, ы, ѣ, ю, ѧ, ѫ, ѵ. Присутна већа слова су широко ѳ, о, с и ш, високо је т, ъ, ѣ, издужено је и и к. Ни једно слово нема само брзописни лик. Нема слова са доследно присутним елементом брзописа. Полууставни облик као и облик са елементом брзописа имају: п, р, оу, ѱ, ц, ѧ, ѱ. Полууставно, полууставно са елементом брзописа или брзописно је а. У полууставном и у брзописном облику се јављају: б, в, г, д, ж, к, ь, ѣ.

Полууставно слово а има благо удесно искошен, чешће прав стуб (ретко је мало угнут улево). Врло често се налази и слово а са елементом брзописа: стуб је прав (ретко угнут улево или извијен), улево искошен и прелази доњу линију реда за трећину или скоро половину висине слова. Сасвим ретко стуб залази у доњи међупростор више од висине словног низа. Мањи је број примера са елементом брзописа у којима стуб близу једне трећине висине слова залази у горњи међупростор, а свега неколико пута стуб почиње око половине горњег међупростора. Брзописни тип слова а није редак. Стуб почиње мало изнад реда и спушта се у доњи међупростор близу његове половине. По дужини је прав или извијен (на крају се савија улево). Употреба полууставног слова б отприлике је двапут чешћа од брзописног. Слово в је углавном полууставно, ретко је писано у брзописном квадратном облику. Слово д је углавном полууставно, ретко се нађе брзописни тип. Примећено је у средини речи и једно д са десном ножицом која је усмерена удесно, а завршава се савијутком улево, мало испод половине доњег међупростора (лева ножица грешком није написана). Обично је написано полууставно слово ж. Брзописно ж у облику положене осмице није често, а његов стуб прелази границе низа: почиње око половине горњег међупростора, па и изнад тога, спушта се испод реда близу половине или до половине међупростора. Углавном је прав (ретко почиње благим савијањем удесно, а завршава се такође благим скретањем на десно). Тропотезно брзописно ж се ретко среће. Краци су смештени у реду, а прав стуб дубоко залази у просторе између редова: почиње у горњем међупростору или изнад његове половине или скоро од претходног низа, а завршава се у доњем међупростору близу границе другог низа. Слово и са про-

дуженим стубовима је сасвим ретко. Стубови почињу врло мало изнад реда (леви стуб има савијутак улево, почетак десног стуба је прав), протежу се у доњи међупростор (леви је дужи, једва прелази половину међупростора, а десни је нешто краћи), на завршетку се оба стуба благо савијају улево. Пречка је на њиховој половини. Готово увек је слово п смештено у оквире низа. Усамљени су примери овог слова иза тачке са стубовима који прелазе доњу линију реда, допиру скоро до следећег низа савијајући се на крају улево. Најчешће се код слова р среће прав реп, ретко је он благо савијен улево. У оба случаја стуб се углавном завршава око половине доњег међупростора. Десни стуб слова у, у диграму оу, ретко је на крају усмерен улево, а прелази половину доњег међупростора. Краци слова х почињу од горње линије низа, увек се секу на линији реда и широко се раздвајају испод низа. Углавном је десни крак дужи, завршава се око половине међупростора, ретко се протеже до следећег низа или врло мало и залази у њега. Код слова щ продужетак је прав и иде у доњи међупростор до његове половине (негде је мало и прелази). Мало је примера слова щ са продужетком који се на крају савија улево, а обично прелази половину међупростора, чак иде и до наредног низа. Слово ц углавном има ножицу која се протеже до половине доњег међупростора, изузетно ретко се спушта скоро до низа. Нема много примера слова ц са ножицом чији се крај мало и благо савија улево. Слово ѣ је више пута писано као у брзопису, а знатно мање је присутно уставно ѣ. Стуб брзописног облика углавном почиње изнад половине горњег међупростора, прав је или извијен, искошен удесно. Завршава се врло малом петљом, а понегде петља није ни изведена, већ је стуб при дну нешто дебљи или стуб својим крајем сасвим мало скреће десно. Слово ѣ из полуустава се налази много пута. Ретко слово д има продужен стуб. Он почиње од горње линије реда, ретко мало изнад ње. Прав је, вертикалан или искошен улево. Завршава се око половине доњег међупростора благим савијутком улево или се спушта у међупростор за половину висине слова, а на крају је прав. Средњи стуб слова ѱ почиње у горњој половини међупростора, спушта се преко словног низа скоро додирујући линију следећег низа, а на крају се благо савија улево. Овакво ѱ није често, обичније је слово чији је стуб прав, а има и неколико примера код којих се средњи стуб слова ѱ завршава благим савијањем удесно.

Уочљиво је у писму овог писара продужавање словних елемената, стубова, репова, кракова и ножица, док савијање њихових завршетака улево није често.

д) Запис у *Псалтиру Г. Тројичанина из 1643. године*, сигнатура *РР II 19*, има полууставна и брзописна слова и слова из полуустава са елементима који су изведени према брзопису. Ту су искључиво у полууставном облику следећа слова: ѕ, ї, и, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ѵ, ш, ч. Већа су бубњевито в, широко є и високо ъ. Само у брзописном типу су: б, в, г, д и з. Полууставни облик и полууставни са елементом брзописа има д, к, ц. И полууставно и брзописно је ь. Запис не садржи: ж, ѕ, ф, х, щ, ш, ъ, ы, ѣ, ѣ, ѣ, ю, ѧ, ѫ, ѱ, ѵ.

Стуб слова д продужава се у доњи међупростор скоро до следећег словног низа, а ретко до половине доњег међупростора. Углавном се завршава благим савијањем улево. Једном присутно ѣ брзописног је облика, а увек су брзописна слова б, в, г, д и з. Сем полууставног к, код једног примера леву страну чини полукружна линија која се, прелазећи доњу линију реда продужава удесно, а

завршава савијањем надоле и улево. Стуб слова **р** је прав. У једном случају ножица **ц** је права и мало прелази половину међупростора, а у другом је продужена до следећег низа и завршава се савијањем улево.

Закључак

Мешовито писмо у овде издвојеним псалтирима из збирке Библиотеке Матице српске представља комбинацију писма, коју одликује мешање полууставних и брзописних, па и курзивних словних облика. На основу спољашњег устиска, чак и без палеографске анализе, текст са мешовитим писмом се лако издваја. Избор писања слова полууставним или брзописним обликом је произвољан (не мислимо при томе на оне брзописне облике који су постали део полууставне варијанте). Такође је и избор курзивног слова произвољан. Осим тога што није уочена устаљеност у употреби облика поменутих писама, не постоји ни нека позициона условљеност. Однос полууставних, брзописних и курзивних слова у испитиваним рукописима је неуједначен.

Код свих писара, мање или више, очигледан је утицај брзописног начина писања на полуустав. Уочљива је како тенденција да стубови почињу у горњем међупростору тако и уједначеност усмеравања завршетака стубова, репова и ножица. Завршеци поменутих словних елемената стилизовани су као у брзопису, имају углавном исто усмерење, благо савијање улево, а варирање је у дужини којом они залазе у доњи међупростор.

Овим радом испитивање *мешовитог писма* није исцрпено. Напротив, сматрамо да ће тек наредна палеографска испитивања и других рукописа пружити потпунију слику о овом писму.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

САДРЖАЈ

КАТАЛОГ

22. ПСАЛТИР XVII ВЕК 7
23. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ XVII ВЕК 11
24. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ XVII ВЕК 18
25. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ XVI И XVII ВЕК 25
26. ПСАЛТИР ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА 1643. ГОДИНА 28
27. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ КРАЈ XVI И XVII ВЕК 38
28. ПСАЛТИР XVI ВЕК 44
29. ПСАЛТИР ПАТРИЈАРХА КАЛИНИКА XVII ВЕК 48
30. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ XVII ВЕК 53
31. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ XVI ВЕК 59
32. ПСАЛТИР МИХАЈЛА ДАСКАЛА XVII ВЕК 65
33. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ XVI ВЕК 71
34. ПСАЛОМНИК ИЗБРАНИ XVII ВЕК 75
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА коришћених у опису водених знакова 77

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Љупка Васиљев
ИЛУМИНАЦИЈА И ПОВЕЗ РУКОПИСНИХ ПСАЛТИРА
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 81

Душица Грбић
О РУКОПИСНОМ ПСАЛТИРУ РУСКЕ РЕДАКЦИЈЕ
ИЗ ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ 16. ВЕКА У ЗБИРЦИ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 99

Јасмина Грковић-Мејџор
КОРЕЛАТИ ГРЧКОГ ТЕМПОРАЛНОГ ИНФИНИТИВА
У СРПСКИМ ПСАЛТИРИМА XVI ВЕКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 133

Станимир Јакшић
БЛАГОВЕСТ НОВОГА ЗАВЕТА У ПСАЛМИМА
Јефтимије Панајотовић као тумач псалама из перспективе новозаветне стварности 141

Ксенија Минчић-Обрадовић
КАНОН СВЕТОМ НИКОЛИ НЕПОЗНАТОГ ПЕСНИКА 149

Димитрије Е. Стефановић
О ПОМЕНИМА СЛОВЕНСКИХ ПРАЗНИКА
У МЕСЕЦОСЛОВИМА ПСАЛТИРА С ПОСЛЕДОВАЊЕМ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 169

Катица Шкорић
МЕШОВИТО ПИСМО У ПСАЛТИРИМА
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 195

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига IV

ПСАЛТИРИ

Издавач

Библиотека Матице српске

За издавача
Миро Вуксановић

Технички уредник

Рељa Дражић

Коректура

Аутори

Тираж

600 примерака

Штампа

ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ
Нови Сад, Каће Дејановић 21

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

091 : 027.5(497.113 Novi Sad)

017 .1: 091(497.113 Novi Sad)

223.2

ЋИРИЛСКЕ рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. 4,
Псалтири / Душица Грбић ... [и др.] ; редактор Вера Јерковић ;
[опис водених знакова Мирослава Гроздановић-Пајић]. - Нови Сад : Библиотека Матице српске, 1993 (Нови Сад :Футура публикације). - 203 стр. , [16] стр. с таблама факс. ; 25 cm. - (Рукописне књиге Библиотеке Матице српске ; књ. 4)

ISBN 86-80061-08-5

1. Грбић, Душица

а) Библиотека Матице српске - Нови Сад - Ћирилске рукописне књиге - Каталог б) Псалтири - Библиотека Матице српске - Нови Сад - Каталог

STE. GENEVIEVE BIBLIOTHECA SODALIUM